
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH
REPUBLIC

Sayı/Issue: 10

Yıl/Year: 2022

Kış/Winter

Ocak/January

E-ISSN: 2587-2117

2022

İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Sayı Editörü/Issue Editor
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu; çeviri makalelerin her türlü telif mesuliyeti yazarına/çeviren kişiye aittir. Makalelerde yer alan fikirlerden ve çeviri telif sorunlarından kesinlikle editör sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Tarih ve Günce Dergisi'nin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Tarih ve Günce Dergisi'ne aittir.

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ERDAL - Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Şerif KORKMAZ - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat BERBER - Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU - Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri KARAKAŞ - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Elif YENEROĞLU KUTBAY - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel YİĞİT - Polis Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi - Hülya GÖLGESİZ - Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ramazan HAYKIRAN - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serap SUNAY - Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Saadet TEKİN - Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm TÜTÜNCÜ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Mustafa KIRIŞMAN - Dokuz Eylül Üniversitesi

Tarih ve Günce Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarında hazırlanan çalışmalarını yayımlayan uluslararası hakemli bir dergidir.

•

2017 yılından beri yayın hayatını sürdürmektedir.

•

Derginin amacı, tarihçilerin bulgularını açık erişimli olarak paylaşabilecekleri bir zemin hazırlamaktır.

•

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

•

Yazarlardan makale başvurusu sırasında hiçbir ücret talep edilmez.

•

Dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hakem listesi her sayının jeneriğinde belirtilmektedir.

•

Açık erişimli bir yayın politikası izlenmektedir.

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

asos
akademi sosyal bilimler indeksi

paperity
open science aggregated

arastirmax
Scientific Publication Index

Tarih ve Günce Dergisi; Index Copernicus, ASOS Index, Paperity ve Arastirmax tarafından taranmaktadır.

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI
48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ

2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.

(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN

19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact: +447754549145
trny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTIKA

Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi DAĞ

halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEINRICH

Uğur Berk KALELİOĞLU

Essen Üniversitesi

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI

Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN

42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh DAEI

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALIHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nürşat JUMADILOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZI

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMIDIS

Komotini University

Dr. Georgios LIMANTZAKIS

Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIEŁOWSKA

Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA - Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Aytül ERGÜL - Kean University

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Doç. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMIDIS - Komotini University

Dr. Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Doç. Dr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sekretarya/Sekretariat

Cihan ÇATAL

Murat KAYA

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV - Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY - University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA - National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV - Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA - Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA - Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA - Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY - Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN - Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS - Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV - Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül ERGÜL - Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL - Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA - Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ - Makedonya
Prof. Dr. Salih TUNÇ - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ - İran
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA - Ukrayna
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Resul YAVUZ - Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Gümölcine
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY - Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER – Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ – Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Yakup Özkaya – Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ

Muhabir Üyeler/Correspondent Members

Doç. Dr. Fahriye EMGİLİ - Mersin
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Metin AKSOY - Gümüşhane
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir
Dr. Erdal İNCE – İzmir
Murat KAYA – Antalya
Yıldız ŞEN - İzmir
Ercan YALÇIN – Samsun
Şavgu AYDIN - İzmir

Çalışma Kurulu/Working Board

Dr. Erdal İNCE
Nimet ALTUNTAŞ
Şavgu AYDIN
Murat BALON
Aytaç BOZKUYU
Cihan ÇATAL
Halil Fehmi DAĞ
Suat DURAK
Ali EVGİ
Gurbet GÖKGÖZ
Murat KAYA
Özlem KOÇ
Zehra KORKMAZ
Fehmi KURTULUŞ
Furkan ÖZDOĞAN
Ali ÖZKARDAŞ
Nejla PÜREN
Şenay SAVUR
Yıldız ŞEN
İbrahim ŞİMŞEK
Ercan YALÇIN
Yeşim Ertem YANKIN
Özgür YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

Cihan ÖZGÜN

EDİTÖRDEN 1

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

İbrahim HAMALOĞLU

RÉFLEXIONS DES NOUVELLES D'IZMIR DANS LE PUBLIC GREC
SELON LES BULLETINS FRANÇAIS À L'AUTOMNE 1922..... 3

Yasin TURNA, Onur AKDOĞAN

OSMANLI POLİSİNİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL
HAYATA DAHİL EDİLMESİ VE DAVRANIŞLARININ ŞEKİLLENMESİ 25

Zeki ÇEVİK

BİRİNCİ MECLİS'TE HASAN BASRİ (ÇANTAY) BEY'İN SİYASİ
MÜCADELESİNDEN KESİTLER (1920-1923)..... 47

Ezgi AYDOĞMUŞ

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TARIM KESİMİNE YÖNELİK
ÇIKARILAN “ÇİFTÇİ GAZETESİ” HAKKINDA BİR İNCELEME..... 91

Semih ÇINAR

HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİ'NİN MÜBADELE SIRASINDA
YUNANİSTAN'IN KAYALAR ve KOZANA ŞEHİRLERİNDEKİ
FAALİYETLERİ..... 121

Kader AKDAĞ SARI

TASFİYE TALEPNAMELERİNE GÖRE MÜBADİLLERİN İSKÂNİ:
KIRKLARELİ ÖRNEĞİ 151

Yücel YİĞİT

TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARINDA YUSUF AKÇURA'NIN SİYASİ
MÜCADELESİ 187

Sinan KIYANÇ

1957 TÜRKİYE SURİYE KRİZİ'NİN ANALİZİ 209

Aydın GÜLER

TEK PARTİ DÖNEMİNDE YEREL DERGİLERDEKİ TARİH ALGISI
ÜZERİNE BAZI DİKKATLER: BALIKESİR ÖRNEĞİ 237

Onur YILMAZ

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR YAHUDİLERİNİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU 263

Ahmet OĞUZ

I. MEŞRUTİYET MECLİSİNDE ERMENİ MEBUSLARIN FAALİYETLERİ VE BU FAALİYETLERİN OSMANLILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 291

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

İbrahim HAMALOĞLU

“SEMİH ÇINAR, MÜBADELEDE TEKİRDAĞ, HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİ'NİN MÜBADELE YILLARINDA TEKİRDAĞ FAALİYETLERİ (1923-1924)” 311

DİZİN/INDEX

Murat KAYA

TARİH VE GÜNCE DİZİNİ (1-10. SAYI) 315

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 10 (2022/Kış)

Issue: 10 (2022/Winter)

EDİTÖRDEN

“Tarih ve Günce” dergimizin yayınlanan bu sayısı ile beş yılı geride bıraktık, altıncı yılımızdan gün aldık. Uluslararası hakemli tarih dergisi olarak yayın hayatına başlayan, çok sayıda index tarafından takip edilen Tarih ve Günce’nin bu sayısı da bilimsel ve evrensel gelişmeleri izlemek, tarih bilimine yeni bilgi ve yorumları kazandırmak hedefiyle zengin bir içerikle hazırlandı. Bilimsel süreli yayıncılığın genç ve dinamik dergisi olan Tarih ve Günce’nin bu sayısında, XX. yüzyıl Türkiye’sine ilişkin içerik itibarıyla birbirinden ilginç, Türkçe ve yabancı dilde yeni makaleler yer aldı.

Her makale başlık ve içerik uyumu, incelenen konunun özgünlüğü, yaklaşım ve gerekçelendirme boyutları, ulaşılan kaynaklar ve ortaya koyduğu sonuçlar itibarıyla büyük bir titizlikle incelendi. Her biri konu bütünlüğü, eleştirel literatür taraması, alanına sağladığı katkı, bilimsel ve metodolojik durumu göz önüne alınarak değerlendirildi. Bu sayımızda makalelere hakemlik yapan birbirinden değerli çok sayıda hocamızın detaycı yaklaşımı ve özverili tutumu sayesinde Tarih ve Günce dergisi, sosyal ve beşeri bilimler alanında kendisini bir kez daha kanıtladı.

İbrahim Hamaloğlu “Réflexions des nouvelles d'Izmir dans le public Grec selon les bulletins français à l'automne 1922”, Ezgi Aydoğan

“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım Kesimine Yönelik Çıkarılan Çiftçi Gazetesi Hakkında Bir İnceleme”, Kader Akdağ Sarı “Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin İskânı: Kırklareli Örneği”, Sinan Kıyaç “1957 Türkiye Suriye Krizi’nin Analizi”, Yasin Turna ve Onur Akdoğan “Osmanlı Polisinin Modernleşme Sürecinde Toplumsal Hayata Dâhil Edilmesi ve Davranışlarının Şekillenmesi”, Yücel Yiğit “TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Yusuf Akçura’nın Siyasi Mücadelesi” , Zeki Çevik “Birinci Meclis’te Hasan Basri (Çantay) Bey’in Siyasi Mücadelesinden Kesitler (1920-1923)”, Semih Çınar “Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti’nin Mübadele Sırasında Yunanistan’ın Kayalar ve Kozana Şehirlerindeki Faaliyetleri”, Aydın Güler “Tek Parti Dönemi’nde Yerel Dergilerdeki Tarih Algısı Üzerine Bazı Dikkatler: Balıkesir Örneği”, Ahmet Oğuz “I. Meşrutiyet Meclisinde Ermeni Mebusların Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlılık Açısından Değerlendirilmesi”, Onur Yılmaz “II. Dünya Savaşı’nda İzmir Yahudilerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu” başlıklı makaleleri kaleme aldılar. Makaleleriyle dergimizin bu sayısında yer alan ve bu sayede bilim dünyasına katkı sağlayan yazarlarımıza, uzun uğraş ve yorucu bir değerlendirme sürecini kabul ederek keyif dolu yorgunluğumuza ortak olan hakemlerimize ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Öğrencilik yıllarımdan bugüne üzerimde çok büyük emekleri olan dergimizin sahibi ve yayın kurulu başkanımız değerli hocam Prof. Dr. Kemal Arı’ya bu sayının editörlüğünü bana verdikleri için çok teşekkür ediyorum. Öğrencisi olmaktan ve hala ondan çok şey öğrenmekten büyük mutluluk ve gurur duyuyorum. Ayrıca editör olarak atanmanın verdiği heyecan ve mutluluğun büyük bir motivasyona dönüşmesi ve bu sayının ortaya çıkmasında Cihan Çatal, İbrahim Şahin’in de içinde olduğu dergimizin deneyimli ekibinin payı büyük. Derginin yayın sürecini baştan sona büyük bir özveri ve titizlikle takip eden, mükemmeli yakalamak için gece yarlarına kadar çalıştığımız değerli arkadaşım Uzm. Murat Kaya’ya ne kadar teşekkür etsem az. Dergimizin bu sayısına emek veren tüm akademisyenleri kutluyor, esenlikler diliyorum. Yeni sayılarda görüşmek dileğiyle...

Saygılarımla

Doç.Dr. Cihan ÖZGÜN
25.01.2022, İzmir.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 3-24.

Geliş Tarihi: 15 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 13 Ocak 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

RÉFLEXIONS DES NOUVELLES D'IZMIR DANS LE PUBLIC GREC SELON LES BULLETINS FRANÇAIS À L'AUTOMNE 1922

İbrahim HAMALOĞLU**

Résumé

Les bulletins de presse étrangers de Gallica, qui a rendu de grands services au ministère français des Affaires étrangères à travers l'histoire, sont considéré très importants. A côté du bulletin quotidien de presse étrangère, à vocation généraliste et à forte fréquence de publication, on trouve des bulletins périodiques, par pays, dont la fréquence de publication est généralement mensuelle. Ces bulletins font l'analyse de la presse étrangère et présentent à l'appui de celle-ci des traductions d'assez larges extraits des journaux d'opinion. Il s'agit naturellement de publications à vocation interne, dont le caractère confidentiel est d'ailleurs parfois précisé. Il s'agit donc d'un outil de travail permettant d'éclairer les agents du corps diplomatique ainsi que le gouvernement de l'état de l'opinion des pays dans lesquels la France possède des intérêts particuliers. Ce corpus est donc d'un grand intérêt, notamment pour des historiens qui pourra facilement y trouver une documentation précieuse dont le grand avantage est d'être déjà traduite en français. Ces documents révèlent aussi le regard que portent les partenaires et adversaires de la France sur sa politique extérieure comme son évolution intérieure. Il donne à voir les questions qui, à l'extérieur de ses frontières, préoccupent la diplomatie française et dévoile enfin le souci permanent qui habite celle-ci quant à l'image de la France à l'étranger. Le processus vécu après l'occupation d'Izmir est également une période importante pour la France d'étendre sa domination en Méditerranée orientale. L'attitude de ces bulletins, notamment dans le processus de libération d'Izmir, est le reflet de la France en politique étrangère. Dans le processus

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, (ibrahimhamaloglu@gmail.com). ORCID ID: 0000-0003-0559-6037.

qui a commencé avec l'incendie d'Izmir, les nouvelles du public grec ont été très scrutées dans ces bulletins français. Alors qu'un bulletin a été publiés au cours des huit premiers mois de 1922, ce n'est pas un hasard si un bulletin a été publié chaque mois de septembre à décembre. Des problèmes tels que la libération d'Izmir et l'incendie d'Izmir ont occupé le même public pendant des jours. Dans cette étude, les orientations de la politique grecque sur Izmir déterminées par le public français et les orientations de la politique étrangère de la France à travers Izmir au cours du dernier trimestre de 1922 seront examinées.

Mots-clés: 1922, İzmir, l'opinion Publique Française, Presse grecque, L'incendie de Smyrne.

REFLECTIONS OF IZMIR NEWS IN THE GREEK PUBLIC ACCORDING TO FRENCH BULLETINS IN THE AUTUMN 1922

Abstract

Foreign press bulletins, which have rendered great services to the French Ministry of Foreign Affairs and Ministry of War throughout nation history are considered very important. Alongside the daily foreign press bulletin, with a general purpose and with a high frequency of publication, monthly bulletins are also available. These bulletins analyze the foreign press and present in support of its translations of large extracts from opinion journals. These publications are sometimes open to public sometimes confidential. It is therefore a working tool making it possible to enlighten the agents of the diplomatic corps as well as the government of the state of opinion of the countries in which France has interests. This corpus is therefore of great interest, in particular for historians who can easily find valuable documentation there, the great advantage of which is that it has already been translated into French. These documents also reveal the view that France's partners and adversaries have on its foreign policy as well as its internal development. It shows the questions which, outside its borders, preoccupy French diplomacy and finally reveals the permanent concern which inhabits the latter as regards the image of France abroad. The process experienced after the occupation of İzmir is also an important period for France to expand its dominance in the Eastern Mediterranean. The attitude of these bulletins, especially in the process towards the liberation of Izmir, is the reflection of France in foreign policy. In the process that began with the fire in Izmir, the news of the Greek public was heavily scrutinized in these French bulletins. While one bulletins were published during the first eight months of 1922, it is no coincidence that a newsletter was published each month from September to December. Issues such as the liberation of Izmir and the Fire of Izmir kept the same public busy for days. In this study, orientations of Greek policy on Izmir determined by the French public and France's foreign policy orientations through Izmir in the last quarter of 1922 will be examined.

Keywords: 1922, İzmir, French Public Opinion, Greek Press, Fire of Smyrna.

Introduction

La presse grecque francophone a parcouru un long chemin depuis le début du XIXe siècle avant de disparaître dans la seconde moitié du XXe siècle. Initialement associé à l'existence d'une diaspora française et européenne sur le sol grec depuis les années de l'Insurrection grecque, cela est également dû au fait que le français est devenu obligatoire dans l'enseignement grec à partir de 1836. Bien que les journaux français publiés en Grèce soient hors de notre portée, ils peuvent être donnés en exemple au public grec, qui prend la France comme modèle de civilisation. La presse hellénique en langue française ou bilingue transcrit l'évolution politique du pays, participe à la lutte pour les questions nationales – parfois même féroce –, et se fait le reflet des réalités historiques et sociales.¹

Les bulletins au sein de Gallica sont des documents officiels du gouvernement français portés à la connaissance des ministères de la guerre et des affaires étrangères. Ces bulletins, compilés à travers le monde, façonnent et reflètent le rôle de la France dans la politique étrangère. Cet ensemble de 119 000 pages numérisées couvre pour l'essentiel la période de l'entre-deux-guerres. Quelques séries se rapportent également, intégralement ou non, à l'une ou l'autre des deux guerres mondiales. Le nombre de ces bulletins de la presse est assez important au sein du corps de l'institution française, qui conserve les collections constituées depuis plusieurs siècles et est chargée de rassembler toutes les publications éditées en France. Ces bulletins sont divisés par pays. Reprenant les passages des journaux grecs du Bulletin Période de la Presse Grecque, la guerre politique suivie par la France en politique étrangère sera évoquée à travers l'exemple d'Izmir. Enfin, il est possible de voir le

¹ Despina Provata, "La Presse Francophone Grecque de la Première Moitié du XXe Siècle", *Cahiers Balkaniques*, 47, 2020, p. 33-47.

processus depuis l'occupation d'Izmir à la fin de la Première Guerre mondiale jusqu'à sa libération dans ces bulletins, dont bénéficient les journaux grecs.²

Avec la fin de la Première Guerre mondiale, toute l'attention des puissances alliées s'est concentrée sur les terres de l'Empire ottoman, qui devait être divisé. Les îles du Dodécanèse ont été promises à l'Italie dans le cadre le pacte de Londres en 1915, où elles ont quitté la Triple Alliance et rejoint la Triple Entente et si le démantèlement de l'Empire ottoman avait lieu, ses terres en Anatolie, y compris Antalya et ses provinces environnantes, et Izmir, seraient cédées à l'Italie. Cependant, alors que l'année 1915 se poursuivait, le ministre britannique des Affaires étrangères Edward Gray, qui souhaitait inclure la Grèce dans la guerre, promit à la Grèce une grande partie de la côte anatolienne, y compris Izmir, lors de sa rencontre privée avec le Premier ministre grec Venizelos. Ainsi, en juin 1917, la Grèce entre officiellement en guerre aux côtés des Ententes. Avec l'armistice de Mudros signé le 30 octobre 1918, les puissances de l'Entente ont obtenu le droit d'occuper les lieux qu'elles voulaient au cas où leur sécurité serait compromise, sur la base de l'article 7 de l'armistice. La principale raison de l'occupation est que le nombre de Grecs dans la région est supérieur au nombre de Turcs, en ce qui concerne les faux rapports préparés et il a été décidé de donner la région aux Grecs en raison de cette situation, qui est conforme aux Quatorze points de Wilson. Par conséquent l'occupation d'Izmir par les Grecs le 15 mai 1919 exprime également une situation différente au-delà des définitions telles que "s'emparer d'un terrain", "annexer", "ajouter à son territoire".³

² Pour une petite liste de bulletins en ligne et gratuits, voir: Bulletin périodique de la presse autrichienne (1919-1938); américaine (1915-1940); anglaise (1915-1940); belge (1917-1939); bulgare (1917-1940); espagnole (1915-1940); grecque (1915-1940); hollandaise (1915-1939); hongroise (1917-1933); italienne (1915-1940); japonaise (1917-1940); polonaise (1915-1939); portugaise (1916-1923); roumaine (1916-1939); russe (1915-1940); scandinave (1915-1933); chinoise (1917-1940); suisse (1915-1939); tchécoslovaque (1919-1939); turque (1920-1939); yougoslave (1919-1940); austro-allemande (1916-1919); sud-américaine (1915-1922); sud-américaine et de la presse mexicaine (1922-1940). <https://gallica.bnf.fr> (date d'accès: 1er décembre 2021).

³ Cihan Özgün - Semih Çınar, "Milli Mücadele'nin Başlangıcında Balıkesir ve Çevresinde Asker ve İaşe Sorunu Üzerine Tespitler (1919)", **Karesi'den Balıkesir'e (Şehrin Siyasi ve Sosyoekonomik Tarihinden Kesitler)**, dir. Z. Çevik ve A. Köç, Ankara: Nobel, 2021, p. 69-70; Yücel Yiğit- Eyüp Şahin, "Bir Polisin Gözünden İzmir'in İşgali", **ÇTTAD**, Tome 19, Numéro Spécial, (2019/Printemps), p. 105 - 129; Mustafa Turan, "İzmir'in İşgali Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Tome 12, Num. 36, 1996, p. 739 - 753. Pour plus d'informations sur le sujet: Hasan Mert, "İzmir'in Kara Günü: 15 Mayıs 1919", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, İzmir, 2010, p. 49-56; Mehmet

Dans l'occupation d'Izmir, nous avons été confrontés à diverses dimensions telles que la violence physique et psychologique contre les Turcs civils ou militaires, les massacres brutaux par les Grecs, trompeurs et influençant l'opinion publique mondiale des autorités grecques. Les accusations contre les Turcs étaient infondées après que les enquêtes dans la région, à travers la commission établie par les États européens pour détecter le problème de sécurité et de sécurité dans la région après l'invasion d'Izmir, ont amené les presses étrangères à modifier son contenu en un instant. En fait, les problèmes d'ordre public se sont tellement accrus que même le banditisme, qui était la plaie saignante d'Izmir sous le règne d'Abdulhamid II, a été remplacé par l'efe et les zeybeks qui ont combattu farouchement contre l'armée grecque.⁴ Dans certains de ces journaux, après août 1919, la Grèce a été tenue pour responsable des troubles et du manque de sécurité publique à Izmir et une opinion publique a commencé à émerger qui a interrogé les Grecs lors des excès, massacres ou autres incidents de sécurité à Izmir. En fait, comme on peut le voir dans divers rapports locaux, les Grecs ont porté l'affaire presque jusqu'au génocide pendant l'occupation.⁵ Alors qu'il y avait beaucoup de propagande sur l'occupation dans les journaux étrangers de

Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *ÇTTAD*, Tome 6, Num. 15, İzmir, 2007, p. 3-18; Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Num. 10, 2001, p. 121-154.

⁴ Cihan Özgün, "II. Abdülhamit Döneminde Eşkıyalıkla Mücadele Politikası ve İzmir", *Batı Anadolu Eşkıyalık Tarihi*, dir.: O. P. Yapucu, C. Özgün, A. Özçelik, İzmir: Ege Üniversitesi, 2019, p. 95-112; İbrahim Hamaloğlu- Cihan Özgün, "Avustralya Basınında İzmir'de Eşkıyalık", *Batı Anadolu Eşkıyalık Tarihi*, dir.: O. P. Yapucu, C. Özgün, A. Özçelik, İzmir: Ege Üniversitesi, 2019, p. 137-156; Cihan Özgün - Aysun Sarıbey Haykiran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası", *History Studies*, Tome 4, Num. 4, 2012, p.277-292; Cihan Özgün, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, dir.: O. Köse, Samsun, 2009, p. 129- 146. Pour le développement historique des événements d'ordre public dans et autour d'Izmir au début du 20ème siècle, voir; Cihan Özgün, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Kuvvetlerinin Eşkiya ve Çeteleri Takip Etme Yöntemleri", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, dir.: İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit, Ankara: Berikan, 2018, p. 177-204.

⁵ Cihan Özgün- İbrahim Hamaloğlu, "Occupation of İzmir and its Echoes at Canadian Press", *ÇTTAD*, Tome 20, Num. 40, (2020/Printemps), p. 80-81; Hasan Mert, "9 Eylül'de Türk Askerinin Bornova'ya Girişi", *Kurtuluş İzmir'in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı*, APIKAM, Septembre 2020, p. 29-30; Oktay Gökdemir- Bahar Arslan, "Bir Savaş Trajedisi: 1922 İzmir Yangını", *Kurtuluş İzmir'in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı*, APIKAM, Septembre 2020, p. 111-112; Cihan Özgün, "1919 Yılı Resmi Rapor ve Jandarma Tutanaklarında İzmir'in İşgali Üzerine Bir Değerlendirme", *Asayişten Cepheye: Milli Mücadele'de Jandarma*, dir.: İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit, E. Demircioğlu, Ankara: Berikan, 2021, p. 232-233

l'époque, la persécution grecque qui a émergé à la suite de la propagation de l'occupation a également trouvé sa place dans ces journaux, bien qu'un peu.⁶

Entrer dans le dernier été avant l'incendie d'Izmir

Alors que nous entrons dans le dernier trimestre de 1922, les choses s'échauffaient en Anatolie occidentale. Les yeux et les oreilles de la presse mondiale se sont tournés vers les événements qui ont eu lieu dans la même région. La presse grecque partageait également avec le public les nouvelles reflétées par ses armées sur les terres d'Anatolie occidentale. Pendant ce temps, toutes sortes de nouvelles publiées dans le public grec étaient incluses dans les bulletins mensuels français dans le but d'informer le public français. En fait, ces bulletins, qui ne pouvaient être publiés que jusqu'en juillet 1922, ont commencé à être publiés mensuellement sous l'effet des événements qui se sont déroulés après la fin de l'été. De plus, ces bulletins comprenaient les nouvelles exactes de la presse grecque, et incluaient parfois les commentaires des éditeurs.

A la fin des mois d'été 1922, on voit que les bulletins précités donnent des nouvelles très détaillées de la situation de l'armée grecque, qui se replie contre l'armée turque en Anatolie occidentale. Les Grecs étaient très inquiets de l'avancée de l'armée turque, et ils ont commencé à donner beaucoup de place à cette situation dans leur presse. On annonce que le rapport du général Hadjianestis sur l'état de l'armée est des plus satisfaisants, et presque toute la presse enregistre avec satisfaction et confiance cette heureuse nouvelle. Voici comment Kathimerini a écrit sur la politique grecque à Izmir le 28 juin:

L'état de notre armée est bon au-delà de toute prévision. Celui de l'ennemi est des plus mauvais. Le général en chef a une foi absolue dans notre armée non seulement pour ce qui est de sa condition actuelle, mais aussi quant à son aptitude à donner à la nation les satisfactions qu'elle désire, et la paix. Mais l'attention hellénique ne s'absorbera pas tout entière sur le front micrasiatique. L'ennemi se sentant incapable d'obtenir par une résistance passive, une solution qui lui soit favorable, de la question micrasiatique, s'est tourné vers les Balkans. En coopération avec les insurgés bulgaro-macédoniens et avec les brigands d'Albanie, il a voulu frapper la Grèce dans le dos, la croyant endormie de ce côté.

⁶ İzel Çetinkaya, "Avustralya Basını'nda İzmir'in İşgali", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Année 5, Num. 10, İzmir, 2019, p. 88.

En effet, l'armée grecque, qui s'est concentrée sur cette région après l'occupation d'Izmir, est également consciente de l'existence d'un danger qui peut venir des Balkans. Selon les informations du journal Politia du 29 juin, Des oreilles et des yeux indiscrets sont aux aguets.⁷ Quoi qu'il en soit des projets militaires, c'est la situation diplomatique qui est déplorable. Comme on peut le comprendre d'ici, les Grecs ont déclaré que les voies diplomatiques étaient ouvertes même en temps de guerre. Selon les informations du journal Patris du 2 juillet, le gouvernement garde secrètes les décisions prises, et personne n'a la prétention de les apprendre. Selon le journal, la raison pour laquelle les décisions sont prises en secret sont les erreurs commises lors de la Bataille de la Sangarius.⁸ Dans les informations du même journal du 15 juillet, il est indiqué que M. Stratos a déclaré aux représentants de la presse que des "décisions" ont été prises pour la solution du problème de Smyrne. Malgré la grande discrétion observée à cet égard, on peut déjà considérer comme certain que l'opinion a prédominé de proclamer l'état de siège dans l'Asie Mineure, occupée militairement. Un projet autonomie a été présenté à la table. On dit que le gouvernement voit ça d'un bon œil. Parlant de ce projet, précise quele système de l'autonomie micrasiatique sera celui d'une "autonomie progressive" dans toute la zone occupée.⁹ Comme on peut le voir, la Grèce n'a pas renoncé à ses revendications sur les terres d'Anatolie occidentale et a fait des menaces telles que l'expansion et la prolongation de l'occupation.

Incendie de Smyrne

Il ne fait aucun doute que l'une des phases les plus importantes de la guerre d'indépendance turque est la libération d'Izmir. Izmir est une ville qui a été le centre à la fois de l'occupation et de la libération. L'occupation, qui a commencé avec l'arrivée de l'armée grecque à Izmir, s'est terminée avec l'entrée de la cavalerie turque à Izmir et le hissage du drapeau turc sur la maison du gouvernement. Le capitaine Sherafeddin¹⁰, qui a servi dans la division du colonel Zeki Beg, est entré à Izmir le 9 septembre 1922 avec le

⁷ **Ministères de la Guerre et des Affaires étrangères**, "Bulletin Périodique de la Presse Grecque", nos 68, 1 Juin – 25 Juillet 1922, 1 Septembre 1922, p. 3.

⁸ Cette guerre, du nom de la rivière car elle a eu lieu à l'est de la rivière Sakarya, également connu sous le nom de la Bataille des Sangarios, Bataille de la Sakarya.

⁹ **Ministères de la Guerre et des Affaires étrangères**, "Bulletin Périodique de la Presse Grecque", nos 68, 1 Juin – 25 Juillet 1922, 1 Septembre 1922, p. 4.

¹⁰ Connue sous le nom de Capitaine Sherafeddin du 4e régiment de cavalerie Turc.

détachement sous son commandement.¹¹ Le premier incendie s'est déclaré en fin d'après-midi du 13 septembre, quatre jours après l'entrée de l'armée turque dans la ville. L'incendie a commencé dans le quartier arménien de la ville et s'est propagé rapidement en raison du temps venteux. En effet, il existe de nombreuses affirmations sur comment et où l'incendie d'Izmir a commencé. Dans la plupart des ouvrages sur le sujet, il est révélé que l'incendie s'est déclaré le mercredi 13 septembre 1922, vers 14 heures, dans le quartier arménien. Selon Prentiss, à 11h20, une demi-douzaine d'incendies se seraient déclarés en même temps et dans des endroits que les Turcs voulaient protéger. D'autre part, il est également dit que l'incendie s'est déclaré dans le quartier arménien à 14h15, où se trouve aujourd'hui le Kulturpark. Selon d'état-major général turc, l'incendie a commencé vers 12h30 dans une maison arménienne  80 mètres de l'glise arménienne et s'est propagé à l'glise à partir de là. Dans une autre étude, il est affirmé que l'incendie s'est déclaré dans une maison arménienne à deux étages de la rue Suzan, du côté Basmane du quartier Frenk vers 10h30, où se trouve aujourd'hui le Kulturpark. Le feu s'est propagé à divers quartiers avec l'aide du vent fort. La plupart des exemples d'architecture religieuse et civile n'ont pas survécu à cet incendie. Théâtre d'Izmir et Hôtel Kramer, Bureau des postes et télégraphes d'Izmir, Sporting Club, Café de Paris, Consulsats français, italien et britannique, Bureau du tabac, magasins Eknayulo, Şark, BonmarŐe, Őitayn et Luvr, grands caravansrails Bakırcıyan et Papasyan  Frenk Mahallesi, grand commerce maisons dans la rue Ayayorgı, Great Coya et de nombreuses autres grandes auberges, hôtels autour de Passport, Anadolu Bank et İtibar-ı Milli, Athènes, Thessalonique, Tunisie, Algérie et banques ottomanes et Banco di Roma, bureau des passeports, postes de police Fasulya, Plavisna, PeŐtemacilerbaŐı Comme Izmir, le ceur du centre commercial et la majeure partie de la ville moderne ont été incendiés. De plus, des centres de divertissement tels que Poséidon et Haylayf, Kenuriyo Marsala Street où se trouvent des bijoutiers, American College  Basmane, de grandes pharmacies appelées Perpignani Moore's, London Pharmacy ont été complètement détruits. La moitié de la ville a été détruite par l'incendie de 2 600 dounams de terres. Dans l'incendie, près de 40 auberges, trois mosquées, presque toutes les maŐids dans toutes les auberges, et près d'un millier de lieux de travail, petits et grands, ont été

¹¹ Kemal Arı, *nc Kılı, İzmır'in Kurtuluşu ve YzbaŐı Őerafetтин*, Zeus Kitapevi, İzmır, 2011, p. 194.

détruits, ainsi que Vezirhan, la plus grande auberge d'Izmir, qui appartenait aux Turcs.¹²

Une dépêche de source militaire française, transmise de Constantinople le 15 septembre, rapporte que la ville de Smyrne brûle depuis douze heures. Tout le quartier européen a été la proie des flammes. Les détails suscitent une grande inquiétude dans le public. Tous les journaux sont remplis d'informations terrifiantes sur la tragédie qui se déroule à Smyrne. D'après les informations des journaux Eleftheron Vima, Embros et Kathimerini en date du 15 septembre le récit de Miss Minnie, directrice du pensionnat américain de Smyrne, le feu a été mis par les Turcs à cet établissement. Toute la partie occidentale de la ville est réduite en cendres. Des milliers de cadavres couvrent les rues, les magasins sont pillés.¹³ Sans aucun doute, ces reportages répétitifs de ces journaux sont loin d'être objectifs. Paul Grescovich, le chef des pompiers d'Izmir depuis 1910, a remarqué ce qui suit:

Au cours de la première semaine de septembre, il y avait eu en moyenne cinq incendies par jour auxquels son service paralysé avait dû faire face. À son avis, la plupart de ces incendies ont été causés par négligence, mais certains étaient sans aucun doute d'origine incendiaire. Le nombre moyen d'incendies au cours d'une année normale, a-t-il dit, serait d'environ un sur dix jours, et l'augmentation à cinq par jour semblait significative.

Plus important encore, il n'y a eu plusieurs incendies majeurs que durant l'après-midi du 13 septembre, le fameux incendie de la cathédrale arménienne n'était pas l'unique origine de la destruction de la ville. Il existe de nombreux documents importants pour l'identification des personnes responsables. Le plus important, publié par la partie turque dès 1922, est le rapport de Paul Grescovich. Grescovich déclare sans équivoque que ce sont les Arméniens et les Grecs, et non les Turcs, qui ont incendié la ville.¹⁴ Il y a 3

¹² Mustafa Kırışman, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **ÇTTAD**, Tome 10, Num. 22, (2011/Printemps), p. 82-83; Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynakların Işığında 1922 İzmir Yangını", **ÇTTAD**, Tome 6, Num. 15, (2007/Automne), p. 19-38. Pour plus d'informations sur le sujet: Zeki Arıkan, "1922 İzmir Yangınıyla İlgili Bir Rapor", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Num. 68, Octobre 1990, p. 129-135; Orhan Koloğlu, "İzmir Yangınının Ardındaki Gerçek", **Popüler Tarih**, Septembre 2003, p. 52-57; Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", **ÇTTAD**, Tome 15, Num. 31, (2015/Automne), p. 177-200.

¹³ **Ministères de la Guerre et des Affaires étrangères**, "Bulletin Périodique de la Presse Grecque", nos 69, 26 Juillet - 30 Septembre 1922, 28 Octobre 1922, p. 3.

¹⁴ **Report of Mr. Grescovich Commander of the Smyrna Fire Brigade on the Great fire in Smyrna**, Istanbul 1922; Mustafa Kırışman, **op.cit.**, p. 89-90; Maxime Gauin, **Revisiting the Fire of**

preuves très solides de l'incendie d'Izmir. Ces ; Le rapport du commandant de la marine française d'Izmir, l'amiral Dumesnil, en date du 28 septembre 1922, le rapport de Mark O. Prentiss, représentant américain du Near East Relief et le rapport de Paul Grescovich comme indiqué ci-dessus.

L'amiral Dumesnil, commandant de la marine française à Izmir, a écrit dans son rapport daté du 28 septembre 1922, après le grand incendie, "Je pense que les Turcs ne pouvaient pas être blâmés pour l'incendie d'Izmir. Mon opinion n'est basée sur aucune base émotionnelle. Des témoins ont prouvé l'objectif des Turcs de maintenir l'ordre dans la ville et d'éliminer les pillages aussi que les pyromanes arméniens et grecs attaquaient même les pompiers chrétiens qui tentaient d'éteindre l'incendie" Comme on peut le voir, l'amiral a abordé l'événement avec objectivité.¹⁵

Mark O. Prentiss, le représentant américain de Near East Relief, qui se trouvait dans la ville au moment de l'incendie, a publié un rapport complet contre les allégations selon lesquelles "l'incendie a été déclenché par les Turcs" après son retour aux États-Unis. Dans ce rapport, Prentiss a déclaré: "Tout le monde en Amérique pense que les Turcs ont brûlé Izmir, mais je n'ai pas rencontré une telle découverte." Il a noté que les gens savaient qu'il y avait une organisation arménienne qui avait juré qu'elle brûlerait la ville si les Turcs venaient, et que cet incendie avait été planifié par eux. Le rapport de Prentiss est également connu comme la source de toutes les informations sur la force du vent et sa direction changeante¹⁶.

De plus, le 17 septembre, alors que l'incendie de la ville était terminé, Mustafa Kemal Atatürk, commandant en chef des armées turques, envoya au ministre des Affaires étrangères Yusuf Kemal le télégramme suivant, décrivant la version officielle de événements dans la ville :

Notre armée a pris toutes les mesures nécessaires pour protéger Izmir des accidents, avant d'entrer dans la ville. Cependant, les Grecs et les Arméniens, avec leurs plans préétablis, ont décidé de détruire Izmir. Les discours prononcés par

Izmir, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Année 41, Num. 1, Automne 2017, p. 17.

¹⁵ **Télégramme de l'amiral Dumesnil au ministère de la Marine**, 28 septembre 1922, AMAE, P. 1380; Maxime Gauin, **op.cit.**, p. 23; Mustafa Kırışman, **op.cit.**, p. 89.

¹⁶ **Dispatch of Mark O. Prentiss to Admiral Bristol**, no date (mid-September 1922), Library of Congress (LC), Bristol papers, Récipient 74, File Smyrna, Situation générale, 1919, 1922; Maxime Gauin, **op.cit.**, p. 17-18; Turgay Bülent Gökçürk, *Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum*, ÇITAD, Tome 12, Num. 24, (2012/Printemps), p. 132-133.

Chrysóstomos dans les églises ont été entendus par les musulmans, l'incendie d'Izmir a été défini comme un devoir religieux. La destruction a été accomplie par cette organisation. Pour le confirmer, il existe de nombreux documents et témoignages oculaires. Nos soldats ont travaillé avec tout ce qu'ils ont pour éteindre les incendies. Ceux qui attribuent cela à nos soldats peuvent venir personnellement à Izmir et voir la situation. Cependant, pour un travail comme celui-ci, une enquête officielle est hors de question. Les correspondants des journaux de diverses nationalités actuellement à Izmir s'acquittent déjà de ce devoir. La population chrétienne est traitée avec bienveillance et les réfugiés sont renvoyés chez eux¹⁷

Comme on le voit, même Mustafa Kemal Atatürk a essayé de partager son point de vue sur l'incendie d'Izmir avec l'opinion publique mondiale par le biais de canaux officiels tels que le ministère des Affaires étrangères. L'un de ceux qui ont essayé d'approcher objectivement l'incendie de la ville était Johannes Kolmodin, un érudit orientaliste suédois, qui étudiait à Smyrne à l'époque. Il a écrit que l'armée grecque était responsable de l'incendie, ainsi que des incendies dans 250 villages turcs¹⁸.

Lorsqu'une comparaison est faite entre toutes les sources mentionnées, il semble que les approches objectives se complètent. Les enquêtes de Dumesnil et du consul Graillet ont montré que l'armée turque faisait de son mieux pour combattre l'incendie. Cela concorde avec les témoignages de Prentiss et Grescovich. Prentiss donne même ce détail: L'armée turque a aidé les blessés quelle que soit leur origine ethnique, même des blessés grecs et arméniens ont été secourus¹⁹.

L'une des enquêtes les plus approfondies a été menée par le vice-consul américain James Loder Park, un ancien pro-grec qui a changé d'avis après sa tournée en Anatolie occidentale. Park a remarqué que l'incendie de Manisa, Kasaba²⁰, Alaşehir et Salihli "n'était pas décousue, pas intermittente, pas accidentelle, mais bien planifiée et bien organisée". Elle a été menée à l'aide de bombes incendiaires et d'essence, et accompagnée de nombreux massacres et

¹⁷ Bilal Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar*, Ankara: Publications du Ministère de la Culture, 1981, p. 274.

¹⁸ Elizabeth Özdalga, *The Last Dragoman: The Swedish Orientalist Johannes Kolmodin as Scholar, Activist and Diplomat*, Istanbul: Swedish Research Institute, 2006, p. 63

¹⁹ Amiral Dumesnil, Qui sont les auteurs de l'incendie?, 28 septembre 1922, *AMAE*, P 1380; Mustafa Kırışman, *op.cit.*, p. 82-83; Maxime Gauin, *op.cit.*, p. 26.

²⁰ Son nom actuel est Turgutlu.

viols.²¹ Comme on le voit, malgré tant d'exemples, la question des incendies a été déformée dans l'opinion publique étrangère. Même dans la presse américaine, on constate que les événements en question sont abordés objectivement. La presse a mentionné que les Turcs brûlant Izmir seraient comme une personne brûlant sa propre maison.²²

Après la victoire de la Grande Offensive et après l'affaire de Tchanak²³, les puissances alliées ont demandé un armistice à la Grande Assemblée nationale de Turquie. Bien qu'il y ait eu quelques tensions entre l'armée turque et les forces d'occupation britanniques, les négociations ont commencé le 3 octobre 1922 à Moudania. Alors que des développements tels que la fin du conflit turco-grec avec l'armistice de Moudania et la libération de la Thrace orientale étaient en faveur de la partie turque, la souveraineté turque n'a pas pu être pleinement établie à Istanbul et dans les détroits. Le manque de contrôle sur les détroits et l'incapacité de passer une armée en Thrace ont limité le pouvoir de négociation du gouvernement turc avant la conférence de paix. Ces dispositions peuvent être considérées comme certains des maillons faibles d'armistice, qui offre des gains importants à de nombreux points. Les puissances de l'Entente ont officiellement reconnu le nouvel État turc et l'Empire ottoman a pris fin légalement. L'armistice de Moudania a également jeté les bases du Traité de Lausanne à faire à l'avenir. La souveraineté de la Turquie dans les détroits n'a pas pu être établie avec le traité de Lausanne,

²¹ Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi**, ATAM, Ankara, 2006, p. 184-205; **Atrocités Grecques dans le Vilayet de Smyrne (Mai 1919)**, Permanent Bureau of the Turkish Congress at Lausanne, 1919. Pour plus d'informations sur les destructions causées par les Grecs en Anatolie occidentale à cette époque, voir: Commission, **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi**, 3 Tomes, Ankara: Imprimerie Du Premier Ministre, 1995.

²² Turgay Bülent Gökürk, **op.cit.**, p. 144.

²³ Également appelé crise de Chanak et l'incident de Chanak, il s'agit d'une crise politique et militaire qui est survenue lorsque les forces turques ont avancé dans la zone neutre du détroit sous contrôle anglo-français en septembre 1922. Le Royaume-Uni a alors lancé un appel aux forces impériales de l'Empire britannique pour qu'elles interviennent. C'est à la suite de ces événements que le Canada devint indépendant diplomatiquement du Royaume-Uni. Cette crise a conduit à la démission de David Lloyd George en tant que Premier ministre du Royaume-Uni. De plus, cette crise a été l'un des facteurs les plus importants dans la formation le Statut de Westminster de 1931, qui a ouvert la voie à la libération des États membres du Commonwealth britannique dans les affaires étrangères. Pour plus d'informations: Mustafa Çulfa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Tome 15, Num. 45, 1999, p. 801 - 820.

mais en 1936, avec la convention de Montreux sur les détroits, la domination a été atteinte.²⁴

Comme indiqué dans les bulletins français, il y a eu une grande réaction dans le public grec contre les négociations qui ont commencé à Moudania dès la dernière semaine de septembre. Selon les Français, la raison la plus importante de cette réaction est l'incendie d'Izmir.²⁵ Pour cette raison, la Grèce a ensuite été incluse dans le traité. Des pourparlers ont eu lieu le 3 octobre, aboutissant à la signature de l'armistice de Moudania le 11 octobre. Les Grecs ont adhéré aux termes le 13 octobre.²⁶ Selon le journal Polita du 5 octobre :

Les trois puissances alliées se sont engagées à livrer la Thrace enchaînée à la Turquie. Et avec la hâte du renégat, elles ont signé les six articles du protocole l'un après l'autre. C'est là le trait le plus indigne de leur soumission aux volontés de Kemal. A Moudania, l'Angleterre a signé aussi la renonciation à son prestige. Le fait seul que, en présence d'un dreadnought anglais, la Conférence a eu lieu sur un cuirassé français est assez caractéristique.

Comme on le voit, les réactions de l'opinion publique grecque contre le traité, assez jalouse du succès de Mustafa Kemal Atatürk, trouvent également leur place dans les bulletins français. Par ailleurs, la prise de position des représentants français et britannique contre la Grèce a suscité de nombreuses réactions dans la presse grecque. A tel point qu'en raison de ces attitudes, l'Angleterre et la France ont été mentionnées comme des renégats et des fuyitifs dans la presse grecque.

Les développements dus au coup d'État en Grèce du 11 septembre ont également été suivis dans la presse française. A cause de la grande défaite d'Izmir, l'administration a changé à Athènes. Depuis cette date, les évolutions et améliorations politiques du pays ont été évaluées dans les bulletins français selon une jauge de démocratie. Ces développements ont été jugés insuffisants, et cette situation a été fréquemment reprise dans les bulletins français. D'autre part, il existe diverses définitions des journaux grecs dans ces bulletins français. En revanche, selon le journal Patris, partisan de Venizelos, daté du 2

²⁴ Cezmi Eraslan, "Mudanya Mütarekesi", TDV **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Tome 30, İstanbul, 2005, p. 356-358. Pour plus d'informations sur l'armistice: Ahmet Emin Yaman, "Mudanya Birakışması ve Yankıları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Tome 5, Num. 18, 1996, p. 189-203.

²⁵ **Ministères de la Guerre et des Affaires étrangères**, "Bulletin Périodique de la Presse Grecque", nos 70, 1 - 30 Octobre 1922, 18 Novembre 1922, p. 2.

²⁶ Harry J. Psomiades, **The Eastern Question, The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy**, New York: Pella, 2000, p. 35.

octobre, il a été affirmé que la presse française, très critique à l'égard des développements politiques en Grèce, soutenait l'ancienne administration grecque. Début octobre, Kathimerini, qui s'est tenu à distance des pourparlers de Mudanya, a été qualifié de royaliste dans les bulletins précités. De plus, leur journal du 2 octobre:

La presse française n'entend pas être satisfaite du changement survenu en Grèce. La presse trouve la révolution clémente, car ils n'ont pas arrêté le roi ni tué tout le monde et emprisonné les autres. Évidemment, la presse française désirait que le sang fraternel coulât abondamment pour considérer la Révolution comme réelle.

Cependant, au fur et à mesure que les détails du traité sont devenus clairs, le journal, qui a pris position contre l'Angleterre et la France, a été qualifié de francophobie dans les mêmes bulletins.²⁷ Comme on le voit, le processus vécu après la libération d'Izmir par l'armée turque a ouvert la voie à divers événements dans l'opinion publique grecque. Même l'armistice de Moudania, dont les clauses étaient claires jusqu'au début d'octobre, provoqua de grandes réactions dans l'opinion publique grecque, et la presse française inclua ces réactions dans ses bulletins. Après la guerre, lorsque la presse et l'opinion publique françaises, séduites par le nouveau visage de la Turquie, se détournent de la Grèce, le gouvernement grec cherchera des appuis à l'étranger.²⁸ Sur la scène internationale, la France se rapprocherait de la République de Turquie nouvellement créée et tenterait d'asseoir sa supériorité sur l'Italie et l'Angleterre en Méditerranée orientale, y compris le mandat syrien au Levant.

Conclusion

Avec cette étude, il a été tenté de rendre compte de la manière dont l'incendie d'Izmir a été traité dans les bulletins français examinant la presse grecque. Comme on le voit, les nouvelles dans les bulletins français de l'époque sur le grand incendie d'Izmir sont des nouvelles basées sur une seule source et préparées sans utiliser diverses sources. À la lumière des informations obtenues des bulletins français, on constate que les Turcs vivant dans la ville sont responsables de l'incendie d'Izmir. Comme indiqué dès le début, ces bulletins, qui compilent les nouvelles dans le public grec, montrent

²⁷ **Ministères de la Guerre et des Affaires étrangères**, "Bulletin Périodique de la Presse Grecque", nos 70, 1 - 30 Octobre 1922, 18 Novembre 1922, p. 3.

²⁸ Despina Provata, *op.cit.*, p. 42.

que l'incendie d'Izmir a été évalué de manière biaisée dans la presse grecque. Cependant, le biais de ces nouvelles peut être attribué au fait que les nouvelles ont été entièrement prises dans la presse grecque, comme mentionné dans les bulletins français, comme mentionné ci-dessus. Cependant, dans les bulletins susmentionnés, on voit clairement que la France a fait une sélection biaisée en recevant des nouvelles de la presse grecque. Au début la Grèce, qui était principalement soutenue par les puissances de l'entente, a été tentée de rester seule avec la libération d'Izmir. Par conséquent, on voit qu'il y a des nouvelles complètement pro-grec sur des questions telles que par qui et dans quel but l'incendie a été déclenché, le comportement des Turcs après avoir pris le contrôle de la ville, et les activités et approches d'autres pays. En conséquence, au cours des sept premiers mois de 1922, il n'y avait qu'un seul bulletin sur le public grec en France, mais à partir d'août, un bulletin a commencé à être publié chaque mois. Sans aucun doute, la raison de l'augmentation de la fréquence de ces bulletins peut être montrée comme l'intérêt de la France pour Izmir. Dans ce cas, la tristesse causée par la perte d'Izmir dans le public grec a une grande part. C'est un des facteurs qui augmente la fréquence des bulletins. Comme on l'a vu, la presse francophone publiée sur sol grec a été pour la France une arme de propagande. En plus sans aucun doute, l'une des principales raisons derrière cela est Mustafa Kemal Atatürk et l'armée turque, qui ont lancé la Grande Offensive. En fait, lorsque l'on examine les sources d'informations biaisées sur les Turcs, on constate qu'il y a des problèmes qui soulèveront des doutes sur la fiabilité de ces sources. Même le phénomène de banditisme créé par les transformations socio-économiques de la région a montré une résistance contre l'occupation à cette période. Comment les Turcs ont-ils pu brûler cette ville à la place de l'armée grecque, qui a brûlé tous les endroits où elle passait en se retirant de l'Anatolie intérieure vers Izmir ?

Alors que les bulletins français compilaient ces nouvelles, l'approche objective de l'amiral français face à l'incendie ne passe pas inaperçue, ou les opinions d'un chef des pompiers ou d'un consul au sujet de l'incendie peuvent réfuter les allégations de tous ces bulletins. En effet, en dehors de ces bulletins, on constate que la question est abordée de manière plus objective dans divers journaux de la presse française. La plupart des sources nationales et étrangères concernant les responsables de l'incendie n'ont pas indiqué les Turcs. La raison en est la volonté de la France d'attirer à ses côtés le nouvel État turc. Pour cette raison, même dans la presse française, une approche objective des événements de la période est montrée, tandis que la presse

grecque, qui est à l'origine des bulletins, utilise une stratégie de tromperie du public. On peut également dire que la presse grecque ignore les informations impartiales sur les événements. De ce point de vue, il est très important de présenter les sources primaires, journaux et documents similaires sur le sujet de manière objective sans être triés.

BIBLIOGRAPHIE

I. Ressources d'archives

- Atrocites Grecques dans le Vilayet de Smyrne (Mai 1919)**, Permanent Bureau of the Turkish Congress at Lausanne, 1919.
- Dispatch of Mark O. Prentiss to Admiral Bristol**, no date (mid-September 1922), Library of Congress (LC), Bristol papers, Container 74, File Smyrna, general situation, 1919, 1922.
- Ministères de la Guerre et des Affaires étrangères**, "Bulletin périodique de la presse grecque", nos 68, 1 Juin – 25 Juillet 1922, 1 Septembre 1922.
- Ministères de la Guerre et des Affaires étrangères**, "Bulletin périodique de la presse grecque", nos 69, 26 Juillet – 30 Septembre 1922, 28 Octobre 1922.
- Ministères de la Guerre et des Affaires étrangères**, "Bulletin périodique de la presse grecque", nos 70, 1 – 30 Octobre 1922, 18 Novembre 1922.
- Report of Mr. Grescovich Commander of the Smyrna Fire Brigade on the Great fire in Smyrna**, Istanbul 1922.
- Télégramme de l'amiral Dumesnil au ministère de la Marine**, 28 septembre 1922, AMAE, P. 1380

II. Livres

- Arı, Kemal, **Üçüncü Kılıç, İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin**, İzmir: Zeus, 2011.
- Commission, **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi**, 3 Tomes, Ankara: Imprimerie Du Premier Ministre, 1995.
- Harry J. Psomiades, **The Eastern Question, The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy**, New York: Pella, 2000.
- Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi**, Ankara: ATAM, 2006.
- Özdalga, Elizabeth, **The Last Dragoman: The Swedish Orientalist Johannes Kolmodin as Scholar, Activist and Diplomat**, Istanbul: Swedish Research Institute, 2006.
- Şimşir, Bilal, **Atatürk'le Yazışmalar**, Ankara: Publications du Ministère de la Culture, 1981.

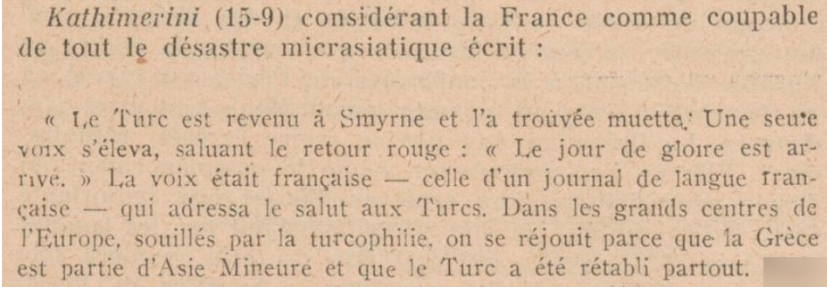
III. Des articles

- Arıkan, Zeki, "1922 İzmir Yangınıyla İlgili Bir Rapor", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Num. 68, Octobre 1990, p. 129-135.
- Bülent Göktürk, Turgay, **Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum**, **ÇTTAD**, Tome 12, Num. 24, (2012/Printemps), p. 123-147.

- Çetinkaya, İzel, "Avustralya Basını'nda İzmir'in İşgali", **İzmir Araştırmaları Dergisi**, Année 5, Num. 10, İzmir, 2019, p. 69-92.
- Çulfaı, Mustafa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Tome 15, Num. 45, 1999, p. 801-820.
- Eraslan, Cezmi, "Mudanya Mütarekesi", **TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Tome 30, İstanbul, 2005, p. 356-358.
- Gaun, Maxime, Revisiting the Fire of İzmir, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Année 41, Num. 1, Automne 2017, p. 6-28.
- Gökdemir, Oktay- Arslan, Bahar, "Bir Savaş Trajedisi: 1922 İzmir Yangını", **Kurtuluş İzmir'in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı**, APIKAM, Septembre 2020, p. 106-112.
- Gökdemir, Oktay, "Fransız Kaynakların Işığında 1922 İzmir Yangını", **ÇTTAD**, Tome 6, Num. 15, (2007/Automne), p. 19-38.
- Hamaloğlu, İbrahim - Özgün, Cihan, "Avustralya Basınında İzmir'de Eşkıyalık", **Batı Anadolu Eşkıyalık Tarihi**, dir.: O. P. Yapucu, C. Özgün, A. Özçelik, İzmir: Ege Üniversitesi, 2019, p. 137-156.
- Karayaman, Mehmet, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", **ÇTTAD**, Tome 6, Num. 15, İzmir, 2007, p. 3-18.
- Kırışman, Mustafa, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **ÇTTAD**, Tome 10, Num. 22, (2011/Printemps), p. 77-93.
- Koloğlu, Orhan, "İzmir Yangınının Ardındaki Gerçek", **Popüler Tarih**, Septembre 2003, p. 52-57.
- Mert, Hasan, "9 Eylül'de Türk Askerinin Bornova'ya Girişi", **Kurtuluş İzmir'in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı**, APIKAM, Septembre 2020, p. 29-34.
- Mert, Hasan, "İzmir'in Kara Günü: 15 Mayıs 1919", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, İzmir, 2010, p. 49-56.
- Özcan, Orhan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", **ÇTTAD**, Tome 15, Num. 31, (2015/Automne), p. 177-200.
- Özgün, Cihan - Çınar, Semih, "Millî Mücadele'nin Başlangıcında Balıkesir ve Çevresinde Asker ve İaşe Sorunu Üzerine Tespitler (1919)", **Karesi'den Balıkesir'e (Şehir Siyasi ve Sosyoekonomik Tarihinden Kesitler)**, dir. Z. Çevik ve A. Köç, Ankara: Nobel, 2021, p. 69-84.
- Özgün, Cihan - Hamaloğlu İbrahim, "Occupation of İzmir and its Echoes at Canadian Press", **ÇTTAD**, Tome 20, Num. 40, (2020/Printemps), p. 65-84.
- Özgün, Cihan - Sarıbey Haykıran, Aysun, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası", **History Studies**, Tome 4, Num. 4, 2012, p. 277-292.
- Özgün, Cihan, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Aydın Sancağı'nda Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Gözlemler", **Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, dir.: O. Köse, Samsun, 2009, p. 129-146.

- Özgün, Cihan, "1919 Yılı Resmi Rapor ve Jandarma Tutanaklarında İzmir'in İşgali Üzerine Bir Değerlendirme", **Asayişten Cepheye: Milli Mücadele'de Jandarma**, dir.: İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit, E. Demircioğlu, Ankara: Berikan, 2021, p. 232-274.
- Özgün, Cihan, "II. Abdülhamit Döneminde Eşkıyalıklarla Mücadele Politikası ve İzmir", **Batı Anadolu Eşkıyalık Tarihi**, dir.: O. P. Yapucu, C. Özgün, A. Özçelik, İzmir: Ege Üniversitesi, 2019, p. 95-112.
- Özgün, Cihan, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Kuvvetlerinin Eşkıya ve Çeteleri Takip Etme Yöntemleri", **Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma**, dir.: İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit, Ankara: Berikan, 2018, p. 177-204.
- Provata, Despina "La Presse Francophone Grecquede la Première Moitié du XXe Siècle", **Cahiers Balkaniques**, 47, 2020, p. 33-51.
- Turan, Mustafa, "İzmir'in İşgali Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Tome 12, Num. 36, 1996, p. 739-753.
- Türkmen, Zekeriya, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Num. 10, 2001, p. 121-154.
- Yaman, Ahmet Emin, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Tome 5, Num. 18, 1996, p. 189-203.
- Yiğit, Yücel - Şahin, Eyüp, "Bir Polisin Gözünden İzmir'in İşgali", **ÇTTAD**, Tome 19, Numéro Spécial, (2019/Printemps), p. 105 - 129.

Annexes

Annexe 1: La coupure pertinente du journal Kathimerini, qui voit la France comme l'un des principaux coupables de la catastrophe de l'Asie Mineure.

Extrait d'un rapport du Centre-Amiral DUMESNIL
 du 28 septembre 1922,
 Quels sont les auteurs de l'incendie ?

127

E. 804-12

Ma conviction que les Turcs ne devraient pas être
 incriminés au sujet de l'incendie de SMYRNE n'a jamais été
 basée sur le sentiment. Elle n'est pas non plus uniquement la
 conséquence du raisonnement.

a) des témoignages précis (Supérieur des Lazaristes,
 qui a vu tuer des pillards turcs par des soldats réguliers)
 ont prouvé la volonté des Turcs de supprimer le pillage et de
 mettre l'ordre dans la ville.

b) l'armée turque possède des cadres plus complets
 que ceux d'aucune autre armée et la discipline y est bien
 appliquée.

c) les pillages, isolés le premier jour de l'occupa-
 tion se sont cependant accrues notablement les jours suivants,
 mais jamais il n'a été signalé la moindre tentative d'incen-
 die dans ces pillages.

d) Il existait dans la ville grecque et arménienné sur-
 tout de nombreux dépôts de munitions et beaucoup de matières
 inflammables ou incendiaires. La propagande était constante
 depuis fort longtemps pour imprimer dans les esprits de tous
 les chrétiens l'idée que SMYRNE devait être détruite plutôt
 que d'être laissée aux Turcs. Les propos de cet ordre semblaient
 aux oreilles de tous les Français à maintes reprises et no-
 tamment de notre Consul général.

e) la veille de l'incendie MUSTAPHA KEMAL PACHA et
 ISMET PACHA étaient venus installer leur quartier général sur
 le quai à quelques maisons de notre Consulat. Le feu les en a
 chassés précipitamment.

f) Les Turcs ont combattu le feu avec tous leurs mo-

Annexe 2: Première page du rapport de l'amiral Dumesnil sur l'incendie, daté du 28
 septembre 1922.

MINISTÈRE
DES
AFFAIRES ÉTRANGÈRES
DIRECTION POLITIQUE
SOUS-DIRECTION D'ASIE
à Chiffre
N° 686-687
ANALYSE

Télégramme

111

Paris, le 26 septembre 1922

Le Ministre des Affaires Étrangères

à Chargé d'affaires de France à WASHINGTON

Suite à mon télégramme 670.

Le général Pellé, l'Amiral Dumesnil et M. Graillet ont acquis la conviction que les Turcs ne sont pas responsables de l'incendie de Smyrne ; avec des moyens limités, ^{ils} ont tout fait pour le combattre et le circonscire. L'Amiral Dumesnil a fait contrôler tout de suite et sur place les témoignages de certaines personnes affirmant avoir vu des soldats turcs arroser de pétrole les rues et les maisons : cette enquête a réduit ces témoignages à néant.

D'autre part, la multiplicité des foyers d'incendie établit qu'ils ont été allumés par des mains criminelles. L'exaltation de la population arménienne et grecque a certainement permis de trouver les incendiaires désirés pour ne laisser aux Turcs vainqueurs qu'une ville en cendres.

Il est prouvé, du reste, par de nombreux témoignages que les troupes grecques en se retirant ont mis méthodiquement le feu à Eski-Cheir, Afion, Ouchak, Alacheir et Magnésie. Brousse aurait eu le même sort sans l'intervention de l'agent consulaire de France qui a obligé le général grec Soumilis à révoquer l'ordre qu'il avait donné d'incendier la ville

G. J.
P. L.

Annexe 3: Télégramme du 26 septembre 1922 du général Pelle déclarant que les Turcs n'étaient pas responsables de l'incendie d'Izmir, faisant référence à l'amiral Dumesnil.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 25-46.

Geliş Tarihi: 2 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 21 Aralık 2021

Araştırma Makalesi/Research Article*

OSMANLI POLİSİNİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAYATA DAHİL EDİLMESİ VE DAVRANIŞLARININ ŞEKİLLENMESİ

Yasin TURNA**

Onur AKDOĞAN***

Öz

Osmanlı Devleti'nde 1845 yılında ilk olarak askeri bir yapı içerisinde teşekkül eden polis teşkilatı, tarihsel süreç içerisinde kurumsallaşmasını sürdürmüştür. 1907 ve 1913 tarihli Polis Nizamnameleri ile müstakil bir kuruma dönüşerek modern bir polis teşkilatı görünümü kazanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların etkisiyle yeni bir kimlik kazandırılmaya çalışılan Osmanlı Polisi, genişleyen yetkileriyle birlikte toplumsal hayatta daha belirgin bir rol üstlenmiştir. Osmanlı polisinin artan sorumluluklarını yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyulan nitelikli kadro eksikliğinin giderilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Çalışmada, Osmanlı polisinin modernleşme sürecinde geçirdiği değişimler ve artan yetkileriyle birlikte toplumsal hayat içerisindeki yükselen rolü incelenmiştir. Polisin geçirdiği değişim sürecinde yetki ve sorumluluklarını karşılayabilmesinde engel teşkil eden sorunlar ele alınarak rejimin iktidarını sağlamlaştırması adına polisin araçsallaştırılması, polislik mesleğinin ihtiva edilmesi için gereken uzmanlaşma adımlarının yeterince atılamaması, otoriter polislik anlayışının devam etmesi gibi nedenlerle mesleki disiplinin yeterince sağlanmadığının tespiti yapılmıştır. Ayrıca mesleki uzmanlaşma sorunu sebebiyle ortaya çıkan "haysiyet-i meslekiye" aykırı davranışların disiplin mekanizmaları tarafından nasıl cezalandırıldığı

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğr. Gör. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, (yasinturna@gmail.com). ORCID ID: 0000-0003-2153-2797.

*** Öğr. Gör., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, (onrakd@gmail.com). ORCID ID: 0000-0001-5523-2384.

izah edilmiştir. Bu doğrultuda mesleki uzmanlaşmanın sağlanmasına gayret edilen II. Meşrutiyet döneminde, Polis Mecmuası'nda yayımlanan Polis Divanlarının terkin-i kayıt listelerinden faydalanılarak, işlenen suçlar üzerinden polislerin niteliklerine ve ilişkin gözlem imkânı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Polis Tarihi, Osmanlı Polisi, Polis Mecmuası, Polis Divan Kararları.

INCLUSION OF OTTOMAN POLICE INTO THE SOCIAL LIFE AND SHAPING THEIR BEHAVIOURS IN THE MODERNIZATION PROCESS

Abstract

Police enforcement in the Ottoman Empire that is initially founded in a military system in 1845, maintained its institutionalising in the historical process. With the police regulations dated 1907 and 1913, police enforcement transformed into a separate institution and then transformed into modern police enforcement. In the second constitutional era, the Ottoman police, which was strived to develop a new identity by the Unionists, took a more distinct part in the social life with the expansion of powers. For the sake of Ottoman police fulfilling its increased responsibilities, regulations and revisions were made for meeting the need for meritable staff shortage. In the study, along with the transformations it had in the modernization process and, the expansion of powers, the rising role of Ottoman police in social life is analysed. It is found in the study that professional discipline in the Ottoman police was not sufficiently employed due to the reasons such as; the regime instrumentalising the police to consolidate its own ruling by tackling the issues interfering with police fulfilling its responsibilities and powers in its transformation process, the expertness needed for the police to carry out its occupation not being enough and, the continuation of authoritarian police mentality. Furthermore, the acts that are inappropriate and in contrast to the professional dignity emerging because of the lack of professional expertise, and how those acts are punished by the disciplinary boards are explained in the study. Hence, in the second constitutional era where the professional expertise was strived, the study presents an analysis of police's qualities based on the crimes committed, by benefitting from the cancellation records lists of police councils published in the Police Journal.

Keywords: Police History, Ottoman Police, Police Mecmuası, Police Council's Decisions

Giriş

Osmanlı Devleti'nde iç güvenlik, farklı görev tanımlarını muhteviyatında barındıran askeri yapılar tarafından sağlanmıştır. İç güvenliği sağlayacak uzmanlaşmış bir birim altında toplanması ise Osmanlı modernleşmesinin önemli uğraklarından Tanzimat devri ile başlamıştır. Bu dönemde Batı'daki emsallerine göre şekillendirilen iç güvenlik birimi olarak Osmanlı polisi, Fransa örneği üzerinden inşa edilmeye çalışılmıştır. 20 Mart 1845 tarihinde Tophane-i Amire Müşirliğine bağlı olarak hayata geçirilen modern anlamda ilk polis teşkilatı, 1845'ten Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte evrimsel bir yapıda ilerlemiştir. Teşkilatlanması idari ve teknik olarak inşa edilirken mevzuatlarla da güçlendirilmiş ve bu doğrultuda görev tanımı genişlemiştir.

1845 yılında Sultan Abdülmecid döneminde kurulan ancak II. Abdülhamit devrinin siyasi konjonktürünün etkisi altında uzmanlaşmış müstakil bir kuruma dönüşmeye başlayan Türk Polis Teşkilatı, bu dönemde edineceği yeni misyonuyla tarihsel bir miras bırakacak ve edinilecek tecrübe ile günümüze dek devam edecek tartışmalara konu olacaktır. Polisin görev tanımının belirlenmesi ve genişlemesi bir dizi reform hareketini gerekli kılacak ve tarihsel süreç içerisinde yükleneceği vazifelerle sürekli bir gelişim çizgisinde devam edecektir.

Kamu düzenini korumak ve devamlılığını sağlamakla görevli olan polis, yarı militer yapısıyla gündelik hayatın içerisinde konumlanmıştır. Bir başka ifadeyle, toplumsal hayat içerisinde devlet otoritesinin cisimleşmiş bir ifadesini temsil eder. Gerek fiziki şiddet tekeli gerekse üniforması ile sembolik iktidarın bir temsilcisi olması sebebiyle polisin toplum içerisindeki yüklendiği anlam kamu otoritesinin bir yansımasıdır. Düzenin devamlılığının sağlanması ve toplumsal kuralların yerine getirilmesinde gözetleyici bir rolü olan polis, iktidarın toplumsal hayata yönelik politikalarının uygulayıcısı konumundadır. Bu sebeple Osmanlı'da modern anlamda polis teşkilatının kurulmasının ardından bir dizi reform sürecinden geçmesiyle iktidar için önemi daha fazla pekişmiş ve bu ölçüde de görev tanımlaması genişlemiştir.

İktidarın siyasal içeriğine göre polisin vazifesinin artmasının en kayda değer örneği II. Meşrutiyet devridir. Bu dönemde -halihazırdaki 1907 tarihli Polis Nizamnamesi'ne dayanan- 1913 tarihli Polis Nizamnamesi başta olmak

üzere polise ilişkin pek çok mevzuat çıkarılmıştır. Yeni rejimin tesis edilmeye çalışıldığı bir dönemin ruhunu yansıtmaları bakımından polisin yetkileri kadar, sorumlulukları da önemlidir. Merkezden taşraya yeniden teşkilatlanan polisin yetki alanının genişlemesiyle birlikte sıkı bir kontrol mekanizmasına gereksinim duyulmuştur. Bundaki temel etken müstakil bir kurum haline dönüşen polisin verdiği hizmette belirli bir standardın yakalanması ile toplum nazarında itibarının ve niteliğinin artırılmasıdır. Polisin disiplin işlemlerini içeren bu mekanizma, polise ilişkin çıkarılan mevzuatlarda önemli bir yer edinmiştir. Polis disiplinine yönelik cezai hükümlerin genişlediği bu dönemde, mesleki gerekliliklere aykırı davranan polisler polis divanı adı verilen bir kurul tarafından cezalandırılmıştır. Polise verilen cezalar ise tenbih, tevbih, maaş kat'ı, kıdem tensiki, sınıf tenzili gibi cezaların yanı sıra en ağır cezayı içeren ve kayıt terkinden (meslekten ihraç) ibarettir. Bu cezalardan meslekten ihraça konu olan polislerin bilgileri *Polis Mecmuası*'nda yayımlanmıştır. İlan edilen tablolarda polislerin isimleri, numaraları, görev yerleri, işledikleri suçların türleri yer almaktadır. Polislerin ihracına sebep olan suçlar genel olarak iffetsizlik, rüşvet, sarhoşluk, kumar, görevi kötüye kullanma gibi "haysiyet-i meslekiye"ye yakışmayan hareketlerdir.

Bu çalışma temelinde üç bölüm üzerine inşa edilmiştir. Bu bölümler; Osmanlı polisinin modernleşme süreci içerisinde genişleyen görev tanımı, yetkileri ve merkezi bir denetim mekanizması olarak disiplin soruşturmalarıdır. Çalışmada, modern bir polis teşkilatının temellerinin atıldığı 1907 ve 1913 Nizamnameleri ile polise ilişkin mevzuatlar üzerinden Osmanlı polisinin kurumsallaşması çalışmanın merkezinde yer almaktadır. İttihatçıların iktidara gelmesiyle akıllarda olumsuz bir yer eden polis teşkilatında köklü bir değişime gidildiği bir dönemi kapsayan çalışmada, "yeni polis" olarak adlandırılan kurumsal kimliğin inşa edildiği bir süreç içerisinde polisin genişleyen yetki ve sorumluluklarını karşılayamama sorunu ele alınmıştır. Literatürde devletin modernleşme sürecinin bir uzantısı olarak değerlendiren Osmanlı'da polis teşkilatının kurumsallaşma sürecine ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışma ile polisin modernleşme sürecine ilişkin polislik mesleğini icra eden memurların görevi sırasında gündelik hayattaki tavrı üzerinden bir okuma yapma imkânı sunulmuştur.

1. Osmanlı Polisinin Görev Tanımı ve Yetkileri

1845 Polis Nizamnamesi ile temelleri atılan Türk Polis Teşkilatının müstakil bir kurum haline gelmesi uzun zaman almıştır.¹ Osmanlı'da ilk polis memurları "teftiş memuru" ünvanıyla askeri bir yapı olan Tophane-i Âmire Müşirliğine bağlı olarak göreve başlamıştır.² Henüz başkentte teşkilatlanmaya başlayan Osmanlı Polisi, ilk başta doğrudan askeri bir örgütlenme içerisinde faaliyetlerini yürütürken, 1879 yılında Zaptiye Nezaretinin kurulması ile nispeten müstakil bir kurum hüviyetine bürünmeye başlamıştır. Zaptiye Nezareti altında "Teftiş Memurlukları" yerine "İstanbul Polis Heyeti" namıyla önce başkentte, 1885 yılından itibaren de Osmanlı Devleti'nin çeşitli eyaletlerinde müdürlük ve serkomiserlik düzeyinde gelişimini sürdürmüştür.³

Osmanlı polisinin bürokratik yapısıyla birlikte yetki ve sorumlulukları da artmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in iktidarını güçlendirmek için bu dönemde polisin toplumsal hayat içerisindeki rolü öne çıkmıştır. 1877 ve 1886 senelerinde yapılan düzenlemelerle cemiyetler, toplantılar, şirketler, basın ve yayım organları ile tiyatroların tebaa üzerinde meydana gelebilecek olumsuz etkilere önlem almak amacıyla polise denetim yetkisi verilmiştir.⁴ Cemiyet hayatına etki edecek siyasi ve ahlaki her nevi unsurun denetiminden de

¹ Polis kelimesinin resmi lisanda geçtiği ilk teşkilat kanunu, Polis Nizamı adı altında 17 maddeden ibaret olarak 11 Rebiü'l evvel 1261 (20 Mart 1845) tarihinde çıkarılmıştır (Ali Birinci, "Türk Emniyet Teşkilatında "İlkler", *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 3, 1999). Türk Polis Teşkilatı, modern bir kurum olarak temellerinin atıldığı bu tarihten çok daha öncesine uzanan köklü bir tecrübeye sahiptir. Yüzyıllar içerisinde farklı ad ve görev tanımlarıyla tecrübe kazanan Türk Polis Teşkilatının tarihi üzerine önemli bir kaynak için bkz. Yücel Yiğit (ed.), *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Polis Akademisi Yayınları, 2017.

² Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2008, s. 66. Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk: Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946, s.148-149.

³; Hüseyin Hüsnü Gören, *Birinci Yüzyılda (1839-1938) Türk Polis Teşkilatının Tekamül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2018, s. 14-15; Yücel Yiğit, "Serkomiserlikten Müdürlüğe: Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü'nün Kuruluşu (1885-1938)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Editörler: Oktay Bozan-Hakan Asan vd., Manas Yayınları, Ankara, 2019, s.133-134.

⁴ Tongur, a.g.e., s. 189-19.

sorumlu siyasi polis olarak ifade olunacak istihbarat polisliği⁵ de güçlendirilmeye başlanmıştır.⁶

Türk Polis Teşkilatının kuruluşundan sonra görev tanımındaki genişlemeye yönelik ilk kanuni düzenleme, 6 Aralık 1896 tarihinde polis memurlarının vazifelerine yönelik bir talimat ile olmuştur. Modern polis teşkilatının kurulmasından sonra polisin vazifelerini gösteren ilk resmî metin olması hasebiyle bu talimat hususi bir öneme haizdir. 1896 tarihli talimata göre polisin vazife tanımı genişletilmiş ve toplumsal hayatın tümüne sirayet edecek ölçüde yetkilerle donatılmıştır. Bu talimatta polis, gece ve gündüz cadde ve sokaklarda ve mahalle aralarında fasılasız devriye gezmekten başka; “*derun-u hanelerin ahvaline*” ve “*mahalâtta gelip giden eşhasa*” dair devamlı haberdar olacaktır. Bu sebeple polisler mütemadiyen han, ev ve dükkânları gizli ve açık bir şekilde gözetleyebilecektir.⁷ Polise yüklenen bu görevler 1907 tarihli Polis Nizamnamesi ile genişletilerek kamu düzenini sağlamaya yönelik iktidarın işlevsel bir aracı konumuna gelecektir.

1907 tarihli Polis Nizamnamesi⁸, Türk Polis Teşkilatının modern bir hüviyete bürünmesinin en önemli adımıdır. Zira bu tarihten önce polise ilişkin açık bir kanuni dayanaktan yoksun biçimde hizmet verilmekte iken, artık müstakil bir kurumu belirgin kılacak mevzuatlara sahip olmuştur. 1907 tarihli Polis Nizamnamesi, Celestin Bonnin’in⁹ Avrupa’daki örneklerine göre polisin eksiklerini tespit etmesi üzerine görevlendirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkması ve polise ilişkin hükümlerin tek bir metin altında toplanmıştır.¹⁰ Ayrıca 1907 Nizamnamesiyle polisin askeriyeden ayrışığının

⁵ Türk Polis Teşkilatının istihbarat biriminin kuruluşu ve gelişimi üzerine literatüre kazandırılmış önemli bir eser için bkz. Yücel Yiğit, Eyüp Şahin, “Emniyet İstihbarat Tarihi”, *Türk İstihbarat Tarihi*, Editör: İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Namık Çençen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 603-633.

⁶ İlber Ortaylı, *II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfusu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 46.

⁷ Tongur, *a.g.e.*, s. 168-169; Alyot, *a.g.e.*, s. 187-188.

⁸ 1907 Polis Nizamnamesi 167 madde, 3 bap ve 7 fasıldan oluşmaktadır Bkz. Alyot, *a.g.e.*, s.191-228.

⁹ Celestin Bonnin’in Türk polis tarihindeki yeri ve önemi hakkında Bkz. Nurettin Van, “Osmanlı Polis Teşkilatının Modernleşme Sürecinde Celestin Bonnin’in Rolü”. *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Editör: Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2017, s. 291-309.

¹⁰ Eyüp Şahin, “Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi”, *Polis Dergisi*, Sayı 38, 2004. s. 86-189; Eyüp Şahin, “1845’ten 1913’e Osmanlı Polis Nizamnamelerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Editör: Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2017, s. 313-329.

bir sembolü olarak “polis neferi” yerine “polis memuru” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.¹¹

1907 tarihli Polis Nizamnamesi ile Türk Polis Teşkilatının ülke genelinde asayişten sorumlu olan merkez ve taşra birimlerinde polisin ödev ve görevleri; idarî, mülkî ve adlî olmak üzere üç ana başlıkta ifade edilmiştir. Polisin idarî görevleri; kamu düzeninin korunması, emniyeti tehdit edecek unsurların önüne geçilmesi ve idareten konulan kaidelerin yerine getirilmesi için tedbirleri icra etmeye dayalıdır.¹²

Polisin idarî görevleri, bir yönüyle polisin otoritesinin toplumsal hayat içerisindeki rolünü belirgin kılması bakımından önem arz etmektedir. Bu minvalde cemiyet hayatının bir parçası olarak sosyal, ticari ve hukuki haklara ilişkin meseleler, idarenin uygun gördüğü ölçüde polis tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Polisin toplumsal hayat üzerindeki etkisi yasaların uygulayıcısı olması bakımından aracı bir rol şeklinde tezahür etmesinin yanı sıra, ayrıca genel ahlak kurallarının belirlenmesinde ve düzenlenmesindeki göreviyle de ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda polis, bilhassa genel ahlak ve adaba aykırı fiillerin görüldüğü mekânlarda denetimler yaparak, uygunsuz hareketlerin önüne geçmekle mükelleftir. Polisin mülkî ve adlî kolluk görevleri ise mevzuatlarda açıkça belirtilmiş, genel emniyeti bozacak her nevi teşebbüs ve hallere ilişkin tedbirleri kapsamaktadır.¹³

II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte polisin kurumsallaşmasında yeni bir evreye geçilmiştir. İttihatçıların iktidara gelmesiyle birlikte Zaptiye Nezaretinin lağvedilmesi üzerine, 4 Ağustos 1909’da Emniyet-i Umûm Müdürlüğü teşkil edilmiştir. Bu tarih itibariyle Osmanlı polisinin merkez teşkilatına Erkân-ı Harp Miralay Galip Bey¹⁴ Emniyet Umûm Müdürü olarak atanmış ve 4 Haziran 1911 tarihinde de İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmîyesi kurulmuştur. 9 Aralık 1913 tarihinde ise Emniyet-i Umûm

¹¹ Derviş Okçabol, *Zabta Tarihi*. 2. Baskı, Ankara Polis Enstitüsü, Ankara, 1940, s. 97.

¹² 1907 Nizamnamesi’nin 72-82. maddeleri ile 102-144. maddelerinde idarî kolluğun görevleri kabaca şu şekilde sıralanmıştır: halkın emniyet, sağlık ve hayatı ile ilgili işler, yardım görevleri, genel eğlence ve istirahat yerleri ile benzeri mahallerin kontrolü, göz önünde bulundurulması gereken şahıslara ait işler, genel ahlak ve adaba aykırı işlerin menedilmesi, yolcular ve yabancılarla ilgili işler, icrası müsaadeye bağlı işlerin takibi, basmevleri, yayın ve basın hakkındaki yasakları ve emirlerin tabinde dikkat etmek, belediye işlerine yardım (Tongur, *a.g.e.* s. 212-215).

¹³ Bkz. (1907 Nizamnamesi Md. 4 ve 86-89, 90-111)

¹⁴ Eyüp Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*. Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2014, s. 41-51.

Müdürlüğü Dâhiliye Nezaretine bağlanmıştır.¹⁵ İttihatçılar, mesleki tatmin sorununun önemli kaynaklarından biri olan polisin maaş sorununu ele almıştır.¹⁶ Ayrıca, geçmiş döneme ait polise yönelik kötü algının bir sembolü olarak hafızalara yer eden polis üniformasında değişikliğe gidilmiştir.¹⁷

Bu dönemde polise ilişkin bir diğer gelişme ise 1913 tarihli Polis Nizamnamesinin¹⁸ yürürlüğe konulmasıdır. 1913 tarihli Polis Nizamnamesi ve polisin vazifelerini tayin eden mevzuatlara göre toplumsal hayata ilişkin polisin vazife ve yetkileri daha da artmıştır. Buna göre polisin genişleyen görevleri genel hatlarıyla şunlardı: Resmi müsaade alınmadan silah taşıyanların tespiti; seyahat edenlerin nereden gelip gittiklerini hüviyetleriyle birlikte sorgulama; konaklama yerlerinde kalanların kimlik bilgilerinin yirmi dört saat içerisinde polis merkezine tevdi edildiğini takip etmek; umumî ahlak ve edebe aykırı her türlü faaliyette bulunmak (din, mezhep ve unsurlarına yönelik tezyif ve tahkir eden hareketler veya muayyen mahallerden başka yerlerde genelev açmak gibi); yasak bulunan kumarhane ve esrarhaneleri tespit etmek; ticarethaneler ve mali müesseselerin bilgilerini güncel olarak idareye bildirdiğine emin olmak (açılış-kapanış tarihleri, sahipleri ve adres bilgileri gibi).¹⁹

2. Osmanlı Polisinin Toplumsal Hayattaki Yükselen Rolü

Osmanlı'da Tanzimat devri, devlet idaresinde Batılı anlamda modernleşme sürecinin önemli bir evresini oluşturmaktadır. Modern devlete ilişkin beklentilerin arttığı bu dönemde devlet idaresinde reforma gidilmiş ve

¹⁵ Yücel Yiğit, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilatı", *Atatürk Ansiklopedisi (Elektronik Ansiklopedi)*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr> Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2021, Erişim Tarihi: 14 Kasım 2021.

¹⁶ II. Meşrutiyet dönemi polis maaşlarına ilişkin bir çalışma, polisin gelir düzeyinin yaşam standartlarının altında olduğu ve geçim sıkıntısı çektiğini ortaya koymaktadır. Bilhassa II. Meşrutiyet dönemiyle maaşlarında iyileştirmeler yapılan polisler, uzun savaş dönemi, borçlanma ve ayaklanma gibi sebeplerle yükselen enflasyon karşısında büyük zorluklar çekmiştir. Kimi zaman maaşlarını alamayan polisler çareyi borçlanmakta, torpille aylıklarını önceden almakta ve bir miktar kesinti ile esnafa başvurmakta bulmuştur. Geçim sıkıntısı çeken polisler istifa ederek başka işlere geçmek zorunda kalmıştır (Yücel Yiğit, II. Meşrutiyet Dönemi Polis Maaşları (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Polis Maaşları (1865-1937), *Mehmet Genç Anısına Uluslararası Osmanlı İktisat Tarihi Sempozyumu*, İstanbul, 2021).

¹⁷ Polis üniformalarındaki değişimlerle alakalı bilgi için bkz. Cemal Tepe, "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Polis Kıyafetleri". *Anasay*, (13), 2020 s. 17-56.

¹⁸ 1 Eylül 1932 tarihinde yürürlüğe giren 2049 sayılı Polis Teşkilat Kanunu ile yürürlükten kalkan için bkz. (Alyot, a.g.e., s. 497-532).

¹⁹ Alyot, a.g.e., s. 533-544.

yeni kurumlar tesis edilmiştir. Bu devrin öne çıkan kurumlarından biri polis teşkilatı olmuştur. Kuruluşundan itibaren toplumsal hayatın içerisinde yer alan polis, çağın gerekleri doğrultusunda gelişim göstermiş ve devletin yükselen bir değeri konumuna gelmiştir.

Batı'daki örnekleriyle neredeyse aynı süre zarfında kurulan Türk Polis Teşkilatının yeni kanunlarla görev tanımı ve yetkilerinin artması, toplumsal hayat içerisindeki belirginliğini güçlendirmiştir. Osmanlı coğrafyasında teşkilatlanan polis, toplumsal beklentilere cevap vermek kadar iktidarın otoritesinin sürdürülmesinde ve güçlendirilmesinde önemli bir rol sahibi olmuştur. II. Abdülhamit devrinden itibaren polisin siyasi süreç üzerindeki kritik önemini keşfedilmesiyle birlikte iktidar için vazgeçilmez bir araç olmuştur.²⁰ Nitekim polisin adli bir kolluk mekanizmasından çok daha fazlası olduğu, II. Meşrutiyet devrinde iktidarla olan ilişkisinde kendini belli etmiştir.

II. Meşrutiyet devriyle birlikte Osmanlı Devleti, artık sembolik iktidarla sınırlandırılmış parlamenter demokrasiye dayalı bir biçimde yeniden inşa sürecine girmişti. İktidarda bulunan İttihatçılar, hızlı bir şekilde memur kadrolarını yeniden tanzim etmeye başlamıştır.²¹ İttihatçılar tarafından yaratılmaya çalışılan yeni devlet nizamından Osmanlı polisinin de nasibini almış ve II. Abdülhamit devrinin sembolik temsilini oluşturan polisin üzerindeki olumsuz imajı ortadan kaldırmasına yönelik yeni polisi inşa etmeye çalışmıştır.²² Ancak polise ilişkin bu dönemde yapılan reformlar yeterince karşılık bulamamış ve polisin sahip olduğu yetkileri kullanım biçimi, modern polislik çalışmalarında da tartışmaya konu olan pek çok sakıncalı durumu doğurmuştur. Bu dönemde polisin toplumsal hayattaki

²⁰ II. Abdülhamit tarafından muhalefeti bölmek için görevlendirilen gizli polis şefi Ahmet Celalettin Paşa ile askeri öğrenciler tarafından saraya karşı gerçekleştirilecek bir komployu polisin açığa çıkarmasına ilişkin bkz. Ferdan Ergüt, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 143-144.

²¹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012, s. 237.

²² II. Meşrutiyet devrinde İstanbul Polis Mektebi'nin ilk mezuniyet töreninde verilen bir nutukta; önceki dönemlerde milleti ezmek için sevk edilmiş polisliğin yerine Meşrutiyet'ten ilhamla düzen ve ilerlemenin şuuruyla hareket edecek yeni polisin felsefesi vurgulanıyordu (Bkz. Tongur, *a.g.e.*, s. 264-265). Yine bu dönemde okutulan polis ders kitabında da polisin halkın rızasını kazanarak hükümetin nüfuzunu artırmakla görevli olduğunu açıklanıyordu. Bkz. İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-I Meslekiye*, Haz. M. Karakaya, V. K. Bilgiç, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2010, s. 23-38.

tavrını belirleyen etmenleri rejim, uzmanlaşma, polislik felsefesi şeklinde üç maddede sıralayabiliriz.

Polis teşkilatları, Bayley ve Neocleaus'un da ileri sürdüğü gibi içinde bulunduğu toplum ve rejimle doğrudan alakalıdır. Polis, rejimin karakteristiği nispetince iktidar aracılığıyla siyasal süreçleri inşa edici bir role sahiptir.²³ Gerçekten de II. Meşrutiyet döneminin özgün koşulları içerisinde polis teşkilatının yapısı ve polislik uygulamalarına iktidarın doğrudan etkisi olmuştur. Bayley'in belirttiği gibi polis, devlet inşa sürecinde şiddetli bir direnişle karşılaşması ve rejimin meşruiyetinin tehlikeye girmesi neticesinde ister istemez siyasal bir rol üstlenmiştir.²⁴ Nitekim yeni bir rejimin olgunlaşmaya başladığı bir dönem olarak II. Meşrutiyet; parlamenter demokrasinin yeniden hayata geçirildiği, hak ve taleplerin yüksek sesle dile getirildiği, çok cemiyetli ve partili bir siyasal zeminle Türk siyasal hayatında önemli bir milat olmuştur. Ancak 31 Mart Vakası²⁵ sonrası İttihatçılar merkezi otoriteyi güçlendirerek toplumsal özgürlüklerin önüne geçmiştir.²⁶ Meşrutiyet sonrası iktidarı elinde tutmaya gayret eden İttihatçılar toplumsal hayatı denetim altında tutma ve muhalif hareketleri bastırma politikası ile otoriter polislik faaliyetlerini doğurmuştur. Öyle ki karakollarda siyasi muhaliflere işkence edildiği, siyasi cinayetlere karışan ve göz yuman polislere dair şikayetler Meclis-i Mebusan tutanaklarına kadar yansımıştır.²⁷

Polisin genişleyen görevleri, toplumsal hayat üzerindeki denetleyici rolünü arttırarak iktidara daha geniş bir kontrol fırsatı sunmuştur. Polis, daha önce eleştirilen II. Abdülhamit dönemi polisliğini andıracak şekilde hanelere kadar nüfuz etme imkânını arttırarak devam ettirmiştir. Ancak polisin görev ve yetki alanını böylesine hassas konularda genişleten idarenin, toplumsal ve siyasi kargaşaya sebep olmadan vazifesini yerine getirebilecek uzman kadroya sahip olduğunu söylemek güçtür. Henüz kurumsallaşmasını

²³ Bkz. David Bayley, *Gelecek İçin Polis*, Çev. Fethullah Eraslan, Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006; Mark Neocleous, *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, Çev. Ahmet Bekmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

²⁴ David Bayley, "The Police and Political Development in Europe", Ed. C. Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1975 s. 369.

²⁵ Birinci'ye göre 31 Mart Vakası, Meşrutiyet sonrasında iktidarı elinde tutmaya aday olan İttihatçılara karşı gelişen sosyal ve siyasî tepkidir (Birinci, a.g.e., s. 237).

²⁶ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 148-149.

²⁷ Noemi Levy-Aksu, "II. Meşrutiyet Döneminde Polis: Bir Profesyonel Kimliğin İnşası", *Tarihte Türk Polis Teşkilatı Sempozyumu*, Editörler: M. Gül, M. Kandemir, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2013, s. 227.

tamamlayamamış ve kendi personel temini yeterince karşılayamamış olması Osmanlı polisinin en büyük sorunlarından biridir. Bu sebeple polisin görevlerine cevap verebilecek nitelikli kadroların oluşturulması için yeni işe alım şartları getirilmiş ve polisin eğitime yönelik bir dizi düzenleme yapılmıştır.²⁸ Ancak polis istihdamı niceliksel bir ivme kazansa da eğitim kurumlarının ihtiyaç duyulan uzmanlaşmayı sağladığını belirtmek aceleci bir hüküm olsa gerekir. Bu sebeple II. Meşrutiyet dönemi polisinin sahip olduğu yeni yetkileri uygulamada sıkıntılar yaşaması kaçınılmaz olmuştur. Polis olmak için gereken şartlarda niteliksel beklentinin artması ile meslek içi eğitim kurumlarından ibaret olan Polis Dershaneleri'nin²⁹ yerine modern polis mekteplerinin açılmış ve Avrupa'dan uzmanların getirilmiştir.³⁰ Ancak bu çalışmalar, artan polis mekteplerinin kısa süre sonra Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kapatılmasıyla³¹ yeterince etkili olamamıştır.

Polislik faaliyetlerini biçimlendiren bir diğer etmen, polisin toplumsal hayattaki görünümünün belki de en belirgin ifadesi olan polislik felsefesidir.³²

²⁸ Türk Polis Teşkilatının kurulmasından itibaren uzunca bir süre polisin seçim ve tayin usulüne ilişkin 1867 tarihli yönetmelik ile polis istihdamı sağlanmıştı. Bu yönetmeliğe göre polis adayları için gerekenler; "1) 20-50 yaşlar arasında sakatsız ve iletisiz mütenasip vücutlu olmaları, 2) Bir cinayet cezası ile cezalandırılmış bulunmamaları, 3) Zatî liyakati, istikâmeti ve sair şahsî halleri belli ve hükümet işlerinde kullanılmalara elverişli olmaları, 4) Gerektiği zaman zaptiye neferlerine kumanda edecek ve sözü tesir eyleyecek yetki ve haysiyet erbabından bulunmaları, 5) Mevzu şartlara göre iyi iş göreceklere dair kefil ve senet vermeleri" şartlarından ibaretti. Ancak 1907 tarihli polis nizamnamesindeki şartlarla polis olma kriterinde aranan nitelik artmıştı. Buna göre; "1) Osmanlı Devleti tebaasından olmak, 2) 25 yaşını bitirmiş ve 40 yaşını geçmemiş bulunmak, 3) Türkçe okuyup yazması olmak, 4) Hastalıklardan salim olduğu doktorlarca muayene edilerek tasdik olunmak, 5) Cünha ve cinayetle hükümlü olmayıp iyi ahlak ve tavır edilerek sahiplerinden bulunmak" şartları getirilmişti. II. Meşrutiyet döneminde de geçerliliğini koruyan aday polislerden beklenen şartlara 1913 tarihli Polis Nizamnamesinde eklemeler yapılmıştır. Buna göre; "serbestçe okumak, yazısı okunaklı olmak, imlası doğru (manası değişmeyecek derecede inla hatası muaftır.). Ve oldukça süratli, okuduğunu anlayacak ve takdir edecek iktidara malik olmak, polis mektebinde okunacak dersleri anlamaya kabiliyeti anlaşılacak." şartı getirilmişti. Ayrıca, fena huyları olmayan ve iyi hal sahibi olduğu polis dairesince tasdik edilmesi gerekliliği de polislerin tayin usulleri ve şartları arasındadır (Tongur, a.g.e., s. 162-163, 208; Alyot, a.g.e., s. 178-179, 507-508).

²⁹ 31 Mayıs 1891 tarihinde açılan ve kısa bir süre ara vermesinin dışında eğitim-öğretime devam eden Polis Dershanesi, polis eğitiminde yetersiz kalması nedeniyle 1908 yılında kapatılmıştır (Yurdal Demirel, "Osmanlı Dönemi Polis Eğitiminden Bir Sayfa: Polis Dershanesi", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Editör: Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2017, s. 387).

³⁰ Tongur, a.g.e., s. 162-170.

³¹ Nazif Yazman, "Polis Mekteplerinin Tarihçesi", *Polis Dergisi*, Y:23, S:310, E.G.M. Yayınları, Ankara, 1947, s. 4206.

³² Polislik felsefesi, başta iktidarın siyasi tutumu olmak üzere, ülkenin tarihi, sosyal yapısı ve ekonomisiyle polisin görevini yerine getiriş biçimini etkilemesi neticesinde ortaya çıkan polis faaliyetidir (Anneke Osse, *Polislik Faaliyetlerini Anlamak*, Çev. Zeynep Başer, Banu Dökmecibaşı, Fatih Gençkal, Zeynep Gültekin, Nagehan Gürbüz, İlknur Urkun, Bion Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, 2015: 93-94).

Bu dönemde İttihatçıların iktidarı elinde tutma gayreti, toplumu kontrole dayalı bir polislik biçimi olan otoriter polislik felsefesini açığa çıkarmıştır. Meşrutiyet devrinde öncesinden farklı bir polislik anlayışı hedeflense de eğitim kurumlarında verilen bilgiler ve polislik uygulamaları radikal bir değişimin olmadığını gösterir mahiyettedir. Örneğin; dönemin polis ders kitabında, II. Meşrutiyet öncesi polislik faaliyetleri yüzünden polisin nüfuzunun kalmadığı ve eski polislik uygulamalarının artık medeni dünyada yerinin olmadığı belirtilmesine rağmen toplumsal kuralların dışına çıkanların yola gelmesi için dayanın gerekli olduğu savunuluyordu.³³ İbrahim Feridun'un ifadelerinden hareketle dönemin polisinden beklenen, erken Cumhuriyet dönemi polis ders kitaplarında da sürdürülen bakışla, suçun toplumsal bir hijyen meselesi olarak ele alınması ve toplumsal terbiyenin sağlanmasıdır.³⁴

Polisi toplumun üzerinde bir terbiye unsuru olarak konumlandıran polisiye metotlar ve tavsiyeler ile mevzuatlarla güçlendirilmiş görev tanımı, polisin kontrolsüz bir güç unsuru haline gelmesinde önemli bir rol oynadığı iddiasını güçlendirir. Cezai işlemlerde polis asıl karar alıcı olmasa da sıradan yurttaşlar için caydırıcılığın maddi görünümünü temsil eden ve suçluların peşinde olan biridir.³⁵ Ceza ve infaz kurumlarının bir aracısı olarak faaliyetini sürdüren polisin, herkesin gitmek istemeyeceği yerlerde kirli işlerle mücadele görevi vardır.³⁶ Bu durum etkisiyle polisin suçla karşılaşması ve müdahalede bulunması çoğu zaman kendi takdir yetkisi içerisinde kalan bir ceza mekanizmasının önünü açmıştır. Polisin cezalandırıcı rolü, kendini kanundan münezze bir konuma taşıması riskini de beraberinden getirmiş olması muhtemeldir. Öyle ki, polisin işlediği suçlara bakıldığında toplumun üzerinde tahakküm kurmaya yönelik faaliyetlerde bulunmasının izleri görülür. Geleneksel polisliğin patolojik bir sorunu olan bu durum, Osmanlı polisi için de geçerlidir. Ancak 1907 ve 1913 tarihli Polis Nizamnamelerinde polis vazifelerinin tanımlanmasında vurgulanan polisin temel misyonu, büyük oranda Meşrutiyet'in siyasi temelleriyle örtüşen vatanın bütünlüğü,

³³ İbrahim Feridun, *a.g.e.* s. 165-175.

³⁴ Dölek'in "içtimai hijyen mühendisliği" ifadesiyle polis ders kitapları ve polislik uygulamaları hakkındaki çalışması için bkz. Çağlar Dölek, "Erken Cumhuriyet Ankarası'nda Emeği Zapt Etmek: Altındağ'da Polisin Toplumsal Tarihi," *Mülkiye Dergisi*, C. 43, S.1, Ankara, 2019.

³⁵ Ernst-Heinrich Ahlf, *Polis Yönetiminde Etik*, Çev. Mehmet Öztürk, EGM Basımevi, Ankara, 2007, s. 99.

³⁶ (Bayley, *a.g.e.*, s. 77-79). Antropolojik saha araştırmasında bir polis şefinin şu sözleri polis meşrutiyetinin normlarını nasıl tehlikeye düştüğünün izahı gibidir: "eğer tüm çevrenizi çöp görürseniz çöp gibi davranmaya başlarsınız (Bayley, *a.g.e.*, s. 111)."

vatandaşa hizmete dair kavramlardır.³⁷ Bu doğrultuda otoriter polislik anlayışının despotik bir tahakkümle sürdürülmesinin önü alınacak şekilde disiplin düzenlemelerin yapıldığını ve polisin toplum üzerindeki baskısının sınırlandırıldığı ifade edilebilir.

Meşrutiyet dönemiyle birlikte polislin ihtisaslaşmasında yeni bir evreye girilmiş ve polisin teşkilatlanması hız kazanmıştır. Polisin her ne kadar görece yetkileri arttırılmakla beraber bu yetkilerin kontrolsüz biçimde kullanımını engelleyecek gözetim ve disiplin mekanizmalarının da geliştirildiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle polisin sorumluluk alanlarına cevap verecek bir teşkilat arzusu ile eğitim kurumlarının yanı sıra mevcut kadroların görevlerini yerine getiriş biçimi müfettişler aracılığıyla denetlenmeye başlanmıştır.

3. Osmanlı Polisinde Merkezi Bir Kontrol Mekanizması Olarak Disiplin ve Ceza

Üniformalı ve hiyerarşik bir düzene göre hareket eden polis teşkilatı için disiplin temel esaslardan biridir. Bu sebeple mesleki bir tanımlama yapılacaksa polisliğe dair en önemli sıfatlardan biri disiplin kavramında kendine yer bulur. Katı bir hiyerarşik mekanizmaya dayanan idari yapısına ek olarak üniforma ve teçhizatlarıyla polis, yasaları yurdun her yerinde aynı şekilde uygulayan profesyonel bir role sahiptir. Bu sebeple polis, halk ile münasebetinden personel içi iletişime kadar katı kurullarla örülü şekilde hareket eder. Polisin disipline görüntüsü, toplumsal hayata yönelik doğrudan bir mesaj içerir. Keza polis gizli soruşturulması ve takip edilmesi gereken işlerde sivil unsurlara sahip olsa da esas olarak toplumun karşısına üniformasıyla çıkar. Polisin görevini üniformasıyla gerçekleştirmesi, toplumu bir yönüyle rol model ögesi olarak, disiplin altında tutmaya yönelik bir hamledir. Öyle ki çeşitli mevzuatların gereğini yerine getirmeye çalıştığı düşünülen polisin düzen ve güvenliği sağlamada asıl caydırıcılığı devriye görevleriyle ön plana çıkar.³⁸ Zira resmi araç veya yaya şeklinde

³⁷ Levy-Aksu, *a.g.e.*, s. 225.

³⁸ Christine Famega, "Variation in Officer Downtime: A Review Of The Research", *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, C. 28, S. 3, 2005, 388; Clive Emsley, Haia Shpayer-Makov, "Polis Dedektifi ve Polis Tarihi", *Polis Dedektifiğinin Tarihi (1750-1950)*, Editör: C. Emsley ve H. Shpayer-Makov, Çev. A. H. Konar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 10.

üniformasıyla topluma verdiği mesaj, otoritenin gündelik hayattaki bir vechesi olduğu gibi toplumsal düzeni/disiplini bozacak olanlara karşı uyarı niteliğindedir.³⁹

Dahiliye Nezareti altında teşkilatlanmasıyla birlikte Osmanlı polisi, merkezden çevreye doğru hiyerarşik bir silsile dahilinde kamu politikaların etkili bir aracına dönüşmüştür. Nitekim Ergut'un da belirttiği üzere polis, devletin topluma nüfuz etmesinin en etkili araçlarından biri olduğu gibi istenilen davranış ölçütlerini topluma aşlamak veya mevcut düzeni sürdürme gayretini ifade eder.⁴⁰ Bu doğrultuda polislik faaliyetlerinin ne ölçüde yapıldığı merkezi hükümetin önemli bir gündemi haline gelmiş ve hiyerarşik yapıdan istifade edilerek düzenli bir denetim mekanizması oluşturulmuştur.

Merkezi yönetim tarafından polisin denetimine yönelik düzenlemeler II. Meşrutiyet öncesinden başlamış ve sonrasında da ciddiyetle üzerinde durulmaya gayret edilmiş bir konudur. Polisin müstakil bir kuruma ve işlevsel bir iktidar aygıtına dönüşmesine müteakip 1907 tarihli Polis Nizamnamesi ile merkezi kontrol mekanizmaları artırılmış ve 153 ila 156. maddelerinde polise ilişkin disiplin hükümleri düzenlenmiştir.⁴¹ Buna göre; görevinin sorumluluklarını yerine getirmeyenler, meslek vasıflarına uygunsuz hallerde bulunanlar ve üç aydan fazla hapse konu eylemde bulunarak hüküm giyen polis memurları, komiser muavinleri, komiser ve müfettişler mesleğinden azlolunmaktadır. İdari amir tarafından başlatılan

³⁹ Meşrutiyet devrinde polisi alakadar eden mevzuatlar -özellikle 1909 ve 1913 Nizamnameleri- adeta askeri bir disiplin sistemine göre düzenlenmişti. Polisin halk ile münasebetinde ve görünümünde son derece resmi bir tutum takınması bekleniyordu. Polisin vazifesine ilişkin talimatlarda görev sırasındaki şartları ne olursa olsun ciddiyeti elden bırakmaması, görev noktasından on beş adımdan öteye ayrılmaması emrediliyordu. Polis, nokta ve devriyede sigara, çay kahve içmeyecek, gazete okumayacak, insanlarla hasbihal etmeyecek ve katiyen oturmayacak; etrafında göreceği vaziyetler karşısında görmek, istihza etmek gibi laubali hareketlerden çekinecek ve daima ciddiyetini muhafaza etmeliydi (Alyot, *a.g.e.*, s. 530).

⁴⁰ Ferdan Ergut, "Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 34, S. 1, 2001, s. 59.

⁴¹ Bu dönemde Zaptiye Nezaretine bağlı on, İstanbul Polis Müdürlüğü ile Beyoğlu Mutasarrıflığına bağlı ikişer polis müfettişi tayin edilmiştir. Müfettişler, polislerin görevlerini yerine getirmelerini ve memuriyet sıfatlarına uygun davrandıklarının kontrolünden sorumlu kılınmıştır. Azli istenen personelin suçu adli bir konuyu kapsıyorsa, yargılanma esnasında ilgili personelin resmi elbiselerini giymesine müsaade edilmezdi. Ayrıca, silah ve mühimmatını satan veya kasıtlı biçimde zarar verenler -bir olayda, doğal afette veya elde olmayan nedenlerle mühimmatını kaybedenin ispatlama yükümlülüğü saklı kalmak kaydıyla- silah ve cephanesinin bedelinin ödemekle yükümlü olup, bir yıl hapisle cezalandırıldıktan sonra memuriyetten atılırdı (Tongur, *a.g.e.*, s. 209).

disiplin işlemi, cezası istenen memurlara ilişkin azil sebebini gösterir soruşturma evraklarının Zaptiye Nezareti'ne bağlı Heyet-i İntihabiye birimine gönderilmesiyle yapılırdı.⁴²

1913 tarihli Polis Nizamnamesi'nde ise polislik mesleğinin amacına yakışmayan ve mesleki kuralların dışına çıkılmasının men edilmesine dair usuller belirlenmiş ve "polis divanı" adında bir gözetim mekanizması geliştirilmiştir. Polis divanları, polislerin disiplin suçlarına ilişkin 1907 tarihli Polis Nizamnamesi'ndeki eksikliği gidermek amacıyla oluşturulmuştu. 1913 tarihli Polis Nizamnamesi'ne göre "Polislerin cezalandırılması işinin intizam altında yapılması ve polis dairelerinin bu işlerle uğraşarak asıl vazifelerini ihmal etmelerinin önlenmesi maksadıyla İstanbul ve vilayetlerde polis divanları ihdas edilmiştir."⁴³

II. Meşrutiyet sonrası polisin soruşturma ve yargılanmasında çeşitli cezai müeyyideler getirilerek polis divanınca hükme bağlanması öngörülmüştür. Polis memuru, komiser muavini veya komiserlerden birinin cezayı gerektiren bir hareketinin tespiti durumunda ilgili amir tarafından derhal bir zabıt varakası veya rapor tanzim edilerek disiplin soruşturması başlatılırdı. Cezayı gerektiren eylemin ihbarı hâlinde ise tahkikât-ı evveliye icra olunurdu. Disiplin soruşturması yürütülen memur, lüzumu halinde müdür tarafından işten de el çektirilerek, memurun savunması alınırdu. Rapor ve savunma tutanaklarına göre müdüriyetçe düzenlenen fezleke, polis divanına tevdi edilirdi. Polis divanı, haftada en az iki defa belirli gün ve saatte üyelerin tamamının katılımıyla toplanır ve oy çokluğu ile fezlekeler hakkında karar alınırdu. Divanda karara varılan vilayet ve livalardaki personelin bağlı olduğu vali ve mutasarrıfların, diğer yerlerde ise müdürün "mucibince" işareti ile hükme bağlanırdı. Polise verilen cezalar; meslekten men etmenin yanı sıra tenbih, tevbih (Md. 79, 80 ve 85), maaş kat'ı (Md. 80 ve 82), kıdem tensiki⁴⁴, sınıf tenzili (Md. 76, 78, 79) ve kayıt terkin (Ceza Kanunu Md. 102., Nizamname Md. 75, 78, 79, 81, 83, 85 ve 86) şeklindeydi ve divanda alınan kararlar kesin olup itiraz, istinaf ve temyize başvurulamazdı. Divanda alınan kararlar memurların sebep olduğu eylemler adli bir boyuta da taşınabilmekte ve alınan kararlar ile fezleke mahkemeye tevdi edilebilirdi. Özetle, disiplin

⁴² Tongur, *a.g.e.*, s. 209-211.

⁴³ Alyot, *a.g.e.*, 516.

⁴⁴ Polis memurlarının sivil hayatında da tavır ve davranışları önemlidir. Örneğin, karakolhanede veya nokta ve devriye ile görevli buldukları zamanda olmasa bile, resmî elbise ile açık bir yerde veya meyhane ve gazinoda, mezun olmadığı günde sivil olarak açıkça ikinci defa içki içen polis memurunun iki yıl kıdemi indirilirdi (Tongur, *a.g.e.*, s. 262).

soruşturma sürecinde; 1. Tahkikat safhası, 2. İşten el çektirmek, 3. Polis divanlarında muhakeme ve karar safhası, 4. Nizamiye veya idare mahkemelerinin vazifeleriyle alakalı fiillerin sevki, 5. İnzibatî cezalar ve bu cezaların süreleri şeklinde bir yol izleniyordu.⁴⁵

Türk Polis Teşkilatının modernleşme sürecinde polisin artan yetkilerini kullanabilme salahiyetine sahip olması için yeni kadroların ihdas edilmesi, eğitim imkanlarının artırılması, ödüllendirme ve terfi sisteminden başka meslekten ihraca kadar çeşitli cezaların verilmesi gibi fren denge mekanizmaları geliştirilmişti. Polis teşkilatında yapılan reformlara rağmen polisler, mesleki gereklilikleri yerine getiremediği gibi görevinin tersine suça konu işlere karışabilmiştir. Bu sebeple polise yönelik mesleki disiplinin sağlanmasına yönelik düzenleyici mevzuatlar hazırlanmıştır. Bu mevzuatlar yalnızca teşkilatın nizamıyla alakalı değil, aynı zamanda topluma yönelik hesap verilebilirliğin ve hedeflenen düzene ilişkin de bir mesajı içerisinde barındırır. Bu düzene aykırı davranan polisler *Polis Mecmuası* üzerinden ifşa edilmiştir. Polise ilişkin yasaklayıcı hüküm ve cezaların kamuoyuyla paylaşılması hem polisler için caydırıcı bir uyarı niteliği taşıdığı gibi hem de toplumla polis arasındaki güven ilişkisini güçlendireceğini iddia edebiliriz.⁴⁶ Nitekim Osmanlı polisi, *Polis Mecmuası* üzerinden suçla mücadelesindeki yetkinliğini kullandığı teknikler üzerinden açıkça göstererek kamuoyuna güven verirken, kendi mensuplarının dahil olduğu suçlara imtiyaz tanumadan ilan etmekte çekinmemiştir.⁴⁷

İstanbul, İzmir ve Aydın Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanları tarafından polisler için verilen cezalardan meslekten ihraca konu olan polislerin

⁴⁵ Tongur, *a.g.e.*, s. 260-263.

⁴⁶ Polisin toplumsal desteği kazanmasında medyanın rolü önemlidir. Polis basınla doğrudan ilişki kurarak suçun haber konusu olmasını sağlamış ve suçlularla mücadeledeki başarısı polisin toplum nazarındaki şöhretini artırmıştır (R. M. Morris, "Suç Kâr Etmez: Metropolitan Polis'i'nin İlk Yüzyılındaki Dedektifler Üzerine Yeniden Düşünürken",

Polis Dedektifliğinin Tarihi (1750-1950), Çev. A. H. Konar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 111).

⁴⁷ 1908 devriminden sonra ortaya çıkan *Polis Mecmuası* ve ders kitapları gibi araçlar ile gazetelerde polislerle ilgili olumlu haberler ve resimler yeni bir polis kimliğinin inşasına katkı sunmaktadır. Bu dönemde polis kurumsallaşarak ve II. Abdülhamit döneminden farklı bir imajla toplumun karşısına yeni yüzüyle çıkmaktadır (Levy-Aksu, *a.g.e.*, s. 221). Ayrıca *Polis Mecmuası*'nda polisin disiplin suçlarına ilişkin haberlerle kendi özeleştirisini yapması ile birlikte, aynı zamanda polisin başarılarının taçlandırıldığı ceraim cetvellerinin de paylaşıldığı görülmektedir. Polisin suçla mücadelesindeki mahirliğini ilişkin haberler ve suçla mücadelesindeki başarısını ilişkin istatistikler, bu dönemde oluşturulmaya çalışılan yeni polisin imajını destekler mahiyettedir.

numarası, ismi, merkez ve mevkii ile işledikleri cürmün çeşidinin verildiği tablolar *Polis Mecmuası*'nda paylaşılmıştır. *Polis Mecmuası*'nın ilgili sayılarında yayımlanan polis divanlarının terkin-i kayıt listelerinde geçen polisin işledikleri suçlar özetle şöyledir: Üniformalı şekilde uygun olmayan yerlere gitmek, hayat kadınlarıyla münasebet kurmak, esnaftan zorla para almak, dolandırıcılık, hırsızlık, tütün kaçakçılığı, zimmete para geçirmek, vazife sırasında içki alemi ve sarhoşluk, vazifesini terk etmek veya işe gitmemek, iffetsizlik, esrar içmek, kumar oynamak, meslek vasıflarını yerine getirememek (gereği olmadığı halde silahı kullanmak, lüzumsuz yere öldürme kastıyla ateş etmek vs.), amire karşı serkeşhane davranmak ve itaatsizlik, meslektaşlarını hor görmek ve kötü muamelede bulunmak, kanuna muhalefette bulunmak, hükümet aleyhinde nalayık ifadede bulunmak, sebepsiz yere vatandaşı darp etmek, gazinoda içki alemi yapıp taşkınlık çıkarmak, umumhanede veya meyhanede rezalet çıkarmak ve tehditte bulunmak, şeref ve haysiyete aykırı harekette bulunmak, haneye tecavüz, suçluların firar etmesine yardımcı olmak, jandarmaya silah çekmek, silahını kaybetmek, teçhizatını satmak, siyasetle iştigal etmek.⁴⁸

Polis Mecmuası'nın 53. sayısından itibaren yayımlanan polis divanı kararlarında ise daha önceki kararlar gibi detaylı cezai sebepler belirtilmeyip, ceza alan polislerin isimleri, yaka numaraları ve görev yerleri verildikten sonra karşılıklarına yalnızca "Polis Nizamnamesi'ne muhalif harekette bulunmak" izahı düşülmüştür.⁴⁹

Polisler, işledikleri suçların ağırlığına göre meslekten men edilmesinin yanı sıra hapis veya para cezası da alabiliyordu. Polise yönelik kaygılar neticesinde yapılan düzenlemelere rağmen her nevi suçtan ceza alan polisler *Polis Mecmuası*'nda açıkça kimliği belirtilerek ihraç ediliyordu. İşlenen suçların ve polisin disiplinsizliğinin altında yatan sebepler yukarıda ifade edildiği üzere; polisin toplumsal hayat içerisinde edindiği rolün gerekliliklerini yeterince taşıyamaması, siyasi kargaşanın gündemde olmasının bir sonucu olarak rejimin etkisi ve otoriter polis felsefesinde

⁴⁸ *Polis Mecmuası*, "Aydın Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı", Sayı: 12, 1913, s. 287-288; *Polis Mecmuası*, "İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı", Sayı: 15, 1913, s. 360; *Polis Mecmuası*, "İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı", Sayı: 16, 1914, s. 383-384; *Polis Mecmuası*, "İzmir Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı", Sayı: 18, 1914, s. 432; *Polis Mecmuası*, "İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı", Sayı: 39, 1914, s. 935-936.

⁴⁹ Bkz. *Polis Mecmuası*'nın 53, 54, 61, 67, 76, 88, 89 sayıları.

anlamlandırılabilir. Ayrıca polisin maddi kaygılarının da mesleki ciddiyetin önüne geçmesinde önemli bir etkidir.⁵⁰

Sonuç

Osmanlı'da modern anlamda polis teşkilatı, Tanzimat'tan itibaren başlayan modernleşme süreci doğrultusunda Batı'daki karşılıklarına benzer biçimde kurulmuştur. Modern polis teşkilatının kurulmasından sonra polisin vazifelerini gösteren mevzuatlarla güvenlik bürokrasisi içerisinde uzmanlaşan müstakil bir kurum halini almıştır. 1845, 1907 ve 1913 tarihli Polis Nizamnameleri üzerinde kurulan Osmanlı polisi, asayiş ve emniyetin sağlanması ile merkezi kamu politikalarına göre belirlenecek düzenin sürdürülmesinden sorumlu olmuştur.

Osmanlı polisi, 1845 yılından itibaren daha ziyade askeri kurumların bir uzantısı şeklinde güvenliği sağlamaktayken, II. Meşrutiyet devrinden itibaren Dahiliye Nezaretine bağlı şekilde merkez ve taşra teşkilatlarıyla Osmanlı coğrafyasının genelinde hizmet vermeye başlamıştır.

Modernleşme sürecinde önemli bir milat olan II. Meşrutiyet devriyle birlikte, modern devlet anlayışının sonucu olarak ortaya çıkan kamusal hizmet misyonunu yüklenen idari bir teşkilat halini almıştır. Devlet-vatandaş ilişkisinin modern devlet kavramına içkin şekilde revize edildiği bu dönemde geçmiş tecrübelerden hareketle Osmanlı polisi yeninden inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleşen değişim sürecini ifade edecek "yeni polis" kavramının içeriği doldurulacak şekilde Meşrutiyet'in dayandığı anayasa, yasa, vatan, devlet gibi kavramlar üzerinden meşruiyet gözetecek bir polis inşası düşünülmüştür. Ayrıca polisin yeni kanunlara uyum sağlayabilmesi ve önceki dönemden kalma kötü imajını tersine çevirecek ölçüde de düzenlemeler yapılmıştır.

Osmanlı polisinin görev ve yetkilerinin artırılarak kadrolarının desteklenmesi ile toplumsal hayat içerisindeki rolü daha da belirginleşmiştir. Ancak polisin mesleki eğitim yetersizliği, rejimin etkisiyle siyasallaşma, otoriter polislik felsefesi, ekonomik şartlar ve teşkilatlanmadaki sorunlar, polisin yükselen rolünün gereklerini yerine getirebilmesinde önemli bir engel teşkil etmiştir. Polisin uzmanlaşma sorununu temsil eden unsurlar

⁵⁰ Bkz. Yiğit, *a.g.e.*, 2021.

neticesinde toplumsal huzursuzluğa sebebiyet veren haysiyet-i meslekiyeye aykırı davranışlar ortaya çıkmıştır. Disiplin suçu olarak kabul edilen bu davranışların sergilemesinde polisin çalışma ortamının etkisi göz önüne alınmalıdır. Zira diğer mesleklere benzemeyen çalışma ortamıyla polislik mesleği, sıradan yurttaşların şikayetlerini dinlemekten daha ziyade kimsenin girmek istemeyeceği sokak ve mekânlardaki tehlikeli kişilerle münasebeti barındıran işlerle de alakalıdır. Polisin genel ahlak ve edebe aykırı işleri men etme görevini yerine getirdiği yerlerde, üniforma ve silahıyla devletin resmi otoritesinin sembolik temsilini yansıtan polisin kullandığı teknikler geleneksel devlet baba nosyonunun terbiye metotlarında içkindir. Bu durum kimi zaman polis üzerinde dokunulmazlık duygusunu uyandırdığını düşündüren fena hallere tevessül edebilmesinde kendini göstermiştir.

Polisin sahip olduğu geniş yetkileri nasıl kullanacağı yasalarca yeterince belirlenmemekle birlikte, meslek disiplinine ilişkin kurallar izah edilmiş ve idari denetim mekanizmaları geliştirilmiştir. Polis disiplin düzenlemeleri, mesleki sorumlulukların yerine getirilmesinde ve polis yetki aşımının önüne geçilmesinde fren-denge görevi görmüştür. Bir başka ifadeyle, polisin genişleyen yetkileriyle birlikte toplumsal hayatta yükselen rolü ve cisimleşen otoritesinin keyfi uygulamalara sebebiyet vermemesi için disiplin mevzuatlarıyla kontrol edilmeye çalışılmıştır.

Polis disiplin mekanizmalarınca uyarıdan meslekten ihraca kadar çeşitli cezalar verilmiştir. Kimi zaman verilen cezalar yalnızca idari bir yaptırım olarak kalmayıp adli işlemlere de konu olmuştur. İhraca konu kararlar *Polis Mecmuası'*nda düzenli aralıklarla yayımlanarak hem yeni polisin inşasının hem de topluma hesap vermenin bir ifadesini göstermektedir. *Polis Mecmuası'*nda cezaya konu memurların ifşa edilmesi diğer polislere yönelik caydırıcı bir mesaj taşımaktadır. Bu sayede polislik faaliyetlerinin kontrolsüzce uygulanmasının önüne geçmenin ve arzu edilen polis imajının düzenlenmesinin hedeflendiği iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

I. SÜRELİ YAYINLAR

- Polis Mecmuası, “Aydın Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı”, Sayı: 12, 1913.
- Polis Mecmuası, “İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı”, Sayı: 15, 1913.
- Polis Mecmuası, “İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı”, Sayı: 16, 1914.
- Polis Mecmuası, “İzmir Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı”, Sayı: 18, 1914.
- Polis Mecmuası, “İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Divanı”, Sayı: 39, 1914.

II. KİTAPLAR

- Ahlf, Ernst-Heinrich, Polis Yönetiminde Etik, Çev. Mehmet Öztürk, EGM Basımevi, Ankara, 2007..
- Alyot, Halim, Türkiye’de Zabıta Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durum, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2008.
- Bayley, David, “The Police and Political Development in Europe”, The Formation of National States in Western Europe, Ed. C. Tilly, Princeton University Press, Princeton, s: 328-379, 1975.
- Bayley, David, Gelecek İçin Polis, Çev. Fethullah Eraslan, Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.
- Birinci, Ali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.
- Demirel, Yurdal, “Osmanlı Dönemi Polis Eğitiminden Bir Sayfa: Polis Dershanesi”, Türk Polis Tarihinin Kökenleri, Editör: Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2017.
- Emsley, Clive & Haia Shpayer-Makov, “Polis Dedektifi ve Polis Tarihi”, Polis Dedektifliğinin Tarihi (1750-1950), Editör: C. Emsley ve H. Shpayer-Makov, Çev. A. H. Konar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ergut, Ferdan, Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Gören, Hüseyin Hüsnu, Birinci Yüzyılında (1839-1938) Türk Polis Teşkilatının Tekâmül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2018.
- İbrahim Feridun, Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-I Meslekiye, Haz. M. Karakaya, V. K. Bilgiç, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2010.
- Levy-Aksu, Noemi, “II. Meşrutiyet Döneminde Polis: Bir Profesyonel Kimliğin İnşası”, Tarihte Türk Polis Teşkilatı Sempozyumu, Editörler: M. Gül, M. Kandemir, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2013.

- Neocleous, Mark, Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi, Çev: Ahmet Bekmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Okçabol, Derviş, Zabıta Tarihi. 2. Baskı, Ankara Polis Enstitüsü, Ankara, 1940.
- Ortaylı İlber, II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Osse, Anneke, Polislik Faaliyetlerini Anlamak, Çev. Zeynep Başer, Banu Dökmecibaşı, Fatih Gençkal, Zeynep Gültekin, Nagehan Gürbüz, İlknur Urkun, Bion Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, 2015.
- R. M. Morris, "Suç Kâr Etmez: Metropolen Polisi'nin İlk Yüzyılındaki Dedektifler Üzerine Yeniden Düşünürken", Polis Dedektifliğinin Tarihi (1750-1950), Çev. A. H. Konar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Şahin, Eyüp, Emniyet Genel Müdürleri, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2014.
- Şahin, Eyüp, "1845'ten 1913'e Osmanlı Polis Nizamnamelerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", Türk Polis Tarihinin Kökenleri, Editör: Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2017.
- Tongur, Hikmet, Türkiye'de Genel Kolluk: Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946.
- Van, Nurettin, "Osmanlı Polis Teşkilatının Modernleşme Sürecinde Celestin Bonin'in Rolü". Türk Polis Tarihinin Kökenleri, Editör: Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2017.
- Yiğit, Yücel (ed.), Türk Polis Tarihinin Kökenleri, Polis Akademisi Yayınları, 2017.
- Yiğit, Yücel, "Serkomiserlikten Müdürlüğe: Diyarbakır Emniyet Müdürlüğü'nün Kuruluşu (1885-1938)", Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır, Editörler: Oktay Bozan-Hakan Asan vd., Manas Yayınları, Ankara, 2019.
- Yiğit, Yücel, II. Meşrutiyet Dönemi Polis Maaşları (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Polis Maaşları (1865-1937), Mehmet Genç Anısına Uluslararası Osmanlı İktisat Tarihi Sempozyumu, İstanbul, 2021.
- Yiğit, Yücel & Eyüp Şahin, "Emniyet İstihbarat Tarihi", Türk İstihbarat Tarihi, Editör: İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Namık Çençen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 603-633.
- Zurcher, Eric Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

III. MAKALELER

- Birini, Ali, "Türk Emniyet Teşkilatında "İlkler", Polis Bilimleri Dergisi, C. 1, S. 3, 1999.
- Dölek, Çağlar, "Erken Cumhuriyet Ankarası'nda Emeği Zapt Etmek: Altındağ'da Polisin Toplumsal Tarihi," Mülkiye Dergisi, C. 43 S.1, Ankara, 2019.
- Ergut, Ferdan, "Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve", Amme İdaresi Dergisi, C. 34, S. 1, 2001.

- Famega, Christine, "Variation in Officer Downtime: A Review Of The Research", Policing: An International Journal of Police Strategies & Management, C. 28, S. 3, 2005.
- Şahin, Eyüp, "Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi", Polis Dergisi, Sayı 38, 2004.
- Tepe, Cemal, "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Polis Kıyafetleri". Anasay, (13) s. 17-56, 2020.
- Yazman, Nazif, "Polis Mekteplerinin Tarihçesi", Polis Dergisi, Y:23, S:310, E.G.M. Yayınları, Ankara, 1947.
- Yiğit, Yücel, "Atatürk Dönemi Polis Teşkilatı", *Atatürk Ansiklopedisi (Elektronik Ansiklopedi)*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr> Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2021, Erişim Tarihi: 14 Kasım 2021.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 47-90.

Geliş Tarihi: 1 Kasım 2021

Kabul Tarihi: 3 Aralık 2021

Araştırma Makalesi/Research Article*

BİRİNCİ MECLİS'TE HASAN BASRİ (ÇANTAY) BEY'İN SİYASİ MÜCADELESİNDEN KESİTLER (1920-1923)

Zeki Çevik**

Öz

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'ne göre İtilaf Devletleri'nin haksız işgal ve uygulamaları hemen başladı. Türk Milleti ise, Anadolu ve Trakya'da birbirinden bağımsız Müdafaa-i Hukuk anlayışıyla örgütlenmeye başladı. Genellikle tecrübeli İttihat ve Terakki kadrolarının kurduğu cemiyetlerde kongreler düzenlendi. Bu kongrelerde başlangıçta mahalli, ancak giderek bölgesel ve ulusal ölçekte ve tam bağımsızlığı amaçlayan kararlar alınarak uygulamaya geçildi. Kuva-yı Milliye dediğimiz gönüllü direniş birlikleri de bu kararlar sonucu oluşmuştur.

Batı Anadolu'da, özellikle 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan kuvvetlerince işgali ile başlayan katliamlar bu örgütlenmeyi hızlandırmıştır. Hatta ülke geneline yayılmasına ve bütünleşmesine sebep olmuştur. Balıkesir'de de işgalden bir gün sonra başlayan örgütlenmede ve halkın bilinçlenmesinde, Hasan Basri Bey'in katkıları büyüktür. O, yeri gelmiş çıkardığı Ses Gazetesi ile İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti'ni çileden çıkaracak yayımlar yapmış, yeri gelmiş silahı eline alarak yurt savunmasında ölümü göze almıştır.

I. TBMM'ye de Karesi Mebusu olarak seçilen Hasan Basri Bey, Meclis'in en çok söz alıp konuşan mebuslarından birisi olmuştur. Bu çalışmada Onun Meclis açık ve gizli oturumlarında zabıtlara geçen konuşmalarından, çeşitli konulardaki görüş ve düşüncelerinden

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (zcevik41@hotmail.com). ORCID ID: 0000-0002-3756-8738.

örneklere yer verilmiştir. Böylece Hasan Basri Bey'in siyasi mücadelesinin aydınlanmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, Kuva-yı Milliye, Müdafaa-i Hukuk, Batı Anadolu, Balıkesir.

SECTIONS FROM THE POLITICAL STRUGGLE OF HASAN BASRI (ÇANTAY) BEY IN THE FIRST ASSEMBLY (1920-1923)

Abstract

According to the Armistice of Mudros, signed by the Ottoman Empire at the end of World War I, the unfair occupation and practices of the Entente States started immediately. The Turkish Nation, on the other hand, started to organize in Anatolia and Thrace with the understanding of Defense of Law, independent of each other. Generally, congresses were held in societies founded by experienced Committee of Union and Progress cadres. In these congresses, decisions were made initially locally, but gradually on a regional and national scale and aimed at full independence, and they were put into practice. Voluntary resistance units, which we call Kuva-yı Milliye, were formed as a result of these decisions.

The massacres that started in Western Anatolia, especially with the occupation of Izmir by the Greek forces on May 15, 1919, accelerated this organization. It even led to its spread and integration throughout the country. Hasan Basri Bey made great contributions to the organization that started one day after the invasion and to raise awareness of the people in Balıkesir. He made publications that would infuriate the Allied Powers and the Istanbul Government with the Ses Newspaper, which he had published, and he risked death in the defense of the country by taking the gun in his hand.

Hasan Basri Bey, who was elected as the Karesi Deputy to the I. GNAT, became one of the parliamentarians who spoke the most. In this study, examples of his speeches, which were recorded in the open and secret sessions of the Assembly, and his views and thoughts on various issues are given. Thus, it is aimed to contribute to the enlightenment of Hasan Basri Bey's political struggle.

Keywords: Ottoman Empire, Entente States, National Forces, Defense of Law, Western Anatolia, Balıkesir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle başlayan o ümitsiz günlerde Hasan Basri (Çantay) Bey, Balıkesir'deki milli uyanışa, çıkardığı *Ses Gazetesi*¹ ile katkıda bulunmuş çok yönlü çalışmalarıyla halkın örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim *Ses Gazetesi* İzmir'in işgalinden kısa süre önce Meclis-i Vükela kararıyla kapatılmış, kendisi hakkında da tutuklama kararı çıkarılmıştır.² Ayrıca Hasan Basri (Çantay) Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin 16 Mart 1919'daki son toplantısına Balıkesir'i temsilen katılmıştır.³ Kendisi, İstiklal Marşı'nın şairi Mehmet Akif Bey'i de Balıkesir'e davet ederek, 20 Ocak 1920 tarihinde Zağanos Paşa Camii'nde İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'ni rahatsız eden konuşmayı yapmasını sağlayan kişidir.⁴

¹ 17 Ekim 1918 - 13 Mart 1919 tarihleri arasında toplam 22 sayı çıkmıştır. Z.Ç.

² "Balıkesir'de münteşir *Ses Gazetesi*'nin tatili ve gazete müdürünün tevki ve bilâcelp İstanbul Divân-ı Harb-i Örfisi'ne teslimi Meclis-i Vükela kararıyla 232 numarasıyla cevap yazıldı." BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Dâhiliye Gelen Defteri, Bâb-ı âli Evrak Odası 373 no'lu Kalem-i Mahsusa (13 Mart 335/10 Cemaziye'l-âhır 337).

³ "...Ben de Balıkesir temsilcileri arasındayım. Hatırmıda kalan arkadaşlarım şunlardır: Hocam Müftü Kodanazzade Hacı Ahmet Efendi, Maarif (eğitim) Müdürü Sabri Sözen Bey, Emekli Miralay (Albay) Rıza Bey, Zarbalızzade Hulusi Bey, Belediye ve Ticaret Odası Reisi Keçecizade Hafız Mehmet Emin Bey, Bandırma'yı temsilen Bandırma Muhasebe-i Hususiye Memuru Nazım Bey ve diğer Kaza temsilcileri. (Müftülerle belediye reisleri tabii üyelerdendi.)" Hasan Basri Çantay, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, Haz. Yusuf Akgül, Balıkesir Belediye Başkanlığı- Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Balıkesir 2006, s. 36.

⁴ Mehmet Akif'in Balıkesir'e 21 veya 22 Ocak 1920 günlerinde geldiği tahmin edilmektedir. Zira 23 Ocak 1920 Cuma günü namazdan sonra Zağanos Mehmed Paşa Camii'nde halka vaaz vermiştir. Bu hutbenin tam metni Balıkesir'de Kuva-yı Milliye'nin çıkardığı "İzmir'e Doğru" gazetesinin 1 Şubat 1920 tarihli nüshasıyla, İstanbul'da çıkan "Sebil'ür Reşad" mecmuasının 24 Şubat 1920 tarihli nüshasında 'Balıkesir Mektubu' başlığıyla yayımlanmıştır. Mücteba İlgürel,

Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Karesi Meb'usu olarak seçilen Hasan Basri (Çantay) Bey 9 Mayıs 1920 tarihinde yemin ederek görevine başlamıştır.⁵ Birinci Meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar vererek, 16 Nisan 1923 tarihindeki oturumu ile çalışmalarına son verdi. Renkli ve mücadeleci kişiliğini Meclis çalışmalarına da yansıtan Hasan Basri (Çantay) Bey'in o zor günlerde Meclis'in açık ve gizli celselerinde, gerek Balıkesir ve gerekse o dönemde memleketin değişik meselelerine ilişkin pek çok konuşmaları vardır. Geniş ilmi tecrübelerine dayanarak hemen her konuda söz almış, görüşlerini hararetle savunmuştur. Bu yüzden Birinci Meclis'in en çok konuşan mebuslarından birisidir.

Bu çalışmada yüzlerce sayfa tutan onun siyasi mücadelesindeki konuşmalarının önemli bölümleri belirlenen konu başlıkları altında ve aslına dokunmadan kısaca verilmiştir.

1. HASAN BASRİ (ÇANTAY) BEY KİMDİR?

Balıkesir'in köklü ailelerinden Çantayzade'lere mensup olan Hasan Basri Çantay, 18 Kasım 1887 tarihinde Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Babası, tüccardan Çantayzade Halil Cenabi Efendi, annesi ise Kepsutlu Sincanlıoğulları'ndan Hatice Hanım'dır. İlk tahsilinden sonra Balıkesir İdadisine kaydolmuş, ancak babasını kaybettiği için tahsili yarım kalmıştır. Nafia dairesinde memuriyete başlayan Hasan Basri Bey, bir taraftan da yarım kalan tahsilini tamamlama gayreti içinde olmuş, Balıkesir'in ünlü âlimlerinden ders ve bilahare icazet almıştır.

Hasan Basri Bey'in basın hayatına girişi 1908 Meşrutiyeti'nin ilk yıllarına rastlar. İlk gazetesi fazla uzun ömürlü olmayan "Nasihat" idi. İkinci gazetesi "Balıkesir" in ilk nüshasını 15 Eylül 1909'da çıkarır. 31 Ocak 1911 tarihinden itibaren Hasan Basri Bey, gazeteyi Cemil Efendi'ye bırakır. Mutasarrıf Semih Bey zamanında 11 Şubat 1911'den 3 Temmuz 1912'ye kadar "Yıldırım" gazetesini çıkarır. İlk sayısı 14 Nisan 1914'de neşredilen "Karesi"

Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999, s.20-24; İsmail Acar, *Mehmet Akif ve Safahat'ta Seyahat*, Liva Yayınevi, İstanbul 2005, s.204-205; Yücel Yiğit, "Mehmet Akif'in Balıkesir Hitabesi", *Hece*, Aylık Edebiyat Dergisi, (Mehmet Akif özel sayısı), yıl:12,sayı:133, Ankara Ocak 2008, s. 249-257).

⁵ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş(1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 2002, s.303.

gazetesi tutulur ve hayli kar ederek Balıkesir Vilayet Matbaası kurulur. Hasan Basri Bey bu dönemde Balıkesir İl Daimi Encümeni Başkâtipliği görevini yaparken, bir taraftan da Balkan Harbi üzerine, hocası Hacı Ahmet Kadanoz başkanlığında kurulan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nde faal rol oynar.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Karesi mebusu olarak katılan Hasan Basri Bey, kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir. Balıkesir'de pek çok sağlık, eğitim ve kültür kurumunun kurucusu ve mensubu olarak önemli hizmetlerde bulunmuştur. Yayınlanmış on bir eseri bulunan Hasan Basri Çantay, 3 Aralık 1964 tarihinde vefat etmiştir. Kabri İstanbul'da Edirnekapı şehitliğindedir.⁶

2. MECLİS KONUŞMALARINDAN ÖZET YANSIMALAR

Milli Mücadele'yi yürüten Gazi Meclis'in vatan ve millete karasevdalı kahraman üyelerinin hepsi, reis olarak seçtikleri Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hiçbir yokluğa boyun eğmeden hürriyet ve istiklal mücadelesini zafere ulaştırdılar. İşte bu Gazi Meclis'te görev yapan Karesi Mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey de vatan millet, hak, adalet, hürriyet ve istiklal uğruna yükselen gür sesi ile Balıkesir'in gurur duyacağı bir şahsiyet olarak tarihteki seçkin yerini almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan I. TBMM'nin açık ve gizli celselerinden kronolojik sıraya göre Onun çeşitli konularda yaptığı konuşmalarından seçtiklerimizi değişik başlıklar altında yorum katmadan veriyoruz:

2.a. Yunan İşgali Sırasında Balıkesir Muallimleri Hakkındaki Görüşleri

Hasan Basri Bey, "*Kütahya Livası muallimlerinin maaşatına dair takrir*" münasebetiyle gerçekleştirilen oturumda gerek ülke genelinde gerekse Balıkesir'deki öğretmenlerin durumu hakkında görüş ve tekliflerini dile getirmiştir.⁷

⁶ Hasan Basri Çantay, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası 1964, s. 5-40; Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1994, s. 1-67; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.8, "*Hasan Basri Çantay*" maddesi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1993, s.218.

⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM ZC)*, Cilt: 2, TBMM Matb., Ankara 1981, 3. Basılış, (içtima 'içt.': 24, 5. 6. 1336/1920, celse: 2), s. 88-89.

“Reşit Bey (İzmir) - Efendim, Kütahya'dan bir mektup aldık. Mektup değil, bir feryadname, onu arz etmek isterim. Bu hal yalnız Kütahya'da değil, tabii memleketin her tarafındadır. Zavallı meslek erbabı pek çok müşkülât çekiyorlar. Maaş alamıyorlar. Zarurette kalıyorlar. Düşündük bu takriri verdik. Çünkü kanunda bir sureti hal vardır. İdare-i vilâyet kanunu diyor ki vilâyatın hususi bütçesi kâfi gelmezse bir muavenet faslı ayrılacak ve verilecek ve gönderilecek. Yalnız muallimine değil, vilâyata bir muavenet tertibi ayrılacak ve gönderilecek..” şeklinde devam eden Reşit Bey'in sözleri üzerine Hamdi Namık Bey (İzmit), Tahsin Bey (Aydın) ve Hüseyin Bey (Elâziz)'in konuşmalarından sonra Hasan Basri Bey söz alır:

“Hasan Basri Bey (Karesi) - Bendeniz takdim edilen takrir ile öyle zannediyorum ki verilemeyen maaşatın bir an evvel verilmesi çaresi rica ve istirahat ediliyor. Heyet-i İcraiyyeye tevdi talep edilir. Hükümet-i merkeziyenin muavenetinden bahsedildi. Bendeniz bu muavenetin halen gayri mümkün olduğunu zannediyorum. Binaenaleyh beyhude muavenete müracaat edilmesini muvafık bulamıyorum. Bu gün vilayatin hemen kâffesi mali müthiş buhranlar içindedir. Bu buhran dolayısıyla erbab-ı maaşat maaşlarını vaktiyle muntazam alamıyorlar. Bundan bittabi muallimler de müteessir oluyor. Fakat mualliminin müteessir olması umumi buhrandan mütevellit olmaktan ziyade bazı defterdarların, muhasebecilerin idare-i hususiye müessesatına üvey evlât naziriyle bakmasından neşet ediyor. Bugün memleketin irfaniyle, sıhhatiyle, ziraatiyle ve sairesiyle alâkadar olan devair-i hususiye mensubini üvey evlat değil, memleketin hakiki ve öz evladıdır. Biz gözlerimizle gördük, her ay idare-i umumiye maaşatı muntazaman verilmeye çalışıldığı halde idare-i hususiyeye mensup muallimler aylarca süründürülmüştür. (Doğru sesleri) Efendiler: Maalkasem arz edeyim ki, bizim livada bayram maaşatını almak için müracaat eden muallimler kovulmuş ve bu müracata rağmen maaşatı verilmemiş, idarei umumiye memurlarının maaşatı bilakis verilmiş bu suretle muallimin tahkir edilmiştir. Biz böyle muhasebeciler, bu zihniyette adamlar gördük. İdare-i umumiye ile idare-i hususiyeye arasındaki ikiliği kaldırmız. Bu buhran, bu mesele mümkün mertebe izale edilmiş olur. Vilayat muallimlerinin vaktü zamanıyla maaş alamaması eshabından en mühimmini bendeniz vilayet varidatı içinde birinci numarayı teşkil eden aşar hissei ianesi havalenamelerinin vakit ve zamanıyla Hükümet-i merkeziyeden gönderilmemesinde görüyorum. Hükümet-i merkeziye havalenameyi vaktiyle göndermediği içindir ki vilayatta bulunan idare-i hususiye mensubini ve muallimini maaş alamıyorlar ve birçok ıstrabat içinde inliyorlar. Binaenaleyh Heyet-i icraiyyeye havale edilecek bu takrir gider iken aşar hisse-i ianesine ait olan havalenamenin irsali usülünün lağvına da heyet-i icraiyyeden isteyelim.”

"... Bu takdirde Kütahya Livasının maaş zamaimi alınamadığından bahsediliyor. Maaş zamaimi değil livamızda muallimler maaşlarının dört, beş aydır asıllarını bile alamamışlardır. Çünkü öyle bir muhitte bulunuyoruz ki o muhit bir seneden beri Yunanlılarla harb ediyor. Bugün Karesi livasının tekâlif-i resmîyesi beş yüz bin lirayı tecavüz etmez. Fakat efendiler; Yunan harbi için ahalinin yalnız nakden verdiği para, ianetten verdiği para bir milyon lirayı tecavüz etmiştir. (Aşk olsun sadaları) Ayniyat ve zehair-i saire bundan hariçtir. Bu liva senelerce çekirge ve kuraklık afatına maruz kaldı. Herkes bütün mesaisini harbe hasrediyor. Binaenaleyh öyle bir muhitte muallimlere hükümet kuvvetinden hariç bir kuvvetle maaş vermenin maddeten imkânı yoktur. Binaenaleyh böyle muallimleri, irfan ordusunu süründürmektense idare-i hususiyemiz vardır, vilayat kanunlarımız vardır diye beyhude yere büyütmeyelim, bunların lağvına bakalım. Zira aç bir muallim vazife göremez. Açlık en büyük tehlikedir. Binaenaleyh Heyet-i icraiyenin şiddetle nazar-ı dikkatini celb ederim."

2.b. Balıkesir'de Meyhanelerin Kapatılması Hakkındaki Konuşması

Men-i Müskirat (içkinin yasaklanması) Kanunu görüşmeleri münasebetiyle sözleri:⁸

"Hasan Basri Bey (Karesi) - Bendeniz İsmail Suphi Beyefendi gibi Amerika'dan, Avrupa'dan bahse kendimde maalesef salâhiyet göremiyorum. Çünkü o muhitleri yakından tanımamakla beraber, kendi muhitimin, halk muhitinin mahsul-i intihabı olduğum için yalnız kendi daire-i intihabiyemden biraz behsedebilirim. Bu maddenin gayri kabil-i tatbik olduğunu rüfeka-yı muhteremeden bazıları iddia ediyorlar. Bendeniz bu iddiayı red ederim. Çünkü muhitimiz üzerinde biz bu hususta biraz iştigâlâtta bulunduk. Bendeniz Balıkesir'de İdman Yurdu riyasetinde buldum. İşretin vücud-ı beşer üzerinde icra ettiği elim tahribatı nazar-ı dikkate alarak, sırf sağlam bünye yetiştirmekle mükellef olan İdman Yurdu'nu işretin menile de alâkadar gördük. Binaenaleyh mücadeleye başladık. Elimizde böyle bizi serbestçe hareket ettirebilecek men-i müskirat kanunu olmuş olsaydı, biz hareketimizde daha serbest bir suretle devam eder ve muvaffakiyetimizi belki arttırabilirdik. Fakat buna rağmen biz Balıkesir'de müskiratı menettik. Balıkesir'de on yedi meyhane vardı efendiler, biz teşebbüsât-ı şahsiyemizle, azmimizle, imanımızla bu on yedi meyhanenin hepsini kapattık. Bidayette cebir istimal etmedik; irşat, propaganda ile işe başladık. Meyhaneciler şikâyete kalkıştılar. Çünkü meyhaneleri bom boş kalmıştı.

⁸ TBMM ZC, Cilt: 4, TBMM Matb, Ankara 1981, 3. Basılış, (içt.: 64,13. 9. 1336/1920, celse:3), s.127-128

Sonradan ufak tefek, cebri andırır harekâta da bulunduk. Bu irşadatımızı sopa ile de teyit etti. Binaenaleyh meyhaneler tamamen kapandı. Biz de yalnız irşada kâfi değildir. Bu irşadatin arkasında sopa da bulunmak lâzımdır.”

“Hacı Tevfik Efendi (Kângırı) - Peygamber de onu emreder.”

“Hasan Basri Bey (Devamla) - Balıkesir’de münevver, gayri münevver, âlim, cahil, gani, fakir işrete hemen herkes veda etmiştir. Bunu iddia ediyorum. Amerika’da seksen kat binanın bulunması ile işretin memalik-i Osmaniye’de men’i mümkün olmayacağı arasında bendeniz hiçbir alâka görmüyorum. Amerikalılar münevverdir. Biz henüz o seviyeye gelmedik, tatbik edilemez diyorlar. Efendiler, gayri münevver halkta saffet-i ahlâkiye daha fazladır. İşretin mazarratını herkes anlamıştır. Bunun men’i yolundaki teşebbüsat bizde daha kolaylıkla tatbik edilebilir. Biz gayri münevverlerden memleketimizde binnisbe çok fazla istifade ediyoruz, bunlar muti, halûk adamlardır. Biraz da irşadatta bulunulursa mesele kolaylaşır. Yalnız bu irşadat sopa ile teyit edilmek lâzım. Bu kanunun ciddiyetle tatbiki sayesinde eminim ki memalik-i Osmaniye’de işret her halde lâakal yüzde elli nisbetinde kalkacaktır. Ah efendiler, ben münevverlerden müştekiyim, milletin zimam-ı idaresini eline alanların bir kısmından müştekiyim.”

“Halk ile münevverler arasında müthiş uçurumlar vardır. Halk bizden ayrılmıştır. Biraz halka yaklaşmak vadisinde icraata başlayalım, bu maddeyi kabul edelim, halk ile aramız daha ziyade yaklaşacak, bu açıklık azalacaktır. Halk mütedeyyindir. Mütedeyyin olan halk kendisine göre mütedeyyindir. Mütedeyyin olan halk kendisine göre mütedeyyinane bir idare istiyor. Ben halkçıyım, çünkü mütedeyyinim; mütedeyyinim, çünkü halkçıyım. Meydanda bir kanun-ı İlâhi varken, bu kanun-ı İlâhi’yi Avrupa ve Amerika nazariyat-ı fenniyesi de teyit edip dururken, bilhassa bu İslâm Meclisinde men-i müskirat aleyhinde bulunmak katiyen caiz değildir. Binaenaleyh bendeniz her nakta-ı nazardan kabil-i tatbik gördüğüm, memleketin menafi-i âliyesine pek muvafık bulduğum şu maddenin bilâ münakaşa aynen kabulünü Heyet-i muhtermeden rica ederim.”

2.c. Halife ve Hilafet Hakkındaki Görüşleri:

"Hilâfet mevzu ve İstanbul Hükümeti ile noktai nazar üzerinde anlaşmak üzere gelmiş olan heyetler hakkında" görüşmeler yapılırken bu konuda yaptığı konuşmalar şöyledir:⁹

Hasan Basri Bey (Karesi) : Efendim, makam-ı riyasete takdim ettiğimiz bir takdirde mazbatanın münasip bir yerine; "Makam-ı hilâfet esaretten tahlisinden sonra vaz-ı meşruunu ahzeder." tarzından bir madde ilâvesini rica etmiş idik. Bittabi bu ricamız mühim ve mahrem olduğu için celse-i aleniye müzakeratında mevzubahs olmadı. Efendiler, evvel emirde şunu arz ve temin etmek isterim ki, bendeniz hilâfet ve halife meselesini aynı mesele olarak telâkki edenlerden değilim. Yani meoki-i hilâfeti işgal edip de hilâfetin muktaziyatını ifa etmeyen bilâkis Müslümanı Müslümana kırdıran bir adamın haşa halife-i meşru tanınmasına taraftar değilim. Yani meseleyi şahıslarla değil mahiyeti ve hakikati itibariyle telâkki etmenizi hassaten istirham ederim. Bu husustaki teminatımı başkaca, zannederim, teyide hacet yoktur. Eğer teyide lüzum görülürse şahsen bile delâil arz edebilirim. Mesele şahs-ı hazır veya şahs-ı gaip meselesi değil bir hakikat meselesidir. Binaenaleyh mazuratımı bu nokta-i nazardan tetkik buyurmanızı billhasa istirham ederim.

Efendiler, malûm-ı âlileridir ki hilâfet meselesi tarih-i İslamda en çok kan dökülmesine saik olan mesailin birincisini teşkil eder. Ta Hazreti Peygamber'in vefatından sonra başlayan hilâfet meselesi Hazreti Osman'ın şehadetini müteakip birçok kanlı safsalalara girmiş, âlem-i İslâm üzerinde pek elim, pek vahim netayic husulüne bais olmuştur. Bir takım fırkaların mezheplerin hilâfet namuna tarihte icra ettikleri roller, memlekette ika ettiği tefrikalar hepinizce malûm olduğu için, tarihe ait kısım bendeniz burada zikretmekten vazgeçiyorum. Esasen tarih sahifelerini tetkike bile hacet yoktur.

"Bizim Anadolu'da muhik, meşru ve millî bir ihtilâl şeklinde toplanmamızı ve millî bir ittihat şeklinde toplanmamızı çekememeleri, yani bu meokî benimseyen adamların çevirdikleri entrikalar, nifakucuyâne hareketler neticesidir. Efendiler, hilâfet var mıdır, yok mudur? ... Bendeniz bunu tamikan burada tekrar etmeyi fairesiz addederim. Bazıları vardır, yoktur dediler. Gerek hilâfet gerek imamet herhangi tabir kabul olunursa olunsun, şu muhakkaktır ki cumhur-ı İslâm için bir baş var ve o baş için bir makam lâzımdır. Hilâfet en meşruu ve en doğru tabiri malûm-ı

⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), (24 Nisan 1336 (1920)- 21 Şubat 1336(1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.baskı, (içt.: 72, 25. 9. 1336/1920, celse:2), s. 133-136.

âlileri imamettir. İmamet demek ahkâm-ı diniyeyi ikame... (Gürültüler) Rica ederim, meselenin ehemmiyet-i azimesi vardır. Meselenin ehemmiyetiyle mütenasip bir ciddiyetle dinlemenizi rica ederim. Mahiyet-i hakikiyesiyle burada izah etmek istiyorum. Korkmayın sizin arzuunuza muhalif belki söz söylenmez. Yani nasıl arzu ediyorsanız, hakikat ve mahiyet ne ise ilmî bir surette izaha çalışılacaktır. Ulûm-ı diniye dersi verilip verilmediğini söylemeye hacet yoktur, zannederim. Ahkâm-ı diniyeyi ikame, beyza-i İslâmı muhafaza umur-ı din ve dünyada hilâfettir, vekâlettir. Tarifi budur. Efendiler, malûm-ı alileridir ki, hilâfet benden sonra otuz sene kalacaktır. Otuz seneyi müteakip gelecek halife melik-i adûttur, mealinde bir hadisi şerif rivayet edilmiştir. (Adût ne manasınadır sesleri) Zâlim manasınadır. Bu bir hadis-i sahihtir. Fakat mukakkikin-i İslâmiyeden Teftazani ile sairlerinin tetkikatına nazaran bu hadiste beyan buyurulan hilâfetten maksat, kâinatın tarik-i terbiyeye sevk ve ehl-i İslâmın irşadı hususunda Resulullah'a veçh-i tam üzere ahkâmın tenfizi hususunda Hazreti Peygambere niyabetten ibaret olan hilâfet-i sûriye değildir. Yani bu, hilâfetin mahiyetini selbedici bir hadis-i şerif değildir. Fakat hilâfet büsbütün münselip, mündefi değildir. Bundan sarf-ı nazar, malûm-ı âlileridir ki, nasb-ı imam ümmet üzerine vaciptir, sözü bir kaide-i hükmiye-i kelâmiyedir. Yani halife veya imam dediğimiz zatı, ümmet intihap edecek ve bu intihap ümmet üzerine vacip olacaktır. Ehl-i sünnet ile merhibe-i şii ve havariç fırkaları vücut-ı imame kaildirler. Yalnız merhibeler şeklen muhaliftir. Onlar nasb-ı imamı ümmet üzerine vücut-ı aklî ile vaciptir derler. Havariçten bir fırkada... (Esasten bahsediniz sesleri) Müsaade ediniz."

"Herhangi şekl-i hükümete olursa olsun bizim için korkulacak bir cihet olmadığı arzetmek ve bunun için bir kanaat husule getirmektir ve bütün açıklığıyla meseleyi arz etmektir. Eğer arzu ederseniz bendeniz hulûsa olarak zat-ı âlilerine arz edeyim. Havariçten bir fırka efendiler umur-ı âmnenin cumhuriyet usuliyile hal ve idaresi taraftarıdır. Fakat bu merduttur. Hakkında da birçok delâil mevcuttur.(Gürültüler)"

"Hasan Basri Bey (Devamla)- Efendiler, İslâmiyet eşkâl-i Hükûmetten, eşkâl-i malûme-i Hükûmetten hiçbir hakkında bir nass-ı kat'î istar etmemiştir. Yalnız Hükûmetten İslamiyetin aradığı şey adalettir ve yalnız imam tabir edilecek zatın haiz olduğu şerait meselesidir. Bu şerati haiz olduktan ve adalet temin edildikten sonra yine esasat-ı diniyemiz dairesinde bu hilâfet badettahlis vaz'ı meşruunu ahzeder" demekle ve kolaydır. Takdim ettiğimiz takrirden "makam-ı hilâfet badettahlis vaz'ı meşrunu ahzeder" demekle biz asrın icabatına, şer'in muktaziyatına muvafık bir hilâfet kastediyoruz ki buna lehtar, aleyhtar olmak üzere ikiliği gösteren hiçbir cereyan yoktur. Bu kere efendiler, makam-ı hilâfet tabiriyle biz hilâfet namı altında icra-yı saltanat ve tasaltun eden zâtı kastetmediğimiz için bu maddenin ana matuf olmadığı

anlaşıyor. Sâniyen; vaz'ı meşruunu ahzeder, dediğimiz bu maddeyi programa dercetmekten mütevellit bütün dedikodular nihayet bulmuş olur ve aynı zamanda hukuk-ı esasiye icabatına göre bir tesir icra etmeyeceği gibi, âlem-i İslâm üzerinde de pekiyi bir tesir icra edeceği muhakkaktır. Binaenaleyh bu maddeyi biz programa koymakla hem memleket dâhilinde ve hem âlem-i İslamiyette vukuu muhtemel dedikodulara nihayet vermiş ve bir ucûbeden ibaret olan şimdiki müşkûle karşı bir darbe vurmuş olacağız. Binaenaleyh bu maddenin ilâvesi vukuu muhtemel dedikodulara nihayet vereceği ve pekiyi bir tesir icra edeceği için bunun programa aynen ithalini heyet-i umumiyeden rica ederim. Silsile-i maruzatımı kestiniz onun için maksatlarımı lâiyikiyle arz edemem. Binaenaleyh maksatlarım bundan ibarettir."

"Hasan Basri B. (Karesi)- Aynen o, padişah yoktur, hilâfet vardır."

...

"Hasan Basri B. (Karesi)- Zat-ı âlileri de tasdik buyurursunuz ki şahıs için bir şey mevzubahs değildir. Maksadımız bir hüsn-i niyetten ve memlekette böyle bir dedikodu hâsıl olmasın içindir. Anadolu dâhilinde hem de âlem-i İslâmda iyi bir tesir icra eder zannederim. Vaz-ı meşruunu iktisap eder demekle zuhuru muhtemel olan dedikodulara nihayet vermek demektir. Bittabi bunu vermediğimize kanisiniz ve heyet-i muhtereme de kanidir. Halife namı altında icra-yı mefsedet eden bir zata hilâfet vaz-ı meşruunu alır demekle o zat üzerinde..."

"Hasan Basri B. (Karesi)- Efendim; maksadımızı art ettik. Bu mesele ile zaten iştigal etmiyoruz. Böyle bir maddeye böyle bir maddenin ilâvesini tasavvur ettik. Onun için takdim ettik. Mademki böyle bir mahzur-ı siyasî vardır, biz de vazgeçiyoruz."

"Vehbi Beyefendi riyasetlerinde saat 2.20'de içtima ederek Hilâfet mevzuu ve İstanbul Hükümeti ile nokta-i nazar üzerinde anlaşmak üzere gelmiş olan heyetler hakkında yapılan müzakerelerden sonra birleşime nihayet verildi."

Reis tarafından zapt-ı sabık oylandı ve kabul edildi."

2.ç. İstiklal Madalyası Hakkındaki Görüşleri

“İstiklal Madalyası Kanunu” münasebetiyle sözleri:¹⁰

“Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey’in, fedakârların suret-i taltifi hakkında (İstiklal Madalyası) teklif-i kanunisi ve Layiha ve Müdafaa-i Milliye encümenleri mazbatataları”

“Reis-İstiklal Madalyası Kanunu’nu müzakeresine başlıyoruz.”

(Saruhan mebusu Mustafa Necati Bey’in teklif-i kanunisi okundu.)

“Reis - Efendim maddelerin müzakeresine başlıyoruz.”

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Vatani hizmetler malum-ı aliniz nişan için, madalya için yapılmaz. Hizmet-i vataniye maddi şeylerle takdir edilemez. Nişanla, madalya ile hidemat-ı vataniyenin mükâfat-ı manevidir, vicdanidir. Eğer her halde vatanperverleri maddi bir surette takdir etmek istiyorsak bunlara mensup oldukları daireleri tarafından bir takdirname göndermek kâfidir. Sonra Meclis içi bir madalya teklif olunuyor ki zannedirim bu bir (Hakk-ı kabul) olacaktır. Hakk-ı sükût demiyorum, hak kabul olacaktır. Binaenaleyh bunlar istibdat zamanlarına ait bir takım merasimden ibarettir.”

“Dr. Abidin Bey (Lazistan) - Muhterem arkadaşlar ben de Basri Bey’in tamamen fikrine mutabıkım...”

(Müzakereler)

“Hasan Basri Bey (Karesi) - Eskiden mekteplerde tevzi-i mükâfat usulü vardır. Bu usulü terbiyeciler kaldırdılar. Efendim, benzeniz de bu maddeye aleyhdarım. Çünkü madalyaya kalkışmak katiyen doğru değildir. İşte terbiyeciler de tevzi-i mükâfatı kaldırdılar. Çünkü vazife vazife olduğu için yapılır. Binaenaleyh bu hiss-i evladı memlekete vermek lazımdır dediler. Hatta alamet-i farika olmaksızın, milletle beraber yürümek, milletle temas etmek için sade bir kıyafetle gezmek lazım iken kaldı ki koskocaman adamlara nişan takmağa kalkışmak, benzenizce katiyen doğru değildir”

“Mebuslar için alamet-i farika; benzenizce bu da zaittir. Hatta alamet-i farika olmaksızın millet ile beraber yürümek, milletle temas etmek, onların arasında bulunmak için hiçbir alamete lüzum ve ihtiyaç yoktur. Alamet zaittir. Binaenaleyh bu maddenin ve kanunun diğer maddelerinin umumiyetle reddini, halkın, halkçılığın ruhuna göre bir karar verilmesini istirham ediyorum”

¹⁰ TBMM ZC, Cilt: 6, TBMM Matb, Ankara 1943, 2. Basılış, (içt.: 104, 28. 11. 1336/1920, celse: 2), s. 102-106.

2.d. Balıkesir'de Yunanlıların Tutukladığı Türkler Hakkındaki Görüşleri

*“Malta'da mevkuf bulunanların ailelerine maaş tahsisine dair kanun layihası” münasebetiyle sözleri:*¹¹

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Demin arz ettiğim veçhile (Malta'da bulunan) tabiri oradaki mevkuf zevatın başka yere nakli halinde noksan bir tabirdir. Onun için maddeyi daha vazih bir surete kalb etmek icap eder. Hakikaten İngilizler tarafından Malta'ya cebren gönderilen zevat bu memleketin en büyük, en münevver, en kıymetli adamlarıdır. Bunların Malta'da kendileri, memleketimizde aileleri hakikaten sırf bu millete hizmet yüzünden sefil ve perişan bir hale gelmişlerdir. Bunlara muavemet, lazime-i kadirşinasidir ve milletimiz için her halde derece-i vücutta. Yalnız demin Hilmi Bey'in de buyurdıkları veçhile, bugün Yunanlılar elinde, sonra Adana cephesinde Fransızlar elinde inleyen diğer birçok dindaşlarımız var. Efendiler kendi daire-i intihabiyemi daha iyi bildiğim için arz ediyorum. On dört ay müdafaa-i meşrua halinde Yunanlılarla çarpışan, memleketimizin bugün en münevver, en kıymetli evladı Yunanlıların elinde esir ve meokuftur. Hatta mebus arkadaşlarımızdan İbrahim (Yörük) Bey buraya gelememiş. Milli Alay Kumandanlığı vazifesini ifa etmekte olduğu halde esir düşmüş ve bugün hala işkenceler altında inlemektedir. Eğer Heyet-i Vekile, tasvip buyurursanız, gerek Malta'da gerek diğer yerlerde bu suretle esir ve mevkuf kalıpta aileleri ve kendileri perişan olan zevat-ı muhteremenin esamisini tesbit etmek suretiyle kendilerine verilecek maaşın yekûnunu bu Meclis-i muhtereme arz etseler ve biz toptan bir yekûn kabul etsek zannedirim daha muvafık olur.”

“Bendeniz (Malta'da mevkuf bulunan) tabirinde başka suretle mahsurlar da tasavvur ediyorum. Her halde Heyet-i Vekile bu gibi zevat-ı muhteremeyi mümkün mertebe tesbite çalışsın. Biz kendilerine toptan tahsisat verelim, bu tahsisatı salahiyetleri dâhilinde olmak üzere bu gibi erbab-ı hamiyete hasr-ı sarf etsinler, eğer bu şekilde bir salahiyet verirsek zannedirim ki bu adamları arz ettiğim mahzur-ı siyasiden ve daha fazla işkenceden kurtarmış oluruz. Binaenaleyh böyle toptan bir tahsisat istemek üzere bu kanunun Heyet-i Vekile'ce istirdat edilmesini teklif ediyorum.”

(Müzakereler)

¹¹ TBMM ZC, Cilt: 6, TBMM Matb, Ankara 1943, 2. Basılış, (İçt.: 120, 23. 12. 1336/1920, celse: 2), s. 518-521.

(Takrirlerin okunmasına geçilir. Karesi Mebusu Basri Beyin takriri okunur)

“Riyaset-i Celileye

Şifahen de arzettiğim veçhile düşmanlar elinde esir ve mevkufl bulunan erbab-ı hamiyetin esamisi mümkün mertebe tesbit ve Meclise arz edildikten sonra ona göre toptan bir para verilmek üzere Layihanın Heyet-i Vekile'ye iadesini teklif ederim. 23.X.1336

Karesi Mebusu Basri”

“Reis - Efendim bu takriri nazar-ı mütalaaya alanlar lütfen ellerini kaldırsın. Ellerinizi indiriniz. Takrir-i nazar-ı mütalaaya almayanlar ellerini kaldırsın. Nazar-ı itibara alınmadı.”

2.e. Kuva-yı Milliye ve Çetecilik Hakkındaki Görüşleri

Hasan Basri Bey, “Çete teşkil etmek isteyen bazı mebuslar hakkında Dâhiliye Vekâleti tezkeresi” üzerine Meclis'te gizli oturumda ki görüşmelerde de “çetecilik” ile “Kuvâ-yı Milliye” arasındaki farkları şöyle açıklamıştır: ¹²

“Mevzu-ı müzakere olan mesele şu tezkerede yazılan meseleden ibaret idi. Fakat bilâhare dallandı, büyüdü, başka bir cereyana doğru gitmeye başladı.”

“Hasan Basri Bey(Karesi)- “Bir kere Kuvâ-yı Milliye ile çeteciliği aynı şey zannetmek bendenizce hatadır. Kuvâ-yı Milliye eğer Kuvâ-yı Milliye ise çete değildir. Eğer arkadaşlarımızdan biri sırf hükümete, orduya muavenet etmek endişesi ile böyle bir vesika vermiş ve Kuvâ-yı Milliye teşkilatı yapmış ise herhalde memlekete ihanet etmiş addedilemez ve bir mebus olmak haysiyetiyle ihanetten âzadedir. Yok, eğer tezkerede yazıldığı gibi memleketi soyan, memlekette çapulculuk eden, memlekette asayiş bozan, memlekette her türlü fenalığı yapan bir çete teşkilatı meydana getirmek istemişse bu hareketi hakikaten bir ihanettir ve tecziye edilmek lâzımdır. Yalnız böyle alelamıya mebuslardan bazıları tarafından vesika veriliyor; demek ve bu tarzda beyanatta bulunmak zannederim. Muvafık değildir. Vesikayı veren kimdir, vesika Hükümete orduya muavenet için mi verilmiştir, yoksa arz ettiğim şekilde bir çete teşkili emeli ile mi verilmiştir?”

“Sonra bendeniz arz ettiğim veçhile, hiçbir mebus arkadaşımız böyle asayiş ihlâl edici mahiyette bir vesika vermesi mümkün değildir. Arz ettiğim gibi, Hükümete muavenet içindir ve binaenaleyh samimiyetten mütevellit bir teşebbüstür. Yalnız

¹² TBMM GCZ, 24 Nisan 1336 /1920 - 21 Şubat 1336/1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.baskı, (içt.: 123, 27. 12. 1336/1920, celse: 1), s. 265-267.

Kuvâ-yı Milliye' ye lüzum var mı, yok mu meselesinden evvel, vesika verilmek meselesi mucib-i muhafaza ve tenkit olabilsin."

"Efendiler Ömer Lütfü Beyefendi tarafından tarihçesi beyan buyurulduğu vehile, Kuva-yı Milliye'nin ilk doğduğu muhit, İzmir havalisidir."

"Bilfiil Yunan işgali dolayısıyla ahali müdafaa-i meşrua mecburiyetinde kaldı. Heyecan-ı milli neticesinde bir Kuvâ-yı Milliye teşkilâtı meydana geldi. Bu teşkilât herhalde çetecilik teşkilâtı değildi. Bir müdafaa-i meşrua idi. Kendi daire-i intihabiyem namına arz ediyorum ki bizde efendiler, Cenab-ı Hakk'a şükürler olsun çetecilik olmamıştır. Kuvâ-yı Milliye demek memleketin asayişini muhafaza eder, memleketin iffetini, namusunu muhafaza eder, memlekette namuskârlığı esas olmak üzere tanır bir teşkilât demektir."

"Mademki müsaade olunuyor, bendenizde bildiklerimi arzedeceğim (Mevzuun haricine çıkılmasın sesleri) Bizde Kuvâ-yı Milliye bu şekildedir ve sizi bütün namusumla temin ederim ki daire-i intihabiyemdeki Kuvâ-yı Milliye hiçbir çapulculuk yapmamıştır. Gayet namuskârane çalışmıştır. Bu Kuvâ-yı Milliye'nin bakayası bugünde yine mamuskârare olarak cephede harp ile meşguldür. Kuvâ-yı Milliye'yi çetecilikle tevhit etmek hata-yı âzimdir. (çok doğru sesleri)"

"Sonra Kuvâ-yı Milliye'nin ibka veya ilga maddesi henüz hallolunmamıştır, buyuruldu. Efendiler, Kuvâ-yı Milliye'yi ilga etmek için memleketi yüzde yüz muhafazaya, müdafaya muktedir olduğumuza kanaat hâsil etmek ve Kuvâ-yı Milliye'nin -arz ettiğim gibi- çetecilikten âzade olan Kuvâ-yı Milliye'nin heyecanı milli ve meşrudan doğmamış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Efendiler, mademki celse-i hafiyede bulunuyoruz. Dertlerimizi samimi bir halde söyleyelim. Efendiler, filhakika bazı yerlerde Kuva-yı Milliye namı altında icrayı şekavet eden, çapulculuk eden birtakım kuvvetler türemiş ve bu kuvvetler memlekette büyük zararlar yapmıştır. Bu gayrı kabil-i inkâr... Fakat ben kabahati lâyıki ile vatani hislerle mücehhez olmayan ve cehil içinde pûyan olan efrattan ziyade bu efradın cevelân ettiği memleketlerin eşrafında bulunuyorum."

"Efendiler, memlekette namuskârlığı hâkim kılmaya âzim olan eşraf, memlekette emin olunuz, hiçbir çapulculuk yaptırmaz. Dışarıdan gelsin, içeriden gelsin ordulara yardım kılacak teşkilâtı halkın ruhundan doğma bir harekete getirmek lâzım gelir. Hulâsa olarak arz ediyorum. Eğer hakikaten memleketi yıkan çete..."

"Lozan Konferansı'nın müzakere safahatı ve vasıl olunan son şekil hakkında" görüşmeler sırasında ise, onun İzmir'in işgali sonrasında halka Kuvâ-yı

Milliye'yi kurduran gücün ne olduğunu açıkladığı görüşlerine şahit oluyoruz:¹³

"Hasan Basri Bey (Karesi)-Efendim, bendenizden evvel kürsüye çıkan Erzurum Mebusu-ı Muhteremi Salih Efendi hocamız vaktiyle Napolyon'un dediği gibi (üç defa) – para lazımdır buyurdular. Vakia bu asrın muharebelerinde en mühim unsur paradır. Fakat para yalnız bir harbin muvaffakiyetiyle tetevücüne (taç giyme) kâfi bir amil-i yegâne, bir unsur-ı yegâne değildir. Efendiler, Yunanlılar İzmir'i istila edip garbi Anadolu'da birçok memleketlerimizi zulümlerle, şenaatlerle çiğnemeğe başladığı zaman milleti ayaklandıran unsur ve amil para değildi. İman idi. O vakit meydanda ne Büyük Millet Meclisi, ne hükümet ve de diğer erkân mevcut idi. Yalnız bir halk kuvveti ve o halktaki iman idi ki müdafaa da ettikten sonra biliyorsunuz ki, vaziyet-i maliyemiz pek elim idi. Bu elim vaziyet karşısında bu milleti en büyük zafere isal eden şey yine bu milletin kalbindeki kuvvet, iman olmuştur."

2.f. Çerkez Ethem'in Balıkesir'deki Faaliyetleri Hakkındaki Görüşleri

Çerkez Ethem meselesi üzerinde cepheyi teşriften dönen Mebusan'ın izahatı hakkında görüşmelerde ki sözleri:¹⁴

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Paşa Hazretleri müsaade buyurulur mu? Ethem Bey'le Balıkesir arasında bir münasebet yoktur. Hatta bendeniz şahsen Ethem Bey'le şimdiye kadar görüşmedim, tanışmıyorum. Yalnız bugüne kadar milli mücahit olarak alkışlanan Ethem Bey'in, Meclis'in teşekkülüne âmil olduğu beyan edilmek suretiyle, Makam-ı Riyaset'ten alkışlanan Ethem Bey, eğer fena ise, fenalıkları daha evvelden görülmek icabederdi. Ne bir fırka, ne bir şahıs namuna değil, yalnız kendi kanaat-ı vicdaniyeme göre Ethem Bey'de, bir ihanetten ziyade bir idaresizliğin neticesi vardır. Bendeniz Balıkesir'de yok idim. Hal-i firarda idim, Ethem Bey üç defa Balıkesir'e gelmiş, üç defa Karesi Livası dâhilinde harekât yapmış çapulculuğu vesairesi mevzuubahs olan Ethem Bey'in, bizim daire-i intihabiyede çapulculuğu vesairesi yoktur. Bir tavuğa bile dokunmadığı iddia ediyor ve ispat ediyorlar. Çünkü harekât-ı milliyenin bidayetinden beri o harekâtın karşısında bulunanların tamamıyla emniyet ve itimat hissettirmek suretiyle idare eden Kâzım Bey'in hüsn-i idaresidir. Sonra memleketteki su-i idarenin vaziyete hâkimiyeti neticesinde Ethem Bey kuvvetleri..."

¹³ TBMM GCZ, (6 Mart 1338 /1922-27 Şubat 1338 /1923), cilt: III, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara 1985, (içt.: 182, 28. 1. 1338/1922, celse: 3), s. 1252-1254.

¹⁴ TBMM GCZ, (24 Nisan 1336 /1920 - 21 Şubat 1336/1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.baskı, (içt.: 126, 30. 12. 1336/1920, celse: 2), s.300.

(Gürültüler) Bizim livaımız dâhilinde hiç çapulculuk yapmamıştı. Buna Kâzım Bey şahittir. (Gürültüler) Ben kanaatimi söylüyorum. Ümmet-i Muhammed'in kanını düşünelim, birbirine kırdırmayalım."

"Zat-ı Devletlerinin şimdiye kadar tarihte ifa ettiği büyük hidematın en mühimi olmak üzere bütün vicdanımla tasdik ederim ki..."

"Hasan Basri Bey (Devamla)- Eğer bu adam fena adam olsaydı, fenalığı daha evvelden meşhûf olurdu. Pek çok adamlar vardık ki halleri şayan-ı teessüftür. Söylemek istediğim noktaları dahi biraz imalı olarak söyleyeceğim. Çünkü bunu içimizde tevsik etmiş zevat var..."

2.g. Komünizm Hakkındaki Görüşleri:

"Bursa Mebusu ve Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi âzası Şeyh Servet Efendi'nin Komünizm propagandası yaptığına dair şifre telgraflar üzerinde" yapılan görüşmeler sırasındaki konuşmalarında bu konuda şu fikirleri beyan etmiştir:¹⁵

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Âlem-i İslâmın inhitat-ı esbabından en mühimi hepinizce malûm olduğu üzere taklitçiliktir. Nazarferip nazariyeler, yıldızlı haplar gibi bu millete yutturulmak istenilmiş. Bu milletin hüviyet-i milliye ve mahiyet-i hakikiyesi unutulmuş millet bu surette kendi benliğinden uzaklaştırılmıştır ve bu yüzden âlem-i İslâm inhitata sürüklenmiştir. Efendiler tarihin müselnel birtakım vekayiiinden bahse hacet yoktur. Son seneleri nazar-ı itibara alırsak görürüz ki biz bir vakit Fransız olduk, bir vakit İngiliz olduk. Harb-i umumî zamanında Almanlığa kalktık. Kâh sakallarımızı traş ettik vesaire. Hulâsa kendi hüviyet-i milliyemizi, kendi mahiyet-i hakikayemizi ayaklar altına aldık. Garbi mütemediyen taklit ettik. Şimdi de Bolşevik olmak istiyoruz. Eğer Bolşevik olalım demekle derhal Bolşevik olmak kabilsen ve bunda memleket anmına bir faide hâsil ise olalım. Fakat bu Bolşevik olalım demekle olacak bir şey değildir. Bir kere Bolşevikliğin doğmasını icabeden esbap bilhassa Türkiye'de mefkuddur. Türkiye, Rusya değildir. Türkiye Rusya gibi ruhaniliğin tahakkümü, emperyalistliği, kapitalistliği teroic eden dar bir dine malik değildir. Türkiye ve bütün âlem-i İslâm öyle bir dine maliktir ki teavünü ve uhuvvet-i hakikiyeyi, birçok içtimaî, siyasi hatta bedii birçok esasları muhtevi olduğu için burada

¹⁵ TBMM GCZ, (24 Nisan 1336 (1920)- 21 Şubat 1336(1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2.baskı, (içt.: 131, 22. 1. 1337/1921, celse: 3), s. 329-330.

ayrıca Bolşeviklik tatbikine imkân ve hacet yoktur. Binaenaleyh Bolşeviklik bizim memleketimizde kabiliyeden mahrum bir nazariye halindedir.”

“Efendiler, içtimai meseleler böyle beş on şahsın meydana atılıp ta ruhan tepdil-i tabiiyet etmesiyle halledilmesi mümkün olan şeyler değildir. İçtimai mesail senelere, hatta asırlara ihtiyaç mersedenden şeylerdir. Bunlar birkaç günde halledilebilir şeyler değildir. Vakıa Bolşeviklerle muhadenet ahitnamesi yaptık. Bu siyasi bir şeydir. Fakat Ruslar bizi kendileriyle muhadenet tesis ettiğimizden dolayı Bolşevik yapmak istemiyorlar, yapmak isteseler dahi, esasen Bolşevikliği icab edecek bir şey olur ki biz buna karşı red ile mukabele ederiz. Mamafih efendiler, Bolşeviklik meselesi ihmal edilecek bir meselede değildir. Bugün Şarkta, Hilâfet diyarında bulunmak itibariyle kendilerini ötedenberi himaye ettiği bir âlem-i İslâm varki, o âlem-i İslâm Bolşeviklerin yanlış, muzır birtakım cereyanlarına maalesef sürüklenip gitmek üzeredir. Şark âlem-i İslâmı ile herhalde bizim aramızda sıkı bir ittisal ve irtibat temin etmek menaf-i aliye-i İslâmiye icabatındadır. Efendiler, vakıa biz hudud-ı milliyemiz dairesinde müstakillen yaşamak ahdiyle burada çalışıyoruz. Fakat hudud-ı milliye tabiriyle biz miktarı yüz milyonlara baliğ olan âlem-i İslâmın kuvvetlerini ihmal edebilecek miyiz? Zannederimki, biz ihmal etsek bile âlem-i İslâm bu Hilâfet diyarında bulunan bizlerin yakasını bırakmayacaklardır. Binaenaleyh onların ikbaliyle bizim ikbalimiz, onların felâketiyle bizim felâketimiz tevemdir. Bugün görüyoruz ki bilhassa Şarkta Rus Bolşevikleri âlem-i İslâmı kendi emellerine doğru sürüklemekle meşguldürler. Bize düşen vazife bütün âlem-i İslâm ulemasını, mütefekkirini, eğer mümkün ise Ankara’da toplayıp Ankara’yı âlem-i İslâm nokta-i nazarındanda bir dimağ-ı mütefekkir haline getirmektir. Efendiler, bir şeyin muzır veya zararlı olduğunu anlamak için o mesleğin evveleminde mebdelerini tayin etmek, anlamak lâzımdır. Bugün biz Bolşevikliğin hakiki mebdelerini bilmiyoruz ve bilen de yoktur Türkiye’de. Arzettiğim mütefekkirin kongresi ve şûrası Bolşevikliğin mebde’leri nedir. Bu mebde’ler İslamiyetle ne dereceye kadar kabil-i teliftir? Bunları tetkik etmeye mecburdur. Bu suretle hem Şarkta bulunan ve Bolşeviklerin kucağına sürüklenmekte olan İslâm âlemini muhakkak bir felâketten kurtarmış olacağız. Vahdet-i İslâmiyeyi temine muvaffak olmuş olacağız. Anadolu Müslümanlık nokta-i nazarından bir dimağ-ı mütefekkir haline gelecektir. Efendiler, zannediyorum ki hiddetle, şiddetle bu işiniz hallolunamaz. Herhalde fikir ile mantık ile halletmek lâzımdır. Bugün maalesef Meclisimiz içinden Bolşevizm, bizim arkadaşımız mevkiinde olan Şeyh Servet Efendi çıkmış, Bolşeviklik ile Müslümanlığı güya kendi kafasına göre mezç ederek, güya Bolşevikliğin, Müslümanlığın lâzımdır. Fakat bu çağrılmakla da mesele bitmiş olmaz. Meselâ Şeyh Servet Efendi’ye karşı ilmî bir surette müdafaa etmek lâzımdır. Bir risale neşretmiş, doğru eğri. Buna karşı bir risale ile mukabele ve müdafaaada bulunmak lâzımdır ve bu yalnız umur-ı şeriyeye ait bir

vazife de değildir. Efendiler Yahya Galip Beyefendi onun risalesine kim tenezzül eder buyuruyorlar. Evet, ben de tenezzül etmem. Fakat Şeyh Servet birçok Müslümanları zehirlemiştir. Bizim vazife-i diniyemizdir. Efendiler yapılacak ifsadat ve ithâlât o kadar vâsîdir ki, bugün Anadolu vahdet-i milliyesinin tarumar edilmesi gaye olarak kabul edilmiştir. Anadolu'yu dağıtmak gibi felsede için bir umdedir ve istihbaratına nazaran bunların saik-i harekâtı da ecnebî elleri, ecnebî paralarıdır. Geçenlerde Halk İştirakiyyun Fıkrası mensubininden bir zat ile görüşüyordum. Kendisinin Meclis'te bir mevki-i mühimi vardır. Ona rica için dedim ki; birader sen Meclis'te mert olarak tanınmış bir adamsın. Böyle, öyle bir uçuruma gidiyorsun ki ölüyorsun, uçurum içinde boğulacaksın. Seni tahzir ediyorum. Bu melun teşkilâtın içerisinde çık, dedim. Benim saffetimi ihtimal bildiğinden dolayı olacak ki dedi: Efendi bizim yürüdüğümüz yol Müslüman yoludur... Dedim mirası kaldırılırsunuz Müslümanlık, mirası kaldırmamıştır. Refikimiz burada ise kendine karşı da söylüyorum, mirası kaldırılırsunuz... Müslümanlık bunu kaldırmamıştır. Miras hakkında birçok nusus-ı katia vardır. Kuran-ı Kerimde. Buna ne dersin? Sen dedi, bilmiyorsun Hazreti Peygamber aleyhiselâti vesselâmın malına kimse mirasçı olmamıştır. Dedim, bu maaşir-i enbiyaya mahsus bir şeydir ve bu da ayrıca bir nas ile halledilmiş bir meseledir. İslâmiyette miras kalkamaz ve kalkmakta bizim menafimize muvafik değildir. Hulâsa efendiler bunları o Şeyh-i Fazıl o derece iğfal etmiş ki bu zavallılara acımamak elden gelmiyor. Fakat yalnız kendilerini uçuruma götürse, Allah belâsını versin der geçeriz. Fakat bütün Ümmet-i İslâmiyeyi de o uçuruma sürüklemek istiyor. Efendiler, demin arzettiğim veçhile bu mesele sopa ve cebir meselesi değil, bir fikir meselesidir. Fikir sahasında Bolşeviklik esasatı ile iştigal etmek ve Müslümanlığın menafi-i âliyesi... Bunları da meydana atmak suretiyle kendimiz için derece-i vücutpuadır ve bu da müttefikkirin-i İslâmiyeye düşen bir farizadır. Binaenaleyh bendeniz öyle istiyorum ki bu vecibe-i diniyeyi bu fariza-i diniyeyi bu Meclis'in mütefekkiri ifa etsinler. Ümmet-i İslâmiyeyi bu delâletten kurtarsın. Birkaç sözle halledilecek mesele değildir. Şu halde Müslümanlığın esasatını meydana atmak ve takip edilecek hatt-ı hareketi tayin etmek yalnız Türkiye'de yaşayan Müslümanlara değil, Rusya'da bu hatt-ı hareketler hakkında mufassal, müdellel ilm-î risaleleri neşir ve tevzi etmek lâzımdır. Taki bu suretle 350 milyon Müslümanı da bu delâletlerden kurtarsın. Son vazife-i diniyesini ifa etmiş olsun."

Sonuç olarak;

"Vehbi Efendi Hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde bilinikat Bolşeviklik propagandası üzerinde görüşmeye devam edilerek, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Raporu ihbar telâkki edilerek, tahkikat ve takibat yapılmak üzere evrakın şubeye havalesi kabul olundu."

2.h. İşgal Yıllarında Balıkesir’de Yunan Mezalimi Hakkındaki Görüşleri

“1336/1920 Senesi Maliye Vekâleti Bütçesi” görüşmeleri münasebetiyle sözleri:¹⁶

“Hasan Basri Bey (Karesi). –Efendiler, yedi aydan beri Yunanilerin işgali altında kalan livamızın iki nahiyesi lehülhamd işgalinden kurtuldu. Anadolu Hükümet-i milliyesine iltihak etti, zaten mülhak idi. Bize ilk telgraf olmak üzere gayet sevinçli bir şeyler yazıyorlar. Bunlar Balat’la Sarnıç nahiyeleridir. Esasen Balat (bugünkü Dursunbey) için üç yüz otuz (1914) senesinde kaza tahsisatı konulduğundan derhal buraya kaymakam tayin edildi. İşittiğimize göre bu gibi düşman elinden kurtulan idare-i hususiye memurin ve muallimini cidden acımacak bir haldedir. Hükümet böyle Yunan işgali altından çıkmış ve bize iltihak etmiş olan yerleri nazar-ı itibara aldı mı, almadı mı? Ferit Beyefendi den bu hususta izahat isterim.”

“Maliye Vekili Ferit Bey –Tetik, benim salâhiyetim dâhilinde değildir.”

“Hasan Basri Bey (Karesi). –Efendim, vilâyata muavenet faslının müzakeresinde bulunduğumuz için bendeniz bu istihlâs edilen yerler hakkında Hükümetin nazar-ı dikkatini celbetmek istiyorum. Orada bulunan muallimler, kaviiyyen zannettiğimize göre, açtır. Ve buyurdıkları gibi her ikisi de nahiye değildir. Birisi kazadır. Herhalde Hükümetin nazar-ı dikkatini celbediyorum. Buralara acısınlar, buralar mahviperişan olup kalmıştır.”

“1336/1920 senesi Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi ve o meyanda müzakere edilen teklifler ve sual takrirleri” ile ilgili görüşmeler münasebetiyle sözleri:¹⁷

“Hasan Basri Bey (Karesi). –Müdafaa-i Milliye bütçesinin müzakeresi en çok tenkit edilebilecek bir sahadır. Fakat efendiler; bu tenkitlerden ziyade, dâva-yı millimizin biran evvel husulüne ait temenniler izharı daha muvafaktır zannederim. Ben de Müdafaa-i Milliye bütçesi vesilesiyle burada birçok şeyler söyleyebilirim. Birçok acı hakikatler, safhalar mevcuttur. Fakat son zamanlarda Yunanlıların işgali

¹⁶ TBMM ZC, Cilt: 8, TBMM Matb, Ankara 1945, 2. Basılış, (içt.: 146, 7. 2. 1337/1921, celse: 2), s. 120-121.

¹⁷ TBMM ZC, Cilt: 8, TBMM Matb, Ankara 1945, 2. Basılış, (içt.: 147, 8. 2. 1337/1921, celse: 1), s. 139-140.

altında inleyen memleketimden aldığım bir takım mektuplar var ki beni, feriyata taallûk eden bu gibi intikadattan menediyor."

"Efendiler! Allah hiç kimseyi memleketinden dâr ve mehcür bırakmasın, dünyada bundan daha acı, bundan daha elemnak hiçbir şey yoktur. (Pek doğru sesleri.) Aldığım mektuplarda; Yunanlıların fecayii altında ağlayan, titreyen münevverlerin günden güne ortadan kaybolmakta olduğu, köylerde, ırz, namus, mal ve saire namıyla bir şeyin kalmamakta bulunduğu ve zaman zaman camilerdeki minarelerde ezan okunmaktan bile men edildiği ve bu gibi daha birçok acı şeyler yazılıyor. Şimdi aldığı mektupta; memleketimizin en kıymetli ve değerli, en muhterem ve hamiyetli bir genci vardı; İbrahim Baki Efendi isminde bir zat, bunun rahmet-i rahmana kavuştuğu yazılıyor. Eşraftan Ali Efendi isminde biri –ki Medresetü'l kuzattan mezun bir zattır. İkinci abdestini alırken suret-i faciada şehit edildiği bildiriliyor. Hareket-i milliye ile alâkadâr olsun, olmasın, birçok zevatin işkenceler altında kıvrılmakta olduğu yazılıyor. Seksen yaşında Kocabıyıkzade Mehmet Efendi namına bir zatın her gün işkenceler altında birçok eziyetlere mâruz bırakıldığı ve nihayet bu zatın; artık illâllah, asacaksınız asınız, öldürecekmeniz öldürünüz, diye tek başına isyan ettiği yazılıyor. Hulûsa birçok felaketli haberler ki insan bu haberler karşısında, bilhassa kendi memleketi olmak itibarıyla, tahammül edemiyor, dayanamıyor."

"Ziya Hürşid Bey (Lâzistan). –Bütçeye taallûku yoktur bunların."

"Hasan Basri Bey (Devamla). –Rica ederim, bütçeye taallûku yoktur demeyin. Ben kalbimi söylüyorum Bütçeye taallûku vardır ve var olduğunu takdir ederek söylüyorum. Aldığım mektubun bir fıkrasında deniliyor ki, "Reha ve halâs güneşi doğmayacak mı? İhtiyar nineler geceleri sabahlara kadar dua ediyor ve yarabbi bize mutlaka Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin kuvvetlerini göster diyorlarmış." Bunalan, ağlayan, ruhumuza, Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa hazretleri bir reşşâşe-i ümit ve teselli serpsin. Zaten nevmit değilim. Yalnız tatmin edici bazı beyanatta bulunulmasını rica ediyorum. Yunanlıların mezalimi hakkında her gün her saat bu taraftan doğacak güneşe intizar eden, ellerinde sopalarla Yunanlıları koymaya savaşan memalik-i meşgulemize ne vakit kavuşacağız? Halâs güneşi ne vakit parlayacak? Biraz ışık veriniz Paşa hazretleri."

"Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Kozan). –Efendim bu bapta tafsilât vermekten beni mazur görünüz. Mamafihi milletin dışından, tırnağından arttırarak verdiği milyonları israf etmeyerek, milletin efradını halâs ve vatan uğrunda hüsn-i istihdam ederek, az zamanda maemalik-i meşgulemizi kurtaracağımıza, tamamiyle ümit var olduğunu arz ederim. (Alkışlar)."

*“Düşman istilasından kurtulan mahallerde eshabının firarına mebni sahihsiz kalan emval-i menkule ve mezruat hakkındaki kanun” münasebetiyle sözleri:*¹⁸

“Reis - Memalik-i müstahlasadan firar veya gaybubet edenlerin emlakine ait layiha-i kanuniyenin müzakeresini geçiyoruz. Heyet-i Vekilenin ve encümenlerin teklifleri var. Hepsi de okunacak (BMM Reisi M. Kemal’in teklifi ve esbab-ı mucibe layihası okunur. Metrük emvali ve gayrimenkule ile mezruat hakkında mevadd-ı kanuniye maddeleri okundu.”

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Encümene biraz izahat verilsin.”

(Konya Mebusu Vehbi Efendi’nin konuşmasından sonra)

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendiler; Bu kanun zannederim ki, itiraza mahal olmayacak derecede pek lazım bir kanundur. Bu kanunun ruh ve manasını, memleketlerini düşman istilası altında bırakmak bedbahtlığına uğrayan bizim gibi muhacir mebuslar daha iyi tanır. Efendiler, memalik-i meşguledeki İslam emval ve emlakine karşı; öteden beri içimizde, bulunan ve bizim nan ve nimetimizle perverde olan vatandaş değimiz adamlar tarafından yapılmadık tecavüzler bırakılmamıştır. Ara sıra pek müşkülütle aldığımız haberler bize gösteriyor ki, memalik-i meşgule dâhilinde icra edilen mezalim ve teaddiyata had ve payan yoktur. Bunların birçok misallerini burada diğer bir vesile ile arz etmek istiyorum ve şimdi izahını zait görüyorum. Maamafih efendiler, biz bu kanunu kabul etmiş olmakla, memalik-i müstahlasadan firar veya gaybubet edenlerin malını büsbütün imha etmiş olmuyoruz. Ulüv-i cenabımız muktazası olacak ki; emval-i menkulelerini satarak bedellerini beytülmale teslim ve emval-i gayrimenkulelerini, arazilerini de muhafaza etmek istiyoruz. Bu, Müslümanların ulüv-i cenabını gösterir bir kanundur. Eğer bunlardan firar veya gaybubet edenler tam manasıyla Müslüman adaletine muvafik bir sadakat gösterirlerse elbette Müslümanlar da yine fiilen ulüv-i cenabını onlar hakkında ifa edecek ve gösterecektir. Biz bu kanunu kabul etmekle, onların mallarını ziyadan kurtarmış oluruz. Binaenaleyh, bu kanunun derhal kabulünü Heyet-i Celilenizden istirham ederim.”

(Erzurum Mebusu Nusret Efendinin beyanından sonra Operatör Emin B. (Bursa) ve Yahya Galip Bey (Kırşehir)in konuşmalarından sonra)

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Hoca Nusret Efendi Hazretleri küffara ait olan... (Ekseriyet yok sesleri).”

“Reis - Vardır efendim.”

¹⁸ TBMM ZC, Cilt: 9, TBMM Matb, Ankara 1954, 2. Basılış, (içt.: 7, 14. 3. 1337/1921, celse: 2), s. 122-126.

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Küffara ait olan bir ayet-i kerimenin tavsif ettiği bir hale geldiğimizi kemal-i esefle söylediler ki bu, çok doğrudur. Çünkü Müslümanlar memleketlerini tahrip değil, imar ederler. Sonra bir ordu kumandanının yaptığı fenalıktan da bahis buyurdular. Bu da ihtimal doğrudur. Bunlar efendiler, gayri kanunî yapılan bir takım yolsuzluklardan ibarettir. Bu kanunla mezalim arasında zannederim ki hiçbir münasebet yoktur."

"Hoca Efendi Hazretlerinin verdikleri hükme göre, isyan etmek suretiyle memalik-i müstahlasadan firar veya gaybubet edenlerin menkul veya gayrimenkul emval ve emlakinin tamamen Hazine-i Celileye ve daha doğrusu Beytümale ait olması merkezindedir. Bunlar tamamen Beytümale verilmelidir, buyurdular. Eğer içlerinde avdet edenler olursa o vakit, avdet edenlerin de zararının telafi edilmeyeceğini burada söylediler. Efendiler, firar veya gaybubet edenlerin emvali tamamen Beytümale ait olmak lazımdır. Fakat bu lüzum hakkında bugün henüz gaye-i milliyemize tamamıyla vasıl olmadığımızı nazaran buna dair bir kanun tedvini doğru değildir. Tedvin ve tesbit edilen şu madde bu zamana göre gayet muvafık bir maddedir. Biz meşgul memleketlerimizi İnşallah tamamıyla istirdada muvaffak olur ve ondan sonra icabedecek ahvale göre lazım gelen kanunları çıkarabiliriz. Hâlihazırda bütün emval ve emlak bugün Beytümale aidiyetine dair bir kanun neşri menafi-i İslamiyemize muvafık değildir. Çünkü henüz gayemize tamamıyla vasıl olamamışızdır ve bu bizim fülîyat itibariyle aleyhimize fena neticeler tevhit edebilir. Hatta bazı zevat bu şekilde bir kanunun tanzimi bile doğru değildir kanaatinde bulunuyorlar. Efendiler, bilmiyorum, belki hissimle hareket ediyorum. Fakat bu kanunun tedvini bugün zaruri ve lazımdır. Düşman elinde bulunan memleketle red, bilhassa Yunanlılar o kadar fecayi ve şenayi yapıyorlar ki, bunlara yürekler dayanamaz. Yapılan bu fecayi ve şenayiın saikleri de öteden beri koynumuzda büyüttüğümüz yılanlardır. Mukabelebilmisil ise meşrudur. Fakat biz efendiler, fecayi ve şenayi yapmak istemiyoruz. Onların menkul mallarını bilmüzayede satıp bedellerini mal sandığına yatırarak, gayrimenkul emlak ve arazisini de idare etmek istiyoruz. Rica ederim, bundan büyük ulüvvücenab mutasavver midir?"

"Efendiler, daire-i intihabiyemizde münevver namına Yunanlılar ne buldularsa bunları tamamen nefyettiler, teokif ettiler, hatta içlerinden bazılarını da canavarca şehit ettiler."

"Efendiler, Yunan zabıtları bıraktığımız evlere cebren yerleştirdiler ve mefruşatı da Türklere temin ettirdiler. Balıkesir'de Müslümanların galeyamı neticesinde bir hadise çıktığını haber aldım. Cebren evlere giriyorlar. Ailelerin harimine giriyorlar. Cebren ikamet ve beytutet etmek istiyorlar, bundan dolayı bir hadise çıkıyor. Erdek Kazası Rumları Yunanlılara istinat ederek Erdek'te bulunan İslam eşrafının

ağızlarına değnekten gem yapmak suretiyle bunları, hâşâ, rükû tavrında sokaklarda dolaştırmışlardır. Ve ağızlarında çomak olduğu halde hâşâ minelhuzur, ulumalarını teklif etmişler ve fakat bağırırken ağızlarından bu çomaklarını düşürürlerse cezalarının idam olacağını söylemişlerdir. O zavallı Müslümanları değnekler altında bu suretle öldürmüşlerdir.”

“Operatör Emin Bey (Bursa)- Yunan medeniyeti (!)”

“Hasan Basri Bey (Devamla)- Ve sonra ki, Yenigün Gazetesinde gördüğünüz, Balıkesir’de Behice isminde bir İslam kadını cebren tanassur ettirmişler ve Yunan kumandanı muavinine istifraş ettirmişlerdir. Rica ederim, biz bu gibi mezalim ve fecayia şahit olup dururken hala haddinden çok fazla olarak merhamet göstermek zannederim mezelleştir. Fakat biz gene Müslümanlığın ulüvvücenabını göstermek suretiyle onların menkul mallarını satıp bedellerini Beytülmale vermek ve gayrimenkul mallarını da hüsnü idare etmek istiyoruz ve cihan bu adalet, bu ulüvvücenabı görsün.”

“Efendiler, rica ederim, hatta bu şekilde bile bir kanunun tedvini lazım değildir, diyebile kabul etsin.”

“Hüseyin Avni Bey (Erzurum) - Efendim, usul-i müzakereye dair bir şey arz edeceğim. Efendim, bu kanun umumi ve mutlak olarak umum tebaa-i Osmaniyeye ait bir kanundur. Bunda Müslim ve gayrimüslim dâhildir cereyan-ı müzakere değişmiştir. Bu, fevkalade ehemmiyeti haizdir. Adliye mesailine de şümulü vardır. Mümkün ise teklif ediyorum, Adliye ve Şeriye Encümenine gitsin.”

“Reis- Adliye ve Şeriye Encümenine havalesini kabul ediyor musunuz? (Kabul sesleri) Adliye ve Şeriye encümenlerine havalesi kabul edildi.”

2.i. Fes Giyilmesi Hakkındaki görüşleri

“Gümrük tarifesinin (B) ve (D) cetvelleri hakkındaki kanun” münasebetiyle sözleri:¹⁹

“Maliye Vekili Ferit Bey - Müsaade buyurur musunuz Reis Bey? Ondan evvel 343ncü fasıl vardır. Fes, püskül, külah. Bunu ne yapacaksınız efendiler? (Giyeceğiz sesleri). Efendim, bu mesele de geçenlerde mevzuubahis olmuştu. Binaenaleyh mütalaa-i alinizi almak isterim.”

“343 ncü fasıl: Fes (püsküllü ve püskülsüz ve bundan Acem kalpağı (külah)”

¹⁹ TBMM ZC, Cilt: 9, TBMM Matb, Ankara 1954, 2. Basılış, (içt.: 13, 28. 3. 1337/1921, celse:2), s. 274-275.

"Maliye Vekili Ferit Bey -Efendim, bunlar Avrupa'da yapılıyor. Fevkalade fahiş bir fiyat ile memleketimize geliyor. Hâlbuki memleketimizde başımızda serpuş olarak kullanılacak çok şeyler vardır. Onun için hepsini menedelim."

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendiler, geçenlerde arz ettiğim veçhile, fes yüzünden Memalik-i Osmaniyyeden harice çıkan paranın miktarı pek yüksekler balığ oluyor. Hâlbuki fes, bugünkü fiiliyatımızla da sabit olduğu üzere millet tarafından ittifak ile kabul edilmiş bir serpuş-ı milli değildir. Muhtelif ve mütenevvî eşkâl altında kalmak suretiyle gayrimuttarî bir şey içinde bulunuyoruz. Geçen günkü müzakeremizde püskül belasından lehülhamd kurtulduk. Senelerden beri faydasız püskülü sallıyan feslerin dahi men'i mantiki bir neticedir. Binaenaleyh fesi Memalik-i Osmaniyyeye sokmıyalım. Yalnız bunun yerine hangi bir serpuşu milli kabul edecek isek onu ayrıca münakaşa eder ve serpuş-ı milli olarak kabul edebiliriz. Mesela bence basit ve sade bir hayat içinde bulunmamız lüzumuna binaen keçe külah giymek daha muvafık bir şeydir. (Handeler)."

"Sonra efendiler, bu vesile ile bir şeye nazar-ı dikkatinizi celbetmek istiyorum. Püsküllü fesi attıktan sonra fesin altında diğer bir şey daha geliyor. Kıravat; zannedirim ki bu da zaittir. Bunu da kaldıralım. (Gürültüler)."

"Besim Atalay Bey (Kütahya)- Efendim, dünyada bizim kadar serpuş değiştiren bir millet yoktur. Resmen kabul edersek karşısında muhalefet görürüz..."

"Hüseyin Avo ni Bey (Erzurum)- ... Düşününüz ki Türkiye'de on milyon halk fes giyiyorsa ve fesin tanesi beş liraya olduğuna nazaran senede elli milyon lira Avrupa'ya gidiyor. Bu nazar-ı dikkate alarak iyi düşününüz... Askerlerimiz de bir zamanlar fes giyiyorlardı. Dün bir şey yaptılar, giydiler, biz de her halde başı açık gezmeyiz. Bir şey buluruz. Herşey ihtiyaçtan doğar. Biz o zaman çaresini buluruz."

"Reis- Efendim, şimdi Maliye Vekili Beyefendinin bir teklifi vardır. Gümrük Tarifesindeki fes maddesinin de men'i ithalini teklif ettiler. Gümrük Tarifesindeki fes maddesinin de men'i ithalini teklif ettiler. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Ekseriyeti azime ile kabul edildi."

2.j. Af Konusundaki Görüşleri

*“Darülharbde hüsnü hizmet ve yararlık ibraz eden mahkûminin müddeti mahkûmelerinin affına dair kanun layihası” görüşmeleri münasebetiyle sözleri:*²⁰

“Darülharbde yararlık gösteren mahkuminin müddet-i mahkumelerinin affına dair kanun lâyihası ve Adliye encümeninin mazbatası.”

(Müzakereler)

Konu ile ilgili TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın takriri ve esbabı mucibe layihası okunur. Darülharbe gidecek eşhas haklarındaki takibat ve mücazatın teciline dair 17 Rebiülâhir 1333 17 Şubat 1330 tarihli kanuna zeyledilen madde-i müzeyyele okunur. Daha sonra Adliye encümeni mazbatası okunur. Konu ile ilgili kanun maddeleri sunulur. Devam eden müzakereler sırasında Hasan Basri (Çantay) Bey şunları söyler:

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendim, tekrar arz ediyorum. Abdülkadir Kemali Bey, öteden beri tekrarladığı eladlî esasülmülk kaidesinin şimdi başka vadede ifade-i kelam etmiş olmasına rağmen tatbikini teklif edeceğim. Adalet, cürüm mukabilinde ceza tatbikiyle kabil-i husüldür. Af, şahsa ait olan haktan vazgeçmek suretiyle mümkündür. Fakat umuma, herkesin hukuk-ı şahsiyesine ve heyet-i içtimaiyenin hukuk-ı umumiyesine taalluk eden mesailde af, zannedirim adalet düsturuna muvafik değildir. Seferberliğin bidayetinde hapisanelerden ceffkalem, bilatetkik toplanan şahısların ne mahiyette adamlar olduğunu Heyet-i Muhtereme pekale bilir. Hapisane sükkânının hepsi fena adamlar değildir. İhtimal ki, içlerinde hüsnühal ashâbı da vardır. Fakat devşirme suretiyle alınan adamlar ekseriyetle bu kabil hüsn-i hal ashâbından değil eşirradandır, bundaki kabahat idare memurlarıyla o vakitki zayıfkalb bulunan adliye memurlarındadır. Hapisanelerde bile zaptedemedikleri eşhası başlarından aşırılmış olmak için cepheye gönderdiler. Abdülkadir Kemali Bey bunların cepheye yüzde seksen veya yüzde yüz hayatiyle hizmet ettiklerini iddia buyurdular. Bendeniz cepheye hizmetlerini bilemiyorum. Fakat cepheden avdetlerinde dağa çıkmak suretiyle zavallı milletin malı ile namusu ile hayatı ile oynayan birçok eşirranın bulunduğunu biliyorum ve bunlardan bilhassa daire-i intihabiyemdeki Gönen, Manyas muhit-i ahalisinden olanların bazılarının esamisini burada sayabilirim. Hatta bu kabil kimseler bugün bile Yunan'a hizmet ediyor. Rica ederim af meselesinde böyle semahat göstermiyelim. İyi tetkik edelim. Eğer içlerinde ekseriyet şayan-ı af ise o zaman affedelim. Değilse tetkik edelim. Bunları

²⁰ TBMM ZC, Cilt: 11, TBMM Matb., Ankara 1958, (içt.: 50, 14. 7. 1337/1921, celse: 2), s.263-267.

af etmek suretiyle milletin başına tekrar bir bela getirmiş olmayalım. (Doğru sadaları)"

2.k. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri Sonrası Türk Ordusunun Sakarya'nın Doğusuna Çekilmesi Üzerine Meclis'in Kayseri'ye Nakli Görüşmeleri Sırasındaki Konuşması

"Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin Eskişehir'in sükûtundan sonra cepheye yaptığı teftiş neticeleri hakkında izahatı ve Meclisin Kayseri'ye nakli hakkında" yapılan görüşmeler sırasında ki sözleri:²¹

"Hasan Basri Bey (Karesi) – Tenkidlerin harbin netileneceği zamana bırakılmasını bendeniz teklif ediyorum. Bugün gerek orduyu, gerek vaziyeti tenkid edecek zamanda değil, bilakis gerek orduyu ve gerek vaziyeti takviye edecek mevkiideyiz. Bendenizin isterseniz saffetime, isterseniz budalalığuma hamlediniz. Bazı samimi maruzatta bulunmak istiyorum."

"Mustafa Fevzi Paşa Hazretleri ledelicab Meclis'in nakli için sebükbar bulunmaklığımızdan bahsettiler. Bu mazaallah ileride zuhur edebilecek bir hale göre başlanmıştır. Fakat efendiler, Meclis-i muhtereme son dakikaya kadar sebat fikrinden vazgeçmesin. Bugün benim ayaklarımın Kayseri'ye doğru yürümek istemiyor, belki Balıkesir'e, İzmir'e yürümek istiyor. Eğer kuvvete ihtiyaç varsa bu memleketin kuvve-i hayatiyesi lehülhamd velminne ölmemiştir. Niçin bu memleketin kuvve-i hayatiyesine müracaat etmiyoruz? Efendiler, biz Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra tecrübe ettik. Baltalarla, bıçaklarla, sopalarla toplanmış halkı Yunanlılar dağlarda gördükçe bizim üzerimize gelmemiştir. Bunda bir mahzur-ı askeri yoksa rica ederim, bu millet her türlü fedakârlığa hazırdır. Çıkalım, hepimiz birden gidelim, Polath'da Meclisi kuralım. Bütün millet arkamızdadır. (Müdahaleler) Rica ederim, sözümü, kesmeyin. Bugün tarihi günler yaşıyoruz. Herkes hatırına geleni, söylemelidir. Hicret ve nakil meselesi kuvve-i maneviyesi sağlam olan ordumuzun ilâ mâşallah bu sağlamlığına fena tesir yapmadı. Ordumuz sapaşğlam duruyor. Fakat halk üzerinde fena tesir yaptı. Ben kendi hesabıma bu memleket halkından sıkılıyorum. Diyorlar ki; sizin ailelerinizin namusu var da bizim yok mudur? Efendiler, gitmemek felâket olduğu gibi gitmek de daha büyük felâkettir. Bunun iki tarafı da mucibi münakaşa meselelerdendir. Ta Bergama'dan İzmir kazalarından birer birer akıp gelen seyl-i hicret bütün milletin ve âlem-i İslâmın nokta-i istinadı olan...

²¹ TBMM GCZ, (17 Mart 1337/1921 – 25 Şubat 1337/1922), Cilt: II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1.Baskı, (içt.:57, 30. 7. 1337/1921, celse: 2), s. 123-124.

Bu siklet, bu kütleler, bu tufan şarka doğru gidecek olursa maazallah bizim için sefalet ve felâket daha büyük gibi geliyor. Erkân-ı Harbiyemizin harekâtına müdahale edemeyiz. Erkân-ı Harbiye bugün mühim bir hastalığa düşer olan bir adamın hayatı üzerinde ameliye-i cerrahiye yapan bir doktor gibidir. Bir doktor ameliye-i cerrahiye neticesinde muvaffak olamazsa bir hayatı feda eder. Maazallah Erkân-ı Harbiyeye müdahale edersek milleti feda edebiliriz. Onun için Erkân-ı Harbiyeye müdahale etmeyelim. Ben bunu anlamak istiyorum. Sebükbar olan Meclisimizi Polatlı'ya götürmek üzere daha tarihi, daha millice ve daha mertçe bir muvaffakiyet göstermek mümkün değildir? Eğer efendiler, bu Meclis bu vaziyeti alırsa, sebükbar olursa zannediyorum ki kuvve-i mukavememiz daha ziyade artar, bütün millet bizimle beraber bulunur. Zaten beraberdir. Bütün millet müttahiddir. Yunanı isteyen Müslüman değildir. Bunların bu millete alâkaları yoktur. Millet denilince heyet-i mecmuası hatıra gelir. Zaten bundan âri olan adamlar millet camiasından hariçtir. Binaenaleyh millet düşmanla harben ve sonuna kadar harbedecek olan bu Meclise zahirdir. Binaenaleyh bendeniz silsileyi takip edemiyorum. Hülasatülhülasa tarihe karşı mühim bir vazife yapılmış olmak için Erkân-ı Harbiye kemakân bütün harekâtında serbest kalsın. Biz Polatlı'ya gidelim (Ne faidesi var sesleri) Biz halkı son katreye kadar fedakârlık etmeye müheyye bir vaziyete getirmiş olacağız. Çünkü biz nümune-i imtisal olacağız. İkinci faidesi cephenin arkasında, cephenin yakınında Meclis heyet-i muhteremesini gören bu ordu, Meclis-i muhteremi düşünerek daima ileri gidecek, benim kanaatım budur."

"Sonra ufak bir mülahaza daha arz etmek istiyorum. Demin Fevzi Paşa Hazretleri gerek sahile gidecek anasır-ı müfsidenin gerek dâhilde bulunması muhtemel bir takım adamların memleket dâhilinde isfadat yapmak isteyeceklerinden bahsediyorlar. Vaziyetimize tamamen hâkim olmak ve vahdet-i milliyemizi kemakân muhafaza edebilmek için rica ederim, Heyet-i Vekile ve bilhassa Dâhiliye Vekâleti eşhas-ı idariye üzerinde fazlaca tetkikatta bulunsun. Bir vilâyette bulunan iyi bir vali o vilayet ahalisini istediği bir noktaya getirebilir. Fakat bu zamanda bilhassa idaresiz, korkak, zaîf idareye mahkûm adamlar re'sikârda olursa memleket için felâket muhakkaktır. Onun için kendine güvenebilecek ve bu milletin ruhunu kavrayabilecek zevatin re'sikârda, re's-i idarede bulunması lâzım gelir. Efendiler, bu sözlerim gayet samimidir. Seni vali yapalım dediler... en aciz bir ferd telâkki ediyorum... Sonra efendiler vakit geçmiş..."

2.1. Başkumandanlık Kanunu Üzerine Görüşleri

“Başkumandanlık ihdası ile bu vazifenin TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tevcihi hakkında Kanun Teklifi münasebetiyle” yapılan görüşmelerde sunları söylüyor:²²

“Hasan Basri Bey (Karesi) – Efendiler, Reisimizin kumandayı bizzat deruhte etmek lütfunda bulunması hepimizi meserretlere gark eyledi. Kendilerinin kıymet-i askeriye ve kudret-i feokâlâdeleri dolayısıyla tedabir-i lâzımeyi ittihaz edecekleri için Avn-i Hakk'ın her halde hareketlerinde rehber olması memul-i kavodir. Yalnız Meclis'te bir halet-i ruhiye vardır. Paşa Hazretlerinin kudret-i askeriyeleriyle, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da muvaffak olması Meclis-i Âli'nin bütün ruhile, bütün kabile kendileriyle birlikte olmasına mütevekkiftir. Meclis-i Ali'de husule gelen halet-i ruhiyeyi nazar-ı itibara alarak Meclis-i Âli'nin bu halet-i ruhiyeye maruz kalmaması neye mütevekkif ise kendileri için avamil...”

“Fihakika harekât-ı askeriyeye müdahale doğru değildir ve bunu geçenlerde bendenize ameliyat yapan bir doktora müdahale edilmemesi ne kadar lâzımsa bir kumandana müdahale edilmemesi de o kadar lâzımdır. Fakat mesele harekât-ı askeriyeye müdahale, adem-i müdahale meselesinden ibaret değildir. Efendiler, soruyorum, şimdiye kadar biz Meclis-i Âli'nin bidayet-i teşekkülünden şu zamana kadar değil, harekât-ı askeriye hatta Hükümetin yaptığı harekâttan yüzde doksanına müdahale ettik mi? Heyet-i Vekile birçok mesail-i mühümmede serbest kalmış, Meclisimizce bunlara dahi müdahale edilmemiştir. Kaldiki memleketin hayat ve memati meozubahis olduğu şu dakikalarda müdahale etmemeli kendi menfaat-i milliye ve vataniyesi icabatındandır. Binaenaleyh Meclis-i Âli'nin müdahale eylemeyeceğine itimad lâzımdır. Bizim kendilerine karşı itimadımız olduğu gibi Paşa Hazretleri de bu halet-i ruhiyeyi nazar-ı itibara alarak Meclis-i Ali'ye bittabi itimad ettiklerini burada söylerler. Efendiler birkaç gündür hakikaten Mecliste bir hassasiyet husule geldi. Bu hassasiyetin men'i ...”

“Efendiler biz istiyoruz ki memlekete kurtulsun, düşman kovulsun. Yoksa şu tarzda bu tarzda yapılsın değil herhalde biz şu Yunanlılarla”.

Sonuç olarak;

“İkinci Reis Vekili Adnan Beyefendinin riyasetlerinde içtima ederek; Başkumandanlık ihtası üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

²² TBMM GCZ, (17 Mart 1337 (1921) – 25 Şubat 1337 (1922), Cilt: II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1. Baskı, (içt.: 62, 5. 8. 1337/1921, celse: 1), s. 170-171.

Paşa Hazretleri beyanatta bulunarak, umumi surette tezahür eden arzu ve talep üzerine, üç ay müddetle mukayyet olarak Başkumandanlık vazife ve mesuliyetini deruhte edeceğine dair takriri okundu. Başkumandanlık vazailer ve mesuliyet ve şartlarına dair müzakeratı müteakip Sinop Mebusu Rıza Nur ve 8 arkadaşının imzası ile teklif olunan Başkumandanlığın Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tevcihi hakkındaki kanun müzakere ve yapılan tadil teklifleri reddolunarak kanun teklifi aynen kabul olundu ve celseye nihayet verildi."

"Reis tarafından zapt-ı sabık oylandı ve kabul edildi.

2.m. Yunan Mezaliminin Protesto Edilmesi Hakkında Sözleri

*"Karesi Mebusu Abdülğafur Efendi ile arkadaşlarının, Yunan mezaliminin protesto edilmesine dair takriri" münasebetiyle sözleri:*²³

"Reis- Efendim, bu takriri bir dereceye kadar karip Karesi Mebusu Abdülğafur Efendi Hoca ile İbrahim ve Basri beyefendilerin bir takriri var."

"Riyaset-i Celileye

Yunanlıların işgal muntakalarında icra ettikleri mezalim ve şenayi, bilhassa son zamanlarda gayrikabil-i tahammül bir hale gelmiştir. Balıkesir'den aldığımız haberlere nazaran Yunanlılar birçok erkek, kadın zavalluları tazyik ve tevkif etmekten başka bir hayli dindaşlarımızı da Atina'ya, Patras'a ve sair yerlere nefyü iclâ etmişler ve kendilerine enva-i fecayi irtikâb etmekte bulunmuşlardır. Bugün aç sefil, hayatından bizar bir halde inlemekte olan bu zavallı ve sivil kardeşlerimiz hakkında her şeyden evvel medeniyet dâvasında bulunanların celbi nazar-ı dikkatlerine ve mezalim-i sairinin her vesileden bilistifade protesto edilmesine himmet buyurulması zımında işbu takririn Hariciye Vekil-i Muhteremine tevdiini teklif ederiz.

Karesi Mebusu

Karesi

Karesi

Abdülğafur

İbrahim Cevdet

Hasan Basri"

"Tevfik Rüşdü Bey (Menteşe)- Bir kelimenin tashihini rica ediyorum. Yunan mezaliminin kabil-i tahammül olduğu bir vakit yoktur Bu takriri veren arkadaşlarımıza teşekkür ederim. Fakat tahammül edilecek bir haline hiç tesadüf edemedik. Esasen onu ne kadar tekrar edersek yine azdır."

"Yahya Galib Bey (Kırşehir)- Avrupa'ya sormalı ki, Yunanı nasıl hükümet olarak kabul ediyor?"

²³ TBMM ZC, Cilt: 16, TBMM Matb, Ankara 1958, (içt.: 154, 4. 2. 1338/1922, celse: 2), s. 218-219.

“Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendim, Tevfik Rüşdü Beyefendinin buyurdıkları gayet doğrudur. Yunanlılar, bütün hukuku insaniyeye, hukuku medeniyeye taban tabana zıt ve tarihi beşeriyetin görmediği bir canavarlıkla İzmir'e girdiklerinden itibaren, hatır ve hayale gelmeyen enva-i mezalim ve fecayii irtikâb etmişlerdir. Efendiler, İzmir katliâmları, Menemen katliâmları, Bergama katliâmları bizim henüz hâtralarımızda yaşamaktadır ve bizi intikam ile daima Yunanlılara karşı ve bütün cihanı beşeriyete karşı aslanlar gibi, kükretmektedir. Hakk-ı hayatını ispat eden ve bundan iki sene evvelden beri Yunanlıların hücumlarına imanlariyle karşı çıkan memleketlerimiz halkı maalesef bugün esaret altında inlemekte ve öteden beri zaten pek fazla ve gayrikabil-i tahammül bir halde bulunan Yunan mezalimi, günler geçtikçe daha fazla arttığı için, bugün, eskisine nispetle daha feci, daha elîm bir halet içerisinde bulunmaktadır.”

“Efendiler, daire-i intihabiyemizden güç halle kulaklarımıza ulaşan haberlere nazaran Yunanlılar memleketlerimizde buldukları her boş evi birçok mazlum dindaşlarımızla doldurduktan başka, birçok erkekleri, kadınları, çoluk çocukları hapis ve tevkif ve tazyik ettikten başka bu biçare adamların mühim bir kısmını da Atinalara, Patraslara ve sair yerlere nefiy etmiş ve oralarda aç, sefil ve perişan bir halde inletmekte bulunmuştur. Efendiler; Yunanlıların Patras'a Atina'ya sevk ettiği zavallılar birtakım sivil ve masum insanlardır. Bunlar bugün hakikaten yemekten, içmekten ve her şeyden mahrum bir hayatı esaret altında inlemektedirler. İnsanlıktan zerre kadar nasibi olmıyan bir kimse Yunanlıların yaptığı bu fecayiün hiç birisini yapmaya cesaret edemez En vahşi canavarlar dahi Yunanlıların şu yaptığı canavarlıktan çekinir. Efendiler; bugün havza-i hâkimiyetimiz altında bulunan Hıristiyanların ne kadar enam ve refah içinde yaşamakta olduklarını herkes bilir. Birçok zamanlardan beri bunların mevcudiyetlerini yaşatmış olan bizler bugün bunları halen koyunlarımızda beslediğimiz halde maalesef mukabele bilmisil tenezzülünde bulunmuyoruz. Efendiler; bu bizim acimizden değildir. Bu bizim zilletimizden değildir. Türk'ün ulüv-i cenabındandır. Fakat memalik-i meşgulede dindaşlarımıza karşı mezal-i şenayi böyle devam ettikçe ben korkuyorum ki: Artık efkâr-ı umumiye ve burada bulunan dindarlarımız sabır ve tahammülü tüketecekler ve bihakkın mukabele bilmisilde bulunacaklardır ve bunu yapmaya mecbur olacaklardır. Efendiler; ben bu mezalimi işittikçe kendi mevcudiyetime karşı isyan ederek, dağlara çıkmak suretiyle Hıristiyanları kesmek istiyorum. Efendiler; artık medeniyet namı altında bu mezalim ve fecayii resmen tevilit ve teroviceden insanlara karşı diyelim ki, Türkler mukabele bilmisilden âciz değildirler. Onların raemalimize taslit ettikleri Yunan canavarlarının yaptığı fecayie biraz baksınlar. Biraz onları da görsünler. Eğer Türk'ün daha fazla üzerine varılacak olursa Türk her şeyden vazgeçecektir ve artık Türk burada koynunda besledikleri yılanları çıldırmışcasına

geberteceklerdir. Efendiler henim orada ailem, kardeşlerini mezalim altında inler dururken, artık ben burada yaşamam. Bugün arkadaşlarımızdan birinin üç yaşındaki çocuklarına varıncaya kadar ki, o arkadaş Meclis-i Âli'nizdedir, tevkif edilmiştir. Artık bizim için yaşamak haramdır. Binaenaleyh Hariciye Vekil-i Muhteremi Yusuf Kemal Beyefendi bizim bu dertlerimize tercüman olarak, her vesileden bilsitifade, medeniyet namı altında yapılan bu feeaiye resmen tmüsaade eden hainlere anlatsın ve fakat anlatırken kemal-i celâdetle anlatsın ve biz daha fazla tahammül edemeyeceğiz. Biz tarihin yaptığı hataları tekrar ettirmek gafletinde bulunamayacağız. Binaenaleyh orada bulunan dindaşlarımız böyle inlemekte iken, bizim; burada rahat kalmamız doğru değildir. Binaenaleyh bunu kemal-i celâdetle anlatmalıdır ve her vesileden bilistifade anlatmalıdır. Mâruzâtım bundan ibarettir.”

“Reis- Efendim; bu takrir veçhile, mezalim protesto edilmek üzere takririn Hariciye Vekâletine tevdiini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir.”

2.n. Ağaçların Tahrip Edilmesi Hakkındaki Görüşleri

“Kütahya Mebusu Cemil Bey'in, ağaç katiyatının men'ine dair takriri” görüşmeleri sırasındaki sözleri: ²⁴

“Reis- Kütahya Mebusu Cemil Bey'in, ağaç katiyatının men'ine dair bir takriri var.”

“Riyaset-i Celileye

Odunun kifayetsizliğinden dolayı fıski tezeğinin ihrakına bile rağbet zarureti teolid ettiren nefsi-i Ankara şehriyle etraf kurasında söğüt ve saire gibi meyoasız eşçar dikmek ve evlât gibi koruyup yetiştirmek ve badehu intifa eylemek usulünüün bir ihtiyacı kadim olduğu malûmdur. Etrafında ormanlıklara malik olmadığı için bittabi baltalıktan da mahrum olan nefsi-i Ankara'dan bedi ile dekovil hattı boyunca Lalahan istikametine kadar imtidad eyleyen ırmağın her iki canibindeki meyoasız ağaçlıklar kendi kendine yetişmiş olmadıklarından kâmilten sahiplidir. Ve bunları birrıza sahiplerinden mubayaa eylemedikçe kimse kesemez, çünkü memnudur. Binaenaleyh bu ırmak vadisinde yetiştirilmiş olan ağaçlıklar kâmilten mutasarrıfı olan sahiplerinin evlât, ıyal beslemek için yegâne iradı ve istinatgâhi maişetidir. İşte şu arz ettiğim Mamaközü ve Kayaş Vadisinde yetiştirilmiş olan sahipli ağaçları güya hastaneler mahrukâtı namına Mamaközü'nden bedi ile ileriye doğru kesmeye başlamış olan

²⁴ TBMM ZC, Cilt: 16, TBMM Matb., Ankara 1958; (içt. 155, 6. 2. 1338/1922,celse: 2), s. 233-237.

cihet-i askeriye işbu muamelât-ı kafiyesinde eşcar sahiplerinin muvafakatini istihsale lüzum görmüyor ve hattâ genç fidanlara varıncaya kadar kesiyor. Ve kestiğini hodbehod kendi tartıyor. Ve kestiği odunların dörtte üçünü birtakım gözde ve mültemesi hanelere bilâbedel dağıttıktan sonra mütebaki dörtte birinin beher okkasına da otuz paradan fiyat takdir eyliyormuş. Suk-ı Sultanide odunun kıyyesi yüz para ilâ üç kuruş iken otuz paradan fiyat takdir etmek ve onu da kesilen odunun dörtte birine hasreylemek ve eşcar sahiplerinin muvafakatini istihsal eylememek ve ileride mühim irat verecek olan genç ağaçları bile kesmek eğer doğruysa. (Çünkü bu baptaki sızaltı tevâtür derecesini aşkındır) halka karşı bir zulmü sarih idiğüne binaen keyfiyetin serian tahkikiyle işbu katiyatın hemen men'i ve hastaneler mahrukâtı hakkında da mütaahhit usulünün tatbiki ve tebeyyün edecek hale göre yolsuz hareketi görülenlerin derhal tecziyesi ve bu başta mutazarrır olanlar varsa imkân dairesinde zararının tazmini ve fimaba't bu gibi yolsuz hareketlere meydan verdirtilmemesi ve neticesinin Meclise bildirilmesi ricasından ibaret olan işbu temenni takririmin Müdafaa-i Milliye Vekâleti Celilesine havale duyurulmasını teklif eylerim efendim. 2 Şubat 1338/1922

Kütahya- Cemil"

"Reis- Efendim bu da temenni takriridir. Fakat sahib-i takrir yok efendim."

"Salih Ef. (Erzurum) - Bendeniz kabul ediyorum."

"İsmail Şükrü Ef. (Karahisar Sahib)- Bendenizin de bu gibi bir takririm vardır. Beş aydır Heyet-i umumiyyeye gelmedi. Şurada (Ayvalı) denilen mevkiye ne ebniye kalmıştır, ne ağaç kalmıştır. Bu da Meclis'in Muhafız Taburu tarafından yapılmakta ve berbat edilmektedir. Bunun serian önüne geçilmesi için bir emir verilmelidir. Başka çaresi yoktur."

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendim bundan takriben dört buçuk ay evvel bendeniz de bir takrir takdim etmiştim. Bağlarda yapılan tahribata ait suali ihtiva eden bu takrir Dâhiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerine tasviben gönderildiği halde şimdiye kadar maalesef hiçbir cevap verilmemiştir. Daha doğrusu verilememiştir. Efendiler Büyük Millet Meclisi'nin icra-i hükümet ettiği bir millî payitaht dâhilinde gözümüzün önünde evlât gibi yetiştirilmiş meyoa ağaçlarının mütemadiyen tahrib edilmesi zannederim ki, bize pek mühim bir vazife göstermektedir. Bu vazife de Hükümete karşı tahribatın serian önüne geçmek ve müsebbiplerini tecziye etmek için haykarmaktır. Efendiler, kurtarmak azminde bulunduğumuz istiklâlimiz yalnız siyasi istiklâlden ibaret değil, fakat daha sağlam olarak iktisad-i istiklâldir. İktisadiyatı mahvolan milletler için hakkı hayat yoktur. Bilhassa ki bu asır iktisat asrıdır. Servet-i milliyenin iktisadiyatımızın böyle göz

önünde günden güne tahrib edilmesi bizim için büyük bir hâdisedir. Görüyorsunuz ki, aylardan beri çarşılara, pazarlara getirilen odunlar hep yaş meyva odunlarıdır. Bağlarının, bağlarındaki o evlât gibi yetiştirilmiş ağaçlarının tahrib edildiğini gören bağ sahipleri nasıl olsa bağlarımız tahrib olunacak diye kendi elleriyle meyva ağaçlarını sökmekte ve kesmektedir. Hükümetin; malını muhafaza etmediğini gören halkın âdeta kendi elleriyle kendi evlerini yıkanlar gibi, servet-i milliyesini mahvetmesi bizi hakikaten düşündürmeli ve bizi ağlatmalıdır. Efendiler, Hükümet-i milliyemiz ki - düşmanlara karşı iki seneden beri muharebe ile meşguldür zannederim ki, kendi gözünün önünde yapılan bu tahribatı menetmekte âciz değildir. Eğer dört buçuk ay evvel takdim ettiğim takrir nazar-ı itibara alınıp da bu halin önüne geçilmiş olsaydı dört buçuk ay zarfında yapılan tahribata meydan verilmemiş olacak ve memleketimiz daha az zararla kurtulmuş olacaktı. Mamafih ben takrire cevap verilmiş, verilmemiş bunda değilim, esasen sual takrirlerine verilen cevaplar sırf cevap vermiş olmak için hazırlanan şeylerdir. Ben istiyorum ki, Hükümet buraya gelip cevap vermekten ziyade, bakiye kalan servet-i milliyemizi olsun muhafaza çaresine tevessül etsin. Binaenaleyh Heyet-i Muhteremelerinden istirham ediyorum. Benim dört buçuk ay evvel verdiğim takrirle arkadaşların verdiği takrirleri Heyet-i Celileniz üzerine mal ederek, bir karar versin, bu tahribatın önüne geçmesini Hükümete Meclis namına ihtar etsin. Zira bunun önüne geçilmezse felâket-i iktisadiye bizim için daha müthiş bir surette tecelli edecektir. Meclis namına Hükümete tebligatta bulunalım, tahribatın önüne geçsin ve müsebbiplerini en ağır ceza ile tecziye etsin ve Meclis-i Âli'yi bu hususta haberdar etsin."

"Ziya Hurşid Bey (Lâzistan)- Reis Bey, usul-i müzakere hakkında söyleyeceğim. Böyle takrirler çoğaldı. Bu, ya sual takriridir veya istizahtır. Sahib-i suali kâfi görmüyorsa istizaha kalbetmelidir. Meclis böyle şeylerle mütemediyen uğraşamaz."

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Efendim, şekille, merasimle vakit geçirmektense Meclis tarafından Hükümete böyle bir tebligat yapmak memleketin iktisadiyatı için lâzımdır. Şekille, nizamnameyle uğraşmıyalım."

"Ziya Hurşid Bey (Lâzistan)- Ortada bir şey yok, ne üzerine müzakere ediyoruz?"

"Hasan Basri Bey (Karesi)- Ortada bir Meclis vardır. Meclis ihtar etmelidir."

Uzun konuşmalardan sonra müzakere kâfi görülür:

"Reis- Müzakerenin kifayeti hakkında bir takrir var. Karesi Mebusu Basri Bey'in."

"Riyaset-i Celileye

1. – Müzakere kâfidir.
2. – Gerek Ankara'da ve gerek diğer mahallerde bağlarda ve sair yerlerde icra edilen tahribatın derhal önüne geçilmesinin, müsebbiplerinin en ağır cezalarla tecziye olunmasının ve neticesinin Meclis'e bildirilmesinin Heyet-i Vekileye tebliğini teklif ederim.

Karesi-H. Basri''

''Reis- Evvelemerde müzakerenin kifayetini reyeye koyuyorum. Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görüldü.''

2.o.Müdafaa-i Hukuk Hakkındaki Görüşleri

''Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında Dâhiliye Vekâleti'nden istenen on bir maddelik istizah takriri''²⁵ münasebetiyle Meclis'te heyecanlı tartışmalar yaşanmıştır. Burada Hasan Basri Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'leri hakkında şu görüşleri ileri sürer:

''...Milli heyecandan, milli isyandan, milli fevrandan doğan müdafaa-i hukuk cemiyetlerini muhakeme ederken o zamanın milli fevranlarını, milli heyecanlarını, milli galeyenlerini duymak, hissetmek, o zamanın kafasıyla düşünmek lazımdır...''

''...Fakat Ali Beyefendi'ye (Karahisar-ı sahip mebusu Ali Çetinkaya) soruyorum, İzmir'in facia-i işgali ferdasında milli fevran ve galeyandan doğan milli hareketlerin temel taşını atan Muhterem Ali Bey, ilk kurşununu, Müdafaa-i Hukuk grupları bugün hakaret görsün diye mi attı? Elbette Ali Bey bunlara katiyen razı değildir...''

''...Efendiler, istizah edilen mevad meyanında en hafif mesele herhangi bir arkadaşımızın, kardeşimizin, vatandaşımızın bigayrihakkın tevkif olunması meselesidir, hatta bunun bigayrihakkın tevkif olunduğu itiraf edilmiştir. Fakat bu itirafın netice-i tabiyesi olan mesuliyet bir kimse hakkında tatbik edilmişmidir?...'',

''...Vekil Beyefendi'nin (Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey) sözünü aynen not ettim: ' Bilasebebi kanuni hiç kimseyi kaldırmadım, kaldıramam' dediler. İstirham ederim. Trabzon'da cereyan eden acıklı ahval acaba müsebbiplerinin azli için bir sebebi kâfi-i kanuni teşkil etmez mi? Ve acaba koca bir memleket bazı şahısların zihniyetine kurban mı edilmek isteniyor? Efendiler ben, maalesef bugün düşman ayağı altında çiğnenen bir daire-i intibahiyenin bedbaht bir mebusuyum. İnşallah memlekete gideceğiz. Eğer

²⁵ Bu önerenin verilmesine Trabzon'da Vali vekili ve kumandanının bazı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerini tutuklaması yol açmıştır ki, bu tartışmalar Meclis zabıtlarında tam 45 sayfadır. TBMM ZC, Cilt: 20, TBMM Matb., Ankara 1959; (içt.: 50, 8. 6. 1338/1922, celse: 2), s. 260-305

Trabzon'dan gelen bu telgraflar, bugün elimizde olup da bizim memleketimizden geydi göğsüm hissi iftiharla kabarırdı ve böyle telgrafların gelmesini temenni ederdim. Hakkını müdafaa eden bir millettir ki yaşamak hakkına maliktir..."²⁶

2.p.İstiklal Mahkemeleri Hakkında Görüşleri

"Yeni Bir İstiklâl Mahkemesi teşkiline dair İcra Vekilleri Heyeti tezkeresi" münasebetiyle sözleri:²⁷

"Hasan Basri Bey (Karesi) - Efendim; İstiklâl Mahkemelerinin ilgası ve şu müracaatın reddini teklif eden arkadaşlarımızın dermayen ettikleri bütün esbab-ı mucibneyi ben de tasvib eder ve bunlara tamamen iştirak eylerim. Yalnız acaba bahsettikleri mahkeme-i nizamiye bu memlekette vukua gelen hadisat-ı fevkalâdeye karşı şimdiye kadar nâfi olabilmişmidir, olamamış mıdır? Şu müracaatın aleyhinde idare-i kelâm eden muhterem arkadaşlarımız inkâr etmezler ki bütün müessesat-ı resmîyemiz gibi müessesat-ı adliyemiz de baştanbaşa muhtacı tensik ve islahdır. Fakat bu ihtiyaç-ı mühimmi temin edebilmek oldukça uzun zamana mütevakkıftır. Bu uzun zamanı acaba hadisat bekler mi? Ve acaba memleketimiz dâhilinde dava-i millimizin aleyhinde çalışan bir takım anasır yok mudur? Efendiler; İstiklâl Mahkemelerinin ilk teklifi zamanında bendeniz bu teşkilâtın ne lehinde ve ne de aleyhinde idim. Müstenkiydim. Katî bir kanaatim yoktu ve bu gün şunu arz edeyim ki İstiklâl Mahkemeleri dahi memlekette arzu ettiğimiz gayeyi tamamıyla temin edememiştir. Fakat bu gayeyi tamamıyla temin edememiş olan İstiklâl Mahkemelerini bu mahzurdan dolayı ilga etmekte katiyen doğru değildir."

"Hasan Basri Bey (Devamla) - Ben de itiraf ederim ki bu memleket cebir ile zorla, sopa ile yürümez. Bu memleketi hakkiyle idare etmek için memlekette yaşayan insanların ruhlarına göre idareyi temin etmek ve ruhlarını kazanmak lâzımdır. Bu hususta tamamıyla arkadaşlarımla beraberim. Fakat bu gün müessesat-ı idariyemiz tamamen bozuk bir halde durup dururken bir de İstiklâl Mahkemelerinin kaldırmak zannederim memleket için pek de hayırlı olmaz."

"Heyet-i Vekile Reisi ve Dâhiliye Vekili diyorlar ki; memlekette ve bilhassa bahsettikleri muntıkada İstiklâl Mahkemesine lüzum vardır. Bu söz, zannederim ki salâhiyettar bir sözdür. Mesuliyet-i icraiyei tekabül eden bir Heyet-i Vekile, Amasya

²⁶ TBMM ZC, Cilt: 20, TBMM Matb., Ankara 1959, (içt.: 50, 8. 6. 1338/1922, celse: 2), s. 295-296.

²⁷ TBMM GCZ, (6 Mart 1338 /1922 - 27 Şubat 1338/1922), Cilt: III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2. Baskı, (içt.: 80, 26. 7. 1338/1922, celse: 2), s. 611-613.

mantıkasında İstiklâl Mahkemesine lüzum vardır derse, bunun aksini, daha vazih, daha açık ve daha kati delail ile isbat etmek lâzımdır."

"İstiklâl Mahkemeleri sürekli bir surette devam ederse acaba mahakim-i adiyeden farklı kalır mı? Evet, kalmaz ve nitekim kalmamıştır. Fakat İstiklâl Mahkemelerini muhakim-i saire-i nizamiye ile mukayese edecek olursak efendiler; her halde tasdik ederiz ki; İstiklâl Mahkemelerinin tesiri öbür mahakimden çok fazladır. Efendiler; köylerde bir söz vardır ve bilhassa köy ihtiyarları söylerler. Derler ki eskiden örf mahkemeleri vardı. Örf mahkemeleri anında cezaları verir, hainleri asar, esbab-ı mesalihi öyle aylarca günlerce süründürmezdi. Örf mahkemelerine karşı köylünün ruhu tamamıyla ve öteden beri alışmış ve bu mahakime karşı köylü büyük bir aşk saklamıştır. Bu aşkın inkişafına hizmet eden şey de zannedirim, müessesat-ı idariye-i adliyemizin şekli hazırıdır. Adaleti biran evvel tecelli ettirmek en mühim bir vazifedir ve bu mühim vazifeyi köylü her halde istiyor ve bunu istemekte de haklıdır. Eğer İstiklâl Mahkemelerinde aylarca yıllarca kalan evrak varsa o evrakı çıkarmayan veyahut insanları hapisten saklayan arkadaşlarımız varsa bunlar hakkında bir muamele-i intibahiye yapmak lâzımdır. Eğer böyle mahkemeler varsa, heyetlerini değiştiriniz; bunlar bizim elimizdedir. Hatta benim kanaatime göre, İstiklâl Mahakiminin mehakim-i adiyeye menzilesine inmemesi matlub ise -ki matlubdur- derhal eski, yani mevcut İstiklâl Mahkemeleri yerine ya yine onlardan veyahut diğer rüfekadan olmak üzere yeniden intihabat yapabiliriz. Bazı yerlerdeki İstiklâl Mahkemeleri hakikaten iyi bir tesir bırakmıştır. Bazı yerlerde de makûs tecelliyat görülmüştür. Demek ki İstiklâl mahakimine intihap ettiğimiz zevat, şerait-i matlubeyi haiz ve B.M.M. nin bihakkın mümessili olursa, memlekete daha çok müfit olabilir. Aksi halde B.M.M. de bulunan müteessir oluyor. Eğer bu nokta muhterem Meclisçe de şayan-ı nazar ise derhal İstiklâl mahakimine tecdiden intihap ederiz. Ben buna taraftarım. Fakat İstiklâl mahakimini umumiyetle kaldırmak lâzımdır, Amasya mantıkasında da İstiklâl Mahkemesi zaittir denirse, bunun aksini ve bu iddianın doğruluğunu ispat edecek katî delâil göstermek lâzımdır."

"Hasan Basri Bey (Devamla) - Müsaade buyurun; hatta ben de -açık söyleyeyim- kısmen İstiklâl Mahkemelerinin aleyhinde idim. Fakat Fevzi Paşa'nın bir cümlesi vardır: Ordudan bazı efrat köylere mektup yazıyor, İstiklâl Mahkemeleri kalktı mı kalkmadı mı diye soruyorlar, eğer kalktı ise firar için bir fırsat gözlüyorlar. Kalkmadı ise burada kalacaklar... demişti. Fevzi Paşa'nın bu sözü benim hâlâ kulağımdadır ve hafızamdadır. Eğer böyle bir mahzur varsa İstiklâl Mahkemelerini lağvıyla memlekete iyilik yapacağız derken memlekete fenalık etmiş oluruz."

2.r. Lozan Konferansı Görüşmeleri Hakkındaki Görüşleri:

*“Lozan Konferansında takip olunacak iktisadi ve mali mesail ile mesaili arzkiye ve siyasiyedeki esasat hakkında müzakerat” münasebetiyle sözleri:*²⁸

“Hasan Basri Bey (Karesi) – Efendim, Yunanlıların yaptıkları tahribat için kendilerinden bir şey almak mümün olmadığımı demin söylediniz.”

“Hasan Basri Bey (Devamla) – Ve kısmen de muallakta kaldı buyuruyorsunuz. Bandırma’daki yalnız livamızın bir kasabasıdır. Yunanlıların ika ettikleri tahribatın miktarı (60) milyon liradır. Biz bu tamiratın parasını alamadığımız surette acaba bu tahribatı, bu hasarata maruz kalan halkı ne suretle ikdar edecektir? Buna mukabil Yunan tebaasının emvali gayrı menkulesi olduğunu söylüyorsunuz. Bu emvali gayrimenkule Yunanlıların ika ettikleri tahribatın yanında pek ehemmiyetsiz kalır. Hükümet bu hususta ne düşünüyor?”

“Hasan Basri Bey (Karesi) - Maalesefo halde yanan memleketlerin isimlerini haritadan kaldırmalıdır.”

“Hasan Basri Bey (Karesi) - Karşımızdakiler tahribat ve tamirat namu altında ne kadar mutaassıbana bizden pay koparmaya çalışıyorlarsa heyeti murahhasamızın daha büyük bir alâka ile bizim hukukumuzu daha şiddetle müdafaa etmelerini beklemek hakkımızdır. Eğer bu hukukumuz istihsal olunmazsa ben - Karesi livası namına söylüyorum- katiyen ve sittî sene bu şerait altında sulhû kabul edemem.”

*“Lozan Konferansındaki tekâlifî Sulhiye üzerinde müzakerat ve İcra Vekilleri Heyetine itimat takririnin kabulü” münasebetiyle sözleri:*²⁹

“Hasan Basri Bey (Karesi) – Daha evvel söz söyleyeceğimi arz etmiştim.”

“Hasan Basri Bey (Karesi) – Efendim, rey ve vaz edilmezden evvel mesele bütün Türkiye’nin hayatile alâkadar en tarihi ve en muazzam bir meseledir. Eğer Meclis heyet-i celîlesinden bazı zevat söyler de kısm-ı küllisi söylemezse tarih buna susmaz, herkesin behemahal söylemesi lâzımdır. Yalnız herkesin daha kısa söylemesi mevzubahis olabilir. Fakat efendiler benim memleketim hakkında birçok söyleyeceğim

²⁸ TBMM GCZ, (2 Mart 1339/1923 – 25 Teşrinievvel 1339/1923) , Cilt: IV, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1.Baskı, (içt.: 3, 3. 3. 1339/ 1923, celse: 3), s. 63-64.

²⁹ TBMM GCZ, (2 Mart 1339/1923 – 25 Teşrinievvel 1339/1923), Cilt: IV, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1. Baskı, (içt.: 6, 6. 3. 1339/ 1923, celse: 3), s. 181.

sözler vardır. Bunu arz ediyorum. Müzakere kâfi değildir, (gürültüler) ve bunu söylemeyecek olursak vazifemizi ifa etmemiş oluruz.”

“Reis- Efendim, müzakerenin kifayetini bir daha reyî alinize koyuyorum. Müzarekenin kifayetini kabul edenler el kaldırsın... (Kabul sesleri) Ekseriyet-i azime ile kabul edilmiştir. Hiçbir tereddüt yoktur.(Şimdi belli olur, ekseriyetin olup olmadığı sesleri)”

Sonuç olarak;

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde içtima ederek; Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin Eskişehir'in sukutundan sonra yaptığı ziyaret neticesi cephedeki son vaziyet hakkındaki izahatı ve Büyük Millet Meclisinin Kayseri'ye nakli mevzuundaki müzakerelerden sonra; Büyük Millet Meclisinin Kayseri'ye nakli hususunda lüzumuna göre yeniden bir karar ittihazına; Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Beyin İstiklâl Mahkemelerinden maada her sancağa salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir müfettiş izamı ile Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beyin Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin hesaplarını tetkik etmek üzere bir heyet teşkiline mütedair teklifleri red olunduktan sonra Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyin Fransızlarla teati olunan mektuplarla alâkalı izahatı dinlendi ve celseye nihayet verildi.”

“Reis tarafından zapt-ı sabık oylandı ve kabul edildi.”

SONUÇ

Balıkesir'in yetiştirdiği ünlü şahsiyetlerin en önde gelenlerinden birisi olan Hasan Basri (Çantay) Bey çok yönlü bir insandı. O her şeyden önce bir muallim idi. Çocuklara, gençlere, köylülere, aydınlara hâsılı bütün millete iyiyi, doğruyu ve güzeli öğretmeye, anlatmaya kendini hasretmiş bir muallim. Onların dertleriyle yatar, onların dertleriyle kalkardı. O her türlü haksızlığa, cahilliğe ve geri kalmışlığa savaş açmış bir Türk münevveriydi. O bir gazeteciydi, müfessirdi, şairdi, edebiyatçıydı, siyasetçiydi. Hayatı boyunca bıkmadan usanmadan ve en önemlisi yılmadan, mensubu olmakla iftihar ettiği Türk Milleti'nin ve İslam âleminin mutluluğu, refahı ve ilerlemesi için mücadele verdi. Onun ufak tefek cüssesine rağmen bitmek tükenmek bilmeyen enerjisinin kaynağı acaba neydi? Kanaatimce bu konuda, onun üç yönünü tespit etmek mümkündür. Bunlardan birincisi; Allah, Peygamber ve Kur'an sevgisinden kaynaklanan sarsılmaz imanı, ikincisi; engin bir vatan ve millet sevgisi, üçüncüsü de atalarından yadigâr hürriyet ve istiklal aşkıdır.

Hasan Basri (Çantay) Bey, zaferden sonra kurulan Atatürk Türkiye'sinde devlet ve milletin yücelmesi yolunda çalışmalarını ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. O hiçbir zaman halka tepeden bakmayan, halkın içinde ve halkla omuz omuza yürümeyi şiar edinmiş bir aydıydı. Türk-İslam ahlakını ölçü alan, çocuk ve gençlerin eğitimine çok önem veren Hasan Basri Bey, daima bu inanç ve anlayışını hayata geçirebilmenin gayreti içinde oldu. Pek çok sosyal ve kültürel derneğin kurucusu ve yöneticisi oldu. Aynı zamanda da kalemi elinden hiç bırakmadı. Çocuk kitapları, şiirler ve hatıralarının yanında üç ciltlik Kur'an-ı Kerim mealini yazdı. Özellikle din âlimi olarak tüm dünyada tanınan Hasan Basri (Çantay) Bey'in Balıkesir'de yaşadığı evi bir kültür merkezi, bir müze yapma girişimlerimiz maalesef sonuçsuz kalmıştır.³⁰

Bu çalışmada O'nun Karesi Mebusu olarak 3 yıl görev yaptığı Gazi Meclis'teki konuşmalarından bazı tespitler seçilmiştir. Görüldüğü üzere çok çeşitli konularda söz alarak görüş ve düşüncelerini cesurca ifade etmiştir. Yunan mezaliminden, öğretmenlerin maaşlarına ve hilafete; komünizm'den kuva-yı milliye ve müdafaa-i hukuk'a; İstiklal Madalyası ve Mahkemelerinden Lozan Antlaşmasına; fes ve kıratat kullanılmasından ağaçların tahrip edilmesine kadar pek çok konuda görüşlerini beyan etmiştir. Mesela Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi üzerine, Meclisin Kayseri'ye taşınma hazırlıkları sırasında Meclisi Polatlı'ya taşıyalım demesi ilginçtir. Yine fesin bizim milli başlığımız olmadığını söylemesi, İstanbul'da bulunan Halifenin (Padişah Vahdettin) Müslümanı Müslümana kırdığını söyleyerek kınaması, ayrıca İstiklal Mahkemelerinin kaldırılmamasını savunması da dikkat çekici görüş ve değerlendirmelerdir.

Kırmızı şeritli İstiklal Madalyası'nı göğsünde gururla taşıyan bu iman ve ahlak abidesi Kuva-yı Milliyeci, seçkin şahsiyetiyle gelecek nesillere daima örnek olacaktır. Bu yüzden o ve onun gibi Kuvâ-yı Milliyeci aydınlar, aynı hasletlere sahip önderlerini, Mustafa Kemal Paşa'yı bulmuşlar ve Milli

³⁰ Balıkesir merkezde kendi adını taşıyan mahallede bulunan üç katlı ve bahçeli bu şirin evin restore edilip bir kültür evi haline getirilmesi sözünü, yine bir Hasan Basri Çantay paneli (04.12.2004 - Balıkesir) sırasında, o zaman ki Belediye Başkanı Merhum Sabri Uğur'dan, daha sonra da Belediye Başkanı seçilen İsmail Ok'dan söz almamıza rağmen varislerinin izin vermemesi yüzünden girişim gerçekleşmemiştir. Bu ev bugün yıkılmıştır. Fakat bu evin yıkılmadan önce içerden ve dışardan çekilmiş resimleri bizde mahfuzdur. Z. Ç.

Mücadele'yi zafere ulaştırarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuşlardır.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) , Dâhiliye Gelen Defteri, Bâb-ı âli Evrak Odası 373 no'lu Kalem-i Mahsusa (13 Mart 335/10 Cemaziye'l-âhur 337).

II- Resmi Kaynaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMM ZC), Cilt: 2, TBMM Matb., Ankara 1981, 3. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 4, TBMM Matb, Ankara 1981, 3. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 6, TBMM Matb, Ankara 1943, 2. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 8, TBMM Matb, Ankara 1945, 2. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 9, TBMM Matb, Ankara 1954, 2. Basılış.

TBMM ZC, Cilt: 11, TBMM Matb., Ankara 1958.

TBMM ZC, Cilt: 16, TBMM Matb, Ankara 1958.

TBMM ZC, Cilt: 20, TBMM Matb., Ankara 1959.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), (24 Nisan 1336 (1920)- 21 Şubat 1336(1921), Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, 2. Baskı.

TBMM GCZ, (17 Mart 1337/1921 – 25 Şubat 1337/1922), Cilt: II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1.Baskı.

TBMM GCZ, (6 Mart 1338 /1922-27 Şubat 1338 /1923), Cilt: III, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara 1985, 1.Baskı.

TBMM GCZ, (2 Mart 1339/1923 – 25 Teşrinievvel 1339/1923), Cilt: IV, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 1.Baskı.

III- Kitap ve Makaleler

Acar, İsmail, *Mehmet Akif ve Safahat'ta Seyahat*, Liva Yayınevi, İstanbul 2005.

Çantay, Hasan Basri, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1964.

-----, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, (Haz. Yusuf Akgül), Balıkesir

Belediye Başkanlığı- Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Balıkesir 2006.

Çevik, Zeki, *Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş(1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

İlgürel, Mücteba, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.8, "*Hasan Basri Çantay*" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. İstanbul 1993, s.218.

Uğur, Mücteba, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994.

Yiğit, Yücel, "*Mehmet Akif'in Balıkesir Hitabesi*", *Hece, Aylık Edebiyat Dergisi*, (Mehmet Akif özel sayısı), yıl:12,sayı:133, Ankara Ocak 2008, (ss. 249-257).

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 91-120.

Geliş Tarihi: 15 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 20 Ocak 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TARIM KESİMİNE YÖNELİK ÇIKARILAN “ÇİFTÇİ GAZETESİ” HAKKINDA BİR İNCELEME

Ezgi AYDOĞMUŞ**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda en önemli ekonomik kaynağın tarım olduğu bilinmektedir. Bu gerçek Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan yeni Türk devleti için de değişmemiş, tarım halihazırdaki önemini korumayı sürdürmüştür. İşte bu nedenle tarımı geliştirmek ve bu sektörden sağlanacak geliri artırmak yeni kurulan devletin birincil hedeflerinden olmuştur. Tarımsal üretimi artırmanın başlıca yollarından birisi, üretici kesimi bilinçlendirme olduğundan Atatürk döneminde her fırsatta bu doğrultuda girişimlerde bulunulmuştur. Bu çalışmada, verimli bir coğrafyada yer alan İzmir'de yayımlandığı tespit edilen ve daha önce bir çalışmaya konu olmadığı belirlenen “Çiftçi Gazetesi”nin ulaşılabilen sayıları hakkında bir inceleme yapılmıştır. Bu sayede tarımsal üretimi artırmak adına tarım kesimine yönelik nelerin anlatılmaya çalışıldığı, ne türden metinlerin gazetede ağırlıklı olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Farklı koleksiyonlardan temin edilen 1927-1928 yıllarına ait birtakım gazete nüshalarına dayalı yapılan bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen tarım politikalarının basına yansımaları incelenerek, başta tarımsal faaliyetlerin gelişmesi olmak üzere köylü kesimi ilgilendiren farklı konular ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Atatürk Dönemi, Basın, Çiftçi Gazetesi.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Arş. Gör. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (ezgiaydgm@gmail.com). ORCID ID: 0000-0002-7024-5447.

AN INVESTIGATION ON “ÇİFTÇİ NEWSPAPER” WHICH WAS OPENED FOR THE AGRICULTURAL PRODUCERS IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract

It is known that agriculture was the most important economic resource in the Ottoman Empire. This fact did not change for the new Turkish state established after the proclamation of the Republic, and agriculture continued to maintain its current importance. For this reason, developing agriculture and increasing the income of this sector has been one of the primary goals of the newly established state. One of the main ways to increase agricultural production was to raise awareness of producers, and attempts were made in this direction at every opportunity during the Atatürk period. In this study, an examination will be made about the accessible numbers of the “Çiftçi Newspaper”, which was determined to be published in İzmir (a fertile geography), in the early Republican period between 1927-1928 and also was determined not to be the subject of a study before. In this way, it will be revealed what is tried to be explained to the producers in order to increase agricultural production and what kinds of texts are predominantly featured in the newspaper. The study is carried out on the number of newspapers obtained from different collections. Thus, it aims to examine the reflection of the agricultural policies followed in the first years of the Republic to the press and different issues concerning the peasant, especially the development of agricultural activities, are presented.

Keywords: Agriculture, Atatürk Period, Press, Çiftçi Newspaper.

Giriş

Tarım gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte başlayan yeni dönemde en önemli ekonomik kaynak sağlayan sektör olarak varlığını koruduğundan, bu sektörden sağlanacak gelir ve elde edilecek verimi artırmak en birincil hedeflerden olmuştur. Tarım odaklı bakıldığında Atatürk döneminin en büyük uğraşlarından birisi, uzun yıllar süren savaşlar¹ nedeniyle yaşanan can

¹ Savaşların yarattığı etkiyle tarımsal üretimdeki gerileme ve ekonomik durum ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

kayıpları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tarımsal üretimdeki azalma ile mücadele olmuştur. Her fırsatta ekonomik bağımsızlık olmadan asla tam bağımsızlığın olamayacağını dile getiren Mustafa Kemal'in ekonomik kalkınmanın en önemli unsurunun tarım olduğu prensibinden hareketle, konu hakkında ivedilikle harekete geçilmiştir. Çünkü Sanayi İnkılabı'nın üstünden uzun bir süre geçmesine rağmen Türkiye'de henüz modern tarımsal üretime geçilememiştir ve tarım, geleneksel yöntemlerle ve iklime bağlı bir şekilde sürdürülmektedir. Cumhuriyet'in ilanını beklemezsizin düzenlenen "İzmir İktisat Kongresi", aslında mevcut şartların, acilen müdahale edilip değiştirilmesi gerektiğini hissettirecek kadar kötü olduğunu da göstermektedir². 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ile Türkiye'de takip edilecek ekonomi politikalarının yol haritası çizilirken aynı zamanda bu kongre, her kesimden temsilciyi bünyesinde barındırmasıyla yeni hükümetin herhangi bir ayırım gözetmeksizin her türlü görüş ve düşünceye açık olduğunu da göstergesi sayılabilir³. Netice itibarıyla bakıldığında Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen tarım politikalarında İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların etkisi kolaylıkla görülür. Çalışmanın odak noktasıyla ilişkili olarak bu kongrede tarıma yönelik alınan kararlar içerisinde yer alan "Köylülere, çiftçilere tarımın önemli kısımlarını kısa yoldan öğretebilecek dergi ve kitapların bastırılıp ücretsiz olarak dağıtılması"⁴ maddesi aslında bu makalenin konusu olan *Çiftçi* gazetesinin ortaya çıkış amacını da yansıtmaktadır. 1927-1928 yıllarında yayımlandığı bilgisine ulaşılan *Çiftçi* gazetesinin çıkış yeri İzmir'dir⁵. İzmir'in yakınındaki iller bakımından bulunduğu coğrafya ve o bölgedeki zirai yapı

² Özer Özçelik ve Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 1, Haziran 2007, s. 254.

³ İzmir İktisat Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir Haberler - Belgeler- Yorumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

⁴ Bu kongrede alınan kararların en büyük özelliği ise bizzat ilgili sektörde yer alan temsilcilerin taleplerinin dikkate alınarak kararlaştırılması olmuştur. Yukarıdaki madde de dahil olmak üzere tarım kesimiyle alakalı alınan tüm kararlar için Ökçün, *a.g.e.*, s. 326-338. Her kesimden görüşlere önem verilmesiyle bağlantılı olarak, Atatürk döneminin en belirgin özelliklerinden birisi takip edilecek politikalarda halkla devleti yakınlaştırma arzusundan kaynaklanan bir yol izlenmesidir. Ezgi Aydoğmuş, *Atatürk Dönemi Tarım Politikalarının Balıkesir'deki Uygulamaları (1923-1938)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2017, s. 18.

⁵ *Çiftçi*, 23 Haziran 1927, S. 26.

göz önüne alındığında⁶, *Çiftçi* gazetesinin yayın hayatı boyunca neleri konu aldığı öngörülebilir. Nitekim gazete hakkındaki inceleme de bunu teyit etmektedir.

Millî Mücadele döneminden itibaren Mustafa Kemal, toplumun aydınlatılmasında ve halka doğru bilgi aktarımındaki önemi bakımından basının gücünün farkında olmuş ve bu doğrultuda basının gelişmesine önem vermiştir. Sürdürülen mücadelenin sözcülüğünü üstlenen ve bizzat Mustafa Kemal tarafından ismi verilen *İrade-i Milliye* gazetesi ile *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi verdikleri hizmetlerle Millî Mücadele'ye büyük katkı sağlamışlardır⁷. *Çiftçi* gazetesinden daha eski bir geçmişe sahip olan, köylüleri eğitmek, toplumsal kültür seviyesinin artmasına katkı sağlamak gibi amaçlarla ortaya çıkan "*Köylü*" gazetesinin de İzmir'de basılması dikkat çekici bir noktadır. Birbirinden farklı dönemlerde çıkmış olsalar da aslında iki gazetenin de en nihai hedefi kırsal kesimi bilinçlendirmektir⁹. Gerek *Çiftçi* gazetesi gerekse *Köylü* gazetesi'nin tüm sayılarının koleksiyonlarda mevcut olmayışı ise sözü edilen gazetelere dair büyük bir eksiklik.

Araştırma esnasında ülkenin temel yapı taşlarından birisi olan tarımla uğraşan kesime yönelik çıkarılan *Çiftçi* Gazetesi'ne ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan taramalar neticesinde farklı koleksiyonlardan gazetenin ancak belirli sayılardaki nüshalarına ulaşılabilmektedir ki bunlar birisi 1927 yılına ait 26. sayı olmakla birlikte diğerleri 1928 senesine ait 45-51 arası sayılar ve 54. sayı olmak üzere toplamda 9 sayıdır. Yapılan araştırmalara rağmen, şimdilik gazetenin diğer sayılarıyla ilgili herhangi bir malumata ulaşılamamıştır. Ancak eldeki veriler gazetenin

⁶ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İzmir ve çevresindeki tarımsal faaliyetler için bkz. Cihan Özgün, *Bereketli Topraklarda Üretmek ve Paylaşmak: İzmir ve Çevresinde Ticari Tarım (1844-1914)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2014.

⁷ Yücel Özkaya, *Millî Mücadelede Atatürk ve Basın I*, Cumhuriyet Yayınları, 2001, s. 75-76. Türkiye'de basının gelişimi ve Türk basın tarihi ile ilgili daha kapsamlı bilgiler için bkz. Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

⁸ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlayan *Köylü* Gazetesi hakkında yapılan bazı çalışmalar için bkz. Zeki Arıkan, "Dilde Sadeleşme Akımı ve Köylü Gazetesi", *Kebikeç*, S. 4, 1996, ss. 129-148; Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, S. 2, 1988, ss. 187-200. Ayrıca Metin Menekşe tarafından kaleme alınan makale de önemlidir: "Köylü Gazetesi'nin Girit Adası'nda Yaşanan Siyasi ve Sosyal Olaylara Bakışı (1909)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, Ocak 2019, ss. 163-193.

⁹ Osmanlı Devleti'nde de basın yoluyla çiftçiyi bilgilendirme faaliyetlerinin olduğuna dair bkz. Kenan Demir, "Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: İkinci", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIX/1 (2007), ss. 54-74.

içeriğine dair genel bir kanı oluşturabilecek niteliğe sahiptir. Bu noktadan hareketle gazetede yer alan baş

lıklar ve bunların içerikleri aşağıda detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yöntem olarak ise, metin incelemeleri tablolarla desteklenmiş ve konuya göre tasnif yapıldığından, kronolojik bir sıra takip edilmemiştir.

1. Çiftçi Gazetesinin İçeriğine Genel Bir Bakış

Gazetenin sahibi ve müdürü Raşid Halil Bey'dir. Gazetenin basım yeri olarak ise farklı sayılarda İzmir'de Beyler Sokağı, İzmir Ticaret Matbaası ve Suluhan adres olarak gösterilmiştir¹⁰. Çiftçi gazetesinin çıkış amacı bizzat gazetede, çiftçilere faydalı olmaya çalışmak şeklinde tanımlanmıştır¹¹. Tarım kesimine yönelik çıktığı anlaşılan bu gazete, tarım olduğu kadar tarım dışı konularda da yer verdiği metinlerle dikkat çekmektedir. Gazetenin 26, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51 ve 54. sayılarına bakıldığında ziraatla ilgili yazılar öne çıkmaktadır. Çiftçi gazetesinin 1927 senesine ait sayısı ile, 1928 senesine ait sayılar karşılaştırıldığında ilk göze çarpan farklılık sayfa sayısındaki artıştır. Gazetenin sayfa sayısında görülen yaklaşık iki katı artış (1927 yılına ait nüsha 9 sayfadan oluşurken, 1928 yılındaki nüshalarda bu sayı 17-18'e çıkmıştır) doğal olarak gazetede yer alan konuların çeşitlenmesine de yol açmıştır.

Çiftçileri bilinçlendirmek ve tarımsal üretimi artırmaya yönelik öğütlerin yer aldığı yazılar, üreticilerin mücadele etmek zorunda kaldığı tarımsal ürünlerin maruz kaldığı hastalıklar ve hayvancılığa dair yazılar gazetenin en çok değindiği hususlar olarak tespit edilmiştir. Bunların dışında gazetede güncel piyasa durumları, dünyadan haberler, şiirler gibi farklı başlıklar da yer almaktadır. Gazeteye ilgili dikkat çeken tespitlerden birisi de görsel malzemenin sınırlı olmasıdır. Gazetenin yazı kategorilerindeki yoğunluğun ve konu çeşitliliğinin anlaşılmasında gazetenin metin analizinin ilgili bölümlerde tablo biçiminde sunulmasının daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca gazetede yer alan haberlere genel olarak bakıldığında, yine tarım ağırlıklı olmak üzere İzmir dışında Muğla, Aydın, Eskişehir, Denizli, Afyon gibi illerdeki gelişmelere yer verilerek farklı şehirlerdeki çeşitli konular hakkında da bilgi verildiği tespit edilmiştir.

¹⁰ Çiftçi, 23 Haziran 1927, S. 26; Çiftçi, 1 Nisan 1928, S. 45; Çiftçi, 5 Temmuz 1928, S. 54.

¹¹ Çiftçi, 23 Haziran 1927, S. 26.

Gazetenin birden fazla sayısında iktisadi haberler, muhtelif piyasalar başlıklarına yer verilmiştir.

2. Ziraata Dair Yazılar

Örnek metinler üzerinden yapılan incelemede gazetenin, çıktığı coğrafyayla doğru orantılı olarak tütün, üzüm (bağcılık), zeytincilik, incir, buğday üretimi ile ilgili konulara ağırlık verdiği tespit edilmiştir. Örneğin Türkiye'nin tarımsal ürünleri arasında ilk sıralarda yer alan buğday ile ilgili farklı sayılarda toplamda 3 yazı yer almaktadır. Bunlardan ilkinde Eskişehir'de ilk mahsul yetiştiriciliği başarını gösteren İbrahim Ağa'ya Eskişehir Borsası tarafından bir at hediye edildiğine dair haberdur. Bu hareketin aslında başarının bir mükafatı olarak diğer üreticiler için de teşvik unsuru olacağı için bununla ilgili detaylara değinilmiştir¹². İkinci yazıda, mısır buğdayının Güney Amerika ve Romanya gibi komşu ülkelerin önemli ihracat maddelerinden birisi olduğundan ve bu ülkelerin mısır buğdayı ihracatı sayesinde her sene memleketlerine çok fazla kazanç sağladıklarından bahsedilmiştir. Bu yüzden Türkiye'deki mısır buğdayı üretimi ve ihracatına yönelik tavsiye ve temennilerin daha da artması gerektiği, Türkiye'deki mısır buğdayı ziraatını geliştirmek adına ayrıca ciddi para ve zaman kaybına yol açan eski usullerin terk edilerek, mısır buğdaylarını çıkarma ve kepeklerini temizlemeye mahsus makinelerden faydalanılması gerektiğine dair açıklamalar yer almaktadır¹³.

Buğdayla ilgili olarak gazetenin başka bir sayısında ise bu defa buğday yetiştiriciliğinde karşılaşılan temel sorunlardan birisi olan zararlı otlarla mücadelenin önemine ve bu mücadelenin nasıl yapılması gerektiğine dair detayların yer aldığı bir yazı tespit edilmiştir. Bu yazıda buğday mahsulünü fena ve zararlı otlardan kurtarmanın buğday rekoltesinin değerini birkaç katı artırmak anlamına geldiğinden hareketle tecrübeli çiftçilere düşen en mühim görevin buğdayın bu düşmanlarıyla mücadele etmek olduğu ve bu sayede sağlanacak faydanın hem çok çeşitli hem de büyük olacağı vurgulanmıştır. Aynı zamanda buğdayın temel besin maddesi olmasından dolayı diğer ürünlere benzemediğine ve bu yüzden taşıdığı öneme dikkat çekilmiştir. Hatta memleket savunmasının gerekli olduğu durumlarda buğdayın tıpkı

¹² "Eskişehir'de ilk buğday", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927, s. 2.

¹³ "Mısır buğdayı makinesi", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927, s. 3.

top, tüfek, silah gibi memleket savunmasında kullanılan araçlardan birisi olduğu yazıda buğdayın önemini ortaya çıkaran ifadelerdendir. Genellikle hemen her devletin dışarıdan satın aldığı ürünleri azaltmak gayreti içerisinde olduğu ve bu maddeler arasında ilk sırada buğdayın yer aldığı ifadesi de buğdayın zirai ürünler arasındaki değerine başka bir ispattir. İlaveten başka ülkelerin buğdaya verdikleri önemi ve buğday üretimini artırmak adına gösterdikleri gayretin dikkat çeken boyutta olduğunun belirtildiği yazıda, buğdayın hayati önemi itibarıyla Türkiye’de bazı müstahsillerin göz ardı ettikleri ve aslında hiç de ihmale gelmemesi gereken zararlı otlardan, buğdayın nasıl korunacağına ilişkin usul ve esaslar ile bu zararlı otları yok etmek için kullanılacak maddeler ayrıntılı bir biçimde sıralanmıştır¹⁴.

Gazetede bağcılık faaliyetlerine dair, buğday ile ilgili yazılardan üç kat fazla, yani toplam 9 yazı yer almaktadır. Bağcılığa dair yazıların sayıca fazla olmasının sebebi tahmin edileceği üzere gazetenin hitap ettiği bölgedeki bağcılık faaliyetleridir. Bu yazıların ilkinde bağlar nasıl tesis edilir, ne şekilde idare edilir ve iyi olur. Bağ hastalıkları nedir ve bu hastalıkları tedavi çareleri nelerdir? Az masrafla bağlardan çok menfaat elde etmek için ne yapılmalıdır? gibi soruların cevapları bağ meraklısı okuyucularla ya da bağcılık faaliyetiyle aktif olarak uğraşanlarla buluşmak üzere ayrıntılı bir biçimde yer almıştır¹⁵. Başka bir sayıda ise üzüm mahsulünün Denizli’ye ciddi miktarda para kazandırdığından ancak son birkaç yıldır bağlara musallat olan filoksera¹⁶ hastalığından ötürü bu gelirin ciddi manada azaldığından bahsedilmiş. Dolayısıyla üzüm müstahsillerinin oldukça zor duruma düştüğü ve üreticilerin çare olarak Denizli’de bir Bağcılar Birliği tesis ettiklerine ilişkin haber yer almaktadır¹⁷.

Gazetenin iki farklı sayısında yer aldığı tespit edilen asmanın tarihçesine ilişkin yazıların ilkinde ise, asmanın 475 türü olan bir bitki olmasına karşılık bağcılıkta önemli olan sadece 28 türün olduğu belirtilmiştir. Yazıya göre, bu türler arasında yerli asmalar ayrıca önemlidir. İçinde

¹⁴ “Buğday ziraatında fena otlarla mücadelenin ehemmiyeti ve bunun usulü”, *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928, s. 1-2.

¹⁵ “Bağcılık”, *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928, s. 3. Ayrıca aynı gazetenin 10. sayfasında “Bağlarda Bir Akşam!..” başlıklı bir şiir de yer almaktadır.

¹⁶ Asma biti. Asma bitinin yol açtığı bağ hastalığı. TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 877. Osmanlı Devleti’nde filokserayla mücadele için bkz. Özkan Keskin, “Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Filoksera ile Mücadele”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 30, S. 2, 2015, ss. 479-505.

¹⁷ “Denizli’de Bağcılar Birliği”, *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928, s. 5.

bulunulan yıllarda ise Amerika asmaları çok daha fazla öne çıkmıştır ki, bunun sebebi filoksera hastalığının ortaya çıkışından sonra Amerika asmalarının filokseraya karşı çok iyi direnç göstermesidir. Bir de yerli asmalarla aşılanarak elde edilen olumlu sonuçlar Amerika asmalarını ön plana çıkarmıştır. Yine aynı yazıda Avrupa asmalarıyla ilgili olarak ise bunların da çeşitlerinin oldukça fazla olduğu ve bu asmalarla ilgili genel bir bilgi verilmiştir. “Asmaya tesir eden şeyler” alt başlığı altında ise, asmalara etki eden şeylerin oldukça çeşitli olduğu, bu yüzden de herhangi bir yerde bağcılık yapılacağı zaman bu tesir eden şeyler düşünülerek hareket edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Örneğin bağcılık faaliyetiyle uğraşacak birisi ilk olarak bulunduğu yeri iyi tanımalıdır. Çünkü yazıda da belirtildiği üzere her asma her toprağa ve iklime uygun değildir. İşte tüm bu unsurların ayrıntılı bir biçimde açıklandığı bu yazı, bağcılık faaliyetleriyle meşgul olan ve olmak isteyen her çiftçiyi bilgilendirmek açısından faydalı öğütler içermektedir¹⁸. Asmanın tarihi başlıklı diğer yazıda, önceki yazıyı tamamlayıcı nitelikte, iklime etki eden unsurlar olarak hararet, yükseklik, dağlar, nehirler, göller, denizler, rutubetin etkileri vesairenden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir¹⁹. Aynı gazete nüshasında ayrıca Buca bağlarına musallat olan trips denilen haşereye karşı Ziraat Müdüriyeti tarafından verilen bağcılara yönelik tavsiyelerin yer aldığı bir yazı da tespit edilmiştir. Burada trips denilen bir nevi bite benzetilen haşerenin nasıl bir surette bağlarda yarattığı tahribat anlatıldıktan sonra madde madde bu haşereyle mücadele için gerekenler sıralanmıştır²⁰. Bağcılık faaliyetiyle ilgili burada değinilmeyen diğer yazıların künye bilgileri tablo 1’de yer almaktadır.

Yazı dağılımında bir diğer öne çıkan zirai ürün tütündür. Zaten düşünüldüğünde tütün başta İzmir, Manisa olmak üzere Ege bölgesinin simge ürünleri olarak anılan ürünlerden birisidir. İşte *Çiftçi* gazetesi de bundan hareketle çeşitli sayılarında tütün hastalıklarıyla alakalı ayrıntılara, tütüncülük faaliyetleriyle ilgili gelişmelere yer vermiştir. Tütünü konu alan yazı sayısı ise 6’dır.

Bu yazılardan bazılarına bakıldığında “Tütüncülük” başlıklı yazıda tütün, yabancı ülkelere ihraç edilen maddelerin en başında gelen ihraç ürünü olarak açıklanmıştır. Yazıya göre, tütün ihracı sayesinde ülkeye milyonlar girerken, bu işle uğraşanlar da bu sayede geçimlerini sağlamaktadır. Bundan

¹⁸ “Asmanın Tarihi”, *Çiftçi*, S. 48, 28 Nisan 1928, s. 8-9.

¹⁹ “Asmanın Tarihi”, *Çiftçi*, S. 49, 8 Mayıs 1928, s. 6-7.

²⁰ “Bağcılarımıza Öğüt”, *Çiftçi*, S. 49, 8 Mayıs 1928, s. 11.

dolayı tütünün hem daha ucuz hem de daha nefis yetiştirmek için çalışmak gerekmektedir. Bu çalışma da bilgi ile olacağından tütün müstahsilleri bu bilgilerle donatılmalıdır. Çünkü tütün için hangi tarlayı seçmek gerekir, hangi gübre nasıl olmalıdır gibi ayrıntılar hesaba katıldığında bunlar için bilgi sahibi olmak bir gerekliliktir. Yazı genel olarak tütün yetiştiriciliğinin önemini ve ülke ekonomisine sağladığı katkının somut bir ifadesi olurken, tütüncülere yönelik verdiği bilgiler gazetenin çıktığı yıllarda basının halkı yönlendirme ve bilinçlendirme amacına da bir yansımadır²¹. Bir başka yazıda ise tütün yetiştiriciliğinde karşılaşılan zorluklara bir örnek olarak, Bergama Süleymaniye karyesi muhtarı Mehmet Hulusi Bey ile Akhisar Karaköy karyesi muhtarı Mustafa Bey'in mektuplarından bahsedilmiştir. Bu mektuplarda tütün fidanlarına musallat olan hastalıklardan yakınılmaktadır. Yazıda bu mektuplara karşılık bahsi geçen hastalıkların tedavi usulleri, tütün müstahsillerinin yapmaları gerekenler hakkında Ziraat Müdüründen alınan ayrıntılı cevap metnine yer verilmiştir²². Buradan da anlaşılacağı üzere, *Çiftçi* gazetesi halktan gelen şikayetlere yer vererek hem onların sesinin gerekli yerlere duyurulması konusunda önemli bir görevi icra etmekte hem de şikayetleri karşılıksız bırakmayıp gerekli görüşmeleri sağlayarak çözüm odaklı yazılarla gazetenin çiftçi kesimine verdiği önemi pekiştirmektedir.

Gazetede zeytincilik faaliyetleriyle alakalı olarak ise zeytinliklerin ilaçlanmasına dair, zeytin ağaçlarının mücadele ettiği bir numaralı haşere zeytin sineğine ilişkin yazılar da tespit edilmiştir. Gazetenin ilgili yazısında zeytin sineği, kara sineğe benzeyen ancak ondan küçük olan, beş milimetre boyunda, kestane sarısı renginde bir haşere olarak tasvir edilmektedir. Yazıda bu sineklerin hayatı, zeytinler üzerindeki etkileri ve bunlarla mücadele usulleri detaylı bir biçimde açıklanmaktadır²³. Aynı gazete nüshasının bir başka yazısında da zeytin sineğinin zeytin ağaçları açısından ne denli berbat bir düşman olduğu yinelenerek, bu sineklerle nasıl mücadele edilmesi gerektiği ayrıca anlatılmıştır²⁴.

Tarımsal ürünlerle alakalı yapılan inceleme esnasında incir mahsulüne dair 3 yazı tespit edilmiştir ki bunlar öz olarak incirlerin geleceğini etkileyen haşerelerle ilişkili yazılardır. Tespit edilen yazıların ilkinde incirlerin ticari değerini düşüren incir kurdunun ne olduğu ve bununla nasıl mücadele

²¹ "Tütüncülük", *Çiftçi*, S. 50, 18 Mayıs 1928, s. 6.

²² "Tütün Hastalıkları", *Çiftçi*, S. 50, 18 Mayıs 1928, s. 10-11.

²³ "Zeytin ağacının en mühim bir haşeresi zeytin sineği", *Çiftçi*, S. 54, 5 Temmuz 1928, s. 8.

²⁴ "Zeytinliklerin ilaçlanmaları zamanındayız", *Çiftçi*, S. 54, 5 Temmuz 1928, s. 13.

edileceği anlatılmaktadır²⁵. Bir diğer yazı ise aynı sayının 7. sayfasında “İncirlerimiz müşterilerini kaybedecek mi?” başlığıyla yer almaktadır. Burada ise, incirlerden elde edilen gelirin düşmemesi ve hatta artması için yapılması gerekenler maddeler halinde sıralanmıştır²⁶. Gazetede ayrıca Türkiye’deki incirlerin üçte birinin ziyan olmasına yol açan bir incir ağacı hastalığı olan incir koşnili ya da balsıra hastalığını konu alan bilgilendirici nitelikte bir yazı da mevcuttur²⁷.

İnceleme esnasında gazetede yalnızca tarımsal ürünler üzerinden yazıların yer almayıp, çiftçileri bilgilendirmek ve bilinçlendirmek adına tavsiye içerikli metinlerin de tespit edildiği önceki bölümlerde belirtilmişti. Bunlardan ilk göze çarpanı pancar üreticilerine yönelik öğütlerin yer aldığı yazıdır. Yazıda, pancarın şeker miktarını anlamak için yapılan tahlilde üreticilerin nelere dikkat etmesi gerektiği ve kazançlarını arttırma yollarına dair bilgilere yer verilmiştir²⁸. Gazetede yönlendirici nitelikte başka bir yazıda ise, İktisat Vekaleti Ziraat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yayımlanan, çiftçilere hitaben meyve ağaçlarına musallat olan haşerelerin nasıl öldürüleceğine, ilaçların ne şekilde kullanılacağına dair tavsiyelerden oluşan beyannameye yer verilmiştir²⁹. Akabindeki sayıda ise buğday ziraatında zararlı otlarla mücadelenin önemi ve bunun yöntemi hakkında bilgilendirici bir metin okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Yazının başında buğday tarımını zararlı otlardan kurtarmanın buğday rekoltesinin değerini birkaç misli arttırmak anlamına geldiğinden bahsedilerek meselenin önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır³⁰. Gazetenin yine aynı sayısında ayrıca Yunus Nadi Bey tarafından kaleme alınan üretimi arttırmak, tarımı geliştirmek konulu makalenin gazete tarafından herhangi bir değişiklik yapılmaksızın aynen yayımlandığı görülmüştür³¹.

Gazete sayılarında dikkat çeken bir husus da fasulye ekimine ilişkin başlatılan yazı dizisi olmuştur. Mevcut nüshalardan anlaşıldığı üzere gazetenin arka arkaya çıkan üç sayısında sürdürülen yazı dizisinde böyle bir

²⁵ “İncir kurtlarıyla mücadele edelim”, *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927, s. 2.

²⁶ “İncirlerimiz müşterilerini kaybedecek mi?”, *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927, s. 7.

²⁷ “İncir ağacının amansız bir haşeresi olan”, *Çiftçi*, S. 48, 28 Nisan 1928, s. 7.

²⁸ “Pancar müstahsillerine pek mühim ve faydalı öğütler”, *Çiftçi*, S. 45, 1 Nisan 1928, s. 12.

²⁹ “Çiftçilere çok faydalı bir öğüt”, *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928, s. 1-2.

³⁰ “Buğday ziraatında fena otlarla mücadelenin ehemmiyeti ve bunun usulü”, *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928, s. 1-2.

³¹ Bahsi geçen makalenin tam metni için bkz. “Ziraatı yükseltmek”, *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928, s. 8.

yazının yayımlanma sebebi olarak, fasulyenin sebzeler arasında en lezzetli, et gibi kuvvetli ve besleyici olduğundan bahsedilmiş. Ayrıca zengin fakir fark etmeksizin tüm sofraların vazgeçilmez sebzesi olduğu, ucuz ve bereketli olması yani harcanan emeğin ve yapılan masrafın azlığına karşılık mahsulün oldukça çok olmasından dolayı fasulye ekiminin önemli olduğu ve bu nedenle de bu ürünün ekimine ilişkin bir yazı dizisi başlatıldığı anlaşılmaktadır³².

Tablo 1: *Çiftçi* Gazetesi'nde tarımla ilgili yazıların başlığı, yer aldığı sayı ve sayfaları

Yazı başlığı	Tarih	Sayı	Sayfa
Eskişehir'de ilk buğday	23 Haziran 1927	26	2
İncir kurtlarıyla mücadele edelim	23 Haziran 1927	26	2
Mısır buğdayı makinesi	23 Haziran 1927	26	3
Sebzecilikte toprak	23 Haziran 1927	26	3
Bağlardaki külleme hastalığı hakkında: Mühim ve toplu malumat veriyoruz	23 Haziran 1927	26	6
İncirlerimiz müşterilerini kaybedecek mi?	23 Haziran 1927	26	7
Kuru ziraat-Dry farming nedir?	1 Nisan 1928	45	7-8
Pancar müstahsillerine pek mühim ve faydalı öğütler	1 Nisan 1928	45	12

³² Fasulyenin ekimine ilişkin yazıların yer aldığı sayılar: "Fasulye nasıl ekilmelidir 1", *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928, s. 6-7; "Fasulye nasıl ekilmelidir 2", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928, s. 12; "Fasulye nasıl ekilmelidir 3", *Çiftçi*, S. 48, 28 Nisan 1928, s. 10.

Çiftçilere çok faydalı bir öğüt	10 Nisan 1928	46	1-2
Bağcılık	10 Nisan 1928	46	3
Ömer otu ³³ ziraat ve ticareti	10 Nisan 1928	46	4-5
Fasulye nasıl ekilmelidir 1	10 Nisan 1928	46	6-7
Ziraatta tuz	10 Nisan 1928	46	9
Zeytinyağcılığımız için müstahsillere düşen mühim vazifeler	10 Nisan 1928	46	12
Buğday ziraatında fena otlarla mücadelenin ehemmiyeti ve bunun usulü	18 Nisan 1928	47	1-2
Ziraat odaları vekil-i muhteremimizden bir rica	18 Nisan 1928	47	4
Denizli'de Bağcılar Birliği	18 Nisan 1928	47	5
Çok zararlı böcek	18 Nisan 1928	47	5
Ziraatı yükseltmek	18 Nisan 1928	47	8

³³ "Ömer otu: Latince ismi Humulus Lupulus. Şerbetçi otu, Mayaotu, Haşışet-ül-dinar olarak da bilinir. Kendirgiller familyasından; yurdumuzda da yetişen tırmanıcı gövdeli, çok yıllık bir otsu bitkidir. Gövde ince ve serttir. Yaprakları uzun saplıdır. Kullanılan kısımları dışı çiçek durumları, çiçekler üzerinde bulunan salgı tüyleri ve köküdür. Çiçeklerin terkininde uçucu yağ, acı maddeler, reçineler, tanen gibi maddeler vardır." (<https://www.dogadanderman.com/makaleler/omer-otu.html> Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021).

Fasulye nasıl ekilmelidir 2	18 Nisan 1928	47	12
Çiftçi	18 Nisan 1928	47	13
Muğla'da zeriyaat	18 Nisan 1928	47	14
Türkiye'de pirinç istihsal ve ziraatı	28 Nisan 1928	48	1-3
Muzur böceklerle mücadele usulleri	28 Nisan 1928	48	4
Tütün Hülasesı	28 Nisan 1928	48	6
İncir ağacının amansız bir haşeresi olan	28 Nisan 1928	48	7
Asmanın Tarihi	28 Nisan 1928	48	8-9
Fasulye nasıl ekilmelidir 3	28 Nisan 1928	48	10
Afyon kelleleri	28 Nisan 1928	48	13
Köylülerimiz dertlerini söylüyorlar	28 Nisan 1928	48	14-15
Ziraat Bankaları ve Bağcılarımız	28 Nisan 1928	48	15
Gübreler hakkında tavsiyeler ve temenniler	8 Mayıs 1928	49	1-5
Asmanın Tarihi	8 Mayıs 1928	49	6-7
Bağcılarımıza Öğüt	8 Mayıs 1928	49	11
Memleketin efendisi eğer müstahsil ise..	18 Mayıs 1928	50	1-4
Sebzecilik bahisleri	18 Mayıs 1928	50	4-5
Tütüncülük	18 Mayıs 1928	50	6
Tütün Hastalıkları	18 Mayıs 1928	50	10-11
Süne böceği	18 Mayıs 1928	50	11

İstihsal hayatımızın mühim düşmanlarından biri	28 Mayıs 1928	51	1-4
Portakallara musallat olan kabuklu bitle mücadele edelim	28 Mayıs 1928	51	6-7
Tütün kurtlarından	28 Mayıs 1928	51	8-9
“Çiftçi”nin avukatı	28 Mayıs 1928	51	9
Keten memleketimize milyonlar getirecek bir maddedir	5 Temmuz 1928	54	1-2
Bağ hastalıklarından klorür	5 Temmuz 1928	54	3
Muzur otların imhası	5 Temmuz 1928	54	7
Zeytin ağacının en mühim bir haşeresi zeytin sineği	5 Temmuz 1928	54	8
Kışın taze meyve	5 Temmuz 1928	54	10
Başka memleketlerde ve bizde gübre istimali	5 Temmuz 1928	54	11
Zeytinliklerin ilaçlanmaları zamanındayız	5 Temmuz 1928	54	13
Dolu haşarata	5 Temmuz 1928	54	16
En güzel başak müsabakası	5 Temmuz 1928	54	16

Yukarıda belirgin başlıklar altında yer alan tarım merkezli yazılara ait künye bilgisi verilmekle birlikte hemen her sayıda çeşitli piyasalardan alınan zirai ürünlerin fiyat bilgilerinin de mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Netice itibarıyla bakıldığında gerek yukarıda bazı temel ürünler üzerinden

yapılan incelemelerden gerekse tablo 1’de yer alan başlıklardan hareketle yapılabilecek çıkarım, *Çiftçi* gazetesinin tarım kesimini yönlendirmeyi ve bilinçli bir üretici pozisyonuna ulaşmaları için gereken desteği sağlama amacına güçlü bir şekilde hizmet ettiğiidir. Belirli sayılar üzerinden yürütülen bu çalışma sayesinde, gazetenin ait olduğu coğrafyaya dayanan zenginliği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

3. Hayvancılıkla İlgili Yazılar

Birinci Dünya Savaşı ve ardından girilen Ulusal Kurtuluş Savaşı Türk milletini uzun yıllar savaş gerçeğiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu savaş ortamının yarattığı olumsuz etki yalnızca tarımsal ürünler üzerinde olmayıp, önemli ihraç kalemleri arasında yer alan hayvancılık faaliyetlerine de yansımıştır. Tarım ürünlerinde olduğu gibi hayvancılık faaliyetlerinde de canlanma ve dolayısıyla ihracat hareketliliği ancak Cumhuriyet’in ilanıyla tekrardan başlamıştır³⁴. Hayvancılık faaliyetlerinin Türkiye’de önem verilen hususlar arasında olduğundan hareketle *Çiftçi* gazetesinde hayvancılığa dair dikkat çeken bazı yazılara değinmekte fayda var. Yapılan incelemede ilk olarak, özellikle ihtiyar kabul edilen hayvanların aşı yoluyla yeniden gençleştirilebilecekleri ve bu sayede onlar üzerinden elde edilen kazancın artırılabilmesine dair öğütlerden oluşan bir yazı dikkat çekmektedir³⁵. Bununla birlikte aynı sayıda hayvanların tırnaklarına dair bir bilgilendirme metni de mevcuttur. Burada hayvanların tırnaklarının, yaptıkları işler kadar, iş sırasında ve görevi gereği yakalandıkları hastalıklar ve maruz kaldıkları sakatlıklar açısından da önemli olduğundan bahsedilir. Ayrıca hayvanların tırnaklarına pek dikkat edilmediğinden yakınılarak, olası bir hastalık durumunda bu dikkatsizliğin ya da ilgisizliğin faturasının ağır olacağı ifade edilmiştir³⁶.

Gazetenin 45. sayısında, toplumların beslenmesinde büyük bir öneme sahip olan süt üretimi ya da daha kapsayıcı bir ifadeyle inek yetiştiriciliğine dair Ziraat Müttehassısı Fikri Faik Bey tarafından Almanya’dan gönderildiği belirtilen makaleye yer verilmiştir. Bu makalede yer alan alt başlıklar şöyledir; “Süt nedir?, Sütü bize hangi hayvanlar temin eder?, Süt inekleri nasıldır?, Memleketimizde süt ineği mevcut mudur?, Memleketimizde inek beslemeğe

³⁴ Aydoğmuş, a.g.t., s. 16.

³⁵ “Hayvanlarınızı aşı ile gençleştirir ve bu suretle de kazancınızı çok artırırınız”, *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927, s. 1-2.

³⁶ “Hayvanların tırnakları pek mühimdir”, *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927, s. 3.

müsait mahaller var mıdır?, İnekler nasıl beslenir?, İneklerimizin gıdası ne olmalıdır?, İnek ahırları nasıl olmalıdır?, Sütün keyfiyet ve kıymetine neler tesir eder?³⁷ vb. bilgilerin verildiği uzunca bir makale yayımlamakla gazetenin yalnızca halkı bu makaleden haberdar etmeyi amaçlamadığını belirtmek gerekir. Herhangi bir kısaltmaya gidilmeksizin yayımlanan bu makale ile *Çiftçi* gazetesi, bahsi geçen hususlarda hem toplumun hem de yöneticilerin dikkatini çekmek istemiştir. Söz konusu yıllarda hayvancılığı geliştirme isteği de göz önüne alındığında gazetenin oldukça faydalı bir hizmet verdiği daha net ortaya çıkar.

Yine başka bir nüshada hayvancılığı geliştirmek adına bu kez tavukçuluk faaliyetleriyle uğraşanlara yönelik olduğu anlaşılan bir yazı tespit edilmiştir. Burada da bu işle meşgul olanlara iyi ve sağlam tavuklar elde etmenin yolları anlatılmıştır³⁸. Ayrıca ileriki tarihli sayılardan birinde de yine tavukçuluk meselesinin ele alındığı ve burada kümeslerin alt zemininin nasıl olması gerektiğinden başlayarak tavukların yumurta kabiliyetlerini artırmak için tavuklara kaymağı alınmış süt verilmesi gerektiğine kadar varan kapsamlı bir yazıya ulaşılmıştır³⁹.

Hayvancılıkla alakalı olarak başka bir yazıda, yaz mevsiminin kurak geçmesi ve hatta bu kuraklığın kış mevsiminde, 1928'nin Nisan'ında dahi etkisini göstermesinden dolayı kasaplık hayvanların çok fazla etkilendiği belirtilmiştir. Yazıdan anlaşıldığına göre, yaşanan bu kuraklık hayvanların beslenmesini ve zorlu kış şartları da birçok yerde hayvanların saklanma olanaklarını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Yok pahasına satışlar olmuş, saman fiyatları aşırı yükselmiş adeta bir kıtlık ortamı oluşmuştur. Bu durumun yarattığı olumsuzlukları telafi etmek için yapılması gerekenlere yer verilen yazıda ayrıca Avrupa'daki hayvanlarla Türkiye'deki hayvanların özellik bakımından mukayesesi yapılarak hayvanları besleme noktasında yapılan hatalara dikkat çekilmiştir⁴⁰. *Çiftçi* gazetesi o dönemdeki hayvancılık faaliyetlerine ilişkin yayımladığı bu yazıyla aslında Türkiye'nin tıpkı tarımda olduğu gibi hayvancılıkta da geri kalmışlığını doğrulamıştır.

Genel olarak bakıldığında *Çiftçi* gazetesi tarım sektöründe olduğu gibi hayvancılıkla ilgili de bilgilendirme yazılarını yayımlama hususunda

³⁷ "Sütçülüğümüz ve inekçiliğimiz ne istiyor", *Çiftçi*, S. 45, 1 Nisan 1928, s. 1-5.

³⁸ "Tavukçuluğa dair", *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928, s. 9.

³⁹ "Tavukçuluğa ait", *Çiftçi*, S. 51, 28 Mayıs 1928, s. 13.

⁴⁰ "Hayvan kıtlığına karşı", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928, s. 14.

süreklilik göstererek bu alanda gelişmenin de ne kadar önem arz ettiğini yansıtmıştır. Bu bilgilendirme yazılarından birisi, gazetede geniş yer verilen arıcılık faaliyetlerine ilişkin metindir. Burada kovanların yerinin nasıl olacağı, nerelerde olması gerektiğinden başlayıp, arıların hangi mevsimlerde nelerden bal topladıkları, bal biriktirip geçimini sağlamak isteyen arıcıların neler yapmaları gerektiği vb. üzerine ayrıntılı bilgiler yer almaktadır⁴¹. Ayrıca gazetenin aynı sayısınının 10. sayfasında arılara ve ballara zarar veren diğer canlılar hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre arıcılık faaliyetinin düşmanları arasında ilk sırada eşek arıları yer almakta, daha sonra bunları karıncalar takip etmekte ve ardından örümcekler, arı biti, ölübaş kelebeği sıralanmakta olup, bunlara karşı yapılacak mücadeleye dair tavsiyelere yer verilmiştir⁴². Sonuç olarak hayvancılıkla ilgili yazılardan kısaca bahsedilmekle birlikte, bu sahaya ilgili araştırma yapacaklara katkıda bulunmak maksadıyla, gazetede yer alan hayvancılığa dair yazıların künyesi aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2: *Çiftçi* Gazetesi'nde hayvancılıkla ilgili yazı başlıkları

Yazı başlığı	Tarih	Sayı	Sayfa bilgisi
Hayvanlarınızı aşı ile gençleştirir ve bu suretle de kazancınızı çok artırırsınız	23 Haziran 1927	26	1-2
Hayvanların tırnakları pek mühimdir	23 Haziran 1927	26	3
Hindi yavruları nasıl beslenir?	23 Haziran 1927	26	4
Keçi yüzünden cinayet	23 Haziran 1927	26	5
Sütçülüğümüz ve inekçiliğimiz ne istiyor	1 Nisan 1928	45	1-5

⁴¹ "Arıcılık", *Çiftçi*, S. 54, 5 Temmuz 1928, s. 4-5.

⁴² "Arıcılık", *Çiftçi*, S. 54, 5 Temmuz 1928, s. 10.

Türk halis eldemi- Halis Eldem İngiliz atı	1 Nisan 1928	45	7-8
Tavukçuluğa dair	10 Nisan 1928	46	9
Kuluçka makineleri, esaları ve neveleri	18 Nisan 1928	47	3
Tavşan tüyü istihali ve ticareti	18 Nisan 1928	47	6-7
Hayvan hastalığı	18 Nisan 1928	47	13
Hayvan kıtlığına karşı	18 Nisan 1928	47	14
Yabani domuzlar ve bunların itlafları	28 Nisan 1928	48	5
Kuluçka makineleri	28 Nisan 1928	48	12
Ruam (sakağı) hastalığı	28 Nisan 1928	48	13
Muzur hayvanların itlafı hakkında kanun	8 Mayıs 1928	49	5
Islah-ı hayvanat kanunu	18 Mayıs 1928	50	5
Tavukçuluğa ait	28 Mayıs 1928	51	13
Arıcılık	5 Temmuz 1928	54	4-5
Arıcılık	5 Temmuz 1928	54	10
Çekirge mücadelesi	5 Temmuz 1928	54	11
Keçi hastalıklarına karşı ne yapılmalıdır	5 Temmuz 1928	54	12
Makinelerle piliç büyütülmesi	5 Temmuz 1928	54	13

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere gazete hayvancılığa dair yazılar, tarıma dair yazılara nispeten daha azdır. Bununla birlikte önceki bölümde yer verilen tablo 1 ile yukarıdaki tablo 2 arasında en büyük benzerlik, gazetenin gerek tarımsal ürünlerde görülen hastalıklar ve bunlarla mücadele gerekse hayvan hastalıkları ve bunlarla mücadele hususlarını

içeren yazılara ağırlık vermesidir. Sonuç olarak Çiftçi gazetesinin tarımın yanı sıra hayvancılıkla uğraşan köylüyü de bilinçlendirme maksadıyla hareket ettiğini söylemek mümkündür.

4. Tarım ve Hayvancılık Dışında Kalan Diğer Yazılar

Çiftçi gazetesinde diğer yazılar başlığı altında sağlık, eğitim, ekonomi, kültür gibi konuların ve dünyadaki gelişmelere dair haberlerin yer aldığı yazılar tespit edilmiştir. Ayrıca gazetede farklı içerikli şiirlere de sıklıkla yer ayrıldığı görülmüştür. Çalışmanın başlığı tarım odaklı bir inceleme olsa da Çiftçi gazetesinin muhtevası hakkında genel bir izlenim uyandırmak maksadıyla, diğer yazılar başlığı altında gazetenin yer verdiği hususlara değinilmiştir.

Tespit edilen diğer yazıların yer aldığı gazete sayılarının künyesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Diğer konuların yer aldığı Çiftçi gazetesi sayıları ve sayfa bilgileri

İçerik	Başlık	Tarih	Sayı	Sayfa
Sağlık	Grip hastalığı	18 Nisan 1928	47	11
	Karaciğer kelebeği	28 Nisan 1928	48	11
	Faydalı bilgiler /Kaç saatte hazmederiz	8 Mayıs 1928	49	10
	Hap nasıl yutulur	8 Mayıs 1928	49	10
	Kelebek hastalığı	28 Mayıs 1928	51	5
Eğitim	Mektebimiz yok	28 Nisan 1928	48	14
	Mektep istiyoruz	18 Mayıs 1928	50	14
	Mektep ve muallim	28 Mayıs 1928	51	12
	Vergiler ne zaman verilir?	23 Haziran 1927	26	4

Ekonomi	Piyasa haberleri	23 Haziran 1927	26	8
	İzmir piyasası	18 Nisan 1928	47	17
	İktisadi haberler, muhtelif piyasalar	5 Temmuz 1928	54	17
Kültürel	Yeni bir yol daha	23 Haziran 1927	26	6
	Keramet satan bir yobaz	1 Nisan 1928	45	16
	Çiçek bahçesi	10 Nisan 1928	46	10
	Ağaç delisi	10 Nisan 1928	46	13
	İşimiz ve hayatımız noktasından su	10 Nisan 1928	46	14-15
	Dehşetli zelzele oldu, başımıza felaketler getirdi	10 Nisan 1928	46	16
	Bir garibe-i hilkat	18 Nisan 1928	47	5
	Yanık bir feryat	18 Nisan 1928	47	13
	Olup biten işler	18 Nisan 1928	47	15
	Mektuplar, şikayetler, cevaplar	18 Nisan 1928	47	16
	Arz-ı teşekkür	28 Nisan 1928	48	12
	Köylerimiz dertlerini söylüyorlar	28 Nisan 1928	48	14
	Çalışmak böyle olur	28 Nisan 1928	48	15
	Olup biten işler	28 Nisan 1928	48	16
	Âdem Babanın öğütleri/Çift	8 Mayıs 1928	49	7
	Köylerde posta	8 Mayıs 1928	49	14
	Nasıl iskân bu?	8 Mayıs 1928	49	15
	Açık muhabere	8 Mayıs 1928	49	15

Küçük havadisler	8 Mayıs 1928	49	15-16
Nahiye teşkilatı	18 Mayıs 1928	50	5
Başlangıç	18 Mayıs 1928	50	8
Çiçekçiler cemiyeti	18 Mayıs 1928	50	8
Suallere cevap veriyoruz	18 Mayıs 1928	50	12
Kokuculuk sayfası	28 Mayıs 1928	51	10-11
Hayati nasihatler	28 Mayıs 1928	51	11
Bir karakol kumandanı	28 Mayıs 1928	51	13
Âdem Babanın öğütleri	28 Mayıs 1928	51	15
Açık muhabere	28 Mayıs 1928	51	16
Küçük havadisler	28 Mayıs 1928	51	16
Köy mektupları/Dertli bir köy	5 Temmuz 1928	54	9
Muhterem karilerimizin suallerine ve müşküllerine cevap veriyoruz	5 Temmuz 1928	54	14
Pek feci bir hal	5 Temmuz 1928	54	15

Yukarıdakilerden başka ayrıca gazetede sürekli olmamakla birlikte dünyada olup bitenlerin anlatıldığı yazılara da rastlanmıştır⁴³. Diğer başlığı altında yapılan tablo itibarıyla ortaya çıkan temel sonuç, mevcut konular içerisinde kültürel içerikli yazıların daha fazla olduğudur. Sağlığa dair yazılar da az olmamakla beraber eğitimle ilgili ise yayımlanan yazılarda diğer konulara nazaran bir kısıtlılık olduğu ortadadır. Tüm bunlara ilaveten yapılan inceleme esnasında farklı içeriklere sahip sekiz adet şiir tespit

⁴³ Dünyada olup bitenleri konu alan yazılara örnek olarak; "Dünyada neler oluyor", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927, s. 7 ve "Dünyada neler oluyor", *Çiftçi*, S. 45, 1 Nisan 1928, s. 15 gösterilebilir.

edilmiştir. Bu şiirler kimi zaman öğüt⁴⁴ niteliği taşıırken, kimi zaman bir yakarış⁴⁵ şeklinde olabilmiş ama ağırlıklı olarak köyü ve çiftçiyi⁴⁶ konu almışlardır.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda yayımlanan *Çiftçi* gazetesinin belirli sayıları incelenmiş ve bunlardan elde edilen veriler tablolarla desteklenerek aynı zamanda bir nevi ilgili sayıların indeksi oluşturulmuştur. Çalışmada ayrıntılı künye bilgilerine yer verilmesinin en önemli sebebi, *Çiftçi* gazetesi üzerine yapılan ilk kapsamlı inceleme olmasıdır. Gazetenin şimdiye kadar ele alınmamış olmasının sebeplerinden birisi olarak gazetenin tüm sayılarına ulaşabilme problemi gösterilebilir. Ancak zengin bir içeriğe sahip olan gazetenin eldeki sayılarının gazete hakkında genel bir kanı oluşturmaya yetecek niteliğe sahip olduğu tespit edilmiş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkedeki tarım sektörüne bakış açısına dair bir kesit sunulabilmiştir.

Sonuç olarak *Çiftçi* gazetesiyle alakalı yapılabilecek en kısa değerlendirme, gazetenin tarımla uğraşan kesime önemli bir hizmet verdiğidir. Çünkü incelenen metinler halkı bilgilendirmenin yanında doğru bir biçimde yönlendirme yapmayı da amaçlamıştır. Gazetenin asıl ağırlığı tarıma verdiği gerçeğinin yanında ele alınan diğer konular, gazetenin çok yönlü olduğunun somut ispattır. Tarımın önemini koruduğu ve geliştirilmeye çalışıldığı o yıllarda, tarımı göz ardı etmenin imkansızlığı da hesaba katıldığında, gazetenin ne kadar kıymetli bir görev üstlendiği anlaşılmaktadır. Gerek tarıma dair gerekse diğer konulara ait metinler üzerinden yürütülen bu çalışma ile bundan sonra yapılacak çalışmalara bir nebze de olsa katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

⁴⁴ Çiftçilere hitaben yazıldığı anlaşılan ve öğüt niteliği taşıyan şiire bir örnek olarak, "Yavrunu okut", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927, s. 5.

⁴⁵ "Münacat", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928, s. 9.

⁴⁶ "Çiftçi", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928, s. 7; "Köyde gün batarken", *Çiftçi*, S. 45, 1 Nisan 1928, s. 9.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar ve Makaleler

- ARIKAN, Zeki, "Dilde Sadeleşme Akımı ve Köylü Gazetesi", *Kebikeç*, S. 4, 1996, ss. 129-148.
- ARIKAN, Zeki, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, S. 2, 1988, ss. 187-200.
- AYDOĞMUŞ, Ezgi, *Atatürk Dönemi Tarım Politikalarının Balıkesir'deki Uygulamaları (1923-1938)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2017.
- DEMİR, Kenan, "Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: Ekinci", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIX/1 (2007), ss. 54-74.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- KESKİN, Özkan, "Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 30, S. 2, 2015, s. 479-505.
- MENEKŞE, Metin, "Köylü Gazetesi'nin Girit Adası'nda Yaşanan Siyasi ve Sosyal Olaylara Bakışı (1909)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, Ocak 2019, ss. 163-193.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir Haberler - Belgeler- Yorumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.
- ÖZÇELİK, Özer ve TUNCER, Güner, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 1, Haziran 2007, ss. 253-266.
- ÖZGÜN, Cihan, *Bereketli Topraklarda Üretmek ve Paylaşmak: İzmir ve Çevresinde Ticari Tarım (1844-1914)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2014.
- ÖZKAYA, Yücel, *Millî Mücadelede Atatürk ve Basın I*, Cumhuriyet Yayınları, 2001.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

II. Süreli Yayınlar

Çiftçi Gazetesi

- "Arıcılık", *Çiftçi*, S. 54, 5 Temmuz 1928.
- "Asmanın Tarihi", *Çiftçi*, S. 48, 28 Nisan 1928.
- "Asmanın Tarihi", *Çiftçi*, S. 49, 8 Mayıs 1928.
- "Bağcılarımıza Öğüt", *Çiftçi*, S. 49, 8 Mayıs 1928.

- "Bağcılık", *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928.
- "Bağlarda Bir Akşam!.." , *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928.
- "Buğday ziraatında fena otlarla mücadelenin ehemmiyeti ve bunun usulü", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928.
- "Çiftçi", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928.
- "Çiftçilere çok faydalı bir öğüt", *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928.
- "Denizli'de Bağcılar Birliği", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928.
- "Dünyada neler oluyor", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927.
- "Dünyada neler oluyor", *Çiftçi*, S. 45, 1 Nisan 1928.
- "Eskişehir'de ilk buğday", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927.
- "Fasulye nasıl ekilmelidir 1", *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928.
- "Fasulye nasıl ekilmelidir 2", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928.
- "Fasulye nasıl ekilmelidir 3", *Çiftçi*, S. 48, 28 Nisan 1928.
- "Hayvan kılıfına karşı", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928.
- "Hayvanların tırnakları pek mühimdir", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927.
- "Hayvanlarınızı aşı ile gençleştirir ve bu suretle de kazancınızı çok artırırsınız", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927.
- "İncir ağacının amansız bir haşeresi olan", *Çiftçi*, S. 48, 28 Nisan 1928.
- "İncir kurtlarıyla mücadele edelim", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927.
- "İncirlerimiz müşterilerini kaybedecek mi?", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927.
- "Köyde gün batarken", *Çiftçi*, S. 45, 1 Nisan 1928.
- "Mısır buğdayı makinesi", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927.
- "Münacat", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928.
- "Pancar müstahsillerine pek mühim ve faydalı öğütler", *Çiftçi*, S. 45, 1 Nisan 1928.
- "Sütçülüğümüz ve inekçiliğimiz ne istiyor", *Çiftçi*, S. 45, 1 Nisan 1928.
- "Tavukçuluğa dair", *Çiftçi*, S. 46, 10 Nisan 1928.
- "Tavukçuluğa ait", *Çiftçi*, S. 51, 28 Mayıs 1928.
- "Tütün Hastalıkları", *Çiftçi*, S. 50, 18 Mayıs 1928.
- "Tütüncülük", *Çiftçi*, S. 50, 18 Mayıs 1928.
- "Yavrunu okut", *Çiftçi*, S. 26, 23 Haziran 1927.
- "Zeytin ağacının en mühim bir sineği", *Çiftçi*, S. 54, 5 Temmuz 1928.
- "Zeytinliklerin ilaçlanmaları zamanındayız", *Çiftçi*, S. 54, 5 Temmuz 1928.
- "Ziraatı yükseltmek", *Çiftçi*, S. 47, 18 Nisan 1928.

III. İnternet Kaynakları

<https://www.dogadanderman.com/makaleler/omer-otu.html> Erişim tarihi: 17 Aralık 2021.

EKLER

۱۱۵۳
۱۱۵۳

حفتی حجتی

آدرهس : از مریده بکار سو قاغده	مقصدین : چتچیلره فائدهل اولمه چالیشقدر	صاحب ومدیری : راشد خلیل
--------------------------------	--	-------------------------

آر زوسی بوکسک، فکر لری بوکسک قدر نی والیمز باظلم بااتا

<p>سای</p> <p>۳۶</p>	<p>کی بو زندان جنایت کوله مه خسته ای ایچیر یزین نه اوله چی ؟ دنیاده اولالیر آییدنده یول پیلامه خبر یز</p>	<p>مغنییا بوسه سنک اوکورد، مصر بوفدای باکته سی سزیمچیلکده طوبراق هندی باوروزی وریکیل نه زمان ویریلیر ؟ یاوروزکی اوفوت (شعر)</p>	<p>ایچینه کیلر</p> <p>انتخاب حیوانلر کتبله شیر اسکیضهرده ایلیک بوفدای ایچیر اووروزی ... حیوان طیر ناملری</p>	<p>حزیران ۱۹۲۷</p> <p>۳۳</p>
------------------------------------	---	---	---	--

ییلانی : درت لیرادر

Ek 2: İzmir’deki bazı ürün kalemleri üzerinden piyasa bilgilerini gösteren 23 Haziran 1927 tarihli *Çiftçi* gazetesinin 8. sayfası.

(جفتی)

۱۸ مایس ۱۹۲۸

۶ صفحه

توتونچیلیک

چیکنه مکده اولدقلری اوکر نیشلر .. بوکون بيله دنیا یوزنده توتون چیکنه بیلر و بونک تیریا کیلری واردوکه اوزماندن قاله اولسه کرکدر .

توتون فرانسهیه سوقان پورتیکیز سفیری ژان بئودرکه بوندن ۳۶۸ سنه اولدر . توتونک زهرلی و تأثیرلی قسمنه بيله نیفوتین دیشلدرکه سب فرانسهیه کیتیرن بوسفریک اسمی نیفولمسیلدر . اوروباده و آسرافاده عادتدر . کم برشی ایجاد بیدرسه اولنک اسمنی اوشیه طاقارلر و اوآدامک اسمی ده ایدی صورتده باشار کیدر . مثلا چیچک آشیشی بولوب انسانغه کله مهم برخدمت ایا ایتش اولان و چوجوقلرک حیاتی قورتاران اکتایز دوقوتونک اسمی جه نئهر اولدنی ایچون چیچک آشیشده جه نئهر آشیشی درلر . کذالک میقروبارلی کشف ایند فرانسیز دوقوتونریک اسمی پاستور اولدنی ایچون بر شی مضر میقروباردن آیتلامهیه پاستوریزه ایتک درلر . سدددن چتقیلم .

توتونک ایچنده نیفوتین دینین برزهر بولوندیغی سویله مندک ایشته بوزهر انسانلرک صحتی یوزدیغندن بر چوق کیمسه رحمت حکومتلر توتون علیهنده بعضی تدبیرلر بایشلر سده فائدهسی اولمیشدر . توتون استعمالی کوندن کونه چوغالقددر .

بوندن طولانی حکومتلرده استفاده چتتی دوشونمشلر و انحصار اصولی قبول ایشلدر . اوروبایک برچوق حکومتلرده انحصار اصولی وارددر . چوتکه حکومتلره مهم واردات کیتیرمکدهدر . بعض حکومتلرده باندولر اصولی قبول ایشدر .

توتون قولایلمی

توتون دلودرلو قولاینیرلر . کیمسی یارافلری چیکر . صوبی اهرکه بواک فناسیدر . چوتکه توتونک زهرلی صوبی طوغریدن طوغری معدهیه کیدر . ووجودی زهرلرک فضایه توتون قولاینانلر قیلش توتون قولاینلرک بیلدیکنر سیغاره دیتکدر . بعضیلری ده یاراقلی صاراراق ایچرلرکه بوکاده یاراق سیغارهسی درلر یاخود چووق ایچنه فونرق ایچلور . فقط بو توتون بونلر آزالقددر . رغبت کیتدیکه بیلدیکنر سیغارهلره بایلمقدده بونک استعمالی چوغالقددر .

توتون نوز حالته کیترله کدن سکرده قولایلمقددهدرکه بوکا انفییه درلر . توتون قیریشلری قانادیلارلق بایلان آس صومضر حشراتی محو ایتک ایچون علاج کئی قولایلمقدده وچوق فائدهسی کورولمکدهدر . بوقایده سویلدیکنر کئی الک فضایه ضرر ویرنه چیکنه یهک قولایلان توتوندر .

توتونک انواعی

توتونک بک چوق انواعی وارددر . برچوق توتونلر چیقدقلری ملکتنلرک اسملرله یاد اولورلر . فقط باشلیجه ایکی بویوک صنفه آریلیرلر .

۱ — آمریقانجسی
۲ — سوریه جنسی
آمریقا جنسی ؛ توتونلر ایی توتونلدر . بزم روم ایلی

توتونچیلیک مالک اجنبیهه اخراج ایتدیکنر مادهلرک الک باشنده کایر . بک مهم بر اخراج محصولدر . بو یوزدن مالکتنره میلیونلر کیرمکده و ملکتنر خلقک بر قسمی یوزدن کیتمکدهدر . ساه علیه محصول هم دها اوچوز ومده دها نایس اولارق بئیشدیرمک ایچون چالیشمه لازمدر . بو چالیشمه لر بر از بیلکی ایله اولور . مستحصللریز بویکیلردن محروم اولاملیدر . مثلا توتون ایچون هانکی نارلابی انتخاب ایلیدر . کوربر اصل اولیلیدر . هانکی تخملی قولاینایدر . قوروتقه نصل اوله جقددر . توتون خسته قلمری و نداویلری نصلدر . توتونلرک ایشلنمه اصوللری نلدر . توتونلر قاج درلودر ؟ توتونلری مالک اجنبیهه سوق ایدجه کرحاله نصل کیتیرمیدر ؟ توتون بونلری بیلک لازمدر . ایشته بزده بونون بونلردن بویوره بقی شیلردن عت ایدهرک محترم مستحصل بیلکیکنر آرتنه سنه یاردم ایتک ایسته یوزر .

توتونره نر قور سرمدر

توتونک مالک محصولاتی آراسنده توتون الک باشده کایر . ملکتنلرک هواسی صوبی طورانی و خلاصه اقلیمی دنایک الک کوزل توتونلری بئیشدیرمک مساعدر . اوروبا و امریقایه هر سنه میلیونلرجه کیلو توتون صاعقددر . حرب عمومیدن اولکی ایستاتستیکلر سنوی ۳۵ — ۴۰ میلیون کیلو اولدنی کورتمکدهدر .

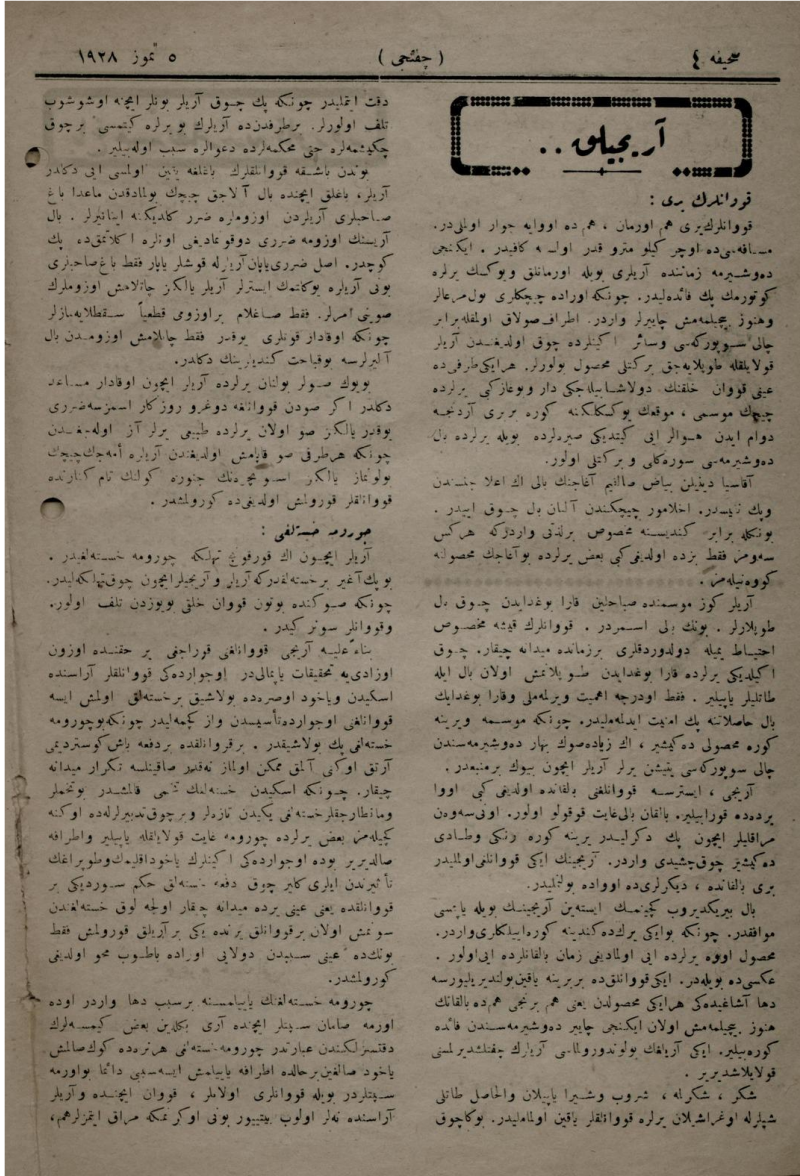
فقط کرک بویوک حرب کرک اونق تعقیب ایند استقلال حرب حاصلاتی آزالمشدر . سنوی محصولات اون بش میلیون کیلویه قدر دوشمشدر . فقط احوال دوزهله کدن سکره ملکتنلرک هر شی کئی توتون حاصلاتی و اخراجی ده آرتنه باشلادی .

ساه علیه توتون بئیشدیرمک اهمیت و برملی بز . بالخاصه ای نفیس توتون یایان مناطقده توتونچیلیکی ایلرله علی بز . توتون ملکتنره سنوی یوزیکلرجه حقی میلیونلرجه لیرا کیرمسه سب اولان بک مهم بر محصولدر .

توتونره ندره هیقردی

توتون امریقایده ، چینده ، ایرانده ، مصرده ، اوسترایلایده خدانی ثابت برحاله بولور . سکره اصلاح ایدلش اولان بونونکی توتونلرک کانهسی امریقایه آتیل اطلرلندن کیشدر . توتون اسبانوللر امریقایده بولورق اوروبایه کیتیرمشلدر . معلوم یا . امریقانی کشف ایند قریستوف قولومب ایدی . واوندن سکره امریقایه ایلک کیدنلر اسبانوللر اولمش ایدی . اسبانوللر امریقایده کوردکاری هنوز وحشی آداملرک اعزلنده بر شیلر چیکنه دکارجی کورمشلر و سراق ایدوب نه اولدنی اکلایم ایسته مشلر . نتیجهه وحشیلرک توتون

Ek 3: Gazetede yer alan tarıma dair yazılara bir örnek, "Tütüncülük", 18 Mayıs 1928, s. 6.

Ek 4: Hayvancılık faaliyetleriyle alakalı örnek bir metin, "Arıcılık", 5 Temmuz 1928, s. 4.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 121-150.

Geliş Tarihi: 2 Aralık 2021
Kabul Tarihi: 11 Ocak 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİ'NİN MÜBADELE SIRASINDA YUNANİSTAN'IN KAYALAR ve KOZANA ŞEHİRLERİNDEKİ FAALİYETLERİ

Semih ÇINAR**

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda ilk sınavı olan mübadele, devletin henüz yeni kurulduğu ve birçok sorunla ilgilenmek zorunda olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Mübadele işinin zorluğu daha mübadelenin başlamasından önce öngörülmüş ve bu işi yürütecek bir bakanlık kurulmuştur. Mübadillerin karşılaşacağı sorunları asgariye indirmek için geçmiş yıllarda yaşanan savaşlarda ve göçlerde gösterdiği yararlılıklarla takdir kazanan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin de yardımına başvurulmuştur. Hükümet ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir çalışma programı hazırlanarak cemiyetin mübadelede üstleneceği görevler belirlenmiştir. Belirlenen çalışma programına göre, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bindirme ve indirme iskelelerinde sağlık heyetleri görevlendirmesine, yolculuk sırasında vapurlarda sağlık heyetleri bulundurmasına, mübadillerin geçici barınmaları için çadır ve barakalar kurmasına, mübadillere eşya ve erzak yardımları yapmasına karar verilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, hükümet ile yaptığı çalışma programına bağlı kalarak Yunanistan'ın çeşitli bölgelerine sağlık heyetleri göndermiştir. Yunanistan'a gönderilen bu heyetlerden ikisi 41. Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti ve 42. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti olmuştur. Şubat ayı ortalarında İstanbul'dan ayrılarak Selanik üzerinden görev bölgelerine giden heyetler Şubat ayı sonlarında görevlerine

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (semihcinar59@gmail.com). ORCID ID: 0000-0002-0127-2599.

başlamışlardır. Bu çalışmada Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan belgeler çerçevesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kayalar ve Kozana şehirlerinde görevlendirdiği imdad-ı sıhhi heyetlerinin faaliyetleri incelenmiş, heyetlerin kimlerden oluştukları, görev süreleri boyunca üstlendikleri sağlık hizmetleri, mübadillerin Türkiye'ye sevkleri sırasında üstlendikleri görevler, muhtaç durumda olan mübadiller için yaptıkları yardımlar tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Kayalar, Kozana, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, İmdad-ı Sıhhi Heyeti.

ACTIVITIES OF THE RED CRESCENT IN THE CITIES OF PTOLEMAIS AND KOJANI, GREECE DURING THE POPULATION EXCHANGE

Abstract

Turkish - Greek Population Exchange, which is the first social, political and economic test of the Republic of Turkey, was took place in a period when State of Turkish Republic was just established and aslo had to deal with many problems. The difficulty of the populatin exchange was foreseen even before the start of the exchange and a new ministry was established to carry out this work. In order to minimize the problems that the immigrans would encounter, they applied the help of the Red Crescent which had been appreciated for its usefulness in wars and migrations in the past years. As a result of the negatiations between Government and Red Crescent, having prepared a cooperaiton program, the limits of the services that the society would undertake during the exchange were determined. According to the cooperation program, it is decided that the Red Crescent would assign health delegations at loading and landing docks, keep delegates on the ferries during the journey, set up tents and barracks for temporary shelter, and provide goods and supplies for refugees. The Red Crescent Society, adhering to its work program with the government, sent help committees to various regions of Greece. Two of these delegations sent to Greece were Ptolemais and Kojani help committees. The help committees, which left Istanbul in mid-February and went to their duty regions via Thessaloniki, started their duties towards the end of February. In this study, it is examined the activities of help committees charged by the Red Crescent in Ptolemais and Kojani within the frame of the documents in the Red Crescent Association and evaluated of whom the delegations consist, medical services undertaken during their period, tasks taken on

during shipping refugees to Turkey, and food aids for need needful refugees.

Keywords: Population Exchange, Ptolemais, Kojani, The Red Crescent, Help Committee.

Giriş

Bağımsız olduğu tarihten itibaren Osmanlı Devleti aleyhine sınırlarını genişleten Yunanistan'ın dış politikadaki başlıca hedefi Makedonya, Epir, Batı ve Doğu Trakya, İstanbul, Batı Anadolu, Girit ve diğer Ege adalarını da içine alan bölgeleri topraklarına katmak olmuştur. Megali İdea adı verilen bu politika çerçevesinde hareket eden Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri bloğunda dahil olmuş, İtilaf bloğunun savaşı kazanması ile oluşan yeni konjonktürde Megali İdea hedefini gerçekleştirme zemini bulmuştur. Yunanistan'ı temsilen Paris Barış Konferansı'na katılan Yunan Başbakanı E. Venizelos, İtilaf Devletleri'nin davasına gösterdiği sıkı bağlılığın mükâfatı olarak Yunanistan'a İzmir ve çevresini işgal etme izninin verilmesini istemiştir¹. Venizelos'un işgal etmek istediği bölgede kendi emelleri bulunan İtalya bu teklife karşı çıkmıştır. Konferans görüşmelerinde Anadolu ve Adriyatik Denizi üzerindeki taleplerini diğer devletlere kabul ettiremeyen İtalya, 24 Nisan 1919 tarihinde protesto amacıyla konferanstan çekilmiştir. Bu durumu fırsat bilen Venizelos, 6 Mayıs 1919 tarihinde İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden Yunan ordularının İzmir'i işgal etmesi için gerekli olan onayı almıştır².

Paris Barış Konferansı'ndan dilediği onayı alan Venizelos, vakit kaybetmeden İzmir'i işgal planını yürürlüğe koymuştur. 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan birlikleri İzmir'e çıkarılmış ve İzmir'den başlayan işgal ilerleyen süreçte Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştır. Anadolu halkının işgaller karşısında tepkisiz kalmayarak direnişe geçmesi Türk Tarih literatüründe Millî Mücadele dönemi olarak isimlendirilen dönemi başlatmış,

¹ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 117.

² Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 48-49; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 55.

9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordularının İzmir'e girmesiyle Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele'nin askeri safhası son bulmuştur. Yunanistan'ın Anadolu'dan sökülüp atılmasından sonra Türkiye ile Batılı devletler arasındaki barışı tesis etmek üzere 1922 yılı Kasım ayında Lozan'da bir konferans toplanmıştır. Lozan Konferansı'nda alınan kararlardan biri de Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi yapılması kararı olmuştur.

Yunanistan'da yaşayan Türkler ile Türk hakimiyeti altındaki topraklarda yaşayan Rumların mübadele edilmesi fikri ilk olarak 1914 yılında gündeme gelmiştir. Balkan Savaşlarında Makedonya bölgesinin güneyini ele geçiren Yunanistan, bu bölgede yaşayan Türkleri göçe zorlamış, 1912 yılı kışında Yunanistan'dan Osmanlı Devleti'ne göçmen akını başlamıştır. Bu göç dalgası Osmanlı Devleti'ni alışlagelmişin dışında bir politika izlemeye sevk etmiştir. Geçmiş yıllarda yaşanan benzer durumlarda muhatabına verdiği notalarla durumu protesto eden devlet bu defa fiili tedbirlere de başvurarak Osmanlı topraklarında meskûn Rumları göçe zorlanmıştır. Rumların Doğu Trakya ve Anadolu'dan çıkarılmalarına engel olamayan Yunan hükümeti, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeyi göze alamamış, meseleyi diplomasi ile çözüme yoluna gitmiştir³. Osmanlı hükümeti ile Yunan hükümeti arasında yapılan görüşmeler neticesinde 1 Temmuz 1914 tarihinde bir mutabakata varılmıştır. Varılan mutabakata göre, Doğu Trakya ve İzmir ve çevresi Rumları ile Makedonya ve Epir bölgeleri Müslümanlarının isteğe bağlı olmak şartıyla karşılıklı göç ettirilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle mübadeleye başlanamamış, 14 Aralık 1914 tarihinde iki devlet arasındaki mübadele görüşmeleri son bulmuştur⁴. On yıl boyunca devam eden bir dizi savaşın ardından tekrar gündeme gelen mübadele meselesi Lozan Antlaşması'na ek olarak hazırlanan bir sözleşme ve protokol ile uygulamaya konulmuştur.

³ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 26-27; H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2001, s. 124; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 251.

⁴ Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, (2010), s. 158-159; Hasan Taner Kerimoğlu, "Mübadele Girişimi: 1914 Mübadele Girişimi ve Tarihsel Önemi", *Mübadele Kitabı*, (Editörler Olcay Pullukcuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 183-185.

Hem Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hem de Yunanistan'ın savaştan yeni çıkmış devletler olduğu göz önünde bulundurulursa mübadelenin tatbiki, her iki devlet için de son derece zor koşullar altında gerçekleşmiştir. 1877-78 Osmanlı - Rus Harbi, 1897 Türk - Yunan Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında kritik görevler üstlenerek devletin yardımına koşan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, mübadele meselesinde de devleti yalnız bırakmayarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yardımına koşmuştur. Uluslararası Kızılaç Komitesi örnek alınarak kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu, 11 Haziran 1868 tarihine kadar uzanmaktadır. İlk olarak Mecruhîn ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti (Hasta ve Yaralı Askerlere İmdat ve Yardım Cemiyeti) adını taşıyan cemiyet, savaş alanlarındaki yaralı askerlere yardım etmek amacıyla kurulmuştur. 14 Nisan 1877 tarihinde "beyaz zemin üzerine kırmızı hilal ay" amblem olarak kabul edilmiş ve cemiyetin adı Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin tüm savaşlarında ve göç hareketlerinde muhtaç durumda bulunanlara yardım eli uzatan cemiyet, TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırma kararı almasının ardından 2 Kasım 1922 tarihinde adını Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirmiştir⁵.

Bu çalışmada, Türkiye Kızılay Derneği Arşivi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri ışığında mübadele sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yunanistan'ın Kayalar ve Kozana şehirlerinde görevlendirdiği imdad-ı sıhhi heyetlerinin faaliyetleri incelenecektir. Heyetlerin kimlerden oluştukları, yürüttükleri sağlık hizmetleri, muhtaç durumda olan kişilere yaptıkları yardımlar ve mübadillerin sevkleri sırasında üstlendikleri görevler tespit edilecek, görev yaptıkları süreler zarfında gösterdikleri yararlılıkların yeterliliği irdelenerek değerlendirilmesi yapılacaktır.

⁵ 1935 yılında Türkiye Kızılay Cemiyeti adını alan cemiyet, 1945 yılında Türkiye Kızılay Derneği, 2014 yılında ise Türk Kızılayı adını almış ve günümüze kadar uzanan süreçte faaliyetlerine kesintisiz olarak devam etmiştir. Bkz. Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-1, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020, s. 64; Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-2, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020, s. 22.

1- Mübadele Sözleşmesinin İmzalanması ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kurulması

Batı Anadolu ve Doğu Trakya üzerinde üç yılı aşkın bir süre devam eden Yunan işgali sırasında bu bölgelerde yaşanan birçok Rum Türklere karşı silahlı faaliyetlerde bulunmuşlar ya da Yunan hükümetinin silah altına alma çağrısına uyarak Yunan ordusuna katılmışlardır. Yunanistan'ın Anadolu harekâtı sırasında cami ve mescit yakma, Türklerin mallarını yağmalama, toplu katliamlarda bulunma, taciz ve tecavüz gibi birçok insanlık dışı eyleme karışan Rumlar, Türk ordusunun nihai zaferi üzerine Yunan ordusunun Anadolu'yu tasfiyeye girişmesiyle telaşa kapılmışlar, Türklerin intikam peşine düşmelerinden korkarak Yunan ordusunun peşi sıra adalara ve Yunan ana karasına göçe başlamışlardır⁶. Böylelikle toprak genişletme hülyasıyla başlatılan Küçük Asya Harekâtı, plansız bir nüfus artışıyla son bulmuş, 1922 yılı sonuna geldiğinde Yunanistan'a iltica eden Rumların sayısı 1.000.000'ü aşmıştır. Yunan hükümetinin sayıları milyonu aşan bu sığınmacıları iskân etme işinin üstesinden gelememesi Türkler üzerindeki baskıların da artmasına neden olmuştur⁷. Acilen çözüme kavuşturulması gereken bir mesele haline alan bu durum, Türkiye ile Batılı devletler arasındaki savaş durumuna son vermek üzere toplanan Lozan Konferansı'nın öncelikli meselelerinden biri haline gelmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus sorunu Lozan Konferansı'nda azınlık meselelerinin görüşüldüğü oturumlarda ele alınmış ve iki devlet arasında yapılacak karşılıklı nüfus göçü ile sorunun çözülmesine karar verilmiştir. 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan *Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* ile mübadele uluslararası bir anlaşmaya bağlanmış ve mübadelenin kapsam ve kuralları belirlenmiştir. On dokuz maddeden oluşan bu sözleşme ile Türk topraklarında yerleşik Rum-Ortodokslar ile Yunanistan'da yerleşik Müslümanların zorunlu mübadelesine karar verilmiş, İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler mübadele dışı bırakılmışlardır. Mübadiller terk ettikleri ülkenin vatandaşlığını yitirecekler, gidecekleri ülkeye ayak bastıkları andan itibaren o ülkenin vatandaşı sayılacaklardır. Her türlü taşınabilir mallarını yanlarında götürebilecekler ve

⁶ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Cilt I, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 236; Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 287-288.

⁷ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8.

bu mallardan giriş-çıkış vergisi alınmayacaktır. Mübadillerin taşınmaz mallarının bedelleri tespit edilecek ve gittikleri ülkede bu taşınmazlara eş değerde taşınmaz mal verilecektir. Mübadele işlerinin takibini sağlamak üzere karma bir mübadele komisyonu -Muhtelit Mübadele Komisyonu- kurulması kararlaştırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış tarafsız bir ülkeye mensup bir başkanın yöneteceği bu komisyonda üç tarafsız üye bulunacak, bu üyeler dönüşümlü olarak komisyona başkanlık edecektir. Tarafsız üç üyenin yanı sıra Türkiye ve Yunanistan da komisyonda dörder üye bulunduracak, on bir üyeden oluşan bu komisyonun başlıca görevi mübadelenin işleyişini denetleyip, mübadillerin her türlü haklarını güvence altına almak olacaktır. Komisyon, gerekli gördüğü durumlarda alt komisyonlar kurma yetkisine de sahiptir. Mübadillerin her türlü taşınır ve taşınmaz mallarının değeri Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından belirlenecek, bu konudaki itirazlar komisyonca kesin hükme bağlanacaktır. Sözleşmede mübadelenin tarafları olan devletlerin mübadele edilecek halklara gidişleri için belirlenen tarih gelmeden yurtlarını terk etmeleri ya da mallarını ellerinden çıkarmaları için baskı yapmamaları kararlaştırılmıştır. Sözleşmenin 1. maddesinde mübadele işine 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlanmasına karar verilmiş, 19. Maddede ise sözleşmenin Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının bir parçası olduğu belirtilerek yürürlüğe girmesi için bağıtli tarafların barış antlaşmasını onaylamaları şartı konmuştur⁸. Lozan Konferansındaki görüşmelerin kesintiye uğraması nedeniyle antlaşmanın imzalanması 1923 yılı Temmuz ayını bulmuş, mübadeleye taraf devletler antlaşmayı ancak Ağustos ayında onaylayabilmiştir⁹.

Mübadele sözleşmesine taraf olan devletlerin 1923 yılı Ağustos ayında Lozan Antlaşması'nı onaylamalarından sonra mübadele hazırlıklarına başlanmıştır. TBMM'de mübadele işlerini yürütecek kurumun teşkilat yapısıyla ilgili görüşmeler yapılmış, mübadele işlerini yürütmek üzere Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti adını taşıyan yeni bir bakanlık kurulmasına karar verilmiştir. 20 Ekim 1923 tarihinde yapılan oylamada Mustafa Necati Bey (Uğural), Mübadele, İmar ve İskân Vekili seçilmiştir. Mustafa Necati

⁸ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 272/12-40-40-3; Ayrıca bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 185-191; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969, s. 17-22.

⁹ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 176.

Bey'in 6 Mart 1924 tarihindeki istifasının ardından İzmir mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey Mübadele İmar ve İskân Vekilliğine getirilmiş, Celal Bey'in istifasının ardından ise Bursa mebusu Refet (Canitez) Bey 17 Temmuz 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekilliği görevini devralmış ve vekaletin lağvedildiği 11 Aralık 1924 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür¹⁰. Vekâlete 1923 yılı için 6.095.183 lira, 1924 yılı için ise 10.022.535 lira bütçe tahsis edilmiştir¹¹. Mübadelenin planlanandan daha karmaşık ve masraflı bir iş olacağına farkında olan hükümet, daha Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasından evvel Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile görüşmelere başlamış ve cemiyetten yardım talebinde bulunmuştur.

2- Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Hükümet Arasında Yapılan Çalışma Programı

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sosyal, siyasi ve ekonomik anlamdaki ilk sınavı olmuştur. Bir taraftan uzun yıllar devam eden savaşların yarattığı tahribatı tamirle uğraşan devlet, diğer taraftan Türkiye'ye getirilecek olan Türklerin sevk, sağlık, iâşe ve iskân işleriyle meşgul olmak zorunda kalmıştır. Kurulduğu tarihten itibaren devletin yetişemediği ya da yetersiz kaldığı her türlü meselede devletin yardımına koşan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, mübadele işinde de devleti yalnız bırakmamıştır. 29 Ağustos 1923 tarihinde Ankara'ya giden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Müfettişi Dr. Celal Muhtar (Özden) Bey ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi azasından Dr. Hakkı Şinasi (Erel) Paşa, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin mübadele sırasında yapacağı yardımları belirlemek üzere hükümet yetkilileri ile görüşmelere başlamışlardır¹². Birkaç gün süren görüşmelerin ardından 1 Eylül'de Ankara'dan ayrılan Celal Muhtar Bey İstanbul'a dönmüş, Hakkı Şinasi Paşa Yunanistan'daki Türk esirlere dair hususları görüşmek üzere bir süre daha Ankara'da kalmıştır¹³. İstanbul'a dönüşünden evvel *Tevhid-i Efkâr* gazetesi Ankara muhabiri Ekrem Bey'e beyanat veren Celal Muhtar Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin hükümete yardım edeceğini beyan etmiş ancak yardımların içeriği hakkında bilgi

¹⁰ Arı, a.g.e., s. 28-29; Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yay., İstanbul, 2009, s. 99.

¹¹ *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 135.

¹² *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1923.

¹³ *Akşam*, 5 Eylül 1923.

vermemiştir¹⁴. İstanbul'a dönüşünden birkaç gün sonra *Akşam* gazetesine izahat veren Celal Muhtar Bey, hükümetin taleplerinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin altından kalkamayacağı derecede fazla olduğunu ifade etmiş, gelecek 400.000 mübadilin işleri 10 gün gibi kısa bir süreliğine bile üstlenilecek olsa en az 400.000 lira sarf edilmesi gerektiğini, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin elinde bu paranın yarısı kadarının bile olmadığını belirtmiştir. İzahatına cemiyetin yapamayacaklarını sayarak başlayan Celal Muhtar Bey, hükümete verdikleri vaatleri ise bindirme ve indirme iskelelerine birer sağlık heyeti göndermek, yardıma muhtaç olanlara çamaşır ve ilaç yardımında bulunmak ve İngilizlerden satın alınan kamyonlarla mübadillerin eşyalarını taşımak olarak sıralamıştır¹⁵. Nihayetinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kabul ettiği hususları içeren altı maddelik bir çalışma programı hazırlanmış, Hilal-i Ahmer Cemiyeti azalarından Hakkı Şinasi Paşa ile İsmail Besim Paşa'nın imzalarını taşıyan program 5 Eylül 1923 tarihinde hükümete takdim edilmiştir. Hazırlanan programa göre:

1. Yunanistan'daki ihraç kapılarının her birinde tam teçhizatlı birer sağlık heyeti bulundurulacaktır.

2. Yolculuk esnasında ortaya çıkacak hastalıkların tedavileri ve yolcuların işleri gemilerde bulunacak sağlık heyetleri tarafından sağlanacaktır.

3. İskân bölgesi iskelelerinin her birinde onar yataklı dispanserler açılarak sağlık heyetleri bulundurulacak, iskelelere çıkan mübadele ahalisinden hasta olanlar tedavi edilecek ve yardıma muhtaç olanlara çamaşır, fanila, çorap ve ayakkabı dağıtılacaktır.

4. Hasta, ihtiyar, çocuk ve malullerin, iskelelerden iskân bölgelerine sevkleri İngilizlerden satın alınan kamyonlarla sağlanacak, bu kamyonlardan her iskelede iki ile beş adet arasında bulundurulacak, her türlü levazım ve masrafı Hilal-i Ahmer'e ait olacaktır.

5. Ahalinin geçici iskânı için Hilal-i Ahmer'in İngilizlerden aldığı çeşitli büyüklükteki çadır ve barakalardan istifade edilecektir.

6. İngilizlerden satın alınan ve Çanakkale'de bulunan barakalar istifade edilmek üzere hükümete bırakılacaktır¹⁶.

¹⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Eylül 1923.

¹⁵ *Akşam*, 6 Eylül 1923.

¹⁶ BCA, 30/10-123-873-3; TKDA (*Türkiye Kızılay Derneği Arşivi*), Kutu No: 1296, Belge No: 151; THAM, (*Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*), III/26, 15 Teşrin-i evvel [Ekim] 1923, s. 385.

Belirlenen çalışma programının birinci maddesinde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadil sevki yapılacak şehirlerin her birine tam teçhizatlı birer sağlık heyeti göndermeyi kabul etmiştir. İmdâd-ı sıhhî heyeti adıyla anılan bu sağlık heyetlerinde gereği kadar doktor, eczacı, idare ve ambar memurları, hastabakıcı, hademe ve çamaşırçı görevlendirilmiş; muhtaç ve hastalara yardımlarda kullanılmak üzere erzak, elbise, çamaşır, ecza malzemesi ve çadır gibi gerekli malzemeler temin edilmiştir¹⁷. İmdâd-ı sıhhî heyetlerinin başlıca görevleri mübadillerin sağlık durumlarıyla ilgilenmek, bulaşıcı hastalıklara karşı aşı kampanyaları düzenlemek, fakir ve muhtaçlara gıda ve giyecek yardımları yapmak, açıkta kalanların barınma sorunlarını çözmektir¹⁸.

Yunanistan'a gönderilen ilk heyet, Dr. Mahir Bey'in başhekimliğinde 18 Ekim 1923 tarihinde yola çıkan 27. Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyeti olmuştur. Heyette, üç doktor, bir eczacı, bir idare memuru, bir ambar memuru, bir sevk memuru, altı hastabakıcı ve dört hademe görev almıştır¹⁹. Selanik'e varır varmaz işe koyulan heyet, biri Alacaimaret'te diğeri Islahane'de olmak üzere iki dispanser açmıştır. Selanik'te toplanan Türklerin sayısının günbegün artması ve mevsimin kış başlangıcı olması dispanserlerin yetersiz kalmasına neden olmuş, 17 Kasım 1923 tarihinde Selanik'te bir de hastane açılmıştır²⁰. Yunanistan'a gönderilen bu ilk heyeti 28. Hanya, 29. Kandiye, 30. Kavala, 41. Kayalar ve 42. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyetleri takip etmiştir²¹.

3- Hilal-i Ahmer Cemiyeti İmdad-ı Sıhhi Heyetlerinin Kayalar ve Kozana'da Göreve Başlamalarından Evvel Bölgedeki Türklerin Durumu

Mübadele sözleşmesinde mübadele işlerini takip etmek üzere karma bir komisyon - Muhtelit Mübadele Komisyonu - kurulmasına karar verilmişti.

¹⁷ Hilal-i Ahmer, Akşam Nüshası, 5 Mayıs 1924.

¹⁸ Semih Çınar, *Mübadele'de Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2021, s. 53.

¹⁹ Hüseyin Çavdar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 27. İmdad-ı Sıhhî Heyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923-Ekim 1924)", *Vakanüvis*, Yıl: 3, Sayı: 1, (Bahar 2018), s. 118.

²⁰ Mesut Çapa, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010, s. 171.

²¹ Çapa, *a.g.e.*, s. 166. Girit'e gönderilen 28. Hanya ve 29. Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyetlerinin faaliyetleri için bkz. Semih Çınar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri", *Belgi Dergisi*, Sayı: 22, (Yaz 2021/II), ss. 331-352.

8 Ağustos 1923 tarihinde Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Türk azalarının seçimi yapılmış, Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in riyasetinde yedi kişilik bir heyet kurulmuştur. Heyette Dr. Ömer Lütfi (Eti) Bey de Hilal-i Ahmer Cemiyeti delegesi olarak yer almıştır. Başlangıçta yedi kişiden oluşan Türk heyetine işlerin yoğunlaşması ve alt komisyonların kurulmasıyla yeni üyeler de eklenmiştir²². İlk olarak beş alt komisyon kurulmuştur. Tamamı Yunanistan sınırları dahilinde çalışan bu alt komisyonlara, üçü Türkiye'de, üçü Yunanistan'da olmak üzere altı yeni komisyon daha eklenmiştir. Yunanistan'daki sekiz komisyondan ikisi Girit'te (Hanya ve Kandiye şehirlerinde), biri Drama'da, biri Kavala'da, biri Selanik'te, biri Kozana'da, biri Kayalar'da ve sonuncusu da Gümülcine'de görev yapmışlardır. Türkiye'de ise biri Mersin, biri İzmir diğeri ise Samsun bölgesinde olmak üzere üç tali komisyon kurulmuştur²³.

Mübadelelerin işleyişini takip edip, mübadillerin mağduriyetlerini gidermek üzere kurulan bu komisyonlar, görev bölgelerinde hiç de iç açıcı olmayan manzaralarla karşılaşmışlardır. Daha önce de değindiğimiz gibi Yunan hükümeti sayıları 1.000.000'ü aşan mültecileri iskân etme konusunda ciddi sıkıntılar ile karşılaşmış, gelen mültecileri Yunan ailelerin yanına yerleştirdiği gibi Müslüman ailelerin de yanlarına yerleştirmiştir. Böylece Anadolu ve Doğu Trakya'yı terk edip Yunanistan'a iltica etmek zorunda kalan Rumlar ile Türkler aynı çatı altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum bazı yerlerdeki Müslümanların evlerinden atılmalarına neden olmuştur. Bazı Müslümanlar ise baskılara dayanamayarak mallarını mülklerini elden çıkarmışlar ve bir an önce Türkiye'ye sevk edilmek umuduyla Selanik'e gitmişlerdir. 1923 yılı Ekim ayı sonlarında Selanik'te 20.000'den fazla Müslüman toplanmıştır²⁴. Evlerinden atılan Türklerin en bariz örneği, Kozana ve Kayalarlı Türkler olmuştur. Bu bölgelerde yaşayan Türkler daha Sakarya Savaşı'nın yaşandığı günlerde (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) evlerinden atılmaya başlanmış, açlıktan ot yer hale gelmişlerdir²⁵. Mübadele öncesi Kayalar'daki hayatları hakkında bilgi veren birinci kuşak bir Kayalar mübadili, Kayalar'da kışların çok sert geçip bolca kar yağışı aldığını, karakışta kapı kolu biraz fazla tutulsa elin demirden kapı koluna yapışıp

²² Ercan Çelebi, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s. 99-100.

²³ Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1932, p. 370.

²⁴ Ladas, *a.g.e.*, s. 424-425.

²⁵ TBMMZC, (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*), Devre II, İçtima Senesi 2, Cilt 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1975, s. 50.

kaldığını aktarmaktadır²⁶. Bu zorlu hava şartlarında yollara dökülen mübadillerden bilhassa Serfiçe, Kozana ve Karaferye havalisi çok büyük zulümlere uğramışlardır. Bu yerlerin ahalisi yalınayak bir vaziyette Selanik'e doğru yollara dökülmüşler, yollarda soyguncularla karşılaşarak soyulmuşlardır. Selanik'e doğru giden bu akın, Selanik'te insan yığılmaları yaşanmasına neden olmuştur²⁷. Selanik'te toplanan bu kalabalığın içinde yer alan Kozana ahalisinden Dursun, Mustafa, Ali kızı Kerime, Hasan oğlu Mustafa ve Hüseyin Hüsnü imzalarıyla 27 Kasım 1923 tarihinde Selanik tali komisyonuna yazılan bir arzuhalde Kozana ahalisinden 28 hanenin üç aydan beri sefil ve perişan bir şekilde Selanik'te dolaştıkları bildirilmiş, Türkiye'ye geçiş işlemleri için gerekli olan evrakın bir an önce hazırlanması istenmiştir²⁸. Yine Kozana'nın Saltıklı köyü sakinlerinden Ahmet Süleyman, Kadri Bekir, Yakup Mehmet Ali ve Celalettin Ahmet imzalarıyla 3 Aralık 1923 tarihinde Selanik tali komisyonuna yazılan bir başka arzuhalde ise Saltıklı köyünden 28 nüfuslu dört hanenin iki aydan beri Selanik'teki hanlarda ve sokaklarda sefil ve perişan bir halde dolaştıkları bildirilmiş ve bir an önce Türkiye'ye gidiş işlemlerinin yapılması yönünde ricada bulunulmuştur²⁹. 6 Aralık 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne bir yazı gönderen Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk heyeti başkanı Tefvik Rüştü Bey, Kayalar'daki Türklerin durumlarıyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

*Kayalar ve civar köylerindeki Türklerden bir kısmı açlığa mahkumdur. Hilal-i Ahmer Murahhası Ömer Lütfi Bey teklifim üzerine vazifesi hitam bulan Hanya heyetine Selanik tarihiyle Kayalar'a hareket etmesi için emir vermiştir. Yalnız Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin mübadele-i ahali mesaisinde Yunanistan'da aşhane ve hastane küşadı programında mevcut olmadığından Kayalar'da iâşe için tahsisat yoktur. Cemiyet Selanik'te büyük bir mecburiyet karşısında açtığı hastane ve aşhaneyi müşkülâtle idame etmektedir. Binaenaleyh Kayalar'da açılacak aşhane için telgrafla şimdilik 5000 Türk lirasının irsalini ehemmiyetle rica ederim.*³⁰

7 Aralık 1923 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi'ne bir yazı gönderen Muhtelit Mübadele Komisyonu Hilal-i Ahmer Cemiyeti delegesi Ömer Lütfi Bey de cemiyeti durumdan haberdar etmiş, Batı Makedonya'da ve bilhassa Kayalar ve Kozana'da bulunan Türklerin vaziyetinin çok elim

²⁶ Firdevs Tunçay, *Hasretin Çocukları Makedonya ve Rumeli Muhacirlerinin Gerçek Öyküleri*, Matsis Matbaa Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2021, s. 183.

²⁷ TBMMZC, Devre II, İçtima Senesi 2, Cilt 9, TBMM Matbaası, Ankara, 1975, s. 58.

²⁸ *Salt Araştırma*, ACDCGVEP00001E058.

²⁹ *Salt Araştırma*, ACDCGVEP00001E036.

³⁰ TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 9.

olduğunu ekleyerek bazı yerlerde şimdiden açlığın baş gösterdiğini bildirmiştir³¹. Kayalar ve Kozana'daki Türklerin durumlarından haberdar olan Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, 17 Ocak 1924 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bir telgraf göndererek Kayalar ve Kozana'daki Türklerin açlıktan ot yemeye başladığını haber aldığını belirtmiş, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin her iki bölgeye de serian imdad-ı sıhhi heyeti göndermesini talep ederek bu heyetlerin oradaki muhtaç insanları iâşe etmeleri için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 30.000 lira gönderdiğini bildirmiştir³².

Kayalar ve Kozana'daki Türklerin durumları hakkında bilgilendirilen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1924 yılı Şubat ayında biri Kayalar'da diğeri ise Kozana'da görev yapacak iki imdad-ı sıhhi heyeti oluşturmuştur. Antalya vapuru ile Selanik'e giden heyetlerin eşyalarının gümrük vergisinden muaf tutulması için Yunan Maliye Bakanlığı'na müracaatta bulunulmuş, heyetlerden alınan eşya listeleri Fransızcaya tercüme edilerek Muhtelit Komisyon aracılığıyla Selanik Gümrük Müdürlüğüne gönderilmiştir. Yunan Maliye Bakanlığının verdiği cevapta; "Rum mültecilerine eşya ve erzak ihdâ' ve tezzî eden Amerika ve İngiliz Salîb-i Ahmerlerinden bile tenzîlât yapılmadığı" bildirilmiştir. Yanlarında getirdikleri eşyalara gümrük vergisi ödemek zorunda kalan Kayalar ve Kozana heyetleri, 24 Şubat'ta Selanik'ten hareket etmiş, heyetlere ait 125 ton eşya ve erzak Selanik'ten Soroviç'e yaklaşık 1000 Türk lirasına nakledilmiştir³³.

4- Kuruluşundan Lağvına Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Faaliyetleri

Yunanistan Makedonya'sının batısında yer alan Kayalar, Osmanlı döneminde Cuma, Serfiçe Cuması ve Cumapazarı gibi isimlerle anılmıştır. 1654 yılında köy statüsünde olduğu görünen Kayalar, 1685 yılında kaza statüsü kazanmış, Yunan hakimiyetine geçtiği 1912 yılına kadar bu statüsünü korumuştur. Dönem dönem Rumeli, Selanik, Manastır ve Kosova gibi vilayetlere bağlanan Kayalar, 1890 yılından Yunan hakimiyetine geçtiği 1912 yılına kadar Manastır vilayetinin Serfiçe sancağına bağlı bir kaza olarak

³¹ TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 9.2.

³² TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 62; TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 62.1.

³³ Çapa, a.g.e., s. 173.

kalmış, Yunan hakimiyeti sonrasında Ptolemais adını almıştır³⁴. Kayalar ve çevresindeki Türklere yardım etmek üzere görevlendirilen Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti, 24 Şubat 1924 tarihinde Selanik'ten Kayalar'a hareket etmiştir³⁵. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nın 1924 yılı Şubat ayında çıkan 30. sayısında Kayalar'da göreve başlayan heyette bir doktor, bir eczacı, iki hastabakıcı, dört memur ve sekiz hademenin yer aldığı bilgisi paylaşılmıştır³⁶. Ancak Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan 3 Şubat 1924 tarihli bir belgede heyette çalışanların görevleri, isimleri ve aldıkları maaş bilgileri detaylı bir şekilde paylaşılmış, Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda 16 kişiden ibaret olduğu belirtilen heyetteki çalışan sayısının 18'e çıktığı tespit edilmiştir. Heyette çalışanların isimleri, görevleri ve aylık maaş bilgileri Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti Üyelerinin Görevleri, İsimleri ve Aylık Maaş bilgileri³⁷

Görevi	İsmi	Aylık Maaşı
Başhekim	Mehmet Saib Bey ³⁸	8000 kuruş
İdare memuru	Rıza Bey	5000 kuruş
Ambar memuru	Kemal Efendi	3000 kuruş
Eczacı kalfası	Hüseyin Efendi	3000 kuruş

³⁴ Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, (Haz. Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ vd.) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayını, İstanbul, 2020, s. 265; Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2017, s. 161.

³⁵ THAM, 15 Mart 1924, III/31, s. 226-227.

³⁶ THAM, 15 Şubat 1924, III/30, s. 197.

³⁷ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.1.

³⁸ Dr. Mehmet Saib Sav, 1880 yılında Varna'da doğmuştur. † Tüccardan Hüseyin Mazhar Efendinin oğludur. İlk ve Orta tahsilini Bulgaristan'ın Varna şehrinde, Liseyi İstanbul Askeri İdadisinde tamamladıktan sonra, 1906 yılında Askeri Tıbbiyeden diploma almıştır. Bir sene Gülhane Hastanesinde staj yaptıktan sonra, 1907 yılında Selanik Hastanesine gönderilmiş, 1908 yılında Karadağ sınırında bir tabur hekimliğine tayin edilmiştir. 1910 yılında Paris'e gitmiş, Valdegrace, Broka, Hotel-Dieu Hastaneleri ve Tıp Fakültesi muallimlerinden ders alarak sertifika almıştır. Ülkeye döndükten sonra Halıcıoğlu'nda Mecruhin Hastanesine tayin edilmiştir. 1912 yılında Bahr-ı Sefid Boğazı Askeri Birliklerinin başhekim Müşaviri Fenniliğinde bulunduktan sonra, 1913 yılında Cebeli Asır'a gitmiştir. Burada beş sene kaldıktan sonra İngilizlere esir düşen Dr. Saib Sav, bir sene Mısır'da esaret hayatı yaşadıkten sonra ülkeye geri dönmüştür. 1923 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına çalışmaya başlamış ve imdadı sıhhi heyeti baş hekimlikleri görevlerinde bulunmuştur. 1925 yılında Yeniköy Belediye doktoru, 1939 yılında Fatih Belediye başhekim, 1941 yılında Beşiktaş Belediye başhekim, 1945 yılında emekliye ayrılmıştır. Bkz. Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948, s. 194. Mehmet Saib Bey'in bir fotoğrafı için ayrıca bkz. Ek-1.

Muavin	Esat Efendi	3000 kuruş
Muavin	Said Efendi	3000 kuruş
Sevk memuru	Osman Bey	3000 kuruş
Hastabakıcı	Ahmet Lütü Efendi	3000 kuruş
Hademe	Asım Efendi	2400 kuruş
Hademe	Fahri Efendi	2400 kuruş
Hademe	Osman Efendi	2400 kuruş
Hademe	Salih oğlu Hüseyin Efendi	2400 kuruş
Hademe	Mustafa oğlu Emin Efendi	2400 kuruş
Hademe	Mustafa oğlu Yusuf Efendi	2400 kuruş
Hademe	Hayrullah oğlu Rıza Efendi	2400 kuruş
Hademe	Salih oğlu Mehmet Efendi	2400 kuruş
Hademe	Hatice Hanım	2400 kuruş
Aşçı	Osman Çavuş	-
Aşçı Muavini	Mahmut Efendi	-

Belgede baş hademenin 3000 lira aldığı belirtilmiş, ancak baş hademelik görevinin kim tarafından yürütüldüğü belirtilmemiştir. Aşçı muavinin de maaş bilgisine yer verilmemiştir. Doktor ve memurların kazan kaynamadığı günlerde 150 kuruş günlük iâşe bedeli aldıkları, kazan kaynadığı günlerde ise iâşe bedeli almadıkları not edilmiş, hademelerin kazan kaynadığı aylarda 2400 kuruş, kazan kaynamadığı aylarda 5000 kuruş, aşçının ise kazan kaynadığında 3000 kuruş, kazan kaynamadığında ise 5500 kuruş maaş aldığı belirtilmiştir³⁹.

1924 yılı Şubat ayı sonlarında göreve başlayan Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti, Soroviç kazasını merkez olarak kullanmıştır. Heyetin göreve başladığı ilk bir ay içinde 10.000 Kayalar Türkünün mübadele edilmesine karar

³⁹ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.1.

verilmiş, 7 Mart 1924 tarihi sevkiyatın başlama tarihi olarak belirlenmiştir⁴⁰. Burada bir muayenehane tesis eden heyet sağlık durumu kötü olan mübadillerin muayene ve tedavilerine başlamıştır. 7 Mart'tan 31 Mart'a kadar geçen sürede 373 kişi heyet doktoru tarafından muayene edilmiştir. Sol bacağı kangren olan bir hastanın ameliyatı yapılmış, operasyon başarıyla sonuçlanarak hastanın hayatı kurtarılmıştır. Nisan ayı zarfında 157'si çocuk olmak üzere 958 mübadilin muayene ve tedavileri yapılmış, hasta olanların ilaçları tedarik edilmiştir⁴¹. Mayıs ayında 126'sı çocuk olmak üzere 580 hasta Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti muayenehanesine müracaat etmiştir⁴². Haziran ayında 482 hasta heyet muayenehanesine başvurmuş, gerekli tedavileri yapılmıştır. Bu hastalardan biri verem hastalığından dolayı hayatını kaybetmiştir⁴³. Temmuz ayı ve heyetin görevinin son bulduğu Ağustos ayı zarfında heyet muayenehanesine 603 hasta başvurmuş, tedavileri yapılmıştır⁴⁴. Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin aylık faaliyetlerinin belirtildiği Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda yer alan haberlere göre 2996 mübadil Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından muayene ve tedavi edilmiştir. İmdad-ı Sıhhi Heyetleri Müdüriyeti tarafından 10 Kasım 1924 tarihinde hazırlanan ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne takdim edilen bir rapora göre ise Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin görev yaptığı süre zarfında 4126 hastayı muayene ve tedavi ettiği bilgisi yer almıştır⁴⁵. Aradaki farkın neden kaynaklandığı tespit edilememekle birlikte İmdad-ı Sıhhi Heyetleri Müdüriyeti'nin raporunun resmi bir belge olması göz önünde bulundurularak doğru sayınının 4126 olarak kabul edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Soroviç'te kurulan muayenehanede mübadillerin sağlık sorunlarıyla ilgilenen Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti bir taraftan da bulaşıcı hastalıklara karşı önlem olarak aşılama çalışmalarında bulunmuştur. Mart ayında 8.989 mübadile çiçek aşısı yapılmıştır⁴⁶. Nisan ve Mayıs aylarında da aşılamalara devam edilmiş, Mayıs nihayetine kadar çiçek aşıları yapılan mübadillerin sayısı 23.173 nüfusa ulaşmıştır⁴⁷. Haziran ayında ise 15.099 mübadile daha

⁴⁰ THAM, 15 Mart 1924, III/31, s. 226-227.

⁴¹ THAM, 15 Nisan 1924, III/32, s. 264; THAM, 15 Haziran 1924, III/34, s. 314.

⁴² THAM, 15 Temmuz 1924, III/35, s. 364.

⁴³ THAM, 15 Ağustos 1924, III/36, s. 407.

⁴⁴ THAM, 15 Teşrin-i evvel 1924, IV/38, s. 61.

⁴⁵ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 8.

⁴⁶ THAM, 15 Haziran 1924, III/34, s. 314.

⁴⁷ THAM, 15 Temmuz 1924, III/35, s. 364.

çocuk aşıları tatbik edilmiştir⁴⁸. Bu aşılama çalışmaları sonucunda Kayalar ve çevresinde çocuk aşıları yapılan mübadillerin toplam sayısı 38.272'yi bulmuştur. Mübadelenin başlangıcından 19 Temmuz'a kadar Kayalar ve çevresinden Türkiye'ye sevk edilen mübadillerin sayısı 38.314 nüfus olarak verilmektedir⁴⁹. Giden mübadiller ile aşıları yapılan mübadillerin sayıları karşılaştırıldığında neredeyse tüm mübadillerin çocuk aşılarının yapıldığı gözlemlenmektedir.

Kayalar İmdat-ı Sıhhi Heyeti'nin görevi 20 Ağustos 1924 tarihinde son bulmuştur. Heyet doktoru Mehmet Saib Bey Selanik'teki işlerin yoğunluğundan dolayı Selanik heyetine dahil olmuş, heyetin diğer üyeleri ise Teşvikiye vapuruyla Selanik'ten İstanbul'a dönmüşlerdir⁵⁰. Ekim ayı başlarına kadar Selanik'te görev yapan Mehmet Saib Bey, 13 Ekim 1924 tarihinde Samsun İmdat-ı Sıhhi Heyeti başhekimliğine tayin edilmiştir⁵¹.

Kayalar İmdat-ı Sıhhi Heyeti'nin görev bölgesindeki icraatlarından biri de seyyar bir aşhane kurarak muhtaç durumdaki mübadillerin sıcak yemek yemelerini sağlamak olmuştur⁵². Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Mayıs 1924 tarihli 33. sayısında Kayalar İmdat-ı Sıhhi Heyeti'nin muhtaç durumdaki mübadillere yemek dağıtırken çekilmiş bir fotoğrafı yayımlanmıştır⁵³. Ancak ne Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan belgelerde ne de imdad-ı sıhhi heyetlerinin aylık çalışmaları hakkında haberlerin paylaşıldığı Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda Kayalar ve çevresindeki mübadillere ne kadar iâşe yardımında bulunulduğunu bildiren herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu konuda ulaşabildiğimiz tek bilgi Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti arasındaki birtakım yazışmalarda geçmektedir. Bahsi geçen yazışmalarda Kayalar ve Kozana çevresindeki mübadillerin iâşeleri için 1.340.969 kuruş harcandığı belirtilmiştir. Ancak belgelerde paranın ne kadarının Kayalar ve çevresindeki mübadillere harcandığı belirtilmediği gibi nelere harcandığını gösteren ayrıntılı bir liste de yer almamaktadır⁵⁴. Tespit edemediğimiz bir başka mesele

⁴⁸ THAM, 15 Ağustos 1924, III/36, s. 407.

⁴⁹ THAM, 15 Ağustos 1924, III/36, s. 407.

⁵⁰ THAM, 15 Eylül 1924, IV/37, s. 17; THAM, 15 Teşrin-i evvel 1924, IV/38, s. 61.

⁵¹ TKDA, Kutu No: 639, Belge No: 127.

⁵² *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1341 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1339-1340) İki Senelik Devreye Ait Rapor*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1341, s. 14.

⁵³ THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s.292. Bahsi geçen fotoğraf için bkz. Ek-2.

⁵⁴ TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 55; TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 15; TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 15.1.

ise heyetin bir misafirhane tesis edip etmediği, etmiş ise nerede tesis ettiği meselesi olmuştur. Heyetin göreve başladığı Şubat ayında Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nden Kayalar ve Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyetlerine 300 adet çadır gönderilmiştir⁵⁵. Ancak ne Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde ne de Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda bu çadırların ne kadarın Kayalar'a gönderildiğini ve çadırların nerelerde ve ne amaçla kullanıldığını gösteren herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

5- Kuruluşundan Lağvına Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Faaliyetleri

Yunanistan'ın Batı Makedonya bölgesinde bulunan Kozana, Selanik'in güney batısında, Serfiçe'nin ise kuzey batısında yer almaktadır. Çeşitli tarihlerde Rumeli, Manastır, Kosova gibi vilayetlere bağlanan Kozana, 1885 yılından Yunan hakimiyetine geçtiği 1912 yılına kadar Manastır vilayetinin Serfiçe sancağına bağlı bir kaza olarak kalmıştır⁵⁶. Kozana bölgesindeki Türklere yardım etmek üzere İstanbul'dan hareket eden Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti, 16 Şubat 1924 tarihinde Selanik'e, 23 Şubat 1924 tarihinde ise görev yerine varmıştır⁵⁷. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda paylaşılan bir habere göre Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti, bir tabip, bir eczacı, iki hastabakıcı, dört memur ve sekiz hademeden müteşekkildir⁵⁸. Ancak Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan bir belgeden tespit ettiğimize göre heyetteki çalışan sayısı 19'u bulmuştur. Heyet çalışanlarının görevleri, isimleri ve aylık maaş bilgileri Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2: Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti Üyelerinin Görevleri, İsimleri ve Aylık Maaş bilgileri⁵⁹

Görevi	İsmi	Aylık Maaşı
Başhekim	Kâmil Bey	8000 kuruş
İdare memuru	Mustafa Bey	5000 kuruş

⁵⁵ Hüseyin Çavdar, *Mübadelede Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923- Ekim 1924)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018, s. 47.

⁵⁶ *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, s. 485; Sezen, a.g.e., s. 287.

⁵⁷ THAM, 15 Nisan 1924, III/32, s. 265.

⁵⁸ THAM, 15 Şubat 1924, III/30, s. 197.

⁵⁹ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti çalışanlarının Karaferye istasyonunda çekilmiş bir fotoğrafı için bkz. Ek-3.

Ambar memuru	Emin Efendi	4000 kuruş
Eczacı	Naim Bey	4000 kuruş
Muavin	Ferhat Efendi	3000 kuruş
Muavin	Hayati Efendi	3000 kuruş
Hastabakıcı	-	3000 kuruş
Hastabakıcı	Recep Efendi	3000 kuruş
Hademe	Ahmet Hamdi Efendi	2400 kuruş
Hademe	Mehmet Niyazi Efendi	2400 kuruş
Hademe	Mahmut Efendi	2400 kuruş
Hademe	Bekir Efendi	2400 kuruş
Hademe	İbrahim Efendi	2400 kuruş
Hademe	Rıza Efendi	2400 kuruş
Hademe	Hacı Halil Efendi	2400 kuruş
Hademe	Ali Efendi	2400 kuruş
Hademe	Emine Hanım	2400 kuruş
Aşçı	Rıza Usta	3000 kuruş
Aşçı Muavini	Mehmet Efendi	2400 kuruş

Belgede doktor ve memurlara kazan kaynamadığı günlerde 150 kuruş günlük iâşe bedeli ödendiği, kazan kaynadığı günlerde ise iâşe bedeli ödenmediği notu düşülmüştür. Hademelere kazan kaynadığı aylarda 2400 kuruş, kazan kaynamadığı aylarda 5000 kuruş, baş aşçıya ise kazan kaynadığı aylarda 3000 kuruş, kaynamadığı aylarda ise 5000 kuruş maaş ödendiği belirtilmiştir⁶⁰. Kozana'ya 7 kilometre mesafedeki Karacalar köyündeki Dervişbey Çiftliği heyetin merkezi olarak kullanılmıştır. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun planına göre 5 Mart'ta Kozana'dan mübadil sevkiyatına başlanması kararlaştırılmıştır. Sevkiyatın başladığı ilk 20 gün zarfında 8.500 mübadilin Selanik üzerinden Türkiye'ye sevk edilmesi planlanmıştır. Mübadillerin köyleri ile Selanik'e sevklerin yapılacağı Karaferye istasyonu arasında ortalama 40-65 kilometre mesafe olduğundan Kozana'da 1500, Ahdova'da 1000 ve Karaferye istasyonunda 1000 kişilik üç misafirhane tesis edilmiştir. Kozana ile Karaferye istasyonu arasındaki 35 çadırlı Ahdova ve 50

⁶⁰ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.

çadırılı Karaferye misafirhanelerinde konaklayan mübadillerden hasta olanların muayene ve tedavileri yapılmış ayrıca buralarda konaklayan mübadillere çorba ve ekmek verilerek iâşeleri görülmüştür⁶¹. Ancak tıpkı Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin mübadillere ne kadar iâşe yardımında bulunulduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmadığı gibi Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin yardımda bulunduğu iâşe miktarını gösteren bir belge ya da bilgiye de ulaşamamıştır.

Kozana bölgesindeki mübadillerin sağlık durumları genel itibarıyla iyi durumda olup bulaşıcı hastalık ve diğer hastalıklara yok denecek kadar az rastlanmıştır. 9 Mart 1924 tarihinde Karacalar'da beş yataklı bir dispanser açılarak hasta olanların muayene ve tedavilerine başlanmış, hasta olanlara lazım gelen ilaçlar verilmiştir⁶². Karaferye istasyonunda muayene edilen hastalarda dahil olmak üzere 93'ü çocuk toplam 359 hasta Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından muayene edilip bunlardan bir hasta vefat etmiş ve bir hasta da Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyeti Hastanesi'ne sevk edilip diğerleri sağlığına kavuşturulmuştur⁶³. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda 359 olarak verilen Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin muayene ve tedavi ettiği hasta sayısı İmdad-ı Sıhhi Heyetleri Müdüriyeti tarafından hazırlanan 10 Kasım 1924 tarihli bir raporda 567 olarak verilmektedir⁶⁴. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda yayımlanan haberden daha geç hazırlandığı ve resmi bir belge olduğu göz önünde bulundurulursa İmdad-ı Sıhhi Heyetleri Müdüriyeti'nin verdiği sayının daha doğru bir sayı olduğu düşünülmektedir.

Kozana bölgesindeki fakir ve muhtaç mübadillerin sevklerinin tamamlanması üzerine heyeti lağvederek heyetin görevlerini Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne devretme kararı alan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 12 Mayıs'ta Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti'ni durumdan haberdar ederek görüşünü istemiştir. 14 Mayıs'ta verilen ilk cevapta Kozana'dan Haziran ayı zarfında 6500, Temmuz ayında ise 6000 kişinin daha nakledileceği belirtilip nakliyatın son bulmadığı belirtilmiştir. Ancak 3 Haziran 1924 tarihinde verilen bir başka cevapta kararın uygun olduğu bildirilmiştir⁶⁵. 8 Haziran 1924 tarihinde Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti durumdan haberdar edilmiş, ambar memuru

⁶¹ THAM, 15 Mart 1924, III/31, s. 226-227; THAM, 15 Nisan 1924, III/32, s. 265; THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s. 286; Karaferye'de kurulan çadırılı misafirhanenin fotoğrafı için bkz. Ek-4.

⁶² THAM, 15 Nisan 1924, III/32, s. 265.

⁶³ THAM, 15 Temmuz 1924, III/35, s. 364.

⁶⁴ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 8.

⁶⁵ TKDA, Kutu No: 88, Belge No: 193; TKDA, Kutu No: 88, Belge No: 177.

Emin Bey ile birlikte ihtiyaca göre diğer memurların da Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti kadrosuna katılabileceği bildirilip Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin eşya ve malzemelerinden heyetin işine yarayacakların da heyete devredileceği belirtilmiştir⁶⁶. Heyetin tam olarak hangi gün lağvedildiği tespit edilememekle birlikte yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Haziran ayı içinde görevinin son bulduğu tahmin edilmektedir. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuasının 15 Temmuz 1924 tarihli 35. sayısında da heyetin lağvedildiği bildirilmekte ancak tarih verilmemektedir⁶⁷.

Sonuç

Yunanistan'ın Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı topraklarına katmak hedefiyle başlattığı Anadolu harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine bu bölgelerde yaşayan birçok Rum, adalara ve Yunan anakarasına göç etmiştir. Asırlardır yurt bildikleri toprakları terk eden bu insanlar göç ettikleri bölgelerde yaşayan Türklere karşı saldırganca bir tavır takınmışlardır. Mübadelenin başlamasına kadar geçen süreçte birçok Türkün malları yağma edilmiş, açlık ve sefaletle mahkûm edilmiştir. Yunan hâkimiyeti altında yaşayan Türklerin zor duruma düştüklerini gören Türk hükümeti, bir yandan mübadele hazırlıklarına devam ederken bir yandan da Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile bir çalışma programı hazırlayarak cemiyetin zor duruma düşen Türklere yardım eli uzatmasını sağlamıştır. Hükümet ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında varılan mutabakatta Yunanistan'dan mübadil sevki yapılacak şehirlere Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı sağlık heyetleri gönderilmesine karar verilmiştir. Yunanistan'ın Makedonya bölgesinde yer alan Kayalar ve Kozana şehirleri de imdad-ı sıhhi heyeti adı verilen bu sağlık heyetlerinin gönderildiği şehirlerden olmuştur.

1924 yılı Şubat ayı sonlarında göreve başlayan heyetler, görev bölgelerinde açtıkları dispanserlerde ve misafirhanelerde mübadillerin sağlık durumlarıyla ilgilenmişlerdir. Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan bir belgeden tespit edebildiğimiz kadarıyla Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti 4126, Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti ise 567 mübadili muayene ve tedavi etmiştir. Bulaşıcı hastalıklara karşı önlem alan Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti, 38.272 mübadile çiçek aşısı yapmıştır. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin ise aşı

⁶⁶ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 21.

⁶⁷ THAM, 15 Temmuz 1924, III/35, s. 365.

çalışmaları yürüttüğüne dair herhangi bir belge ya da bilgiye rastlanmamıştır. Mübadele edilmeyi bekleyen birçok Türk ticari faaliyetlerini bırakıp mallarını mülklerini sattığından hayatlarını ikame ettirecek gelirlerden mahrum kalmışlar, açlık ve sefaletin pençesine düşmüşlerdir. Kayalar ve Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyetlerinin açtıkları aşhaneler sayesinde muhtaç durumdaki birçok mübadilin ücretsiz yemeğe ulaşmaları sağlanmıştır. Kozana ve çevresindeki mübadiller, köylerinden Karaferye istasyonuna oradan da demiryoluyla Selanik'e ulaşarak vapurlarla Türkiye'ye nakledilmişlerdir. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Kozana, Ahdova ve Karaferye istasyonunda açtıkları misafirhaneler sayesinde bu yolu kullanan mübadillerin geçici barınmaları sağlanmış, kışın zorlu şartlarında açıkta gecelemelelerinin önüne geçilmiştir. Kozana ve çevresinde muhtaç durumda olan mübadillerin sevklerinin son bulması üzerine Haziran ayında Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin görevi son bulmuş, Kozana Heyeti'nin görevleri ve bazı görevlileri ile ihtiyaca hasıl olacak eşyaları Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne devredilmiştir. 20 Ağustos 1924 tarihinde Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin de görevine son verilerek heyet lağvedilmiştir. Kayalar ve Kozana Türklerinin hayatlarını ikame ettirmelerinin son derece güç bir hal aldığı günlerde bu bölgelerde görev yapan heyetler, görev yaptıkları kısa süreler zarfında mübadillerin sağlık, barınma ve iase gibi birçok ihtiyacını karşılamışlar, Kayalar ve Kozana mübadillerinin Türkiye'ye sevkleri sırasında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

I- Arşivler

A- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 272/12-40-40-3.

BCA, 30/10-123-873-3.

B- Türkiye Kızılay Derneği Arşivi

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 151.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 9.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 9.2.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 62.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 62.1.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.1.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 8.

TKDA, Kutu No: 639, Belge No: 127.

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 55.

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 15.

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 15.1.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.

TKDA, Kutu No: 88, Belge No: 193.

TKDA, Kutu No: 88, Belge No: 177.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 21.

C- SALT Araştırma

Salt Araştırma, ACDCGVEP00001E058.

Salt Araştırma, ACDCGVEP00001E036.

II- Resmi Yayınlar

TBMMZC, (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*), Devre II, İçtima Senesi 2, Cilt 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1975.

TBMMZC, Devre II, İctima Senesi 2, Cilt 9, TBMM Matbaası, Ankara, 1975.

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1341 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1339-1340) İki Senelik Devreye Ait Rapor, Hilal Matbaası, İstanbul, 1341.

III- Süreli Yayınlar

Akşam

Hâkimiyet-i Milliye

Hilal-i Ahmer

Tevhid-i Efkâr

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

IV- Kitaplar ve Tezler

AGHATABAY, Cahide Zengin, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yay., İstanbul, 2009.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2001.

AKGÜN, Seçil Karal - ULUĞTEKİN, Murat, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-1, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020.

_____, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-2, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1997.

ÇAKMAK, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010.

ÇAVIDAR, Hüseyin, *Mübadelede Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923- Ekim 1924)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018.

ÇELEBİ, Ercan, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019.

ÇELEBİ, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

ÇINAR, Semih, *Mübadele'de Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2021.

- ERDEN, Fethi, *Türk Hekimleri Biyografisi*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.
- LADAS, Stephen P., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1932.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969.
- Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, (Haz. Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Yılmaz Karaca, Numan Yekeler, Ahmet Özkılınç, Vahdettin Atik) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayını, İstanbul, 2020.
- ÖZALP, Kazım, *Millî Mücadele 1919-1922*, Cilt I, TTK Basımevi, Ankara, 1998.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2017.
- SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Basımevi, Ankara, 2000.
- TUNÇAY, Firdevs, *Hasretin Çocukları Makedonya ve Rumeli Muhacirlerinin Gerçek Öyküleri*, Matsis Matbaa Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2021.
- YILDIRIM, Onur, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

V- Makaleler

- ÇAVDAR, Hüseyin, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 27. İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923-Ekim 1924)", *Vakanüvis*, Yıl: 3, Sayı: 1, (Bahar 2018), ss. 113-135.
- ÇETİN, Nurten, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, (2010), s. 149-172.
- ÇINAR, Semih, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-İ Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girişiminde Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri", *Belgi Dergisi*, Sayı: 22, (Yaz 2021/II), ss. 331-352.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner, "Mübadele Girişimi: 1914 Mübadele Girişimi ve Tarihsel Önemi", *Mübadele Kitabı*, (Editörler Olcay Pullukcuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 181-186.

EKLER

Ek-1: Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti Başhekimi Mehmet Saib Bey⁶⁸

⁶⁸ Erden, *a.g.e.*, s. 194.

Ek-2: Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti mübadillere yemek dağıtırken. Sağdaki kalpaklı heyet başhekimi Doktor Mehmet Saib Bey'dir⁶⁹

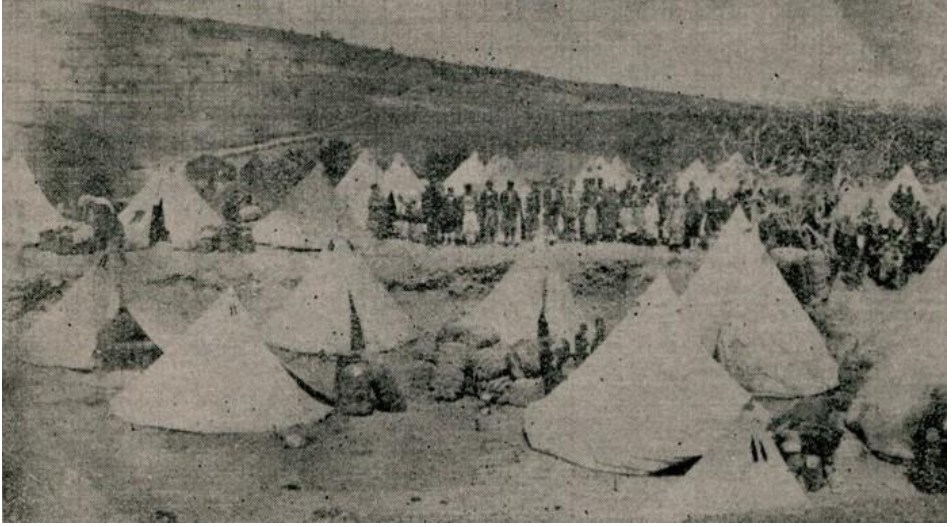
⁶⁹ THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s. 292.

Ek-3: Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti bölge eşrafiyla birlikte Karaferye İstasyonu'nda. Ortadaki kalpaklı Kozana Tali Komisyonu Türk Murahhası Safvet Bey'dir⁷⁰

⁷⁰ THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s. 287.

Ek-4: Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Karaferye'de tesis ettiği 50 çadırlık misafirhane karargâhı⁷¹

⁷¹ THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s. 286.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 151-186.

Geliş Tarihi: 3 Aralık 2021
Kabul Tarihi: 20 Ocak 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

TASFİYE TALEPNAMELERİNE GÖRE MÜBADİLLERİN İSKÂNİ: KIRKLARELİ ÖRNEĞİ

Kader AKDAĞ SARI**

Öz

Yunanistan ile Türkiye arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması" sonucunda yaklaşık iki milyon kişiyi etkileyen göç süreci başlamıştır. Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların kapsam dışı tutulduğu mübadele anlaşma sonrası, demografik ve iktisadi dengeleri etkileyen önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır. Türk-Yunan mübadele anlaşması öncesi de yoğun göç hareketleriyle karşı karşıya kalan Kırklareli'ne, 1923-1929 yılları arasında resmî verilere göre mübadil olarak göç eden kişi sayısı 34.208'dir. Lozan Anlaşması sonrasında mübadillerin memleketleri ve iskân edildiği yerleşim yerlerini tespit etmek, araştırmacılar açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eksikliği giderebilecek ve mübadele sürecine ışık tutabilecek kaynaklar arasında Tasfiye Talepnameleri yer almaktadır. Dönemin önemli bir kaynağı olan bu belgelerde; mübadillerin kimlik bilgileri, sahip oldukları menkul ve gayrimenkullerin kayıtlarının yanı sıra memleketleri, iskân edildikleri yerleşim yerleri ve meslek bilgileri yer almaktadır. Çalışmada, Kırklareli merkez ve kazalarını kapsayan toplam 630 tasfiye talepnamesinden yararlanılmıştır. Ayrıca kentin demografik yapısındaki dönüşüm ve mübadillerin meslek yapılarına ilişkin bilgiler için resmi istatistiksel verilerden ve mübadillere ait bölgesel dağılımlarını gösteren cetvellerden faydalanılmıştır. Böylelikle

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, (kader.sari@klu.edu.tr, kaderakdag@gmail.com).
ORCID ID: 0000-0002-6275-8277.

Kırklareli’nde iskân edilen mübadillere ilişkin verilerin elde edilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Mübadelesi, Kırklareli, Tasfiye Talepnamesi, Lozan Antlaşması, İskân.

SETTLEMENT OF EXCHANGES ACCORDING TO LIQUIDATION REQUISITIONS: THE CASE OF KIRKLARELİ

Abstract

As a result of the "Convention concerning the Exchange of the Greek and Turkish Populations and Protocol" signed between Greece and Turkey on January 30, 1923, the migration process began, affecting around two million people. Following the exchange agreement, in which the Turks in Western Thrace and the Greeks in Istanbul were excluded, a significant transformation process began, affecting the demographic and economic balances. According to official records, between 1923 and 1929, 34,208 persons relocated to Kırklareli, which had experienced migration before the Turkish-Greek population exchange agreement. It's crucial for researchers who want to look into where these migrants originated from, where they settled down, and real estate records in the places they left. One of the most essential sources of information concerning the exchange process is Liquidation Requests. The identifying information, moveable and immovable goods, hometowns, places of residence, and professions of the exchanged persons are all included in these documents. In the study, a total of 630 liquidation requisitions belonging to Kırklareli were used. In addition, official statistical data and charts depicting the regional distribution of the exchanges were used to obtain information on the city's demographic structure and the exchanged' occupational structure. Thus, it is aimed to contribute to the analysis of the data on the population exchange settlement in Kırklareli.

Keywords: Exchange of Population, Kırklareli, Liquidation Requisition, Treaty of Lausanne, Settlement.

Giriş

Osmanlı Devleti, savaşların getirdiği toprak kayıpları sebebiyle son yüzyılda yoğun göç hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır. Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığının sona ermesinden sonra bağımsızlıklarını elde eden devletler, Türk-Müslüman kesim üzerinde dini, siyasi, sosyal ve ekonomik baskılarını artırmış¹, böylece imparatorluğun kaybettiği topraklardan içeriye doğru Türk-Müslüman göçü hız kazanmıştır. Doksan Üç Harbi ile hız kazanıp Balkan Savaşları ile artarak devam eden göçler, Cumhuriyetin başlarında mübadele ve dostluk anlaşmalarıyla devam etmiştir². 1921-1928 yılları arasında Türkiye'ye, başta Yunanistan'dan olmak üzere Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Sovyetler Birliği'nden toplam 463.534 mübadil³, göçmen, sığınmacı gelmiştir⁴.

30 Ocak 1923'te imzalanan "Türk-Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme"yle Ortodoks kilisesine bağlı bir milyonun üzerinde Osmanlı vatandaşı Rum, Yunanistan'a göç ederken, çoğunluğu Makedonya ve Girit'te yaşayan 380 bin Müslüman Türkiye'ye gelmiş⁵, 1923 yılında başlayan göçler 1926 yılına kadar devam etmiştir⁶. Cumhuriyetin ilk yıllarında gelen mübadiller, Edirne, Balıkesir, İstanbul, Bursa, Kırklareli, Samsun, Kocaeli, İzmir, Niğde ve Manisa'da daha yoğun olmak üzere, Türkiye'nin pek çok kentinde iskân edilmiştir⁷.

¹ Yaşar Baytal, "Balkanlar'dan Anayurda Yapılan Göçler ve Türkiye Açısından Sonuçları (1912.1925)", *Turkish Studies*, Cilt XIII, Sayı 1, 2018, s. 17.

² Hikmet Öksüz ve Ülkü Köksal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Balkanlardan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerde Sosyal ve Kültürel Uyum", *Göç Konferansı 2017 Seçilmiş Bildiriler*, (haz.) Ali Tilbe, Sonel Bosnalı, Yusuf Topaloğlu, Transnational Press London, London, 2017, s. 197.

³ "Mübadil, Arapça 'bedel' kelimesiyle yakın bağı olan ve 'değiş tokuş' anlamına gelen 'mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş' manasındadır. Muhacir ise Osmanlı'nın dağılım süreciyle ilintili olup, daha çok Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan ya bir sıcak çatışma neticesinde ya oralarda kendisine yapılan baskılar dolayısıyla Osmanlı'da yaşamayı tercih etme sebepleriyle gelen ve geldiği yere bir daha dönmeyip iskâna tabi tutulan, etnik kökeni (devletçe) mühim olmayan Müslüman göçmen kimseye verilen addır". Bkz. Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 180, 2014, s. 52.

⁴ H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati, İstanbul 2001, s. 280.

⁵ Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin kurucusu*, (çev.) Füsün Doruker, 9. bs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 454.

⁶ Güngör Göçer, "Mübadelelerin Dikenli Yollarında Mübadele İnsanları", Cilt I, VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Gece Kitaplığı, Edirne, 2019, s. 394.

⁷ Göçer, a.g.m., s. 394.

Mübadele sözleşmesinin 2. maddesi; Batı Trakya'daki Türklerle İstanbul'daki Rumların mübadeleye tâbi olmayacaklarını belirtirken 5. maddeye göre ise mübadeleye tâbi olacak kişilerin mülkiyet haklarının korunması öngörülmüştür. Mübadillerin her türlü taşınır mallarını, hiçbir vergiye tabi olmadan ya da başka bir engele maruz kalmadan yanlarında getirebilecekleri ifade edilmiştir. Ancak "emval-i menkûlelerinin tamamını veya bir kısmını beraberinde götürmeye kudretiyab olamayacak olan muhacirîn" bunları mahallerinde bırakabilmesi, bırakılan malların bir envanterinin çıkarılıp değerinin belirlenerek bir "zabıt varakası" düzenlenmesi karara bağlanmıştır⁸.

Sözleşmenin 11. Maddesi gereğince mübadele sürecini denetlemek, mallara değer biçerek tasfiye etmek üzere Karma Komisyon⁹ kurulması öngörülmüştür. Mübadeleye tâbi olan kişilerin bırakmış oldukları taşınır ve taşınmaz mallar, ilgili komisyon tarafından tasfiye edilecektir¹⁰. Tasfiye edilecek mallara değer biçilmesi ve sürece ilişkin tüm itirazların karara bağlanması yine komisyon tarafından yürütülecektir¹¹.

Mübadele Sözleşmesi gereğince Türkiye'de iskân edilen mübadillerden tarımla uğraşanlara gerekli arazinin; sanatkâr olanlarına ise faaliyetlerini yürütebilecekleri dükkân, mağaza, imalâthane ve fabrika gibi üretim araçlarının verilmesi, ayrıca mübadillerin çift hayvanı, tohumluk, ziraat araç-gereçleri ve çeşitli donatım malzemeleri ve kredilerle desteklenmesi öngörülmüştür¹². Bununla birlikte tüm bu üretim araçlarının mübadillere dağıtılabilmesi, ancak mübadeleye tabi olanların geride bıraktıkları mallarını kaydettirmesi ve buna dair bir mal bildirim belgesini düzenlettirmiş olmasıyla mümkündür¹³. Her ne kadar mübadele sözleşmesi, göçmenlerin yanlarında taşıyabilecek her türlü araç gereci Türkiye'ye getirmelerini serbest

⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. bs, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 113.

⁹ 4 üye Türkiye'den, 4 üye Yunanistan'dan ve geriye kalan 3 üyenin ise Birinci Dünya Savaşına katılmamış Milletler Cemiyeti tarafından seçilecek temsilcilerden oluşmasına karar verilmiştir. Bkz. Mihri Belli, *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, (çev). Müfide Pekin, 2. bs., Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 27.

¹⁰ Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, Cilt V, Sayı 12, 2006, ss. 36-37.

¹¹ Belli, *a.g.e.*, ss. 26-27.

¹² Çelebi, *a.g.m.*, s. 35; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Toprak İskân Genel Müdürlüğü Muhacirin Fonu, Fon Kodu: 272.0.0.12., Yer no: 40.43.17., 1923; *BCA*, 272.0.0.12., 40.42.1., 25.11.1923). (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi bundan sonraki dipnotlarda *BCA* olarak gösterilecektir).

¹³ Arı, *a.g.e.*, s. 41.

bırakmışsa da taşıma zorluklarının yanı sıra savaştan sonra Yunanistan'ın içine düştüğü bunalım ile Türklerin ellerindeki malların müsadere edilmesi ve bu malların büyük ölçüde Türkiye'den gelen Rumlara verilmesi, mübadillerin mallarını getirememesinin en büyük sebeplerindendir¹⁴.

Mübadillerin yanlarında götüremediği taşınır ve taşınmaz mal ve mülk dökümlerinin yapılması, gerekli uygulamaların yürütülmesi ve mübadillerin gereksinimlerinin karşılanması için Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş, ilgili kurum söz konusu mal dökümlerinin kayıtlarını tutmakla görevlendirilmiştir. Mübadeleye tabi taraftarların taşınmaz mal varlıklarını gösteren ve "Mübadil Tasfiye Talepnamesi" olarak isimlendirilen bu belgeler, dört nüsha halinde hem mübadilin gideceği ülkeye hem de kendisine verilecek şekilde hazırlanmıştır¹⁵.

Tasfiye Talepnameleri T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri tarafından, Dışişleri Bakanlığı 130-16-13-2 fon kodu ile "Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Kataloğu" altında tasnif edilmiştir. Bu belgelerde "Müsted'inin Hüviyeti" başlığı altında mübadilin ve babasının ismi, geldiği memleketi, Türkiye'de iskân edildiği mahal ve mesleğine dair belirtilmesi istenen bilgiler yer almaktadır. Ayrıca mübadilin geldiği yerdeki "emval-i gayr-i menkûlesi"ni içeren A ve B cetvelleri mübadilin geride bıraktığı taşınmazlara ilişkin ayrıntıları verirken "Vekalet" başlıklı son sayfa ise isteyen mübadilin tasfiye işlemlerini yapabilmek için vekil tayin edebilecekleri dilekçeden ibarettir: "...efendiyi baladaki beyannamemde talep edilen tasfiye muamelatı için muhtelit veya tali komisyonlar nezdinde beni temsil ve hukukumun müdafaası hususunda salahiyet-ı tamme ile tevkil eyledim".¹⁶

Tasfiye talepnameleri mübadil ailesinin Yunanistan'daki mal varlığını ve bu malların bedellerini içeren resmî tutanaklar olup belli bir mal varlığına sahip mübadiller için tutulmuştur. Ancak talepname dolduramamış ya da kısa sürede göç etmek zorunda kalmış kişilerin sayıca fazla olduğunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Örneğin Ağanıoğlu, Yunanistan'da Türk nüfusa yönelik artan baskılar sebebiyle, mübadillerin henüz nakil zamanı gelmeden panik halinde limanlara dolduğunu aktarmaktadır. Ayrıca

¹⁴ Çelebi, *a.g.m.*, s. 35.

¹⁵ Arı, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁶ *BCA.*, 130.16.13.2 / 636.1850.30., 5.1.1925., "Selanik vilayeti Vodina kazasından gelip, Kırklareli ili Babaeski ilçesinde iskân edilen Arif oğlu Ahmet'e ait tasfiye talepnamesi," s. 5. (Tasfiye Talepnamelerinin içeriği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Çelebi, *a.g.m.*).

yazarın, bazı mübadillerin ilgili belgeleri kullanarak Türkiye’de zenginleştiğini, zengin mübadillerin ise yoksul duruma düştüğünü belirtmesi,¹⁷ beyan edilen mal kayıtlarının en azından bir kısmını şüpheli olma ihtimalini de göz önünde bulundurmaya gerektirir. Bu durumun yanı sıra çoğu mübadilin ise ilgili taleplerini dolduramamış olması çalışmanın kapsamını daraltmaktadır. Kısacası talepler ile ilgili yapılacak çalışmaların kapsamının dar, eldeki verilerin mal varlıklarına dair güvenilirliğinin yeterli olmaması, diğer kaynaklar ile çalışmaların desteklenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Mübadillerin karşılaştıkları sorunlara dair arşivde yer alan birçok belge mübadele sürecinin çok daha ayrıntılı çalışmalara açık olduğunu göstermektedir. Bu sebeple sadece tasfiye taleplerinden yola çıkarak mübadele sürecindeki iskân politikası konusunda da genellemeler yapmak yanıltıcı olabilecektir. Konu ile ilgili yapılacak kapsamlı çalışmalar açısından talepler; gelen mübadillerin meslekleri, memleketleri ve yerleştikleri bölgelere dair ayrıntılarıyla destekleyici öneme sahiptir.

Tasfiye talepleri ile ilgili mübadillerin iskânı konusunda az sayıda çalışma¹⁸ içerisinde Kırklareli iline ait herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. İlgili çalışmalar, mübadele sürecine dair kısa bir kesit sunmakla birlikte mübadillerin iskân edildiği yerleşim yerlerinin mübadele öncesi durumu hakkında bilgi vermemektedir. Mübadele süreciyle birlikte incelenen kentlerin demografik yapısındaki değişim belirtilmediği gibi göçün çalışılan kentler üzerindeki iktisadi etkisine de değinilmemiştir. Köçkün’ün mübadeleye tabi olan Romanların mal varlıklarını inceleyerek sosyo-ekonomik durumları hakkında yapmış olduğu çalışma ile Yıldız Özkan ve

¹⁷ Ağanolu, a.g.e., s. 290.

¹⁸ Gülin Öztürk, “Tasfiye Talepleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: ‘Adana Örneği’”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1, 2016.; Aysegül Şentürk, “Çanakkale Vilâyetine Mübadillerin Yerleştirilmesi (1923-1930): Tasfiye Taleplerine Göre Bir İnceleme ve Değerlendirme”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Cilt XVI, Sayı 25, 2018.; Mehmet Kaya ve Aysun Deveci, “Tasfiye Taleplerine Göre Ankara Vilayetinde Mübadillerin Yerleştirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 29, 2014.; Elmas Köçkün, “Tasfiye Taleplerine Göre Mübadeleye Tabi Tutulan Roman Topluluklarının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, Cilt IV, Sayı 2, 2020.; Elif Yıldız Özkan ve Hayat Zengin Çelik, “Lozan Antlaşması ve Tasfiye Talepleri Kapsamında Mübadillerin 1923 ve 1930 Yılları Arasında İzmir Kentine İskanı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XX, Sayı 41, 2020.; Necat Çetin, “Mübadil Tasfiye Taleplerine Göre Denizli’ye İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler”, *Belgi*, Sayı 6, 2013.; Mehmet Kaya, “Tasfiye Taleplerine Göre Mübadillerin Kuşadası’nda İskânları”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 2015, ss. 1-12.

Zengin Çelik'in mübadillerin İzmir'de mekânsal ve sosyal değişimi üzerindeki mübadelenin etkilerini ortaya koydukları araştırmanın diğer çalışmalarından ayrıldığını ifade etmek gerekmektedir. Bu çalışmada; Kırklareli merkez ve ilçelerini kapsayan toplam 630 adet tasfiye talepnamesi incelenmiştir. İncelenen talepnameler; kutu no: (5-1037), sıra no: (1-46), gömlek no: (18-4167) numaraları arasında değişmektedir. Bu sebeple toplamdan elde edilen istatistikler dipnot ve kaynakçada sadece fon kodları esas alınarak gösterilmiştir. Çalışmada tasfiye talepnameleri içerisinde mübadillerin mal varlıklarına değinilmemiş, mübadillerin geldikleri ve Kırklareli'nde iskân edildikleri bölgeler ile meslekî verileri incelenmiştir. Trakya mıntıkasının mübadele sürecindeki önemi vurgulanırken, Kırklareli'nde iskân edilen mübadillerin demografik etkisi üzerinde durulmuştur. Çalışmada tasfiye talepnamelerinin yanı sıra mübadillerin çoğunlukla geldiği bölgelerin tespiti için Trakya bölgesinde iskân edilen mübadil cetvellerinden faydalanılmıştır.

1. Mübadillerin Geldikleri Bölgeler

13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kurulduktan sonra Türkiye'ye getirilecek mübadillerin yerleştirilecekleri bölgelerin belirlenmesi önemli bir sorun teşkil etmekteydi¹⁹. Ülkeden ayrılan Rum vatandaşlarının geride bıraktıkları taşınmazların tespit edilmesi belli bir fikir verecek olsa da gelen mübadiller ile giden Rumların nicelik ve nitelik yönünden farklılıkları iskân sürecinde karşılaşılabilecek problemlerin başında gelmekteydi. Ayrıca sayılarının 400.000'i bulacağı tahmin edilen mübadillerin belirli bölgelere toplanarak ülkeye getirilmeleri, sağlık sorunlarına karşı tedbir alınmasını gerektirdiği gibi iskânları için ciddi oranda mali kaynağa duyulan ihtiyacı da göstermekteydi.²⁰ Büyük çoğunluğu kırsal kesimden olan mübadillerin faaliyet alanlarına göre ilgili bölgelere yerleştirilmeleri için planlar hazırlanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilen 17 Temmuz 1923 tarihli talimatname ile mübadillerin geldikleri bölgeler, meslekleri ve iskân edilecekleri yerleşim yerleri belirlenmeye çalışılmıştır:

Tablo 1: Mübadillerin İskân Edilecekleri Mıntıklar

¹⁹ Arı, *a.g.e.*, s. 49.

²⁰ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahâli Mübâdelisinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu Dergisi* 1, Sayı 2, 1988, s. 243.

Geldikleri memleketler	Tütüncü	Çiftçi/ Bağcı	Zeytinci	Yekûn	İskân olunacağı yerler
Drama ve Kavala Ahalisi	30.000	0	0	30.000	Samsun ve Havalisi
Siroz	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana ve Havalisi
Kozana, Naslıç, Kesriye, Girebene Ahalisi	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya ve Havalisi
Kayalar, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili, Yenice-i Vardar, Karacaabad	3.500	25.000	15.000	43.000	Amasya, Tokat, Sivas
Zeytinci Drama ve Kavalılarla, Selanik Ahalisi	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve Havalisi
Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop ve Ahalisi	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca, Tekirdağ, Karaman ve Niğde
Preveze ve Yanya Ahalisi	15.000	40.000	0	55.000	Antalya, Silifke ve Havalisi
Midilli, Girit ve Diğer Adalar	0	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit, Mersin ve Havalisi
Toplam	95.000	200.000	100.000	395.000	

Kaynak: Ercan Çelebi, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2005.

Mübadele sürecinin sıkıntılı olması öngörülen bir durum olmakla birlikte sürecin iyi yönetilememesinden kaynaklanan bazı problemler de yaşanmıştır. Örneğin Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere yerleşim yerleri belirlenirken sanatkâr ve tüccarlara yer verilmediği, özellikle kırsal kesimde yaşayan ve tarımla uğraşanların dikkate alındığı görülmektedir (Bkz. Tablo 1). İskân Teavün Cemiyeti yetkililerine göre ise cetvelde gösterilen rakamlar gerçeği yansıtmadığı gibi belirtilen iskân bölgeleri de iyi tespit edilememiştir. Örneğin Preveze ve Yanya ahalisinin 55.000 gösterildiği, gerçekte ise tütüncülerin 200.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Cemiyet, Drama ve Sirozlu tütüncülerin 40.000'inin Edirne'de iskânının uygun olduğunu belirtirken, Siroz gibi yayla havasının hakim olduğu bir bölgenin insanların Adana gibi sıcak iklime sahip bir bölgeye yerleştirilmesi doğru bulunmamaktadır²¹. Gelen eleştiriler sonucunda iskân bölgeleri tekrar değiştirilmiş 8 olarak belirlenen mıntika sayısı 10'a çıkarılmıştır²². İlk planlamada; Kesendire, Poliroz, Avrethisarı, Nevrekop ve Sarışaban bölgesinden 20.000 tütüncü, 55.000 çiftçi ve bağcı ile 15.000 zeytinci olmak üzere 90.000 mübadilin iskân edileceği bölgede yer alan Kırklareli²³, mıntika sayısının artmasıyla Edirne, Çanakkale, Tekfurdağı, Gelibolu ile birlikte 2. Mıntika iskân bölgesinin içerisinde belirlenmiştir. İskân yerleri içerisinde belirlenen alanlar ise merkez, Babaeski, Vize, Demirköy ve Pınarhisar kazaları ile Üsküp, Yenidereköy, Karışdıran, Karacaoğlan, Sergen, Midye, İğne Ada ve Karacadağ nahiyelerinden oluşmaktadır²⁴.

Yapılan tahkikatlar ve gelen eleştiriler üzerine iskân bölgeleri değişmiş olsa da uygulamalar farklı olmuştur²⁵. Malarya (sıtma) ve benzeri hastalıkların yayılmasıyla mübadillerin yer değiştirmek zorunda kalmaları, vapurlardaki kontenjan sebebiyle köylerin bölünmesi, memurların vekâletlere gönderdikleri hatalı raporlar, iskân olarak belirlenen yerlerin harabeye dönmüş olmaları, bölge ikliminin uygun olmayışı sebebiyle üretim

²¹ Ercan Çelebi, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2005, s. 139.

²² *A.g.t.*, s. 142.

²³ Çapa, *a.g.m.*, s. 243.

²⁴ İbrahim Erdal, *Mübadele Ulaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1930, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 255.*

²⁵ *1930 İstatistik Yılığ*, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1930, ss. 100-101.

yapılamaması, mübadillerin farklı bölge istekleri gibi etkenler süreç içerisindeki sıkıntılardan bazılarıdır²⁶.

Mübadillerin yerleşimleri kadar bir an evvel üretime başlayıp gündelik hayatlarının yaşeninin sağlanması da önem arz etmektedir. Bu amaçla iskân mntıklarına sevkleri ve tevzileri hususunda mübadillerin gerek iklim gerekse ziraat ve sanatları itibariyle yerleştirilmelerine özen gösterilmesi istenmiş, iskân sırasında yaşanan sıkıntılar sonucu mübadillerin yerleştikleri bölgeleri terk ettikleri bu sebeple ilgili esaslara dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁷. Giden Rumlar sayıca fazla olmasına rağmen, özellikle Yunanlıların işgal ettiği bölgelerde kalan emval-i metruke harabe haline gelmiştir²⁸. Hemen hepsi iskân bölgesi olarak belirlenen bu yerlerde gayrimüslim nüfusun terk ettiği evler ise mübadillerin yerleşmesine müsait değildir. Ayrıca mübadeleye tâbi olanların dışındaki göçmen, mülteci ve harikzedelerin [yangınzedelerin] de iskânı öncelikli bir başka sorundur.

Kırklareli'nin de yer aldığı Doğu Trakya'da terk edilen yerleşimler ise diğer bölgelere göre nispeten daha iyi durumdadır.²⁹ Dönemin İmar Vekili Refet Bey'e [Bele] göre Trakya, ülkenin geri kalan kısmına göre en sorunsuz bölgedir. Ayrıca mübadillerin büyük bir kısmı tabiat ve iklim itibariyle geldikleri bölgeyle benzer özelliklere sahip Trakya'yı istemektedirler³⁰. Çünkü bu bölgede tahrip ve yıkıma rağmen tüm mübadil ve göçmenler iskân edilmiş, müstahsil vaziyete geçmiştir:

“...Sonra Trakya mntıkası geliyor. Biliyorsunuz ki; burası da sekiz, on seneden beri muhtelif takallübât geçirmiştir. Bununla beraber menatıkı iskânîye için de en ziyade istifade ettiğimiz burasıdır. Buraya iskân ettiğimiz altmış bine karip olan çiftçi ırkdaşlarımız hemen kamilen iskân edilmiştir. Burada açıkta kimse yoktur ve kaffesi de müstahsil vaziyetine geçmiştir ve hallerinden memnundurlar”³¹.

Mübadele anlaşması sonucu olarak tasfiye taleplerine göre 1923-1929 yılları arasında Kırklareli'ne, büyük çoğunluğu Selanik vilayeti başta

²⁶ TBMMZC., 5.11.1340. İ: 2, C:X, ss. 24-69.

²⁷ BCA., 272.0.0.11/18.82.11., 17.04.1924.

²⁸ İskân politikası ve harabe haline gelen iskân mntıkları hakkında detaylı bilgi için bkz. (TBMMZC 27 ve 30 Ekim 1924 oturumları).

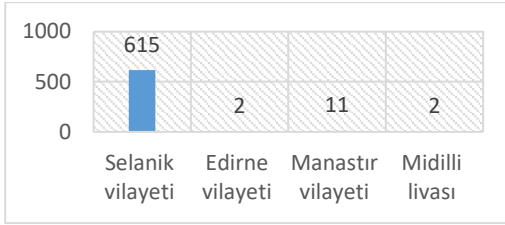
²⁹ Mihri Belli, *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, çev. Müfide Pekin, 2. bs., Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 89.

³⁰ TBMMZC., 5.11.1340. İ: 2, C:X, s. 45.

³¹ TBMMZC., 27.10.1924, İ:48, C: IX, s. 59.

olmak üzere Edirne ve Manastır vilayetlerinden mübadiller gelmiştir. İncelenen 630 adet Tasfiye Talepnamesine³² göre mübadillerin, yaklaşık %98'i Selanik, %1,7'si Manastır vilayetindedir. Ayrıca Edirne vilayeti (2) ve Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine bağlı Midilli livasına (2) ait toplam 4 kayıt yer almaktadır.

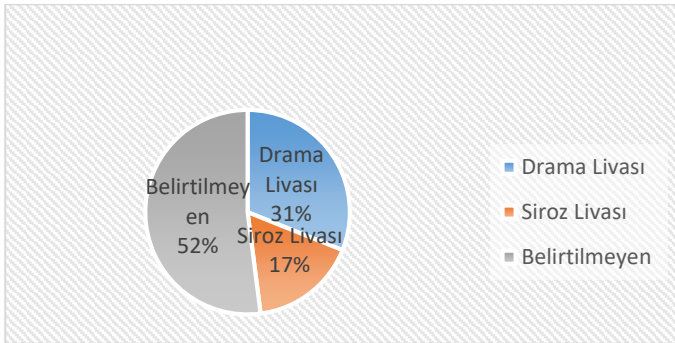
Grafik 1: Vilayetlere göre mübadillerin dağılımı

Kaynak: BCA., 130.16.13.2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Kırklareli (630 adet).

Selanik vilayetinden geldiğini beyan eden 615 kişiden 320'si geldiği livayı belirtmemiş ancak kaza ve köy isimlerini belirtmiştir. Selanik vilayetinin dışında; Manastır vilayetinden 11 talepname bulunmaktadır. Bu kişilerden 5'i Florina livasının Kesriye kazasından, 5'i Kozana livasının Kayalar kazasından, 1'i ise Bihlişte kazasındadır. Edirne vilayetinden gelen 2 kişi ise Dimetoka kazasındadır. Livası belirtilen mübadillerin ise 191'i Drama, 104'ü Siroz livasındadır (Bkz. Grafik 2).

Grafik 2: Selanik vilayetinden gelen mübadillerin livasına göre dağılımı

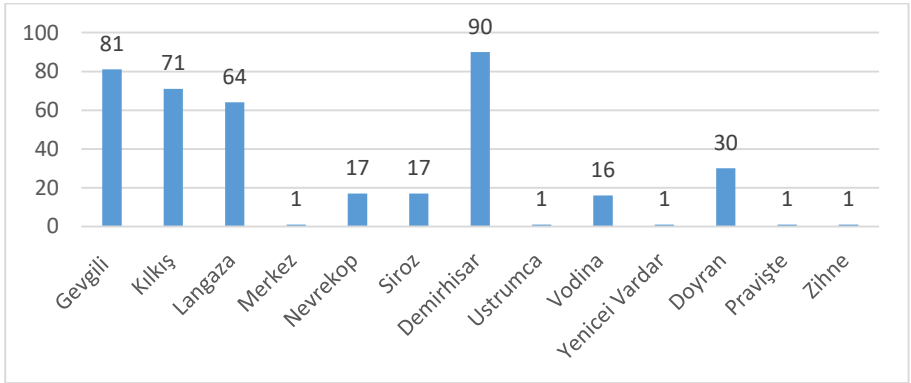

³² BCA., 130.16.13.2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Kırklareli (630 adet).

Kaynak: BCA., 130.16.13.2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Kırklareli (630 adet).

Vilayet ve liva göre ayırımının yanı sıra mübadillerin geldikleri kazaları belirtmek gerekmektedir. 1325 senesi Selanik Vilayet Salnamesi'ne göre Selanik vilayet merkezi; Aynoroz, Vodina, Ustrumca, Tikveş, Ksendire, Karaferye, Avrethisarı (Kılıkış), Gevgili, Doyran, Yenice-i Vardar, Langaza, Katrin, Karacaabad nahiyelerinden oluşmaktadır. Selanik vilayetine bağlı Siroz Sancağı; Menlik, Zihne, Petriç, Timurhisar (Demirhisar), Cuma-i Bala, Nevrekop, Razlık kazalarından, Drama Sancağı ise Kavala, Sarışabani, Pravişte, Rupçoz kazalarından ibarettir³³. Bu bilgilerden hareketle Selanik vilayetinden gelen mübadillerin kazalara göre dağılımı Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Selanik vilayetinden gelen mübadillerin kazalara göre dağılımı

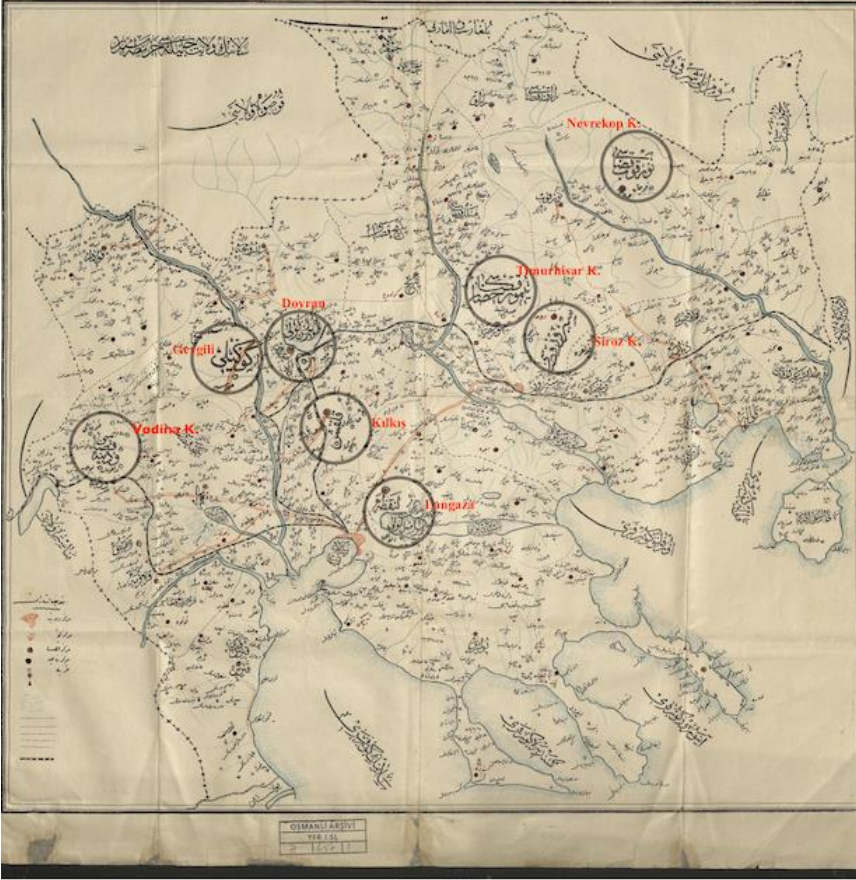
Kaynak: BCA., 130.16.13.2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Kırklareli (630 adet).

Tasfiye talepnamelerine göre mübadillerin büyük bir çoğunluğu Demirhisar, Gevgili, Kılıkış ve Langaza kazalarından göç etmiştir. Selanik vilayetine bağlı kazalarda talepnameleri bulunan 395 kişinin %23'ü Demirhisar, %21'i Gevgili, %18'i Kılıkış, %16'sı Langaza kazalarından göç eden mübadillerden oluşmaktadır. Mübadillerin yoğun olarak yaşadığı bu

³³ Selanik Vilayeti Salnamesi, Selanik Hamidiye Mekteb-i Sanayii, 1325, ss. 210-334 .

kazalar 23.12.1320 tarihli Selanik Vilayet haritasında gösterilmiştir (Bkz. Harita 1).

Harita 1: Selanik Vilayeti Haritası ve Mübadillerin Geldikleri Kazalar

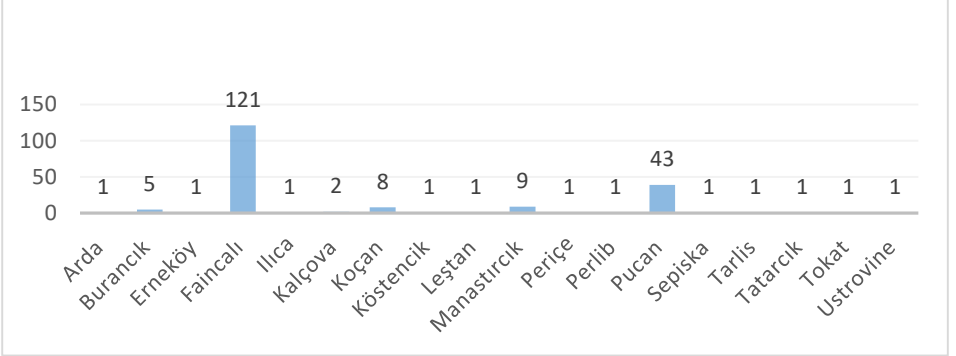

Kaynak: BCA., TFR.I.SL./7.657., 29.12.1320.

Tasfiye talepnamelerinin yaklaşık %35'inde kaza ismi belirtilmemiştir. Mübadillerin bilgileri kaydedilirken vilayeti belirtip kazayı belirtmeme sebeplerinden biri vilayet isminin kazayı da kapsama ihtimalidir. Kaza ismi belirtilemeyen 219 talepnamenin 9'u Selanik vilayetinin Karacaabad nahiyesine bağlı Notya (7), Ustrovine (1), Sepiska (1) köylerinden göç eden kişilerdir. Selanik vilayetine bağlı Drama ve Siroz livasından gelen ancak kaza

ismi belirtmeyen mübadillerin geldikleri köylerin isimleri Grafik 4'te gösterilmiştir. 205 mübadilin yaklaşık %60'ı Faincalı (Kaçal, Kainçe) köyünden, %21'i ise Pucan (Buçan) köyünden göç etmiştir.

Grafik 4: Selanik vilayeti Drama ve Siroz livasından mübadillerinin köy dağılımları

Kaynak: BCA., 130.16.13.2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Kırklareli (630 adet).

630 tasfiye talepnamesinde herhangi bir mahalleden göç edenler ise sadece 19'dur. Bu durum mübadillerin büyük bir kısmının kırsalda yaşadığını sadece yaklaşık %3'lük bir kesiminin yerleşim yerinin mahalle olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir mahalleden geldiğini beyan eden kişilerin meslekleri arasında rençper ve çiftçilerin sayıca fazla olduğu dikkate değerdir.

Tablo 2: Mübadillerin geldikleri mahalle adları ve mübadillerin meslekleri

Vilayet	Liva	Kaza Adı	Mahalle adı	Kayıt Sayısı	Mesleği
Selanik	Siroz	Demirhisar	Camii Vasat ³⁴ Mahallesi	1	Tüccar

³⁴ BCA., 130.16.13.2/ 713.2267.24.

Selanik	Siroz		Fuadiye ³⁵	1	Kunduracı
Selanik	-	Siroz	Alşan ³⁶	1	-
Edirne	-	Dimetoka	Subaşı ³⁷	1	-
Selanik	Siroz	Demirhisar	Arap ³⁸	1	Rençper
Selanik	Siroz	Demirhisar	İlyalı ³⁹	1	Rençper
Selanik	Siroz	Demirhisar	İnanlı ⁴⁰	1	Rençper
Selanik	-	Kılıkış	Kürküt ⁴¹	1	Bezzaz
Selanik	Siroz		Topal Oba ⁴²	1	-
Selanik	-	Siroz	Patkova Cuma ⁴³	2	Çiftçi
Selanik	Siroz		Cuma Mahallesi ⁴⁴	1	Çiftçi
Selanik	Siroz	Demirhisar	Camii Atık ⁴⁵	1	Rençper
Selanik	Siroz	Demirhisar	Hark Mahallesi ⁴⁶	3	Rençper
Selanik	Siroz	Demirhisar	Mutullu Mahallesi ⁴⁷	1	Çiftçi
Selanik	Siroz	-	Halil Paşa Mahallesi ⁴⁸	1	-
Selanik	Drama	-	Namazgah Mahallesi ⁴⁹	1	Rençper
Toplam				19	

³⁵ BCA., 130.16.13.2/ 699.2197.15.

³⁶ BCA., 130.16.13.2/ 684.2121.25.

³⁷ BCA., 130.16.13.2/ 38.19.7.

³⁸ BCA., 130.16.13.2/ 737.2399.17.

³⁹ BCA., 130.16.13.2/ 737.2399.15.

⁴⁰ BCA., 130.16.13.2/ 737.2399.16.

⁴¹ BCA., 130.16.13.2/ 418.393.1.

⁴² BCA., 130.16.13.2/ 672.2062.16.

⁴³ BCA., 130.16.13.2/ 681.2109.7; BCA, 130.16.13.2/ 681.2109.8.

⁴⁴ BCA., 130.16.13.2/ 708.2241.13.

⁴⁵ BCA., 130.16.13.2/ 716.2280.39.

⁴⁶ BCA., 130.16.13.2/ 716.2280.17; BCA, 130.16.13.2/ 716.2280.20; BCA, 130.16.13.2/ 716.2280.24.

⁴⁷ BCA., 130.16.13.2/ 733. 2377.6.

⁴⁸ BCA., 130.16.13.2/ 681.2109.30.

⁴⁹ BCA., 130.16.13.2/ 861.3094.6.

611 mübadilin tasfiye taleplerine göre geldikleri kaza ve köylere dair isimler Ek-1'de verilmiştir. Buna göre çoğu mübadilin Langaza kazasından Lahne (54) köyüne ait olduğu görülür. Lahne köyünü Gevgili kazasından Mayadağ (25), Ereselli (22), Devecili (18); Demirhisar kazasından Mahmutlu (21) ve Karataş (17); Vodina kazası/ Karacaabad nahiyesinden Notya köyleri takip etmektedir.

2. Kırklareli'nde Mübadillerin İskânı

Türkiye'ye göç eden mübadiller, Edirne, Balıkesir, İstanbul, Bursa, Kırklareli, Samsun, Kocaeli, İzmir, Niğde, Manisa kentlerinde daha yoğun olmak üzere Türkiye'nin pek çok kentinde iskân edilmiştir⁵⁰. Mübadele ve İskân Vekili Recep Bey'in [Peker] açıklamalarına göre Balkan harbinden sonra herhangi bir suretle Türkiye'ye gelmiş olan 390.737 göçmenin 73.502'si Trakya bölgesinde, bu kişilerden 19.169'u ise (%26) Kırklareli'nde iskân edilmiştir⁵¹.

1923-1927 yılları arasında Mübadele, İmar ve İskân Vekaletince gelecek mübadillerin iskân edilecekleri alanlar on bölgeye ayrılmıştır. Kırklareli; Edirne, Tekfurdağı [Tekirdağ], Gelibolu ve Çanakkale ile birlikte ikinci bölgede belirlenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kırklareli, Lüleburgaz, Babaeski, Vize ve Demirköy kazaları; Pınarhisar, Üsküp, Bedre [Polos⁵²], İnce ve Kofçaz nahiyeleriyle birlikte 70 köyden oluşan bir vilayettir. 1 Mart 1340 [1924] tarihinden itibaren Edirne vilayetinden ayrılan Kırklareli'nde⁵³ 1924 yılı itibariyle toplam 211 köy ve Sultan Beyazıd, Hatice Hatun, Doğanca, Karaca İbrahim, Camii Kebir, Yapraklı, Tellakzade, Hacı Zekeriya olmak üzere 8 mahalle bulunmaktadır⁵⁴.

⁵⁰ Arı, a.g.e., s. 113.

⁵¹ TBMMZC, İ:3, C: X, 6.11.1924, s. 76.; Mübadele konusunda mecliste yaşanan tartışmalara ilişkin bkz. 5.11.1340, 26.1.1341, 27.10.1924, 30.10.1924 tarihli oturumlar.

⁵² Polos, şimdiki ismi Kayalı olan eski bir Rum köyüdür. Bkz. Hamide Özdoğan, *Kırklareli İli Köy Adları İncelemesi*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2016.

⁵³ Hatice Hatun, Müslüman ve Bulgar olarak iki; Karakaş mahallesi Müslüman, Rum ve Musevi olarak üç; Camii Kebir Müslüman, Rum, Bulgar; Hacı Zekeriya Müslüman, Rum ve Bulgar olmak üzere üçe ayrılmış olup toplam 19 mahalleden müteşekkildir. Bkz. Dr. Ahmet Hamdi, *Türkiye'nin Sıhhi İctima.i Coğrafyası Kırkkilise "Kırklareli" Vilayeti*, (çev). Sinan Şanlıer, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1341, s. 20.

⁵⁴ A.g.e., s. 19.

1923-1929 yılları arasında Türkiye'ye gelen 456.786⁵⁵ mübadil ve göçmen 34.208'⁵⁶ Kırklareli'nde iskân edilmiştir. 1921-1927 yılları arasında resmî kayıtlı göçmenlerin büyük kısmı nüfus mübadelesi sonucu Yunanistan'dan, geçmiş dönemlerdeki göçlerin çoğunluğu ise Makedonya ve Bulgaristan'dan gelmiştir⁵⁷. Ancak göç hareketlerindeki düzensizliğin yarattığı güçlük, muhacir veya mübadil sayılarının resmî verilerde eksikliğini göstermektedir. Örneğin; "çeşitli mıntikalarda iskân edilen muhacirin miktarlarını gösteren" bir cetvele göre 1923 yılı itibariyle Kırklareli'nde 13.086 kişi iskân edilmiş, Rumlardan kalan yerlerde yaklaşık 16.640 kişinin daha iskân edilebileceği belirtilmiştir⁵⁸. Oysa Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verdiği bilgilere göre ise aynı yıl Kırklareli'ne gelen kişi sayısı sadece 135'tir⁵⁹. Yine bir diğer örnekte 18 Ekim 1922'den Aralık 1923'e kadar 9.396 Boşnak, Arnavut ve Türk Kırklareli'nde iskân edilmiş, ancak resmî verilerde toplam sadece 451 kayıt gösterilmiştir⁶⁰. Göç edenlerin resmî kayıtlara geçme sürecindeki eksiklikler, iskân edilen nüfusun toplam il nüfusuna oranının daha yüksek çıkabileceğini göstermek bakımından bahse değerdir.

Tablo 3: 1923-1929 yılları arasında Türkiye'ye gelen mübadil ve göçmenlerin sayısı

	Nüfus	Kırklareli'nde iskân edilen nüfus
1923	50.689	135
1924	235.414	18.718
1925	56.523	1.067
1926	35.051	3.965
1927	32.213	3.053

⁵⁵ 1930 İstatistik Yıllığı'nda alt toplam hatalı olarak yüz bin kişi fazla gösterilmiştir.

⁵⁶ 1930 İstatistik Yıllığı, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1930, s. 101.

⁵⁷ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, C: II, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 62.

⁵⁸ BCA., 272.0.0.12/ 40.43.16.

⁵⁹ 1930 İstatistik Yıllığı, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1930, s. 101.

⁶⁰ Bu tarihlerde göç eden Türklerin büyük bir kısmı Bulgaristan'ın Pravadi, Ortaköy, Varna, Koşukavak, Hezargrad, Ustrumca gibi yerleşim yerlerinden gelirken, Boşnakların büyük bir kısmı Yenipazar'dan, Arnavutlar ise Priştine'den göç etmiştir. **Kaynak:** Kader Akdağ Sarı, "20. Yüzyıl Başlarında Balkanlardan Göç Hareketleri ve Kırklareli'ne Sosyo-Ekonomik Etkileri", içinde *Kırklareli Kent Çalışmaları Ekonomi, Toplum, Kültür*, ed. Furkan Yıldız, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021, s. 27.

1928	32.442	5.865
1929	14.454	1.405
Toplam	456.786	34.208

Kaynak: 1930 İstatistik Yıllığı, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1930, ss. 99-101.

20. yüzyılda yaşanan demografik değişim, nüfusunun çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan Kırklareli'ni de etkilemiş, 1906-1907 yıllarında toplam nüfus 181.204⁶¹ kişiden oluşurken Rum ve Bulgarların göçüyle 1914'te nüfus 113.498'e ⁶² gerilemiştir. 1906-1907 yıllarındaki verilere göre nüfusunun %43'ü Müslüman olan Kırklareli'nde, Balkan Savaşları ve ardından yaşanan göç sürecinin etkisiyle, 1914'te Müslümanların genel nüfusa oranı %69'a yükselmiştir.

Tablo 4: 1906 ve 1914 yıllarında Kırklareli'nin nüfusu

	1906-1907	1914
Müslüman	78.338	78.567
Rum	70.501	31.799
Ermeni	149	64
Bulgar	29.736	1.599
Rum Katolik	207	-
Ermeni Katolik	1	-
Yahudi	1.699	1.469
Çingene	573	-
Toplam	181.204	113.498

Kaynak: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 346-357.

⁶¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 346-347.

⁶² A.g.e., ss. 356-357.

Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte devam eden göçler, kent nüfusunun Türk-Müslüman unsur lehine homojen hale gelmesine etki etmiş, 1927 ilk nüfus sayımında Kırklareli'nde Müslüman nüfusun oranı %98,78 olarak tespit edilmiştir⁶³. 1927'ye kadar Kırklareli'ne gelen 33.119 kişi, toplam il nüfusunun (107.476) %31'ini oluştururken⁶⁴, devam eden göçlerle, mübadil ve muhacirlerin kent nüfusuna oranını artırmıştır. Kısacası göçler bir yandan kentin nüfusunu niceliksel olarak artırırken diğer yandan nüfusun yirminci yüzyıl başlarına kıyasla daha "türdeş" hale gelmesine etki etmiştir. Böylelikle Türkiye'nin geneli gibi Kırklareli'nin de çok dinli ve kültürlü yapısı geri dönülemez bir şekilde değişmiştir.

Kırklareli ve Trakya bölgesindeki nüfusun homojen hale gelmesinde bazı maddi faktörler de etkilidir. Göç hareketleri boyunca coğrafi yakınlık, ulaşım kolaylığı ve nüfusun mübadele öncesi etnik ve dini yapısı bunlardan bazılarıdır. Arı, mübadillerin göç sürecinde, vapurların yanı sıra trenlerden de yararlanılmakta olduğunu trenle getirilen mübadillerin daha çok Trakya bölgesine sevk edilen kişilerden oluştuğunu aktarmaktadır⁶⁵. Yazar, Doğu Trakya'da yola düşen mübadillerin tren istasyonlarında kısa sürede büyük gruplar oluşturduklarını, tren ve vapurların Tekirdağ-Selanik çizgisinde hiç durmadan çalıştıklarını ifade etmektedir. Yunanistan'a kara yoluyla ulaşımın diğer bölgelere göre daha kolay olmasıyla, taşıma işlemlerinde yaylı at ve kağrı arabalarının da kullanıldığını belirtmektedir⁶⁶. Erdal'a göre ise Trakya bölgesi hem mübadillerin kolay ulaşımı hem de mübadil iskân iskelelerine sahip olması sebebiyle göçlerin yoğun yaşandığı bölge olmuştur⁶⁷. Selanik ve Drama bölgesinden gelen mübadil cetvelleri incelendiğinde Ocak 1924 sonu itibarıyla mübadeleye tabi olan 98.393 kişi olmak üzere toplam 110.068 kişi gelmiş, Samsun, Trakya, Karesi, İzmir, Bursa, İstanbul, İzmit ve Antalya, Konya, Adana, Sivas, Kastamonu'ya gönderilmiştir. Demirhisar, Langaza, Kalkış, Yenice-i Vardar, Petriç ve Menlik bölgesinden gelen bu mübadillerin 25.827'si Trakya'da iskân edilmiştir⁶⁸. İlgili veriler tasfiye talepnamelerinden elde edilen bulgularla uyumlu sonuç içermektedir.

⁶³ 1930-1931 *İstatistik Yıllığı*, Hüsütabi Matbaası, Ankara, 1931, s. 65.

⁶⁴ Erdal, *a.g.e.*, s. 353. Behar'ın verdiği bilgilere göre bu oran %25'tir. **Kaynak:** Behar, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁵ Arı, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁶ *A.g.e.*, s. 8.

⁶⁷ Erdal, *a.g.e.*, s. 255.

⁶⁸ BCA., 272.0.0.12/ 41.46.21. 31.03.1924.

Mübadillerin iskân sürecinde yol güzergahındaki yakınlık önemli olmakla birlikte bölgeden ayrılan Rum ve Bulgar nüfusunun da etkisi kayda değerdir. Şöyle ki; Kırklareli ülke geneline göre tarımsal toprakların geniş ve nüfus yoğunluğunun daha az olduğu bir kenttir. Ayrıca sadece Rumlardan değil, mübadele anlaşması öncesi kentten ayrılan Bulgarlardan da ciddi oranda taşınmaz kalmıştır. Mübadele süreci devam ederken Vekalet tarafından Edirne, Kırklareli, Gelibolu ve çevresinde iskân edilecek olan mübadillere dağıtılacak olan emlak ve araziler hakkında tespit yapılması istenmiştir⁶⁹. Trakya mıntıkası İmar ve İskân Müdürü Ali Bey'in 9 Mart 1924 tarihli verdiği bilgiye göre; gelecek mübadillerin iskânı için harap olan boş emvali metruke binalarından Kırklareli merkezde; 18 ev ve dükkân, Babaeski'de 101 ev, Lüleburgaz'da 65 ev tamir edilmiştir. Bedre köyünde 1.170 dönüm, Babaeski de ise 500 dönüm yer hazırlanmıştır. Hatta Pınarhisar kazası mübadillere arazi dağıtıldıktan sonra imece usulüyle nadas hazırlamaya söz vermiştir⁷⁰. 1928 Temmuz'unda Dahiliye Vekaletine gönderilen raporlarda Bulgarlardan kalan emval-i metruke de belirtilmiştir. Buna göre 7 Temmuz 1928 tarihli belgede ev ve dükkânları içeren 4.579 emlak; tarla, bağ ve bahçeleri de içeren 158.480 dönüm arazi Balkan harbinden sonra kenti terk eden Bulgarlardan kalmıştır⁷¹. Demirköy'de 593 hane, 9 dükkân, 13 değirmen ve 71.100 dönüm arazi⁷², Babaatik'te [Babaeski] ise 2 mahallede 143 hane, 67 arsa, 6 akarat, 208 dönüm bağ, 16.448 dönüm tarla, 8 dönüm çayır, 300 dönüm kuru, 8.400 dönüm mera gidenlerden geriye kalan emlak ve arazilere örnektir⁷³.

Mübadele iskân stratejisinde gelen mübadillerin meslek yapısı kadar Rum ve Bulgar nüfustan geriye kalan arazinin büyüklüğü de etkilidir. Mübadillerin iskân edildiği bölgeler de mübadele öncesi Rum ve Bulgar mübadillerin yoğunluğuna göre belirlenmiştir. Kırklareli'nde incelenen tasfiye taleplerine göre mübadiller vilayet merkezi dahil olmak üzere Babaeski, Demirköy, Dereköy, Lüleburgaz, Pınarhisar, Üsküp ve Vize kaza veya ilçelerinde iskân edilmiştir (Bkz. Harita 2). İncelenen kayıtların sadece 23'ünde herhangi bir kaza, ilçe, köy ya da mahalle belirtilmemiştir. Grafik 5'te görüleceği üzere mübadillerin büyük bir kısmı Vize (230), Pınarhisar (124),

⁶⁹ Erdal, *a.g.e.*, s. 259.

⁷⁰ Aytac Özkan, *Mübadelelerin Edirne Vilayeti Uygulaması ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 81.

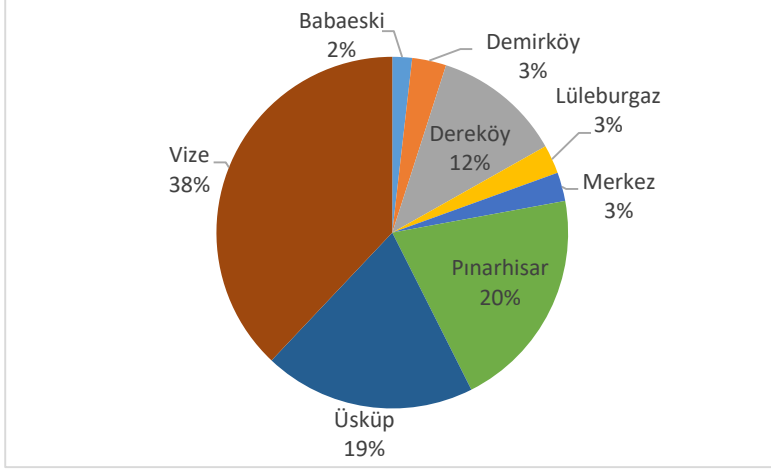
⁷¹ BCA., 272.0.0.12/ 59.165.16., 07.07.1928 .

⁷² *A.g.a.*, s. 5.

⁷³ BCA., 272.0.0.12/ 60.167.14., 30.07.1928.

Üsküp (118) olmak üzere Dereköy (72), Demirköy (19), Lüleburgaz (16), Merkez (16), Babaeski'ye (11) yerleştirilmiştir.

Grafik 5: Mübadillerin Kırklareli'nde iskân edildikleri bölgeler

Kaynak: BCA., 130.16.13.2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Kırklareli (630 adet).

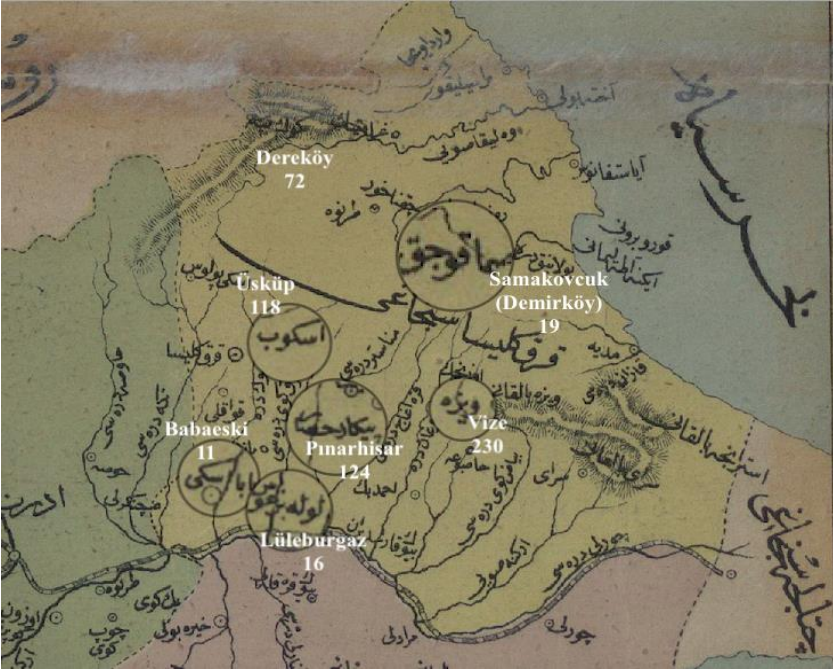
Göçler ve savaşların yarattığı yıkımın nüfus üzerinde etkisi açıkça görülen Kırklareli'nde mübadele ile gelen Türk-Müslüman kesimin Rum ve Bulgarlardan geride kalan köy ve kasabalara yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Kente doğru göçün Balkan Savaşları ertesinde arttığı bilinmektedir. Balkanlardan çok sayıda, aralarında Arnavut, Pomak, Boşnak ve Türklerin olduğu göçmenler 20. yüzyıl başlarında kente yerleşmiştir⁷⁴. Türk-Yunan mübadele anlaşması ile göçler devam etmiş, Rumlardan geride kalan yerlere Türk-Müslüman kesim iskân edilmiştir. Her ne kadar da mübadele öncesinde yerleşim bölgelerinin ayrımı belirlenmiş olsa da 1923 yılında başlayan göçler uzun süre devam etmiş, dolayısıyla yapılan düzenlemelerin bir kısmı kağıt üzerinde kalmıştır. Yine de yaşanan olumsuzluklara rağmen, incelenen tasfiye talepnamelerine göre çoğu zaman aynı kaza hatta aynı köyde yaşayan kişilerin, toplu halde Kırklareli'nde aynı yerleşim bölgesinde iskân edildiği görülmektedir. Örneğin Drama Livasından Faincalı köyünden olan 67 mübadilin, Dereköy kazasına bağlı Hedye⁷⁵ köyüne, 34'ünün ise Üsküp'e

⁷⁴ BCA., 272.0.0.11/ 17.78.2., 28.02.1924.

⁷⁵ Hedye köyünün günümüzdeki ismi Armağan'dır.

yerleştirildiği görülmektedir. Langaza ve Kılış kazalarından özellikle Lahne köyünden gelen 53 mübadilin Vize kazasına bağlı Topçu köyünde; Drama Livası, Pucan (Buçan) köyünden 39 mübadilin Üsküp'te; Doyran Kazası Kraştelli köyü ve Gevgili kazalarından Ereselli ve Devecili köyü sakinlerinin yer aldığı 57 mübadilin Vize'ye bağlı Soğucak köyünde; yine aynı kazaya bağlı Mayadağ köyü sakinlerinin büyük çoğunluğunun Üsküp'te; Demirhisar kazası Mahmutlu ve Karataş köyü sakinlerinin Pınarhisar'da Ortamahalle, İslambeyli, Conkara ve Tepe köylerinde; Nevrekop kazası Perişe köyünden gelenlerin Vize'de iskânları konu hakkında verilebilecek örnekler arasındadır.

Harita 2: Kırklareli'nde Mübadillerin İskân Edildiği Kazalar

Kaynak: BCA, HRT.h. 273/ 29.12.1341.

3. Mübadillerin Mesleki Dağılımları

Osmanlı Devleti'nin iktisadi faaliyetleri içerisinde çeşitli sektörlerde çalışan Rum vatandaşları önemli bir işleve sahiptir. Rumların Yunanistan'a göç etmesiyle iktisadi bir boşluk ortaya çıkmıştır⁷⁶. Giden Rumlar ile gelen

⁷⁶ Arı, a.g.e., s. 175.

Türkler arasında hem nicelik hem de nitelik yönünden ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Gidenler sayıca fazla olduğu gibi mesleki açıdan da daha uzman kişilerden oluşmaktadır⁷⁷. Mübadele anlaşması sonucu Yunanistan'a giden Rumların büyük bir kısmı zanaatkâr iken, Türkiye'ye gelen çoğu mübadil ise çiftçilikle uğraşmaktadır. Selanik ve Drama'dan gelip Trakya mıntkasında iskân edilen mübadilleri gösteren cetveller incelendiğinde, Demirhisar, Kalkış, Langaza ve Yenice-i Vardar bölgelerinden gelen mübadillerin büyük bir kısmının rençper olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 5). Aralarında değirmenci, sarraç, tütüncü, makinist gibi meslekler bulunsa da Kırklareli'nde iskân edilen mübadillerin büyük bir kısmı rençperdir.

Tablo 5: Selanik ve Drama'dan Gelen Mübadillerin Trakya Mıntkasında Dağılımı (Mart 1924)

Geldiği Yerleşim Yeri	İskân edildiği yer	Hane Sayısı	Kişi Sayısı	Mesleği
Kalkış	Havza	29	155	Rençper
	Gelibolu	382	1.262	Rençper
	Lüleburgaz	-	727	Rençper
	Bayramiç	58	272	Rençper
	Lapseki	68	300	Rençper
Langaza	Hayrabolu	207	812	Rençper/ Tütüncü
	Saray	101	408	Rençper
	Çorlu	329	1.464	Rençper
	Tekfurdağı Merkez	222	923	Esnaf/ Rençper
	Malkara	780	3.627	Esnaf/ Rençper
	Mürefte	200	839	Rençper
	Belika ⁷⁸	310	972	Değirmenci, Sarraç, Nalbant, Makinist
Demirhisar	Pınarhisar	255	902	Rençper/ Tütüncü
	Vize	55	234	Rençper/ Tütüncü

⁷⁷ A.g.e., s. 128.

⁷⁸ Belika ya da diğer adıyla Velika, günümüzdeki ismi Balaban olan Vize'ye bağlı eski bir Bulgar köyüdür. **Kaynak:** Özdoğan, a.g.t., s. 46.

	Lüleburgaz	99	360	Rençper
Yenice-i Vardar	Kale?	106	460	Esnaf/Rençper
Petriç-Menlik	Kırkkilise Merkez	420	1.781	Rençper/ Tütüncü
Gayrimalum yerden	Uzunköprü	10	35	Rençper
Langaza/Kılış	Babaatik [Babaeski]	180	727	Rençper
Toplam		3.811	16.260	

Kaynak: BCA., 272.0.0.12./ 41.46.10., s. 3, s. 8. ; BCA., 272.0.0.12./ 41.46.7.

Tasfiye talepnamelerine göre Kırklareli vilayetinde iskân edilen mübadillerin mesleki dağılımı incelendiğinde ise aralarında esnaf ve zanaatkâr olmasına rağmen çoğu mübadilin çiftçi ve rençper olduğu görülmektedir. 630 tasfiye talepnamesinde meslek bilgisi belirtilmeyen 143 mübadilin 38'ini kadın ve çocuklar oluşturmaktadır. Geriye kalan 487 mübadilin ise %56'sının çiftçilik, %37'sinin ise rençperlikle uğraştığı belirtilmektedir. Günümüzde neredeyse aynı anlamda kullanılan çiftçi ve rençper arasındaki ayrımı belirtmek gereklidir. Türk Dil Kurumu'nun tanımlamış olduğu anlama göre; "Çiftçi"; geldikleri yerde genelde geçimini sürdürecektir kadar toprak sahibi olanları ifade etmek için, "Rençper" ise tarla, bağ, bahçe işlerinde ağır işleri gören gündelikçi veya ırgat anlamında kullanılmaktadır⁷⁹. Bu mesleklerin dışında arzuhalci, aşçı, bakkal, bezzaz, kasap, kahveci, müderris, imam, dülger, kokulcu, tütüncü, kunduracı, uncu, berber ve tüccar gibi meslekler sayıca az da olsa mevcuttur. Çiftçi ve rençperlik dışındaki az sayıda zanaatkârın vilayet ya da ilçe merkezlerinde iskânına dikkat edildiğini söylemek mümkündür. Dülger Demir oğlu Hasan'ın⁸⁰, kahveci Hacı Süleyman oğlu Tadil'in⁸¹ Pınarhisar'a bağlı Orta mahallede, memur Yazıcı Nuri oğlu Hasan Fehmi'nin⁸², tüccar Salih oğlu

⁷⁹ [https://sozluk.gov.tr/\(18.10.2021\)](https://sozluk.gov.tr/(18.10.2021)).

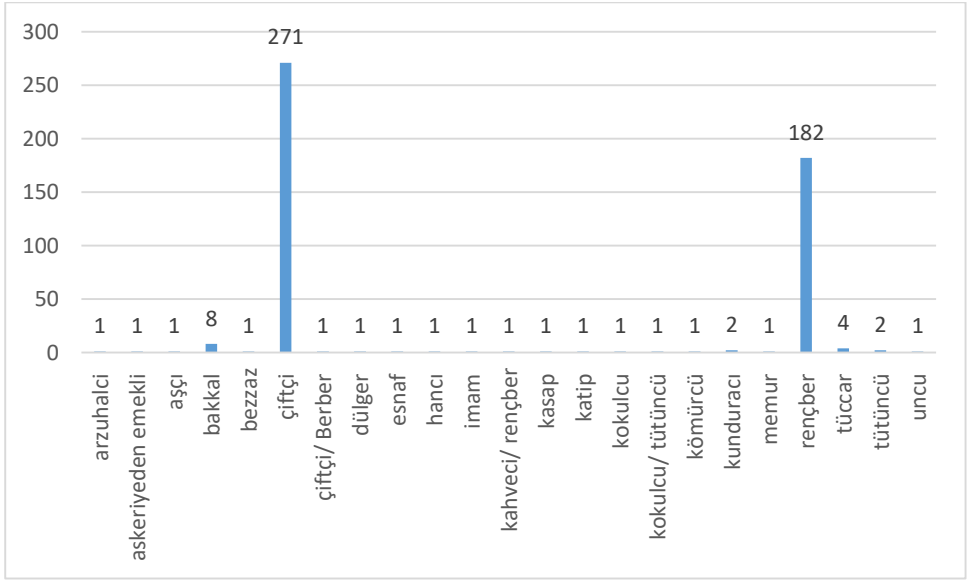
⁸⁰ BCA.,130.16.13.2./ 716.2280.27.,13.02.1926.

⁸¹ BCA.,130.16.13.2./ 716.2280.41., 13.02.1926.

⁸² BCA.,130.16.13.2./ 625.1790.4., 15.04.1924.

Demir'in⁸³, bezzaz Şaban Süleyman oğlu Mehmet'in⁸⁴, uncu Emin eşi Bekir kızı Fatma'nın⁸⁵, katip yazıcı Ali oğlu Nuri ve oğlu Hasan'ın⁸⁶ vilayet merkezinde, bakkal Mustafa oğlu Hafız Salih'in⁸⁷ Babaeski'de, kunduracı Ahmet oğlu Mustafa'nın⁸⁸, tüccar Mehmet Raşit oğlu Mehmet Şevket'in⁸⁹ Lüleburgaz'da iskânları verilebilecek örnekler arasındadır. Ayrıca tasfiye talepnamelerinde mübadilin eşine, çocuklarına ya da kızlarına ait mal kayıtlarının olduğunu belirtmek gerekir. İncelenen 630 tasfiye talepnamesinin 72'si kadın, eş ve çocuklara aittir. Bu belgeler arasında 56 tasfiye talepnamesi sadece kadınlar adına düzenlenmiş olup, bu kadınların 28'inin çiftçilik ya da rençperlik yaptığı görülmektedir.

Grafik 6: Kırklareli'nde Mübadillerin Mesleki Dağılımı

⁸³ BCA.,130.16.13.2./ 713. 2267.24., 11.08.1924.

⁸⁴ BCA.,130.16.13.2./ 418. 393.1., 23.09.1925.

⁸⁵ BCA.,130.16.13.2./ 420.405.12., 03.02.1926.

⁸⁶ BCA.,130.16.13.2./ 636.1850. 37., 06.02.1926.

⁸⁷ BCA.,130.16.13.2./ 900. 3342. 8., 22.07.1925.

⁸⁸ BCA.,130.16.13.2./ 699. 2197.15., 11.08.1924.

⁸⁹ BCA.,130.16.13.2./ 5.34.17., 22.12.1928.

Kaynak: BCA., 130.16.13.2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Kırklareli (630 adet).

Mesleklerin kazalara göre dağılımı incelendiğinde Babaeski'deki 11 talepnameden 5'i mesleğini belirtmiştir. Bu 5 kayıttan 2'si bakkal, 1'i rençber, 1'i aşçı ve 1 kişi de müderristir. Demirköy'de meslekleri belirtilmiş 18 kişiden 3'ü bakkal, 1'i tüccar, 3'ü çiftçi, 11'i ise rençberdir. Dereköy'de iskân edilen ve bir meslek belirtmiş 6 kişi ise rençberlik yaparak geçimini sağlamaktadır. Pınarhisar kazasında 1 arzuhalci, 1 dülger, 1 kahveci, 1 kasap, 1 tütüncü yer almakla birlikte, 31 çiftçi, 42 rençber yer almaktadır. Üsküp kazasında da rençberler sayıca fazladır. 1'i kokulcu/ tütüncü olmakla birlikte 18 çiftçi, 59 rençber Üsküp'te iskân edilmiştir. Vize kazası ise çoğunlukla çiftçilerden oluşmaktadır. 60 kişinin mesleğini belirtmediği Vize'de 1 hancı, 1 bakkal, 1 esnaf yer almakla birlikte 27 rençberin yanı sıra 138 çiftçi bulunmaktadır.

1927 Tarım sayımına göre Kırklareli nüfusunun %79'u çiftçidir. Her bir çiftçi ailesine ortalama 34 dönüm arazi düşen kentte toprakların %92'si tahıl, %5,7'si ise endüstriyel bitki üretimine ayrılmıştır⁹⁰. Balkan Savaşları ve işgallerin etkisiyle kentin tarımsal üretim olumsuz etkilenmiştir. 1909 verilerine göre 12.568 hanede toplam 91.372 kişi tarımla uğraşırken ekili arazi 521 bin dönümdür⁹¹. Oysa ki 1927 sayımında ekili arazi 453 bin dönüme düşmüştür⁹². Ayrıca yine sırasıyla her bir çiftçi ailesine düşen ortalama işletme büyüklüğü 41.5 dönümden 34 dönüme gerilemiştir⁹³. Gelen göçmen ve mübadillerin üretime ilişkin teknik bilgi, birikim ve deneyimleri, olumlu katkılarda bulunmuş, bu kişiler yeni tarım tekniklerini Türkiye'ye aktarmışlardır⁹⁴.

Tablo 6: Tarım Sayımlarına Göre Kırklareli'nde Tahıl Üretimi (Ton)

Tahıllar	1.909	1.913	1.914	1.923	1.927
Buğday	27.657	12.500	6.659	4.270	15.273

⁹⁰ 1927 Tarım Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1970, ss. XVII-19.

⁹¹ Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, C: III, Tarihi İstatistikler Dizisi, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 29.

⁹² 1927 Tarım Sayımı, a.g.e., s. 5.

⁹³ A.g.e., s. 1.

⁹⁴ Arı, a.g.e., s. 2.

Arpa	14.865	9.558	11.025	4.550	12.382
Yulaf	7.356	2.134	1.866	2.360	2.782
Çavdar	8.600	3.855	1.282	3.330	10.595
Darı	320	31	580	155	112
Mısır	5.655	3.963	11.157	4.032	5.240
Kaplıca	3.644	1.122	1.365	2.220	1.670
Genel Toplam	68.097	33.163	33.934	20.917	48.053

Kaynak: (1927 *Tarım Sayımı*, 1970; Dr. Ahmet Hamdi, 1341; Güran, 2003.)

Tasfiye talepnameleri kullanılarak yapılan incelemede, mübadillerin çoğunluğunun kırsal kesimden olması Kırklareli özelinde de geçerlidir. İnece, Koyunbaba, Dokuzoyuk ve Pınarhisar karyelerinde iskân edilen Selanik ve Drama çevresinden gelen mübadil ve muhacirlerin tütün üretimine başlamaları⁹⁵, Kırklareli'nin ikinci bir İskeçe, Drama olacağına dair ümitlerini artırmış olsa da⁹⁶ 1927 tarım sayımında yaklaşık 383 bin kilo tütün elde edildiği⁹⁷ çoğunlukla çiftçilerin tahıl üretimine ağırlık verdiği görülmektedir. Drama'dan gelen tütüncülerin büyük bir kısmının Samsun, İzmit gibi tütün yetiştirilebilecek alanlara yerleştirilmesine dikkat edildiği bilinmektedir⁹⁸. Ayrıca Trakya bölgesinde tütün üretiminde Edirne öncelik olup ilgili üretim faaliyetinde kayda değer gelişmeler sağlanmıştır. Arı'nın aktardığına göre 1923 yılında, üretilen toplam 23 milyon kilo tütünün yaklaşık 2-2,5 milyonu Edirne'de yetiştirilmiştir⁹⁹. Tarımsal üretim açısından Tablo 6 incelendiğinde ise Balkan Savaşları öncesindeki üretim miktarlarının, savaşlar ve göçler sebebiyle gerilediğini, ancak çoğunluğunu tarımsal üreticilerin oluşturduğu mübadil ve göçmenlerin katkısıyla 1920'ler boyunca yükselişe geçtiğini söylemek mümkündür¹⁰⁰. 1927 tarım sayımı üretimin faaliyetleri konusunda

⁹⁵ *Türkiye Salnamesi 1927*, C: II, Anadolu Matbaası, İstanbul, 1927, ss. 778-79.

⁹⁶ Ahmet Hamdi, *a.g.e.*, s. 14-15. 1923 yılı Reji idaresinin istatistiklerine göre 533.305 kilo olan tütün üretiminin, 1 milyon kiloyu geçeceği tahmin edilmektedir.

⁹⁷ *1927 Tarım Sayımı*, *a.g.e.*, s. 78.

⁹⁸ Arı, *a.g.e.*, s. 80.

⁹⁹ *A.g.e.*, s. 180.

¹⁰⁰ 20. yüzyıl başlarından itibaren yaşanan göçlerin Kırklareli'nin iktisadi yapısı üzerindeki etkisi için bkz. Sarı, *a.g.e.*

belli bir fikir vermiş olsa da 1930lar boyunca Kırklareli'ne doğru göçlerin devam ettiği bilinmektedir. Bu sebeple mübadil ve muhacirlerin tarımsal üretimdeki katkılarının tespitinde ilerleyen yıllardaki sayım verilerine de ihtiyaç duyulduğu aşikardır.

Sonuç

30 Ocak 1923'te imzalanan "Türk-Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme"yle Ortodoks kilisesine bağlı bir milyonun üzerinde Osmanlı vatandaşı Rum, Yunanistan'a göç ederken, çoğunluğu Makedonya ve Girit'te yaşayan 380 bin Türk-Müslüman Türkiye'ye gelmiş, 1923 yılında başlayan göçler 1926 yılına kadar devam etmiştir. Yunanistan'dan gelen mübadiller başta Ege ve Marmara bölgesi olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli illerinde iskân edilmiştir. Doksan Üç Harbi ve Balkan Savaşları süresince göçlerin yoğun olarak yaşandığı Kırklareli mübadillerin iskân edildiği yerleşim yerlerinin başında yer almıştır.

1923-1929 yılları arasında Türkiye'ye gelen 456.786 mübadil ve göçmenden 34.208'i Kırklareli'nde iskân edilmiştir. Göç süreci çeşitli din ve kültürlere ev sahipliği yapan Kırklareli'nin demografik ve iktisadi da yapısını etkilemiş 20. yüzyıl başlarında %43'ü Müslümanlardan oluşan kent, yaklaşık 20 yıllık bir süreçte nüfusun %99'u Müslüman olan bir kente dönüşmüştür. Kentin mübadele öncesinde nüfusu, Bulgarlar ve kentin işgali neticesinde Müslümanların göç etmesiyle azalırken, aralarında Arnavut, Boşnak ve Pomak göçmenlerin de yer aldığı yeni bir göç dalgasıyla tekrar yükselişe geçmiş, mübadele ile birlikte giden Rum vatandaşların yerini Yunanistan'dan gelen Türk-Müslüman kesim almıştır. 20. yüzyılın ilk on yılındaki nüfusuna erişemeyen Kırklareli'nde, mübadele sürecinin en önemli neticesi, nüfusun Türk-Müslüman kesim lehine türdeş bir hale gelmesidir. Her ne kadar da gelen muhacir ve mübadiller arasında Türkçe konuşamayan kişilerden duyulan rahatsızlık meclis tartışmalarına yansımış olsa da Kırklareli özelinde, bu kişilerin iskânı konusunda herhangi bir ayrıma rastlanılmamıştır. Bu açıdan önceliğin, mübadil ve muhacirlerin iskân ve iâşesi olduğunu söylemek mümkündür.

Mübadele sürecinin somut belgeleri arasında, mübadillerin geride bıraktıkları taşınmazları gösteren Tasfiye Talepnameleri yer almaktadır. Bu belgeler, belli bir mal varlığına sahip olan mübadillerin; memleketlerini, iskân

edildiği bölgeleri ve meslekî verilerini tespit edebileceğimiz önemli kaynaklar arasındadır. Aynı zamanda talepnameler aracılığıyla mübadillerin sosyo-ekonomik durumları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ancak kullanılan talepnamelerin mübadillerin bir kısmını kapsamaması, çalışmanın kapsamını daralttığından, gelenlerin bölgesel dağılımları, tarımsal üretime katkıları ve demografik dönüşümlerin tespiti açısından, resmi istatistiksel veriler, tarım sayımları, Trakya mıntıkasına gelen mübadillerin cetvellerinden faydalanılmıştır. Mübadillerin %98'inin Selanik vilayetinden geldiği tespit edilmiştir. Mübadillerin geldikleri kazalar incelendiğinde ise %23'ünün Demirhisar, %21'inin Gevgili, %18'inin Kalkış, %16'sının Langaza kazalarından göç ettikleri görülmektedir. Petriç-Menlik bölgesinden çok sayıda mübadil gelmiş ve Kırklareli merkezde iskân edilmiş olsa da talepnamelerde bu bölgelerin isimlerine rastlanmamıştır. Bu mübadillerin geldikleri kaza ismini belirtmeyip "Selanik" olarak kaydedilmeleri muhtemeldir.

Kırsal ya da kentsel ayrımı gözetmeksizin Türkiye'ye gelen mübadillerin iskân süreci içerisinde büyük sorunlarla karşılaştığı bilinen bir gerçektir. Ancak Kırklareli özelinde incelenen tasfiye talepnamelerine göre aynı köyden çoğu mübadilin, Kırklareli'nde bir arada iskân edilmesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Drama Livasından Faincalı köyünden 67 mübadilin, Dereköy kazasına bağlı Hediye köyünde; Lahne köyünden gelen 53 mübadilin Vize kazasına bağlı Topçu köyünde; Drama Livası, Pucan (Buçan) köyünden 39 mübadilin Üsküp'te iskânı, verilebilecek örnekler arasındadır.

Meslek çeşitliliği olmasına rağmen Kırklareli'nde iskân edilen mübadillerin %93'ü çiftçilik ve rençperlikle uğraşmaktadır. Çiftçilik ve rençperlik dışındaki esnaf ve zanaatkârın Kırklareli merkezde iskânına dikkat edildiğini ifade etmek gerekir. İskân siyaseti açısından mübadillerin mesleki becerilerine göre bölgelere sevk edilebilmesinin sağlanması hususu en azından Kırklareli için geçerlidir. Ayrıca mübadillerin büyük kesiminin Drama ve Siroz bölgesinden olmalarına rağmen Kırklareli'nin tütüncülük konusunda gelişme gösterememiş olduğu, çoğunluğu oluşturan çiftçi ve rençperlerin tahıl üretimi konusunda kente katkı sağladıklarını söylemek mümkündür. Yirminci yüzyıl başlarında çok dinli ve çok kültürlü yapıya sahip olan Kırklareli'ni, mübadele konusunda sadece Rum ve Türk unsurlarla değerlendirmek hatalı sonuçlara sebebiyet verecektir. Şöyle ki; kentin göç sürecindeki etkinliğinin bir sebebi Balkan coğrafyasına yakınlığı ise diğer

sebebi de kentten ayrılan Bulgar nüfusun geride bıraktığı taşınmazların miktar ve oranlarının fazla olmasıdır. Rum ve Bulgar vatandaşların göçüyle nüfusu azalan kent nüfusunun, Türk-Müslüman mübadil ve muhacirlerle birlikte toparlanma sürecine girdiği, aynı zamanda mübadillerin kentin tarımsal üretim kapasitesinin artışında da etkili olduğunu belirtmek mümkündür.

Mübadile sürecini anlamak ve bir kentin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymak için sadece talepnamelerden yararlanarak genellemelere varmak sağlıklı sonuç vermemektedir. Bu anlamda talepnameler süreç hakkında ancak kısa bir kesit sunabilir. Mübadile iki yönlü bir süreç olup kentlerin sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilerken, kentten göç etmek durumunda kalanların da mevcut konumlarının araştırılması, göçün kentler üzerindeki etkileri bakımından son derece faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA., Haritalar, TFR.I.SL../ 7.657., 29.12.1320.

BCA., Haritalar, HRT.h./ 273., 29.12.1341.

BCA., Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Fon Kodu: 130.16.13.2.

BCA., 130.16.13.2./ 5.34.17.

BCA., 130.16.13.2/ 38.19.7.

BCA., 130.16.13.2/ 418.393.1.

BCA., 130.16.13.2./ 420.405.12.

BCA., 130.16.13.2./ 625.1790.4.

BCA., 130.16.13.2 / 636.1850.30.

BCA., 130.16.13.2./ 636.1850. 37.

BCA., 130.16.13.2/ 672.2062.16.

BCA., 130.16.13.2/ 681.2109.30.

BCA., 130.16.13.2/ 681.2109.7.

BCA., 130.16.13.2/ 681.2109.8.

BCA., 130.16.13.2/ 684.2121.25.

BCA., 130.16.13.2/ 699.2197.15.

BCA., 130.16.13.2/ 708.2241.13.

BCA., 130.16.13.2/ 713.2267.24.

BCA., 130.16.13.2/ 716.2280.17.

BCA., 130.16.13.2/ 716.2280.20.

BCA., 130.16.13.2/ 716.2280.24.

BCA., 130.16.13.2/ 716.2280.27.

BCA., 130.16.13.2/ 716.2280.39.

BCA., 130.16.13.2/ 716.2280.41.

BCA., 130.16.13.2/ 733.2377.6.

BCA., 130.16.13.2/ 737.2399.15.

BCA., 130.16.13.2/ 737.2399.16.

BCA., 130.16.13.2/ 737.2399.17.

BCA., 130.16.13.2/ 861.3094.6.

BCA.,130.16.13.2./ 900.3342.8.

BCA., Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin Fonu), Fon Kodu: 272.0.0.12.

BCA., 272.0.0.11/ 17.78.2., 28.02.1924.

BCA., 272.0.0.11/ 18.82.11., 17.04.1924.

BCA., 272.0.0.12/ 40.43.16.

BCA., 272.0.0.12/ 40.43.17., 1923.

BCA., 272.0.0.12/ 40.42.1., 25.11.1923.

BCA., 272.0.0.12/ 41.46.7., 15.03.1924.

BCA., 272.0.0.12/ 41.46.10.

BCA., 272.0.0.12/ 41.46.21., 31.03.1924.

BCA., 272.0.0.12/ 59.165.16., 07.07.1928.

BCA., 272.0.0.12/ 60.167.14., 30.07.1928.

II. RESMİ YAYINLAR

1927 *Tarım Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1970.

1930 *İstatistik Yıllığı*, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1930.

1930-1931 *İstatistik Yıllığı*, Hüsütabiye Matbaası, Ankara 1931.

Selanik Vilayeti Salnamesi, Selanik Hamidiye Mekteb-i Sanayii, 1325.

Türkiye Salnamesi 1927, C:II, Anadolu Matbaası, İstanbul, 1927.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Cilt X, İ: 2, 5.11.1924.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Cilt X, İ: 3, 6.11.1924.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Cilt IX, İ:48, 27.10.1924.

III. KİTAPLAR

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihî Göç*, Kum Saati, İstanbul, 2001.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. bs, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Cilt II, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.

- Belli, Mihri, *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, (çev). Müfide Pekin, 2. bs, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Dr. Ahmet Hamdi, *Türkiye'nin Sıhhi İçtima-i Coğrafyası Kırkkilise "Kırklareli" Vilayeti*, (çev.) Sinan Şanlıer, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1341.
- Erdal, İbrahim, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1930*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Güran, Tevfik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, C: III, Tarihi İstatistikler Dizisi, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Mango, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin kurucusu*, (çev.) Füsün Doruker, 9. bs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

IV. MAKALE ve TEZLER

- Akdağ Sarı, Kader, "20. Yüzyıl Başlarında Balkanlardan Göç Hareketleri ve Kırklareli'ne Sosyo-Ekonomik Etkileri", içinde *Kırklareli Kent Çalışmaları Ekonomi, Toplum, Kültür*, ed. Furkan Yıldız, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021, ss. 19-46.
- Baytal, Yaşar, "Balkanlar'dan Anayurda Yapılan Göçler ve Türkiye Açısından Sonuçları (1912.1925)", *Turkish Studies*, Cilt XIII, Sayı 1, 2018, ss. 13-28.
- Çapa, Mesut, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahâli Mübâdelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, 1988, ss. 241-256.
- Çelebi, Ercan, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, Cilt V, Sayı 12, 2006, ss. 35-46.
- Çelebi, Ercan, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun, 2005.
- Çetin, Necat, "Mübadil Tasfiye Talepnamelerine Göre Denizli'ye İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler", *Belgi*, Sayı 6, 2013, ss. 755-769.
- Göçer, Güngör, "Mübadelenin Dikenli Yollarında Mübadele İnsanları", Cilt I, VII. *Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Gece Kitaplığı, Edirne 2019, ss. 389-421.
- Kaya, Mehmet ve Aysun Deveci, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Ankara Vilayetinde Mübadillerin Yerleştirilmesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 29, 2014, ss. 175-188.
- Kaya, Mehmet, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin Kuşadası'nda İskânı", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 2015, ss. 1-12.
- Köçkün, Elmas, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadeleye Tabi Tutulan Roman Topluluklarının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, Cilt IV, Sayı 2, 2020, ss. 142-165.

- Öksüz, Hikmet ve Ülkü Köksal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Balkanlardan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerde Sosyal ve Kültürel Uyum", *Göç Konferansı 2017 Seçilmiş Bildiriler*, (haz.) Ali Tilbe, Sonel Bosnalı, Yusuf Topaloğlu, Transnational Press London, London 2017, ss. 197-214.
- Özdoğan, Hamide, *Kırklareli İli Köy Adları İncelemesi*, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2016.
- Özkan, Aytaç, *Mübadelenin Edirne Vilayeti Uygulaması ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- Öztürk, Gülin, "Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: Adana Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1, 2016, ss. 247-276.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan, "İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo.Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 180, 2014, ss. 49-84.
- Şentürk, Ayşegül, "Çanakkale Vilâyetine Mübadillerin Yerleştirilmesi (1923-1930): Tasfiye Talepnamelerine Göre Bir İnceleme ve Değerlendirme", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Cilt XVI, Sayı 25, 2018, ss. 285-316.
- Yıldız Özkan, Elif ve Hayat Zengin Çelik, "Lozan Antlaşması ve Tasfiye Talepnameleri Kapsamında Mübadillerin 1923 ve 1930 Yılları Arasında İzmir Kentine İskân", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, Cilt XX, Sayı 41, 2020, ss. 579-621.

V. İNTERNET KAYNAKLARI

<https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi (19.10.2021).

EKLER

Ek 1-Mübadillerin Geldikleri Köyler ve Mübadil Sayısı

	Köy Adları	Kayıt adedi	Köy Adları	Kayıt adedi	Köy Adları	Kayıt adedi
Drima Lıvası	Arda	1	Doyran Kazası		Langaza Kazası	
	Bucan (Pucan)	43	Akıncalı Karaali	1	Aydullu	1
	Burancık	5	Büyüklü	2	Bayramdere	1
	Fıncalı (Kainçalı, Kaçal)	121	Devecili	1	Cernal	1
	İleca	1	Gırbaşı Zir	1	Göletli	1
	Kalyova	2	Gökçeli	4	Lahne	53
	Lestan	1	Gökçeli Zir	1	Nikvan	1
	Manastırek	9	Karalı	2	Ormanlı	1
	Periçe	1	Karasinan	1	Ramazanlı	2
	Perilib	1	Kölemenli	1	Uğurlu	2
	Tarlısı	1	Kraştelli	8	Belirtilmeyen	1
	Tatarcık	1	Popova	3		64
	Tokat	1	Urgançlı	1	Merkez kaza	
	belirtilmeyen	1	belirtilmeyen	4	Nütke	1
	189		30		1	
Vodina Kazası	Vodina Kazası		Gevgili Kazası		Nevrekep Kazası	
	Meyikli	1	Alçak	5	Goştrak	2
	Notya	7	Bayraklı	1	Mahallecik	3
	Belirtilmeyen	8	Bekirli	2	Periçe	11
	16	Destemari	2	Volkova	1	
		Devecili	17		17	
Florina Lıvası	Kesriye Kazası		Eğribucak	5	Siroz kazası	
	Gornise	2	Ereselli	22	Kadiriye	2
	Mavrova	1	Kraşteli	1	Köprübaşı	1
	belirtilmeyen	2	Mayadağ	24	Ormanlı	5
	5	Seydili	1	Ravne	2	
			80	Yeniköy	2	
					12	
Kozana Lıvası	Kayalar Kazası		Kilyos Kazası		Karacabad Nahiyesi	
	Hacı Hasanlı	1	Akıncalı	3	Sepiska	1
	belirtilmeyen	3	Alçak	1	Ustrovine	1
	4		Anbarköy	1	Notya	9
Seriye Lıvası	Kayalar Kazası					
	Çor	1	Çağlı	1		11
			Cernal Turgutlu	1	Diğer	
Siroz Lıvası	Demirhisar Kazası		Davutlu	4	Köstencik	1
	Baraklı	2	Dervişli	1	Yeniçe-i Vardar kazası	1
	Çavdarlı	8	Eceoğulları	1	Praviste Kazası/ Köster	1
	Çerpeste (Cerviste)	3	Eskici	2	Bibište Kazası/ Karaca	1
	Eskici	6	Gırbaşı Bala	1	Dimetoka Kazası	1
	İlyası	1	Hacıbarı	1	Midilli Lıvası	2
	İnanlı	2	Hacıyunus	1	Belirtilmeyen	12
	Karataş	17	Hasanlı	1		19
	Kibriye	1	İsnefçe	1	Genel Toplam	611
	Mahmutlu	20	Kalnova	1		
	Mutullu	1	Karalı	6		
	Poroy	1	Karapazarlı	4		
	Radeligöz	1	Karlobası	1		
	Topalnik	5	Kölemenli	1		
	Vetrine	6	Kökçü	1		
	Belirtilmeyen	8	Lahne	1		
		82	Mahmutlu	1		
	Zihne Kazası		Mirova	4		
	Radeligöz	1	Mürselli	1		
			Perest Çiftliği	1		
	Erneköy	1	Popova	8		
	Koçan	8	Rahmanlı	1		
		9	Robova	1		
			Savcılı	1		
			Sevindikli	2		
			Seyyidli	1		
			Sivri	1		
		Surlova	1			
		Şeyhkölemenli	2			
		Tarlabası	1			
		Turgutlu	3			
		Belirtilmeyen	6			
			70			

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 130-16-13-2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri, Kırklareli (630 adet)

Ek-2: Mübadillerin Kırklareli'nde İskân edildiği yerleşim yerleri

İskân Edildiği Kaza/İlçe	Köy Adı	sayı	Mahalle Adı	sayı	Belirtilmeyen	Toplam
Babeski	Karaali	1			9	10
	İmam Pazar	1				1
						11
Demirköy		19				19
Dereköy	Hediye	68			4	72
Lüleburgaz	Çiftlik köy	2				2
	Turgutbey	1	Hüseyin Bey	1	12	14
						16
Pınarhisar	Çankara	1	Ortamahalle	22	70	93
	Yancıklar	2				2
	Orta mahalle	4				4
	İslambeyli	11				11
	Conkara	4				4
	Tepe	10				10
						124
Üsküp						118
Vize	Topçuköy	66	Bulaca	3	70	139
	Hasbuğa	7	Yazı	4		11
	Soğucak	57				57
	Mütekerrin	1				1
	İnece	2				2
	Fikret	6				6
	Sergen	1				1
	Balaca	1				1
	Pazarlı	2				2
	Yenice	2				2
	Örencik	1				1
	Müsellim	7				7
						230
Merkez	İnece	3	Hacı Zekeriya	1	32	36
	Kadıköy	2	Bayraklı?	1		3
			Camii Kebir	1		1
Toplam						630

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 130-16-13-2, Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri, Kırklareli (630 adet)

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 187-208

Geliş Tarihi: 14 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 12 Ocak 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARINDA YUSUF AKÇURA'NIN SİYASİ MÜCADELESİ

Yücel YİĞİT**

Öz

Bu çalışma, üç farklı fırka teşebbüsünden sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından II. Dönem TBMM' de İstanbul mebusu aday olarak gösterilen ve seçilen Yusuf Akçura'nın siyasi mücadelesine yer vermektedir. Böylece Türkçülüğü, tarihçiliği ve fikir adamlığının gölgesinde kalan Kazanlı'nın, pek de bilinmeyen siyasi bir kimliğe sahip olduğu vurgulanmıştır. Milli Mücadeleyi zaferle tamamlayan kurucu Birinci Mecliste yer almayan ancak II., III. ve IV. dönemlerde İstanbul'dan, V. dönem Kars'tan mebus seçilen Yusuf Akçura, kesintisiz dört dönem ve yaklaşık 12 yıl TBMM üyeliği yapmıştır. II. Dönem TBMM' de açık celse oturumların yanı sıra 26 gizli celse birleşiminin 6'sında söz alarak fikirlerini beyan etmiştir. Araştırma, 1923 ve 1925 yılları arasında Yusuf Akçura'nın gizli celselerde kürsüden mesai arkadaşlarına görüşlerini seslendirdiği birleşimleri inceleyen iki parçalı bir çalışmadır. İlk bölümde: Açık celse oturumlarındaki faaliyetlerine kabaca değinilmiştir. İkinci bölümde: Gizli celselerde Milli Mücadeleye iştirak etmeyen askeri personelin hakkında yapılacak işlemler, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulması, 150'lilikler tespiti, dört Ermeni'nin İstanbul'a duhulüne müsaade edilmesi ve Lozan Muahedesine göre yapılan bazı protokollerin ifası gibi netameli konular ele alınmıştır. Bu incelemede, TBMM Gizli Celse Zabıtları ile bazı telif eserler başlıca veri kaynağımız olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, TBMM, Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Akçura, Gizli Celse Zabıtları.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, (yigit21@hotmail.com). ORCID ID: 0000-0003-0268-1965.

THE POLITICAL STRUGGLE OF YUSUF AKÇURA IN THE CLOSED SESSION MEETINGS OF THE TGNA

Abstract

This study analyzes the the political struggle of Yusuf Akçura, who was nominated and elected as the Istanbul deputy in the Turkish Grand National Assembly by Mustafa Kemal Pasha after Akçura's attempts at three different parties. Thus, his heretofore unknown political identity has been emphasized which had been overshadowed so far by his Turkism, historiography and intellectualism, had an unknown political identity. Akçura was not part of the First Assembly, which had completed the National Victory with victory, but was present at the II., III. and IV. parliaments. Yusuf Akçura, who was elected as a deputy from Istanbul in the 5th term from Kars, served as a member of the Turkish Grand National Assembly for four consecutive terms for approximately 12 years. In addition to the open hearings, he took the floor in 6 of the 26 secret sessions and expressed his opinions. The research is a two-part study examining the sessions between 1923 and 1925 in which Yusuf Akçura voiced his views from the podium to his colleagues in secret sessions. In the first part: Its activities in the open sessions are discussed in a general manner. In the second part in secret sessions: Contentious issues such as the actions to be taken against the military personnel who did not participate in the National Struggle, the Law of Treason, the establishment of an Independence Tribunal in Istanbul, the determination of the activities of the 150 dissidents, the permission of four Armenians to enter Istanbul, and actions to be taken according to the Lausanne Treaty were all addressed. Negative issues such as the execution of protocols were also discussed. In this study, the Secret Session Minutes of the Grand National Assembly of Turkey and some copyrighted works have been our main data source.

Keywords: Turkey, TGNA, Mustafa Kemal Pasha, Yusuf Akçura, Secret Session Minutes.

Giriş

Ünlü Türk milliyetçilerinden Yusuf Akçura'nın¹ doğrudan siyasetle ilgi kurması otuzlu yaşlarına tekabül etmektedir. XX. yüzyılın başlarında Paris Siyasal Bilgiler Okulundan dereceyle mezun olduktan sonra doğduğu ve fikirlerin serpiildiği Kazan'a dönmüş ve Rusya'daki Müslümanlarının siyasi mücadelelerinde onları yalnız bırakmamıştır. Nitekim 1904-1905 Rus-Japon Savaşı sonrası meydana gelen siyasi kaos ortamında 'Rusya Müslümanları İttifakı' adını taşıyan bir fırkanın kurucuları arasında yer almıştır. Fırkanın çabaları sonucu Rus Müslümanlar ilk defa Duma'da temsil edilmeyi başarabilmişlerdir. Ruslar, seçimden kısa bir süre önce tehlikeli gördükleri Akçura'yı gözaltına alarak seçime sokmamışlardır².

Yusuf Akçura'nın siyasete yakın ilgisi Türk demokrasi tarihinde ilk defa çok partili siyasi hayatın başladığı II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. 5 Temmuz 1912 tarihinde kurulan 'Milli Meşrutiyet Fırkasının'³ kurucularından olan Kazanlı Akçura, fırkanın namına 1912 Osmanlı seçimlerinde aday olmuşsa da Osmanlı Mebusan Meclisine seçilecek düzeyde oy alamamıştır⁴. Son olarak da Milli Mücadele döneminde aralarında Ahmet Ferit (Tek), Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Zühtü (İnhan) Beylerin bulunduğu bazı milliyetçi

¹ Yusuf Akçura'nın biyografisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Muharrem Feyzi Togay, *Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 1944; François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura 1876-1935*, Tercüme: Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999; Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987; Gürhan Kat, *Cumhuriyet Dönemi'nde Yusuf Akçura*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010; Gafar Demir, *Yusuf Akçura'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1935)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008; Filiz Deniz, *Yusuf Akçura Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996; Hâmit Z. Koşay, "Yusuf Akçura", *TTK Belleten*, Cilt: XLI, Sayı: 162, Ankara, 1977, ss. 389-400; Nuri Yüce, Yusuf Akçura", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: II, İstanbul, 1989, ss. 228-229; Kâzım Öztürk, "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM II. Dönem 1923-1927*, Cilt: III, TBMM Vakfı Yayınları No: 9, Ankara, ty, ss. 391-393; Bengü Polat, "Yusuf Akçura", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Digital Ansiklopedisi, Ankara, 2021.

² M. F. Togay, *A.g.e.*, ss.50-56; H. Z. Koşay, *A.g.m.*, s. 394; G. Kat, *A.g.e.*, s.12; G. Demir, *A.g.t.*, s. 16.

³ Milli Meşrutiyet Fırkası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi)*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 381-392.

⁴ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura 1876-1935*, Tercüme: Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 64-65.

arkadaşlarıyla Ekim 1919 senesinde 'Millî Türk Fırkasının'⁵ kurucularındandır. Yusuf Akçura, son Osmanlı Mebusan Meclisinde mebus olabilmek amacıyla İstanbul ve Eskişehir'den aday olmuş ancak başarılı olamamıştır⁶.

Kurucusu ve yöneticisi olduğu üç başarısız farklı fırka teşebbüsünden sonra Yusuf Akçura, Mustafa Kemal Paşa tarafından 1923'te II. Dönem TBMM seçimlerinde İstanbul'dan aday gösterilmiştir. Şüphesiz onun mebus aday gösterilmesindeki en büyük sebep İttihatçı olmaması ve fikrinsel düzeyde Gazi Paşayla aynı istikamette düşünmesidir. Bu temel vasıflarının yanında Harbiye mektebinde ve yurt dışında iyi bir eğitim alması, II. Abdülhamit döneminde Fizan'a (Trablusgarp) sürgün edilmesi, birkaç yabancı dil bilmesi ve diplomatik yönü, kısa sürede Milli Mücadeleye iştirak ederek TBMM adına vazifede bulunması, yetişmiş insan kaynağına duyulan ihtiyacın artması, velut bir yazar olması ve fikirlerinin zenginliği gibi özellikler de mebus gösterilmesinde etkili olmuştur⁷.

Yusuf Akçura'nın siyasete atıldıktan sonra en faal olduğu zaman dilimi TBMM'nin 1923-1927 yıllarını arasına kapsayan II. Yasama Dönemidir. Hariciye, Maarif, İktisat ile Ticaret ve Nizamname-i Dâhili Komisyonlarında üyelik; İktisat Komisyonunun sözcülüğünü yapmıştır. Genel kuruldaki açık celselerde: 61 farklı konuda söz alarak 166 defa fikirlerini beyan etmiştir. Ayrıca farklı vekâletlere soru önermeleri de vermeyi ihmal etmemiştir. Yoğun iş yükü ve türlü görevlerinden dolayı devamsız mebuslar arasında da sayılabilir. Zira 323 defa genel kurulda bulunmamıştır.

Şüphesiz Yusuf Akçura'nın TBMM'deki siyasi faaliyetleri sadece açık celse oturumlarından ibaret değildir. II. Yasama Dönemindeki 26 gizli celse birleşimin 6'sında söz almıştır. Bunlardan bazıları oldukça önemli ve hassas konulardır. Örneğin Milli Mücadeleye iştirak etmeyen askeri personelin hakkında yapılacak işlemler, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İstanbul'da bir

⁵ Millî Türk Fırkası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 517-520.

⁶ Gürhan Kat, "Millî Mücadele'de Yusuf Akçura'nın Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 78, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 592.

⁷ Yusuf Akçura'nın Mustafa Kemal Paşa tarafından neden mebus gösterildiğine dair bir tebliğ, bu çalışmanın yazarı tarafından 18-22 Ekim 2021 tarihleri arasında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ile Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesince ortaklaşa düzenlenen II. Uluslararası Türk-Rus Edebiyatının Ortak Yönleri, isimli sempozyumda "Yusuf Akçura Neden Mebus Adayı Gösterildi?" başlığıyla sunulmuştur. Sempozyum tebliğleri aynı kurumlarca 2021 yılının sonuna doğru kitaplaştırılacaktır.

İstiklal Mahkemesi kurulması, 150'lilikler tespiti, dört Ermeni'nin İstanbul'a duhulüne müsaade edilmesi ve Lozan Muahedesine göre yapılan bazı protokollerin ifası gibi mevzulardır. Bu farklı konular, 8 Aralık 1923 ile 22 Nisan 1925 tarihleri arasındaki farklı gizli celselerde ele alınmış ve İstanbul mebusu olarak kanaatlerini belirtmiştir. Hatta Mecliste bazı mebuslarla hararetle atışmalarda bulunmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı, Yusuf Akçura'nın TBMM'deki gizli celselerdeki siyasi mücadelesini ortaya koymaktır. Ayrıca gizli celse birleşimlerinde hangi konularda söz aldığını ve kimlerle tartışma yaşadığı da konumuz içerisinde yer almıştır. Özellikle bacanağı Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) Beyin bakanlığını ilgilendiren gizli celselerde nasıl tutum sergilediği de gözler önüne serilmiştir. Onun hayat hikâyesi, Türkçülüğü ve tarihçiliği incelemenin dışındadır. Araştırmamızın kronolojik çerçevesi, 1923-1925 yılları arasını kapsayan zaman dilimidir. İnceleme hazırlanırken TBMM bünyesindeki gizli celse zabıtları ile bazı telif eserlerden istifade edilmiştir.

1- Yusuf Akçura'nın TBMM'de Açık Celse Oturumlarındaki Faaliyetleri

Yusuf Akçura, ülkeyi işgalden kurtaran I. Mecliste mebus değildir. Çünkü o dönemde Ankara'da Hariciye Vekâletinde görev yapmakta ve serbest dersler vermektedir. Mütareke günlerinde ve Milli Mücadele yıllarında değişik kamu görevlerini ifa ettikten sonra II. Meclise, İstanbul mebusu olarak seçilmiştir. 11 Ağustos 1923 tarihinde Meclise katılmış ve ertesi gün mazbatasını almıştır. Genel kuruldaki açık oturumlarda aşağıdaki listede yer alan kanun teklifi, kanun üzerinde söz hakkı, soru önergesi ve gündem dışı konuşmalarda bulunmuştur:

- a- Başta Haliç'in temizlenmesi olmak üzere seçim bölgesi İstanbul'un gündelik yaşamına ve ekonomisine yönelik talepleri gündeme taşımış,
- b- Mesai, tuz vergisi, nakliyat vergisi, petrol, tarık mükellefiyeti, mektep pansiyonları, yerli kumaştan elbise giyilmesi, günün yirmi dört saate taksimine, ecza ticarethaneleri, malul zabitan ve efrada dair, 1341 senesi muvazene-i umûmiye kazanç vergisi, aşarın ilgası yerine ikame olunacak vergi, umûm memurîn, Türk Sanayi ve Maadin Bankası

kurulması, Osmanlı Bankası imtiyaz müddetinin temdidini kanunları görüşmelerinde söz almış ve mebuslara hitap etmiştir,

- c- Bütçe görüşmelerinde,
- d- Şark Şimendifer amelesinin grevi,
- e- Mekâtib-i İptidaiye ve Taliyede okutulmakta olan Tarih Derslerine,
- f- Tıp Fakültesi için bir komisyon oluşturulması,
- g- Gündem dışı söz alarak Türkiye tabirinin mahiyeti hakkındaki ve TBMM ile Osmanlı Saltanatı arasındaki farkları, Şikâyete Tabi Olan Mebuslar hakkında uygulanacak Yöntemlere dair görüşleri,
- h- Darülfünunun ıslahı maksadıyla her fakülte için Avrupa'dan bir mütehassis getirilmesi,
- i- Lüzumsuz unvanların kaldırılması,
- j- Nutuk'un basılıp köylere dağıtılması,

hususlarında genel kurulu bilgilendirmiştir⁸. Farklı görevlerinden dolayı devamsız mebuslar arasında da sayılabilir. 323 defa TBMM birleşimlerinde yer almamıştır.

III. Dönemde de CHF listelerinden aday gösterilmiş ve 1.600 oyla İstanbul'dan mebus seçilmiştir. 5 Eylül 1927 tarihinde mazbatasını almış ve 1 Kasım 1927 tarihinde Meclise katılmıştır. 2 Kasım'da da mazbatasını onaylanmıştır. III. Dönem Mecliste Yusuf Akçura, anayasa ve iktisat komisyonlarında çalışmıştır. Yavuz zırlısı konusunda soruşturma komisyonu üyeliğine seçilmiş ve genel kurulda 16 konuda 30 konuşma yapmıştır⁹.

4 Mayıs 1931 tarihinde IV. Dönem Meclisine katılmış, dönem boyunca iktisat komisyonunda çalışmıştır. Genel kurulda çeşitli konularda sadece 7 konuşma yapmıştır¹⁰. Yine Akçura, V. Dönemde de ardışık olarak mebus seçilmiştir Lakin bu sefer seçim bölgesi İstanbul'dan Kars'a kaydırılmış ve

⁸ Yusuf Akçura'nın TBMM'de genel kurulundaki faaliyetleri için bkz.: Kâzım Öztürk, "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM II. Dönem 1923-1927*, Cilt: III, TBMM Vakfı Yayınları No: 9, Ankara, ty, s. 393; G. Demir, *A.g.t.*,

⁹ Kâzım Öztürk, "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM III. Dönem 1927-1931*, Cilt: III, TBMM Vakfı Yayınları No: 10, Ankara, ty, s.306.

¹⁰ Fahri Çoker, "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM IV. Dönem 1931-1935*, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları No: 12, Ankara, ty, s.276.

mebus seçilmiştir. 21 Şubat 1935 tarihinde seçim tutanağını alarak 1 Mart 1935 tarihinde V. Dönem TBMM'ye Kars mebusu olarak katılmış ve iki gün sonra mazbatasını onaylanmıştır. 11 Mart 1935 günü akşamüzeri kalp krizi geçirecek vefat ettiği için Mecliste herhangi bir siyasi faaliyeti olmamıştır. 20 Mart 1935 tarih 6/566 numaralı Başbakanlığın vefat tezkeresi, 25 Mart 1935 tarihinde genel kurulda okunarak mebusluğu düşürülmüştür¹¹. Yerine de 31 Mayıs 1935 tarihinde yapılan seçimle 1.001 oyla ünlü tarih ve edebiyat profesörü Fuat Köprülü, Kars'tan mebus seçilmiştir¹². İki kalem ehli münevver, halef ve selef olmuşlardır.

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere Yusuf Akçura, II. Dönemdeki Meclisteki yasama faaliyetleri yoğun bir şekilde katılmış ve farklı komisyonlarda görev almıştır. III. ve IV. Dönemlerde etkinliği giderek azalmıştır. Vefatından kısa bir süre önce seçildiği Kars mebusluğu dönemine ait TBMM çatısında doğal olarak herhangi bir etkinliği mevcut değildir. Onun TBMM Gizli Celse oturumlarındaki konuşmaları sadece II. Yasama faaliyetlerinde netameli konular üzerinde olmuştur. Bu dönemdeki 26 gizli celse oturumunun 6'sında söz almıştır. Zaten III.-IV. ve V. Dönem Meclis çalışmalarında herhangi bir gizli celse oturumunda kürsüye gelmemiştir.

2- TBMM Gizli Celse Oturumlarında Yusuf Akçura

47 yaşında iyice ve fikirsel düzeyde iyice kemale eren Yusuf Akçura Bey, İstanbul'dan mebus seçilmiştir. Ne yazık ki hakkında kalem oynatan araştırmacıların büyük bir kısmı onun II. Dönem TBMM'de Gizli Celselerdeki siyasi kanaatlerini neredeyse hiç irdelememişlerdir. Hâlbuki gizli celselerde Milli Mücadele'ye iştirak etmeyen askeri personelin durumu, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İstiklal Mahkemesinin kurulması, 150'lilikler gibi tartışmalı konularda İstanbul mebusu söz alarak düşüncelerini diğer mebus arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Özellikle bacanağı¹³ Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) Beyin başkanlığının icraatlarından olan dört Ermeni'nin yurda kabulü ile Milli Mücadele sonrası Lozan Konferansı mucibince sınır dışı edilecek 150 kişilik listenin tespitine dair iki gizli celsede lehte ve aleyhte konuşmalar

¹¹ İhsan Güneş, "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM V. Dönem 1935-1939*, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları No: 26, Ankara, ty, s.411.

¹² İhsan Güneş, *A.g.e.*, s.405.

¹³ Yusuf Akçura, Trablusgarp Komutanı Recep Paşanın Seryaveri Şevket (Mazhar) Beyin ortanca kızı Selma Hanımla evlenmiştir. Ahmet Ferit (Tek) Bey ise Trablusgarp'ta sürgünken tanıştığı Seryaver Şevket Beyin büyük kızı Müfide Hanımla evlenmiştir.

yapmıştır. Gizli celsedeki konuşmalarını kronolojik olarak aşağıdaki alt başlıklarda olduğu üzere daha detaylı inceleyebiliriz.

2.1- Mücadele-i Milliyeye İştirak Etmeyen ve Hududu Milli Haricinde Kalan Zabitan ve Mensübini Askeriye Hakkında Yapılacak Muameleye Dair Kanun Hakkında

Yusuf Akçura, daha Cumhuriyet ilan edilmeden evvel II. Dönem Mecliste, 20 Eylül 1923 tarihinde Milli Mücadeleye iştirak etmeyen ve sınır dışında kalan subayların durumunun görüşüldüğü gizli celsede ilk defa söz almıştır. Saat 1.55'te başlayan birleşimi TBMM Reis Vekili sıfatıyla Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, idare etmiştir. Rutin evraklarla ilgili işlem yapıldıktan sonra ilk olarak gizli celse yapılması için oylama yapılmıştır. Kabulden sonra gizli celsede ilk sözü Bozok Mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) Bey almış ve kanunun neden ivedi olduğuyla ilgili bilgilendirme talep etmiştir¹⁴. Kanunun hazırlanmasına büyük emek veren İstanbul Mebusu Ali Rıza (Bebe) Bey, kanunun çerçevesi hakkında mebus arkadaşlarını bilgilendirmiş ve konuyla ilgili sorulara cevap vermiştir. Ona göre kanunun dört safhası şöyledir: "1- *Kuvâ-yı İnzibatiye'ye dâhil olanlar*, 2- *Milli Mücadeleye katılmayanlar*, 3- *Milli sınırlar dışında kalan memleketlerden olup ta kanuni sürede yurda dönmeyenler ve* 4- *Orduya hizmet eden ancak milli sınırlar dışında kalan memleketlerin vatandaşı olan subayların vaziyeti*" hakkındadır¹⁵.

Genellikle tartışmalar yukarıdaki dört madde ekseninde meydana gelmiştir. Mecliste yükseldiği bir sırada söz alan İstanbul Mebusu Yusuf (Akçura) Bey, kanun üzerinde özetle şu açıklamalarda bulunmuştur: "*Kuvâ-yı İnzibatiye'ye iştirak edenler ile Milli Mücadeleye katılmayanlar rahatlıkla belirlenebilir. Fakat Kuvâ-yı Milliye ve hükümet aleyhine hareket etmeyen subayları belirlemek oldukça müşküldür. Belki de bunlar içten içe destek de vermiş olabilirler. Hatta askeri harp divanları bile karar vermekte çok sıkıntı çekmiş; bazılarını da affetmişlerdir*"¹⁶. Dolayısıyla bir prensip ortaya konulamadığı için subayların durumu ile ilgili Mecliste tartışmalarda bir billurlaşma olmamış ve mesele

¹⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima: 22, Tarih: 20 Eylül 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, ss.234-235.

¹⁵ *TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:22, Tarih:20 Eylül 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.236.

¹⁶ *TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:22, Tarih: 20 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.254.

daha fazla karışık bir hal almıştır. Birçok mebus yasanın birinci maddesiyle ilgili değişiklik teklifinde bulunmuştur. Nihayetinde itirazlar yükselince TBMM Reis Vekili Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, kanunun birinci maddesini Müdafaa-i Milliye Encümenine, havalesini oylatmış ve kabul görmüştür. Zaten Müdafaa-i Milliye Encümeni Reisi de maddenin iadesini teklif etmiştir¹⁷. Genel kurul, vakit darlığı sebebiyle ikinci maddenin görüşmesini başka bir gizli celseye bırakmıştır.

Kanunun 2. maddesi iki gün sonra -22 Eylül 1923- kaldığı yerden gizli celsede devam edilmiştir. Lakin kanunun ikinci maddesi ve fıkralarının da birinci madde ile ilgili olduğuna dair Dersim Mebusu Feridun Fikri (Düşünel) Bey, itiraz etmiş¹⁸ ve mebusların birçoğu da itirazı yerinde görmüş ve encümene iade edilmiştir. Dersim Mebusu Feridun Fikri (Düşünel) Beyin önerisiyle kanunun 3. maddesi de encümene havale edilmiş ve 4. maddeye geçilmiştir¹⁹. 4. madde geçen Türkiyeli tabiri genel kurulda okunmasıyla beraber tartışmalar yükselmiştir. Bu sırada söz isteyen Meclisin ihtiyar Türkçüsü, hissiyatını şöyle dillendirmiştir: *"Bu kanunda geçen Türkiyeli tabiri hakkında mebuslar ortak bir paydada toplanamamıştır. Sarih fikir gayr-i mevcuttur. O halde müzakere edilen kanun müphem kalacaktır. Dolayısıyla kanunun, Kanun-ı Esasiye Encümenine havale edilerek işin içinden çıkılabilir"*²⁰. Diğer mebuslarının da Yusuf (Akçura) Beyi haklı görmesiyle kanunun ilk 4 maddesi ilgili komisyonlara havale edilmiştir. Kanunun 5. ve 6 maddeleri uygulamasına ve neşrine ait olduğu için diğer maddelerin ilgili encümenlerden gelmesi kararlaştırılarak TBMM Reis Vekili Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, gizli celseyi sonlandırmıştır ve aleni celseye geçilmiştir²¹.

Müdafaa-i Milliye Encümeni gereken hazırlıkları bitirdikten sonra kanun üzerindeki gizli görüşmelere 24 Eylül 1923 tarihinde TBMM genel kurulunda devam edilmiştir. Toplam üç gizli celsede müzakere edilen kanun, ilk görüşmelerinden 4 gün sonra oylamaya sunulmuş 145 evet, 103 ret ve 15 çekimser sonuçla yasalaşmıştır. Oylamanın yapıldığı son gizli celsede Yusuf

¹⁷ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:22, Tarih: 20 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.258.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:23, Tarih: 22 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.261.

¹⁹ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:23, Tarih: 22 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.267.

²⁰ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:23, Tarih: 22 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.267.

²¹ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:23, Tarih: 22 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.281.

(Akçura) Bey söz almamış ve oylamada da müstenkif (çekimsiz) kalmıştır. Kanun mucibince hangi sınıftan olursa olsun İstanbul ile diğer ülkelerde kalarak Milli Mücadeleye kasıtlı olarak katılmayan ile davete icabet etmeyen subayların durumunun bir komisyon marifetiyle tespit edilmesi; ilgili komisyonun kararı gereğince subayların orduyla ilişkisinin kesilmesi kararlaştırılmıştır²².

2.2- Hıyanet-i Vataniye Kanununun Birinci Maddesinin Tadili ve İstanbul'da Bir İstiklal Mahkemesi Kurulması Hakkında Kanun Hakkındaki Görüşleri

Bu kanun teklifi, 8 Aralık 1923 tarihinde Başvekil İsmet Paşa tarafından TBMM arz edilmiştir. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın ilgasından sonra İstanbul basınında biri Mustafa Kemal Paşayı diğeri İsmet Paşayı hedef alan iki mektup, kanunun dayanağını oluşturmuştur. Zira mektupta, hilafet ve saltanata dair İngilizlerin uşağı pozisyonundaki iki Hintli Müslümanın satırları yer almaktadır.

İlk önce Başvekil İsmet Paşa, gizli celse görüşmelerinde kanunun neden çıkarıldığına dair Mecliste, mebuslara uzun bir izahatta bulunmuştur. Başvekil özetle şunları seslendirmiştir: *"Hint Hilafet Komitesi içerisinde yer almayan İngiliz Ağa Han ile Emir Ali imzasını taşıyan mektuplar, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşaya gönderilmiştir. İsmet Paşa, mektuplar eline ulaştınca tercüme ettirilmesini talep eder lakin şahsa özel mektuplar, tercüme edilmeden evvel İstanbul basınında neşr olmuştur. Satır aralarında Türkiye'ye yönelik imalı tehditler bulunan mektuplar, hilafetin devamı ve Türkiye tarafından tanzimini arzulamaktadır"*²³. Özetle mektuplarda, saltanatın kaldırılmasına itiraz dile getiriliyor ve halifeliğin devamını talep ediliyordu. Dolayısıyla İngilizler, dünyadaki Müslümanları hilafet makamıyla kontrol altında tutmak istemişlerdir.

İngilizlerce beslenen ve sadık elemanları İngiliz Ağa Han ile Emir Ali'nin mektupları, ivedilikle hükümeti harekete geçirmiş ve kanuni düzenleme yapma mecburiyeti doğmuştur. Nitekim kanunla, saltanatın kaldırılmasına muhalif edenlerin ve neşriyatta bulunanların vatan haini

²² Görüşmeler ve kanunun maddeleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:24, Tarih: 24 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.283-312.

²³ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:64, Tarih: 8 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.314-317.

olduğu addolunacaktır. Ayrıca İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulması da ön görülmüştür.

Bu amaçla Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesi şöyle tadil edilmesi için teklifte bulunmuştur: *“Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümransininin gayr-i kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikîsi olan TBMM'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilâfında veya TBMM.'nin meşruiyetine isyanı mutazammun kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadât veya neşriyatta bulunan kesân haini vatan addolunur”*²⁴.

Tasarı Mecliste okunduktan sonra mebuslara söz verilmiştir. İlk sözü Lazistan Mebusu Ekrem (Rize) Bey almıştır. Akabinde İstanbul Mebusu Rauf (Orbay) Bey söze girerek uzunca bir açıklama yapmıştır. Bazı mebusların da kısa açıklamalarından sonra Yusuf (Akçura) Bey, konunun kendi seçim bölgesini ilgilendirmesinden dolayı gizli celsede sık sık söz alarak fikirlerini beyan etmiş ve şunları vurgulamıştır:

*“Meselenin sadece Türkiye'yi değil tüm İslam âlemini ilgilendirdiğini ve mektubu kaleme alan Ağa Han ile Emir Ali hakkında bildiklerini mesai arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Hatta Emir Ali'nin İslam'ın Ruhu adlı eserini de tercüme ettiğini, Şii olan bu kişinin neden mektuplarda meselenin Sünnilere ait olduğunu anlamadığını belirtmiştir. Bunların hilafetle hiç alakası olmayan İngiliz memuru olduklarını, İngiliz hazinesinden binlerce sterlin maaş aldıklarını ve bir siyasi manevra yaptıklarını belirtmiştir. Zaten bu iki İngiliz adamının I. Dünya Savaşında tarafsız kaldıklarını, Müslüman Türk askeriyle savaşan Hintli Müslümanlara neden bir açıklama yapmadığını da sözlerine ilave etmiştir. Ayrıca mektupların neşr olduğu gazetelerin de bu cenaha çok yakın olduğunun da altını çizmiştir.”*²⁵.

Bu birleşimin Rauf (Orbay) Beyle en fazla söz alanı olan ihtiyar Türkçüsü, hilafet ve papalıktan örnekler verdikten sonra konuşması şu cümlelerle sürdürmüştür: *“Cenubi Avrupa'daki İtalya devleti, istiklalini, vahdetini temin ile uğraşırken, Roma'da bulunan Papaya muavenet etmek üzere Fransızlar, asker göndermişlerdi. Ve İtalyan askeriyle Fransız askeri çarpışmıştı. Ne*

²⁴ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:64, Tarih: 8 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.315.

²⁵ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:64, Tarih: 8 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.322-323.

namına? Katoliklik namına. Fakat mesele haddi zatında bir mesele-i siyasiye idi"²⁶. Dolayısıyla Yusuf (Akçura) Bey, mektuplardan mülhem alevlenen hilafet meselesini siyasi addetmiş ve Papalıktan örnekler vermiştir. Hilafetin, Türklerin ve TBMM bünyesinde bulunmasını faydalı olduğunu da izah etmiştir.

Tarihi süreçte hilafetin gelişim sürecini anlatmış. Hilafetin, Emevi ve Fatımilerin kontrolündeyken İslam coğrafyasının düştüğü kaoslardan örnekler vermiştir. Osmanlı sultanlarının siyaseten çok önemsemediği hilafetin Kırım'ın kaybedilmesiyle gündeme geldiğini ve II. Abdülhamit'in dış politikada bir enstrüman olarak kullandığını da ilave etmiştir. Son olarak da Almanların telkinleriyle I. Dünya Savaşında cihat ilan edildiğini de gözler önüne sermiştir. Şayet bizi esir ederlerse tüm İslam coğrafyasının da esir olacağını ve devletlerin istiklallerine İngilizlerin mani olacaklarını da özellikle belirtmiştir. Türkiye'nin mevcudiyeti diğer devletlere numune oluyor, bu yüzden bizi imha etmek istiyorlar. Garbın kapitalizm zihniyetinin Şarkı işgal ederek müstemleke yapmak istediği de aşikârdır" kelimeleriyle görüşlerini açıklamıştır²⁷.

Bu arada bazı mebusların araya girerek sadede gelmesi ricasında bulunması üzerine Rusya, İspanya ve İtalya'dan örnekler vererek Başvekil İsmet Paşanın önerisinin yerinde olduğunu bir İstanbul mebusu olarak açıkladıktan sonra sözlerine son vermiştir. Zaten Yusuf (Akçura) Bey gizli celsenin ikinci birleşimin son konuşmacısıdır. Bu arada hükümet İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulması için önerge vermiş ve Mecliste önerge kabul edilmiştir. Mahkemenin üyeleri gizli oyla daha sonra tespit edilmiştir. Oturuma on dakika ara verilmiş ve gizli celse saat 5.35'te kaldığı yerden devam etmiştir. Son birleşimde Yusuf (Akçura) Bey, hiç söz almamıştır. Bu celse de daha çok İstanbul'da kurulacak İstiklal Mahkemesinin teknik tarafı görüşülmüştür²⁸.

Beş gün sonraki -13 Aralık 1923- gizli celsede İstanbul'da İstiklal Mahkemesi kurulmasına dair hususta görüşmelere devam edilmiştir. Fethi Beyin Başkanlığında oturum saat 2.45'te başlamıştır. İlk sözü Konya Mebusu

²⁶ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:64, Tarih: 8 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.323.

²⁷ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:64, Tarih: 8 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.323-324.

²⁸ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:64, Tarih: 8 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.326-328.

Musa Kazım (Onar) Efendi olarak Milli Mücadele devrinde İstiklal Mahkemelerinin niçin kurulduğunu safahatıyla anlatmıştır. Muş Mebusu İlyas Sami (Muş), İstanbul Mebusu Rauf (Orbay) Bey ve Yusuf (Akçura) bu gizli celsede en fazla konuşma yapan mebuslardır. Bu Kazanlı Akçura için gayet normaldir. Çünkü mahkeme İstanbul'da kurulacaktır. Bir ara Rauf Beyle, Yusuf (Akçura) Bey arasında bir sataşma yaşanır. Bunun üzerine Rauf Bey, Yusuf (Akçura) Bey'e dönerek: *"-Beyefendi müsaade buyurun, bendeniz belki zatı âliniz gibi müselsel ifadede bulunamam, rica ederim.*

Yusuf (Akçura) Bey (İstanbul):-Fevkalâde güzel söylüyorsunuz"²⁹.

Biraz sonra Yusuf (Akçura) Bey, İstiklal Mahkemesi Konya'ya giderken bu kadar ince elenip sık dokundu mu diye Rauf Bey'e bir soru yöneltir. Onu cevabı ise şöyledir: *"-Evet efendim, dokundu ve belki daha elim dokundu. Rauf'un vatanı yalnız Konya, İstanbul değildir. Rauf Türk'tür. Türk milletine mensup olmakla iftihar eder. En ufak bir ferdinin eleminden müteallim olmak hassasına kendimi alıştırmışımdır ve bununla müftehirim. (Alkışlar)"³⁰.*

Yusuf (Akçura) Bey, bu celsede bir daha söz alamamıştır. On dakika ara verildikten sonra üçüncü gizli celse oturumu saat 4.00'te başlamıştır. Bu celsede söz genellikle Başvekil İsmet Paşada olmuştur. Uzun izahlarda bulunmuştur. Yusuf (Akçura) oturduğu yerden bazı sataşmalarda ve suallerde bulunduyorsa da genellikle sessiz kalmayı tercih etmiştir. Farklı mebuslar kanunla ilgili önergeler vermiş ve bunlardan Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Beyin önergesi kabul görmüştür. 158 mebusun katıldığı oylama neticesinde 89 kabul, 63 ret ve 6 mebus da tarafsız kalmıştır. Neticede kanun, gizli celsede yasalaşmıştır³¹.

2.3- Lozan Muahedenamesi Mucibince İlân Olunacak Aff-ı Umûmiden Hariç Tutulacak 150 Kişilik Liste Üzerinde Gizli Celse (150'lilikler)

Milli Mücadele döneminde 'yurtlarına karşı hainlikte' bulunan 150 kişi genel affın kapsamı dışında bırakılmıştır. Karar, Lozan Konferansında

²⁹ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:67, Tarih: 13 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.333.

³⁰ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:67, Tarih: 13 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.334.

³¹ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:67, Tarih: 13 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.353.

Azınlıklar Alt komitesinin 16 Mayıs 1923 tarihindeki bir bildirisine atfen çıkarılmıştır. Konferansı kararları TBMM’de onaylandıktan sonra genel affın dışında tutulacak kişileri belirlemek üzere 16 Nisan 1924 tarihinde gizli celsede gündeme taşınmıştır. Sayısı binden başlayan liste önce 600’e sonra da 300’e düşürülmüştür. Lakin Lozan Konferansı mucibince liste, 150 kişiyi geçemeyecektir. TBMM’de 16 Nisan ile 23/24 Nisan 1924 tarihlerindeki iki gizli celsede mesai harcayan mebuslar, listeyi netleştirebilmiştir.

Çarşaf liste üzerindeki müzakerelerin ilk görüşmeleri 16 Nisan 1924 tarihinde Fethi (Okyar) Beyin riyasetinde toplanan TBMM’nin gizli celsesinde başlamıştır. İlk sözü Dâhiliye Vekili ve Kütahya Mebusu Ahmet Ferit (Tek) almıştır. Ferit Bey, yasanın Lozan Konferansı gereğince oluşturulduğundan bahsetmiştir. Bu arada mebuslar arasında Mecliste, hangi prensipler de anlaşılacağı üzerine sert tartışmalar yaşanmıştır. İstanbul Mebusu Yusuf (Akçura) Bey de oturduğu yerden tartışmaya katılarak *“Efendim daha liste gelmemiş, müsaade buyurursanız söyleyeyim”* çıkışını yapmıştır. Bunun üzerine Ali Fethi Bey, *“müsaade buyurunuz efendim, liste okunsun, daha iyi söylersiniz”* karşılığını vermiştir³².

Bunun üzerine söz alan Yusuf (Akçura) kanunla ilgili özetle şu fikirlerini serdetmiştir: *“Burada yalnızca aklımızla değil, vicdan ve kalbimizle de alakadar bir vazife ifa etmek için bulunuyoruz. Mesele pek ivedi. Öyle bir hüküm vereceğiz ki daha evvel Türkiye’de bulunan ve Osmanlı vatandaşı olan aralarında bazılarını Türk olanları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkartacağız. Sanırım bir adam için verilecek hükümlerin en şedidini vereceğiz. Liste çabuk gelsin. Çünkü karnumuz aç, akşam yakın, iftara yetiyeceğiz mütalaası geçerli değildir. Bunun için evvela liste gelmeden prensipleri hukuki bir surette tespit etmek gerekir. Daha evvel isimler okunmadan hükümet, hangi prensiplere müsteniden tefrik etmiş olduğunu, muayyen, hukuki ve sarih bir şekilde söylesin. Biz de 1,2, 3 4, 5 diye yazalım. Biz de bir jüri sıfatıyla karar verelim. Liste gelmeden prensip münakaşası lazımdır. Eksiklikler varsa gideririz”*³³.

Bu arada Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Efendinin *“liste gelmeden evvel kanun müzakere edilemez mi?”* sorusuna Yusuf (Akçura) şu cevabı vermiştir: *“Hoca Efendi, burada bir takım kimseleri milliyetten tard ediyoruz. İsticâl buyurmayınız. Esami geldikten sonra o prensip dâhilinde intihap*

³² TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:39, Tarih: 16 Nisan 1340/1924, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.438.

³³ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:39, Tarih: 16 Nisan 1340/1924, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.438.

olunduğu hakkında hükümet bize malumatı sariha verecek, Zeyt efendi; şu, şu, şu, sebepten dolayı tard olunuyor, Amr efendi, bu, bu, bu, sebeplerden tard olunuyor". Yine Konya Mebusu Hacı Bekir Efendinin, Heyet-i Aliye bu şahısları tanyor sözüne karşılık da şu cevabı vermiştir: "Efendim; şahısların malûm olması sarahatin lüzumuna mani olmaz. Fakat ben de içinizde rey verecek bir adam sıfatıyla söylüyorum. Hiç birisi hakkında sarih malumatım yoktur. Bu suretle eşhası tayin ettikten sonra belki içimizden biri der ki, bendeniz beyefendiyi biliyorum ve koyduğunuz prensibe nazaran Zeyt'ten daha ziyade layık ve müstahaktır. Onu, onun yerine koyabiliriz. Fakat efendiler; tekrar ediyorum, evvelâ prensipleri tayin etmeden bu hususta kati bir şey vâzetmeden evvel eşhasın esamisine geçmemeliyiz. Çünkü çok veballi, vicdanımız üzerinde daima bizi rahatsız edecek bir rey vermekle mükellef bulunuyoruz"³⁴.

Yusuf (Akçura) Beyin, prensiplerde ısrar etmesi üzerine bacanağı Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit Bey, söz alarak önce prensipleri halledelim diyecektir. İki bacanağın arasında kısa süreli bir tartışma olmuştur. Daha da sınırlenen Dâhiliye Vekili: *"Efendim; prensip diye ne istiyorsunuz? Hain, Hain, ne prensibi? Yalnız hıyanetin vecih ve nevi itibariyle ancak tasnif kabil olur. Yoksa prensip nedir?"* diyecektir. Yusuf (Akçura) Beyin karşılığı da *"Firari Vahdettin'in maiyeti haindir"* olacaktır. Araya giren TBMM Reisi Ali Fethi Bey, *"Demin zatı âliniz, şikâyet ediyordunuz"* deyince İstanbul Mebusu Yusuf (Akçura) Bey, *"Hakkınız var Reis Bey"* karşılığını vererek ortamı yumuşatmıştır³⁵.

Akabinde Dâhiliye Vekili, prensiplerini ve liste hakkında genel kurula bilgi vermiştir. Yusuf (Akçura) Bey, bu gizli celsede yerinden bir sataşma ifadesi daha kullanarak bir daha söz almamıştır³⁶. Sert tartışmalardan sonra liste üzerinde mutabık kalınamamış ve listenin teşekkülü 23 Nisandaki gizli celseye kalmıştır³⁷. Asıl listenin şekilleneceği birleşimi, 23 Nisan 1924 tarihinde TBBM Başkan Vekili ve Şebinkarahisar Mebusu Ali Sururi (Tönük) Bey yönetmiştir. İsimler üzerinde müzakereler yapılmış ve Mecliste tansiyon iyice yükselmiştir. Her zamanki gibi ilk sözü Dâhiliye Vekili almış ve

³⁴ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:39, Tarih: 16 Nisan 1340/1924, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.438.

³⁵ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:39, Tarih: 16 Nisan 1340/1924, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.438-439.

³⁶ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:39, Tarih: 16 Nisan 1340/1924, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.440.

³⁷ 150'lilikler ile ilgili tartışmaların detayları için bkz.: TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:39, Tarih: 16 Nisan 1340/1924, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.434-454.

açıklamalar da bulunmuştur. Yusuf (Akçura) Bey bu birleşimde hiç söz almamıştır. Akabinde mebuslar taleplerini ve itirazlarını ortaya koymuşlardır. Daha sonra Dâhiliye Vekâletinin listesi oylama sunulmuş ve kabul edilmiştir³⁸.

Mecliste isimler üzerinde tek tek müzakere edildikten sonra 149 kişi tespit edilmiştir. En son olarak da listeye *Köylü* gazetesi sahibi Refet'in de eklenmesiyle liste 150 kişiden mürekkep olmuştur. Hanedan mensupları, 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de kabul edilen 308 numaralı "*TBMM'nin, Hukuku Hâkimiyet ve Hükûmranininin Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair*" kararnameyle sürgün edildiği için listeye dâhil edilmemişlerdir. Aralarında Sultan Vahdettin'in maiyetinin, mülkiye/askeriye mensuplarının, Kuvâ-yı İnzibatiye'ye dâhil olanların, Çerkes Ethem ve yandaşlarının, gazetecilerin, polislerin ve diğer şahıslardan mürekkep liste, 1 Haziran 1924 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Listedekiler ülkeden sürgün edilerek emlaklarına da el konulmuştur. Daha sonra bunlar, Gazi Paşa hayattayken 28 Haziran 1938'de çıkan bir kanunla affedilmişlerdir. 150'likler bir kısmı yurda dönerken bazıları da çeşitli gerekçelerle dönmemeyi tercih etmişlerdir.

2.4- Dâhiliye Vekili Esbakı Ferit Beyin Ermenilerin İstanbul'a Duhûlüne Müsaadesi Mevzuunda Gizli Celse

İsmet Paşa tarafından kurulan ilk kabinede Dâhiliye Vekâletini yürüten Kütahya Mebusa Ahmet Ferit (Tek) Beyin, bakanlığı döneminde dört firari Ermeni'nin Türk pasaportuyla İstanbul'a girişiyle ilgili usulsüzlük olduğu ve kanuna mugayir olduğu hususu gündeme gelmiştir. Bununla ilgili ilk haberler İstanbul basınında yer almıştır. Nitekim TBMM'nin 15 Şubat 1925 tarihindeki TBMM Reisi ve Karesi Mebusu Kazım (Özalp) Paşanın yönettiği birleşimde mevzu Meclis genel kurulunda gizli celsede görüşülmüştür³⁹.

Eski Dâhiliye Vekiliyle ilgili ithamlar incitici olabileceği için açık celse tercih edilmemiştir. Gizli celse kararı, Meclisin o dönem nezaketini göstermesi bakımından mühimdir. Suçlamaların muhatabı Ahmet Ferit (Tek) Bey, ilk sözü alarak kendisini savunmuş ve usul tartışması açmıştır. Tutanaklardan tartışmaları takip ettiğimizde ithamların detaylarıyla ilgili bir bilgi

³⁸ *TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:44, Tarih: 22 Nisan 1340/1924, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.456-462.

³⁹ *TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:56, Tarih: 15 Şubat 1341/1925, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.484-491.

bulunmamaktadır. Mebuslar genel de usul tartışması üzerinden birbirlerine sataşmışlardır.

Bacanağı ile ilgili mevzuda söz alan Yusuf (Akçura) özetle şunları dile getirmiştir: “Ahmet Ferit (Tek) Beye yönetilen ithamlar, görev gereği mi yoksa bireysel mi? Şayet siyasiyse bunun muayyen usulleri vardır. Sual eder, istizah eder, iskat eder... Şayet bireysel bir suç ve ceza varsa sübut buluncaya kadar mesul tutulurlar. Bunun için komisyon yerine mebusların karar vermesi gerektiğini vurgular. Ayrıca eski Dâhiliye Vekiliyle ilgili ithamlar bireysel değil siyasidir vurgusunun da altını çizer. Dolayısıyla iç tüzüğün 127. maddesi mucibince gereğinin yapılması önerisin de bulunur. Bunun üzerine başta Çorum Mebusu Ferit Recai (Törümküney) Bey başta olmak üzere diğer mebuslar Yusuf (Akçura) Bey hak verirler. Usul tartışmalarından sonra konu Salı günkü gizli celseye kalmıştır⁴⁰.

18 Şubat 1925 tarihindeki gizli celsede Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey, yine savunmasını yapmıştır. Kabul edilen Ermenilerin, Lozan Antlaşmasında kabul edilen 11 numaralı zabıtnamesinde var olduğunu belirtmiştir. Hatta zaptın 118. sayfasını genel kurula okumuştur. Dolayısıyla gayr-i kanuni bir husus yoktur. Yusuf (Akçura) Bey, bu gizli celsede suçlamalara maruz kalan bacanağıyla ilgili sessiz kalmayı benimsemiştir. Nitekim Ahmet Ferit Beyin izahatı, Mecliste kâfi görülmüş ve emri salahiyeti dâhilinde olduğuna dair İzmit Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit) Beyin önergesi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Ahmet Ferit Bey, bir nev'i suçlamalardan kurtulmuştur⁴¹.

2.5- Lozan Muahedesine Göre Yapılan Bazı Protokollerin İfasıyla İlgili Gizli Celse

Bu gizli celsenin TBMM'nin 22 Nisan 1925 tarihindeki 109. birleşiminde görüşülmüştür. Gizli celseyi TBMM Reisi ve Karesi Mebusu Kazım (Özalp) Paşa yönetmiştir. Gündemdeki kanunun tam ismi şöyledir: “*Lozan Muahedenamesi mütemmimatından olan 9 Nolu protokolde mevzubahis emlâk ile tarafeyn tebaasına ait alelumûm emvali gayr-i menkulenin takdiri kıymetle mübadelesine dair Yunan Hükümeti ile bir itilâfname akti ve henüz aramızda sulh ve*

⁴⁰ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:56, Tarih: 15 Şubat 1341/1925, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, ss.489-490.

⁴¹ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:59, Tarih: 18 Şubat 1341/1925, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.513.

münasebet teessüs etmeyen düveli saire ile muhadenet ve Yugoslavya ile sulh ve müsalemet ve bunlarla ticaret ve ikamet mukaveleleri yapılmasına müsaade olunması hakkında kanun"⁴².

Dış politikaya dair bir husus olduğu için ilk sözü Hariciye Vekili ve İzmir Mebusu Tefik Rüştü (Aras) Bey almıştır. Konu yeterince anlaşılmayınca bazı mebuslar itiraz etmiş ve sarahatle söyleyiniz bağrışmaları Mecliste duyulmuştur. Bunun üzerine Yusuf (Akçura) Bey, Tefik Rüştü Beye yönelik olarak şu itirazında bulunmuştur: "*Efendim arkadaşlar anlamadı, herkes rey ile meşgul oluyordu*"⁴³. Bunun üzerine Hariciye Vekili daha fazla açıklama da bulunmak zorunda kalmıştır. Türk ve Yunan tebaalarına ait emlakların iade edilmesi veya kıymetinin sahiplerine ödenmesi şeklinde olduğunu açıklamıştır. Benzer bir durumun henüz aramızda diplomatik ilişki bulunmayan Yugoslavya için de olduğunu sözlerine eklemiştir.

Birleşimde Kars Mebusu Ahmet (Ağaoğlu), Trabzon Mebusu Ahmet Muhtar (Çilli), Konya Mebusu Refik (Koraltan), Urfa Mebusu Şeyh Saffet Kemalettin (Yetkin) Beyler de söz almıştır. Yusuf (Akçura) Bey, oturduğu yerden araya girerek '*Hariciye Encümeni Riyasetinin de mütalaasını dinlemek isteriz*' çıkışını yapmıştır. Bu ifadeyle kanun hakkında derinlemesine bir görüşten ziyade usul kısmına itiraz etmiştir⁴⁴. Usul yönünden mutabık kalındıktan sonra kanunun muhteviyatına dair görüşler de beyan edildikten sonra TBMM Reisi Kazım Paşa, kanunu el kaldırma yöntemiyle oylamaya sunmuş ve kanun kabul edilmiştir. Diğer gizli celse oturumlarına göre oylama da kabul, ret ve çekimser sayısı aranmamıştır⁴⁵.

Sonuç

Kurucu I. Meclis müstesna II., III., IV. ve V. Dönemde TBMM'de yasama faaliyetlerine katılmıştır. Başta iktisat komisyonunun sözcülüğü olmak üzere çeşitli komisyonlarda görev almıştır. Genel kurulda açık celselerde 61 farklı konuyla ilgili 166 beyanı mevcuttur. Ayrıca bilgi almak ve

⁴² TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:109, Tarih: 22 Nisan 1341/1925, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.530.

⁴³ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:109, Tarih: 22 Nisan 1341/1925, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s.531.

⁴⁴ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:109, Tarih: 22 Nisan 1341/1925, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1959, s.534.

⁴⁵ TBMM GCZ, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:109, Tarih: 22 Nisan 1341/1925, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1959, s.536.

konuyla ilgili dikkat çekmek, takipçisi olduğunu göstermek üzere vekâletlere de soru önergesi vermiştir. Özellikle seçim bölgesi İstanbul'a ait problemlerin ve önerilerin sıkı takipçisi olmuştur. Hoca sıfatıyla maarif meselelerinde Mecliste özgül ağırlığı yüksek mebuslardandır. Eğitim müfredatlarının oluşmasında, barınma sıkıntısının giderilmesinde, yurt dışında eğitim alacakların belirlenmesinde başat rol oynamıştır. Ayrıca çevre duyarlılığı da gözden kaçmamıştır. Yusuf Akçura sadece açık celselerde değil gizli celselerde de sıkıntılı kanunlarla ilgili söz hakkını kullanmıştır.

1923-1927 yılları arasındaki gizli celse tutanaklarına göz atıldığında II. Dönem Meclisindeki mebusların nitelik bakımından oldukça donanımlı olduğu aşikârdır. Nitelik ve kalite onların kürsüdeki sözlerine sirayet etmiştir. Şüphesiz bunlar arasında İstanbul Mebusu Yusuf Akçura, birkaç adım daha ötededir. 1923-1925 yılları arasındaki kürsü konuşmalarına baktığımızda entelektüel birikimini mebuslarla paylaşmıştır. Örneğin 'Hıyanet-i Vatanîye Kanunun' görüşüldüğü birleşimlerdeki konuşmaları tam bir üniversite hocası edasıyla olmuştur. Sürecin tarihi eksenini Batı ve Doğu tarihleri üzerinden örnekler vererek açıklamıştır. Gizli celsedeki birleşimi ders havasına, hoca-talebe ilişkisine çevirmiştir. Hatta kanunun çıkmasına sebep olan İngiliz güdümlü iki Hintliden birinin kitabını tercüme ettiğini beyan ederek; Meclise entelektüel damgasını vurmuştur.

Gizli celselerdeki beş farklı konuda farklı birleşimlerde 6 defa söz hakkı kullanmıştır. Çok ilginçtir ki 5 farklı konunun 2 tanesi bacanağı olan Dâhiliye Vekili ve Kütahya Mebusu Ahmet Ferit (Tek) Beyle ilgilidir. Her ne kadar akraba ilişkileri de olsa Yusuf Akçura, tarafsızlığından ödün vermemiş ve kimi zaman bacanağı eleştirmekten geri kalmamıştır. Özellikle 150'likler listesi oluşturulurken ikilinin arasındaki tansiyon iyice yükselmiştir. Yusuf Akçura, gizli celselerdeki hitaplarının genel çerçevesine baktığımız da hep bir prensipten bahsetmiştir. İlkeler tespit edildikten sonra kanunların belirlenmesini talep etmiştir. Konuşmaları gayet net olunca, Meclisteki birçok mesai arkadaşını etkilemiş ve mebuslar onun görüşü neticesinde kararlarını tayin etmişlerdir.

Araştırmamızda onunla ilgili en ilginç taraflarından biri de: 'Millî Mücadeleye İştirak Etmeyen Zabıtların' durumunun görüşüldüğü gizli celsede kanunun 4. maddesi müzakereleri esnasında ilgili maddede yer alan 'Türkiyeli' tabiri hakkında sadece usul bakımından itiraz etmesidir. Hâlbuki bir Türk milliyetçisi olarak ondan bu kavramın muhteviyatına dair derin

analizler umulurdu. Lakin her hangi bir tanımlama getirmeyerek sessiz kalmayı tercih etmiş, maddenin encümene gönderilmesi teklifinde bulunmuştur. Adilliğiyle ön plana çıkan Kazanlı Akçura, müzakerelerde nezaketi elden bırakmamış ve diğer mebuslarla ağız dalaşından uzak durmuştur. İhtiyar Türkçü, gizli celselerde az söz almış lakin etkileyici konuşmalarıyla II. Dönem Meclisin yönlendirici ve oyun kurucu mebuslarından biri olmuştur.

KAYNAKÇA

A- Resmi Yayınlar (Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları)

- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima: 22, Tarih: 20 Eylül 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:23, Tarih: 22 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:24, Tarih: 24 Eylül 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:64, Tarih: 8 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:64, Tarih: 8 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:67, Tarih: 13 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: 1, (İçtima:67, Tarih: 13 Kanun-u Evvel 1339/1923, Celse: 3), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:39, Tarih: 16 Nisan 1340/1924, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:44, Tarih: 22 Nisan 1340/1924, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:56, Tarih: 15 Şubat 1341/1925, Celse: 2), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:59, Tarih: 18 Şubat 1341/1925, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM GCZ*, Cilt: 4, Devre: II, (İçtima:109, Tarih: 22 Nisan 1341/1925, Celse: 4), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

B- Telif Eserler

- ALİ FAHRİ. *Emel Yolunda Kandil ve Muhtar Paşa/ön Türklerin Sürgün Hatıraları*, Yayıma Hazırlayanlar: Yücel Yiğit-Mehmet Narlı, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2015.
- ÇOKER, Fahri. "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM IV. Dönem 1931-1935*, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları No: 12, Ankara, s.276.

- DEMİR, Gafar. *Yusuf Akçura'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1935)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
- DENİZ, Filiz. *Yusuf Akçura Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.
- GEORGEON, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura 1876-1935*, Tercüme: Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- GÜNEŞ, İhsan. "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM V. Dönem 1935-1939*, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları No: 26, Ankara, s.403-406/-411.
- KAT, Gürhan. *Cumhuriyet Dönemi'nde Yusuf Akçura*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.
- _____. "Milli Mücadele'de Yusuf Akçura'nın Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 78, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 589-614.
- KOŞAY, Hâmit Z. "Yusuf Akçura", *TTK Belleten*, Cilt: XLI, Sayı: 162, TTK Yayınları, Ankara, 1977, s. 389-400.
- ÖZTÜRK, Kâzım. "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM II. Dönem 1923-1927*, Cilt: III, TBMM Vakfı Yayınları No: 9, Ankara, s. 391-393.
- _____. "Yusuf Akçura", *Türk Parlamento Tarihi-TBMM III. Dönem 1927-1931*, Cilt: III, TBMM Vakfı Yayınları No: 10, Ankara, s.306.
- POLAT, Bengü. "Yusuf Akçura", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Digital Ansiklopedisi, Ankara, 2021.
- TEMİR, Ahmet. *Yusuf Akçura*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- TOGAY, Muharrem Feyzi. *Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 1944.
- TUNAYA, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi)*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____. *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- YİĞİT, Yücel. "Yusuf Akçura Neden Mebus Adayı Gösterildi?", *II. Uluslararası Türk-Rus Edebiyatının Ortak Yönleri Sempozyumu*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 18-22 Ekim 2021, (Tebliğler 2021 yılının sonuna doğru kitaplaşacaktır).
- YÜCE, Nuri. "Yusuf Akçura", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: II, İstanbul, 1989, s. 228-229.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 209-236.

Geliş Tarihi: 3 Kasım 2021

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2021

Araştırma Makalesi/Research Article*

1957 TÜRKİYE SURİYE KRİZİ'NİN ANALİZİ**

Sinan KIYANÇ***

Öz

İkinci Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan durumda Sovyetler Birliği ve ABD'nin Ortadoğu'da geliştirdiği politikalar, iki kutup arasında kalan bölge ülkelerinin ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluk karşısında Türkiye, bölgedeki etkinliğini artırmaya ve Sovyetler Birliği tehditlerine karşı bölge ülkeleri ile ittifak kurmaya çalışmıştır. Türkiye bu amaçla bölge ülkeleriyle ilişkileri güçlendirmeye çalışsa da Soğuk Savaş nedeniyle başarılı olamamıştır. Soğuk Savaş'ın bölgeye etkisi neticesinde ortaya çıkan 1957 Türkiye Suriye Krizi, iki ülke ilişkilerinin yanı sıra bu dönemde yaşanan siyasi gelişmelerin de kırılma noktasıdır.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik tehditleri, Türk dış politikasının Batı eksenli olması, Suriye dış politikasının Sovyetler Birliği etkisinde kalması, krizin ortaya çıkmasında etkili olduğu kadar süreçte de belirleyici rol oynamıştır. İki ülke arasında başlayan kriz, kısa sürede uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Krizin çözümü için uluslararası çabalar verilmiş, politik anlamda tüm argümanlar kullanılmıştır. Kriz, Türkiye ile bölge ülkeleri ilişkilerinde kırılmaya neden olduğu gibi Soğuk Savaş'ın bölge sınırını belirlemiştir. Çalışmada krizin nedenleri üzerinde durulurken, dönemin siyasi gelişmeleri ele alınmaktadır. Krizin daha iyi anlaşılabilmesi için tarihsel olguların yanı sıra Arap Milliyetçiliği ana hatlarıyla belirtilerek krize etkisi üzerinde durulmuştur. Bu kriz hakkında arşiv belgeleri başta olmak üzere, ulusal ve uluslararası süreli yayınlar, kitap, makale ve tezler incelenerek

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu çalışma, Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen Uluslararası Suriye Politik Süreç ve İnsani Krizler (1914-2016) Sempozyumunda (4 Kasım 2016-Ankara) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*** Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, (sinankiyanc@gmail.com). ORCID ID: 0000-0002-0148-9632.

sorunun niteliği tespit edilip dönemin koşullarında diplomatik tahliller belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suriye, 1957 Suriye Krizi, Soğuk Savaş, Kriz

ANALYSIS OF 1957 TURKEY AND SYRIA CRISIS

Abstract

In the situation that emerged after the Second World War, the policies developed by the Soviet Union and the USA in the Middle East negatively affected the relations between the countries in the region between the two poles. In the face of this negativity, Turkey tried to increase its effectiveness in the region and to form an alliance against the threats of the Soviet Union. Although Turkey tried to strengthen relations with the countries of the region for this purpose, it could not be successful due to the Cold War. The 1957 Turkey-Syria Crisis, which emerged as a result of the effect of the Cold War on the region, is the breaking point of the political developments in this period as well as the relations between the two countries.

The threats of the Soviet Union against Turkey, Turkish Foreign Policy being Western-oriented, Syrian Foreign Policy under the influence of the Soviet Union played a decisive role in the emergence of the crisis as well as in the process. The crisis that started between the two countries became international in a short time. Great efforts were made in the international arena to resolve the crisis, and all political arguments were used. The crisis caused a break in the relations between Turkey and the countries of the region and determined the regional border of the Cold War. While focusing on the causes of the crisis in the study, the political developments of the period are discussed. In order to better understand the crisis, besides historical facts, Arab Nationalism was outlined and its impact on the crisis was emphasized. National and international periodicals, books, articles and theses, especially archival documents, were examined about this crisis, and the nature of the problem was determined and diplomatic analyzes were stated in the conditions of the period.

Keywords: Turkey, Syria, 1957 Syrian Crisis, Cold War, Crisis.

Giriş

Suriye, Türkiye'nin en uzun kara sınırına sahip komşusudur. İki ülke ortak tarihi mirası ve sınırın iki tarafında birbirini bağlayan yakın akrabalık ilişkileri bakımından birçok ortak paydaya sahiptir. Stratejik anlamda Suriye, Türkiye'nin Arap Coğrafyasına açılan; Türkiye de Suriye'nin Batı dünyasına açılan kapısıdır. Bunun yanı sıra Suriye, Türkiye için Akdeniz ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin güvenliği için son derece önemli bir yere sahiptir. Bu ortak paydaya rağmen iki ülke ilişkileri krizler ile anılmaktadır. Bu krizlerin en önemlilerinden birisi olan 1957 Türkiye Suriye Krizi, Soğuk Savaş'ın gölgesinde Türkiye ile Suriye'nin yanı sıra uluslararası kutuplaşmanın milatlarından birisidir.

Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti'nden koparılan Suriye, Ortadoğu'daki birçok ülke gibi İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmıştı. Suriye, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere tarafından işgal edilse de, Fransa himayesine bırakılmıştı. Bu süreçte Suriye'de ortaya çıkan bağımsızlık girişimleri Fransa tarafından sert şekilde bastırılmıştı. Fransa, Suriye'de kendisine karşı siyasi bir otoritenin oluşturulmaması için dinsel, mezhepsel, etnik farklılıklara dayalı bir yapı oluşturmuştu. Bu karışık yapı günümüzde Suriye iç savaşının ve yaşanan acıların nedenlerinden biri olarak görülmektedir.¹

Suriye'de ortaya çıkan milliyetçilik fikirleri, ülkenin Fransa mandasında olduğundan dolayı Batı karşıtlığıyla evrilmişti. Hatay meselesi ve Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikası nedeniyle Türkiye karşıtlığı ülkede geniş yankı bulmuştu.² İkinci Dünya Savaşı sonrasında Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasıyla ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Ancak Suriye'de yaşanan siyasi belirsizlik, Sovyetler Birliği'nin bölgeye etkisi, Filistin meselesi, İsrail'in Kuruluşu, Süveyş Kanalı gibi nedenlerden ötürü iki ülke ilişkileri istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu nedenlerden ötürü Türkiye Suriye ilişkileri krizlerle anılmaktadır. Tüm bu gelişmeler Soğuk Savaş döneminin en önemli krizlerinden birisi olan 1957 Türkiye Suriye Krizini

¹ Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Suriye topraklarından çekilmesiyle Emir Faysal başkanlığında toplanan Suriye Ulusal Konseyi, 5 Ekim 1918 tarihinde Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmiş ve Emir Faysal Kral seçmişti. Fransa bu girişimi Sykes-Picot antlaşmasına aykırı olduğunu iddia ederek Suriye ve Lübnan'ı işgal etmişti. 1920 yılında San Remo Konferansı'nda Lübnan'la beraber Suriye'de Fransa mandası altına girmiştir. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 161-162.

² Ortadoğu, bölgenin coğrafi anlamda kullanılırken; Arap Coğrafyası, bölgenin siyasi yapısını ifade etmek için kullanılmaktadır.

ortaya çıkarmıştır. Kriz, Türkiye'nin sadece Suriye ile değil aynı zamanda bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinde kırılma noktası olmuştur.

Suriye'de yaşanan iç savaş ve etkileri nedeniyle 1957 Türkiye Suriye Krizi tarihsel bir olay olmanın yanı sıra güncel olayların anlaşılmasında kılavuz niteliğindedir. Bu açıdan krizin daha iyi anlaşılması amacıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeler ve dönemin önemli olayları üzerinde durularak, kriz öncesinde Türkiye'nin bölgeye bakışı ve olaylar karşısında tutumu değerlendirilmektedir. Türkiye'nin gelişmeler karşısında takındığı tavır Arap Coğrafyasında tepkiye neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın gergin ortamında kendine bir yol çizmeye çalışan Türk dış politikası, Batı ekseninde hareket etmiştir. Bu durum kısa sürede Sovyetler Birliği ile yakınlaşan bölge ülkeleriyle ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Arap Coğrafyasında meydana gelen olaylar ve gelişmeler *milliyetçilik* fikrinin gelişmesini sağlamıştır. Krizin nedenleri arasından tarihsel olaylar kadar Arap Milliyetçiliğinin de etkisi bulunmaktadır. Arap Milliyetçiliğinin güçlenmesiyle, Arap ülkelerinde kendine has bir yapı oluşmuştur. Bu yapı Batı karşıtlığının yanı sıra Türkiye gibi Batı yanlısı ülkelere de tepkiye neden olmuştur.

1957 Türkiye Suriye Krizi patlak vermesinden kısa süre sonra uluslararası boyut kazanmıştır. Bu süreçte Türkiye Suriye arasında bir kriz olarak görülse de perde arkasında ABD ve Sovyetler Birliği çekişmesi görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde çatışma ortamına girilmemesi için gerek ülkeler bazında gerek Birleşmiş Milletler nezdinde girişimler yapılmıştır. Bu girişimlerin ve Suriye'nin Mısır ile birleşme kararı neticesinde kriz çözüme kavuşmuştur. Krizin çözüme kavuşması Soğuk Savaş'ın bölge sınırını belirlerken, ortak mirasa sahip olan Türkiye Cumhuriyeti ve Arap ülkeleri arasında mutlak bir ayrışmaya neden olmuştur.

1. Suriye'de Siyasi Yapının Oluşması

Ortadoğu kavramı İngiltere tarafından Avrupa merkez kabul edilerek yapılan coğrafi bir tanımlamadır. Bu coğrafya, Asya, Avrupa ve Afrika'nın birleştiği bölge kabul edilmektedir.³ Zengin yer altı kaynakları ve stratejik

³ Peter Beaumont, Gerald H. Blake, J.Malcolm Wagstaff, *The Middle East: A Geographical Study*, David Fulton Publishers, London, 1988, s.16 ve Gökhan Çetinsaya, *Ortadoğu*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s.403.

konumu nedeniyle Ortadoğu, büyük güçlerin ilgi odağı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında (16 Mayıs 1916 tarihinde) İngiltere (İngiltere adına *Mark Sykes*) ve Fransa (Fransa adına *François Georges-Picot*) arasında Osmanlı Devleti'ne ait Ortadoğu topraklarının paylaşılması için gizli bir anlaşma olan *Sykes-Picot Antlaşması* imzalanmıştır.⁴ Bu anlaşma gereği bağımsızlık elde etmek isteyen Suriye ve Lübnan toprakları Fransız mandasına bakılmıştı.⁵

Osmanlı Devleti sonrasında Ortadoğu, Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Umman, Bahreyn, Filistin, Mısır ve Suriye'ye bölünmüştü. Bu bölünme Ortadoğu'da uzun zamandır planlanan haritayı ortaya çıkarmıştı. Yeni harita, İngiltere ve Fransa menfaatlerine uygun olarak Osmanlı Devleti vilayetlerinin devletleştirilmesinden meydana gelmiştir. Bağdat Vilayetinden, *Irak*, Halep ve Şam Vilayetlerinden *Suriye*, Beyrut ve çevresinden *Lübnan* adıyla devletler kurulmuştu. Ürdün nehrinin batı yakasında *Filistin*, doğu yakası ise *Ürdünötesi* olarak adlandırılmıştır. Oluşturan bu haritada en dikkat çeken unsur ise kurulan devletlerin hiçbirinin dini ya da etnik bir yapıya dayandırılmamasıydı. Irak üç ayrı etnik gruptan meydana gelirken, Suriye daha karmaşık bir yapıya sahipti. Filistin ise Arapların yanı sıra devlet kurmayı amaçlayan bir Yahudi nüfusuna sahipti. Lübnan, etnik olarak Arap nüfusa sahip olsa da dini olarak Hıristiyan ve Müslümanları barındırmaktaydı. Bu karmaşık yapı hiç şüphe yok ki Osmanlı Devleti sonrasında bölgede İngiltere ve Fransa çıkarlarına uygun olarak hazırlanmış, sınırlar öylesine, bir cetvel ile çizilmişti. Oluşturulan yeni Ortadoğu bu nedenle büyük acılara ve karışıklıklara gebe idi.⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun önemli bir merkezi olan Suriye, İngilizlerin hedefi haline gelmişti. Hicaz'da oluşturulan ve Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutasındaki Arap Ordusunun desteklediği İngilizler, Kasım 1918'de Suriye'yi ele geçirmişti. Böylece Şam'da Faysal'ın bulunduğu bir askeri yönetim kurulmuştu. Temmuz 1920'de Fransızlar,

⁴ David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and The Creation of The Modern Middle East*, Owl Books, New York, 1989, s. 286 ve Cevdet Küçük, *Sykes-Picot Antlaşması*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, ss.204-206; Manchester Guardian (The Guardian), 26 Kasım 1917

⁵ Arı, a.g.e., s. 161-162.

⁶ Aydın Oktaykan, *İkinci Dünya Savaşı Sonundan Günümüze Kadar Orta Doğu'da Meydana Gelen Siyasi, Ekonomik, Askeri, Sosyal Gelişmeler ve Bunun Türkiye Üzerine Etkisi*, Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 244-245.

Suriye'yi işgal ederek Faysal'ı yönetimden uzaklaştırmış, yerine Milletler Cemiyeti'nin onayından da geçirerek *manda sistemi* kurmuştu. Böylece Fransızlar Suriye'de Dürziler ve Alevilerin çoğunlukta olduğu iki bölge dışında egemenlik oluşturmuştur. Fransa, Suriye'yi *Şam, Halep, Alevi (Lazkiye çevresinde)* ve *Dürzi Vilayeti (Cebel-i Dürüz)* olmak üzere dört bölgeye ayırmıştı. Şam ve Halep bölgesi kısa süre sonra *Suriye Devleti* adı altında birleşirken, diğer iki bölge 1936 yılına kadar ayrı kalmıştır.⁷

İkinci Dünya Savaşı, bölge için yeni sonuçlar ortaya çıkarmıştı. Fransa yönetimindeki *Vichy Hükümeti* Almanya'ya teslim olmuştu. Bu nedenle Suriye, İngiltere ve Özgür Fransa kuvvetleri tarafından ele geçirilmişti. Savaşın seyrinden dolayı bölgedeki dengelerin altüst olması sonrasında Suriye bağımsız ilan edilmişti.⁸ Suriye'de 1943 yılında yapılan seçimlerde Fransa karşıtı Milli Cephe hükümeti kazanmıştır. Bundan bir yıl sonra Temmuz 1944'te Suriye'nin bağımsızlığı Sovyetler Birliği, Eylül'de ABD ve bir sonraki yıl ise İngiltere tarafından tanınmıştı. Bu ülkeler Fransa'ya Suriye'den çekilmesi için baskı yapmaya başlamıştı.⁹ Fransa'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı neticesinde 17 Nisan 1946 tarihinde birliklerini Suriye'den çekmiş olmasıyla Suriye'de o güne kadar var olan Fransız manda yönetimi sona ermişti.¹⁰

Fransız mandasından kurtulan Suriye, siyasi kriz dönemine girmişti. Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından sonrası yapılan seçimlerde Batı karşıtı Şükrü el-Kuvvetli (Milli Cephe Hükümeti) kazanmıştı. İngiltere ve Fransa'nın desteklediği General Hüsnü Zaim darbe ile iktidarda bulunan Şükrü el-Kuvvetli'yi devirerek tüm partileri feshetmişti. General Hüsnü Zaim tek başına katıldığı seçimlerden zaferle ayrılmasına karşın yaklaşık dört ay sonra bir başka darbe ile Sami el-Hinnavi tarafından devrilmişti. Hinnavi'nin de sonu farklı olmamış Albay Edip Çiçekli tarafından devrilmişti. Suriye'de bu dönem subaylar arasında Baas ideolojisini güçlendirirken, büyük Suriye

⁷ Erdem Erciyes, *Ortadoğu Denklemine Türkiye Suriye İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s.43.

⁸ Philip Shukry Houry, *Syria and The French Mandate, The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1987, s. 593.

⁹ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig Dergisi*, 48(2009), s.151.

¹⁰ Department of Public Information United Nations, *Yearbook of the United Nations 1946-47*, United Nations Publications, New York, 1947, s. 344-345.

düşüncesini savunan Suriye Toplumsal Milliyetçi Partisi'ne destekleri artırmıştı.¹¹

2. 1957 Türkiye Suriye Krizi'ne neden Olan Siyasi Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ABD ve Sovyetler Birliği merkezli iki kutba ayrılmıştı. Sovyetler Birliği ve ABD ekseninde ayrılan bölgelerde Soğuk Savaş gölgesinde gelişmeler yaşanmıştı. Bu gelişmeler Doğu Bloku ile Batı Bloku'nun bir güç gösterisi halini almış ve iki bloğun sınırların belirlenmesinde önemli rol oynamışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği tehditleri Türkiye'nin Batı yanlısı politikalar geliştirmesine neden olmuştu. Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'nin tutumu bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gerginleştirmiştir. Bu gelişmelerden öne çıkan İsrail Devleti'nin kuruluşu, Bağdat Paketi ve Süveyş Kanalı Krizi bölge ülkelerinin Türkiye ile ilişkilerinin bozulmasına, bununla beraber 1957 Türkiye Suriye Krizi'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2. a. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye

İkinci Dünya Savaşı'ndan Almanya yenik çıkmış, Fransa ve İngiltere galip gelse de savaşın yıkıntısında kalmışlardı. Böylece yeni bir güç dengesi ortaya çıkmıştı. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrasında güç dengeleri alt üst olmuş ve iki devlet yeni düzende güç kazanmışlardı. Bu devletler İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa yanında yer alan Sovyetler Birliği ve sonradan savaşa giren ABD'dir.¹² Bu iki devlet savaş sonrasında etki alanlarını artırmak için büyük fırsat bulmuşlardı. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle işgal ettiği topraklardan çekilmeyerek genişleme politikası izlemişti.¹³ Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki geçmişten gelen emellerini gerçekleştirmek için 19 Mart 1945'te Türkiye'ye bir nota vermişti. Notada savaş sonrası oluşan yeni düzeni gerekçe göstererek 1925 yılında

¹¹ Erciyes, a.g.e., s. 45.

¹² Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 426.

¹³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul-2008, s.857.

imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini bildirmişti.¹⁴

Birleşmiş Milletlerin kuruluşu için 25 Nisan 1945 tarihinde toplanan San Francisco Konferansı'na katılan Türkiye, Sovyetler Birliği tehditlerine karşı İngiltere ve ABD'den istediği desteği bulamamıştı. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Serper ile yaptığı görüşmede Türkiye ile ilişkiler için Boğazlar üzerinde hak talep etmesinin yanı sıra Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılma şartını belirtmişti.¹⁵ İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve ABD'nin tüm ısrarlarına karşı Türkiye'nin savaşa girmemesi nedeniyle ABD, Sovyetler Birliği'nin Türkiye tehditlerine tepkisiz kalmıştı. Türkiye bu tehditler karşısında İngiltere ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁶ Bu yakınlaşma neticesinde İngiltere'nin uyarıları ve Sovyetler Birliği'nin yayılma tehlikesine karşılık ABD tutumunu değiştirmiş, Türkiye'ye destek vermişti. ABD bu desteğini göstermek için Washington'da vefat eden Türkiye'nin ABD büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini donanmanın en büyük savaş gemilerinden birisi olan *Missouri* zırhlısı ile İstanbul'a getirmiştir.¹⁷

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle Türkiye, Sovyetler Birliği tehdidi karşısında o güne kadar sürdürdüğü denge politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştı. Böylece Batı yanlısı dış politika izlemeye başlamıştır. Avrupa devletlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği karşısında güçlenmesi için ABD tarafından *Truman Doktrini*

¹⁴ Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, Ankara-1996, s.191.

¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 426.

¹⁶ Sovyetler Birliği tehditleri karşısında Türkiye İngiltere'ye yaklaşmıştı. ABD İstihbarat raporlarına yansıyan bu yakınlaşma ilk olarak ABD tarafından ilgisiz kalırsa da Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında stratejik konumu nedeniyle ABD, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehditkar faaliyetlerine karşı çıkmıştır. ABD'nin Sovyetler Birliği Büyükelçisi Harriman, Molotov ile yaptığı görüşme de ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin tehditkar tutumuna karşı olduğunu açıkça belirtmiştir. Böylece Sovyetler Birliği'nin özellikle Kafkaslardaki askeri hareketliliğini yakından takip ederek Türkiye üzerine yapılacak askeri bir hareket için askeri ve psikolojik önlemler almıştır. İstihbarat belgelerinin yanı sıra ABD Başkanlığı makamına bu konuyla ilgili raporlar sunulmuştur. Cold War Intelligence, Memorandum, *Essential Elements of Information Desired from the Strategic Services Unit*, October 20,1945. Cold War Intelligence, Memorandum, Marshall to President, *Troop Movements Along Turkish Border*, November 1, 1945, RG-218, JCS Chariman's File-Admiral Leahy 1942-1948, Box 20, File: Memos To/From President 1945, NA, CP. Cold War Intelligence, U.S. Navy, Chief of Naval Operations, Intelligence Report, X-3636-S-45, *USSR-Report of Sovyet Mobilization on Turkish Borders*, November 10, 1945. Cold War Intelligence, Cable, 12959, *U.S. Military Attache Ankara to War Department*, October 27,1945.

¹⁷ Gönlübol, Ülman, a.g.e., s. 201.

hazırlanmıştı. Bu kapsamda 22 Mayıs 1947 itibarıyla Türkiye'ye 100 Milyon dolarlık yardım yapılması dış politikada etkili olmuştu.¹⁸ Truman Doktrinin yetersiz kalması üzerine ABD tarafından hazırlanan *Marshall Planı* Türkiye ABD ilişkilerini güçlendirmişti.¹⁹

Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikası Arap Coğrafyası ile de ilişkilerini etkilemişti. Bu dönemde Türkiye kimi zaman bölge ülkeleriyle hareket ederken, kimi zaman tam tersi bir dış politika benimsemişti. Türkiye'nin Filistin meselesinde Arap ülkeleri ile ortak tavır takınmasına karşın, arabuluculuk komisyonlarında yer alması Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Türkiye'nin İsrail konusunda başta Arap ülkeleri ile aynı doğrultuda gitmesine karşın İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması²⁰ ve ticaret antlaşması imzalaması²¹ Arap ülkeleriyle arasını açmıştı.²² Türkiye 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidarı devralan Demokrat Parti (DP), selefi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin sürdürdüğü Batı yanlısı dış politikasını güçlendirerek devam ettirmiştir. Başbakan Adnan Menderes 29 Mayıs 1950 tarihinde TBMM Genel Kurulunda Hükümet Programında dış politikada Batı yanlısı tutumun daha güçlü şekilde devam ettirileceğini ve Ortadoğu'da daha aktif bir siyaset sürdürüleceğini belirtmiştir.²³

Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikasının en önemli göstergesi hiç şüphesiz NATO'ya katılmasıdır. Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkmış Avrupa için büyük tehlike oluşturmaktaydı. Bölgede Sovyetler Birliği'nin güçlü askeri kuvvetine karşı koyabilecek bir güç bulunmamaktaydı. Bunun üzerine Sovyetler Birliği'nin karşısında denge unsuru oluşturmak için 04 Nisan 1949 tarihinde imzalanan antlaşma ile *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty*

¹⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Cilt II. İmge Kitapevi, Ankara-2008, s. 259 ve BCA, 30..1.0.0/101.625..12/F11/

¹⁹ Barış Ertem, *Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 12, sy. 21 (2009), s.384. ve Çağrı Erhan, *Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. 51, sy. 1, (1996), s. 280.

²⁰ BCA, 30..18.1.2/118.108..3./24.03.1949.

²¹ BCA, 30..10.0.0./163.142..4./12.07.1950.

²² Gönlübol, Ülman, a.g.e., s.228.

²³ TBMM Z.C.,d. 9, c. 1, s. 31, 29.05.1950, İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi Adnan Menderes*, c. 4, TBMM Basımevi, Ankara-2014, s. 15-16, Behçet Kemal Yeşilbursa, *Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)*, History Studies Ortadoğu Özel Sayısı/Middle East Special Issue, (2010), s. 68.

Organization) kurulmuştu.²⁴ NATO'nun kurulması ile Türkiye katılım için başvuruda bulunmuştu. Ancak Türkiye'nin katılımı konusunda tereddütler bulunmaktaydı. Bu tereddütlerden en önemlisi NATO'nun etki alanının genişlemesiydi. İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarından dolayı bölgede yeni bir birlik kurmayı planlamıştı. ABD başlarda böylesine bir yapılanmaya soğuk baksa da Kore Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin etki alanını fark etmesiyle birliğin kurulması için İngiltere'ye destek vermişti. ABD ve İngiltere 1951 yılında Fransa ve Türkiye ile birlikte Mısır'a, organizasyona katılım teklifi götürmüştü. Ancak Mısır'dan olumlu cevap alınamamıştı. Mısır'ın böyle bir oluşuma katılmaması, bölge ülkelerinin soğuk bakması nedeniyle planlanan birlik hayata geçirilememiştir.²⁵

2. b. İsrail Devleti'nin Kuruluşu

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin toprakları İngiltere mandasına bırakılmıştı. Bu dönemde *Balfour Deklarasyonu*²⁶ gereğince bölgeye yoğun bir Yahudi göçü gerçekleşmişti.²⁷ İngiltere, Filistin topraklarında Araplar ve Yahudiler arasında taksim etme projelerinde başarılı olamaması nedeniyle 1939 yılında Filistin'e yapılan Yahudi Göçlerini engellemeye çalışmıştı. Ancak bu Yahudi göçünü durduramamıştı. Türkiye'den de bu bölgeye büyük bir göç yaşanmıştır.²⁸ İkinci Dünya savaşının da bitmesi üzerine İngiltere konuyu 2 Nisan 1947 tarihinde Birleşmiş Milletlere götürmüştü.²⁹ Birleşmiş Milletler sürecinde yaşanan tartışmalardan sonra Filistin'de Arap ve Yahudi olmak üzere iki devletin kurulması³⁰, Kudüs'ün uluslararası statüye kavuşturulması kararı Arap coğrafyasında büyük tepkiyle karşılanmıştı.³¹ Türkiye, Filistin konusunda bu süreçte Arap ülkeleri

²⁴ Gönlübol ve Ülman, a.g.e. s.223.

²⁵ Ömer Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara-1972, s. 34.

²⁶ Balfour Deklarasyonu, İngiltere Savaş komisyonunda Dışişleri Bakanı olan Arthur Balfour'un girişimleriyle Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmasıyla ilgili hazırlanan bildiridir. Detaylı bilgi için bakınız Leonard Stein, *The Balfour Declaration*, Oxford University Press, London-1961.

²⁷ Justin McCarthy, *The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*, Columbia University, NewYork-1990, s. 26.

²⁸ Bu dönemde Avrupa'dan olduğu gibi Türkiye'den de bölgeye yoğun bir göç yaşanmıştır. BCA,30..10.0.0/110.736..16./94C55; Altan Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul-2006.

²⁹ Department of Public Information United Nations, a.g.e., s 344-345 ve Armaoğlu, a.g.e., s. 484.

³⁰ Türkiye, Birleşmiş Milletlerde görüşülen Filistin topraklarının paylaşılmasına karşı bir tavır almıştır. Türkiye, Filistin konusunda Arap ülkeleriyle beraber hareket etmiştir. BCA,30..10.0.0/266.793..49./08.12.1947.

³¹ Departman of Public Information United Nations, a.g.e., ss. 231-247.

ile beraber hareket etmiştir. Bir yandan da artan gerginlik karşısında taraf ülkelere tansiyonun düşürülmesi için çağrıda bulunmuştur.³²

Birleşmiş Milletler, Filistin'de bulunan güçlerinin tamamını 15 Mayıs 1948 itibariyle geri çekeceğini duyurmasının ardından 14 Mayıs 1948 tarihinde Tel Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etti. İsrail Devleti, kuruluşu ve sonrasında Batı'dan özellikle de ABD'den büyük destek görmüştür. ABD yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir.³³ İsrail Devleti'nin ilan edilmesi üzerine çözümlenememiş Filistin toprakları nedeniyle Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail'e savaş ilan etmişlerdi. Arap Ülkelerinin asker sayısı ve güçlerinin üstünlüğüne karşın, İsrail güçleri karşısında yenilgi almışlardı. Bu yenilgi neticesinde 24 Şubat 1949 Rodos'ta Mısır-İsrail Antlaşması, 23 Mart 1949 Ras-en-Nakura'da İsrail-Lübnan, 3 Nisan 1949 Rodos'ta İsrail-Ürdün ve 20 Temmuz 1949'da Manahayim'de İsrail-Suriye ateşkes antlaşması imzalamışlardı. Arap Ülkeleri, İsrail'i devlet olarak kabul etmediklerinden bu antlaşma sadece askeri mahiyette bir ateşkes antlaşmasıydı.³⁴

İsrail karşısında alınan yenilgi Arap Coğrafyasında büyük bir hayal kırıklığına neden olurken yeni siyasi oluşumları ortaya çıkarmıştır. Filistin meselesinin tüm itirazlara karşın çözümlenememesi ve sonrasındaki savaştan alınan yenilgi Arap Coğrafyasında halk tarafından yönetimlerine olan güvenin sarsılmasına neden olmuştu. Mısır'ın bu savaşta yenilgiye uğraması Kral Faruk ve yönetimi üzerinde baskı oluşturmuştu. Yarbay Cemal Abdül Nasır'ın liderliğindeki *Hür Subaylar Komitesi*'nin 23 Temmuz 1952 yılında yaptığı darbe ile Kral Faruk devrilmişti. Nasır, İsrail yenilgisinin nedeni olarak görülen Arap monarşilerin yıkılması ve yerine Sosyalist Cumhuriyetlerin kurulması gerektiğini savunmuştur. Bu dönem Arap Milliyetçiliği için bir devrim niteliğindedir.³⁵

Filistin meselesi ile Arap Coğrafyasında baş gösteren en önemli sorunlardan birisi de göçmenlerdi. Filistin'de yaşanan belirsizlik İsrail Devleti'nin kurulmasıyla bu topraklarda yaşayan birçok Filistinli göç etmek zorunda kalmıştı. Trajik bir hal alan göç nedeniyle dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lie çağrısı üzerine Türkiye'den de yardım

³² BCA,30..10.0.0/266.793..49./08.12.1947; BCA,30..10.0.0./266.793.48./06.06.1947.

³³ CIA, Intelligence Estimate, *The Consequences of the Partition of Palestine*, November 28, 1947.

³⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 486-487.

³⁵ A.g.e., s. 488

gönderilmiştir.³⁶ Türkiye'nin Filistinli göçmenlere verdiği destek Arap Coğrafyasında sempati ile karşılanmıştı. Ancak Türkiye'nin 14 Mayıs 1948 tarihinde kurulan İsrail Devleti'ni (28 Mart 1949) tanıyan ilk Müslüman ülke olması bu olumlu havanın dağılmasına ve bölge ülkelerinin tepkisine neden olmuştur. Türkiye İsrail ilişkileri Ortadoğu'nun siyasi coğrafyasında meydana gelen olaylar karşısında zaman zaman sorunlar yaşamıştır. Türkiye'nin İsrail ilişkileri misyon şefi Seyfullah Esin'in 7 Ocak 1950 tarihinde İsrail Cumhurbaşkanı Hayim Weisman'a sunduğu Güven Mektubu ile resmen başlamıştır. Süveyş Kanalı nedeniyle gelişen siyasi olaylar nedeniyle Elçilik olan temsilcilik, 26 Kasım 1956 tarihinde Maslahatgüzarlık seviyesine indirilmiştir.³⁷ Türkiye'nin Süveyş Kanalı krizinde aldığı bu karar Arap Coğrafyası ile ortak hareket etme çabasını göstermekteydi. Ancak o güne kadar Türkiye'nin İsrail ile siyasi ve ekonomik ilişkileri nedeniyle atılan bu yeni adım bölge ülkeleri tarafından beklenen olumlu tepkiyi yaratmamıştır.

2. c. Bağdat Paktı

Türkiye, NATO'ya girişi ve Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle dış politikada daha aktif hareket etmeye başlamıştı. Bölgedeki konumunu güçlendirmeye çalışan Türkiye, NATO'ya girmesiyle Sovyetler Birliği ilişkilerinde tansiyonun düşmesini beklerken 13 ve 30 Kasım 1951 tarihlerinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye nota vermesi, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda Sovyetler Birliği'nin rahatsızlığını ortaya koymuştu. Bu nedenle Türkiye bölge güvenliği için ittifak çabalarına girmişti. İlk olarak Balkanlarda, Yugoslavya ve Yunanistan ile görüşmeler başlamıştı. Görüşmeler neticesinde Balkan İttifakının ilk adımı olarak 28 Şubat 1953 yılında Ankara'da, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında *Dostluk ve İşbirliği Antlaşması* imzalanmıştı. Böylece 9 Ağustos 1953 tarihinde Yugoslavya'nın *Bled* kentinde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında *Balkan İttifakı Antlaşması* imzalanmıştı. Ancak Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile yaklaşması nedeniyle *Balkan İttifakı* büyük zarar görmüştü. Bunun yanı sıra patlak veren *Kıbrıs meselesi* Türkiye Yunanistan arasında büyük gerginliğe neden olmuştu.³⁸

³⁶ BCA,30..18.1.2/118.80..14./09.12.1948; BCA,30..18.1.2/124.799.5/11.12.1948.

³⁷ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa/> 16.06.2021.

³⁸ Armaoğlu, a.g.e.,ss. 521-523.

Türkiye, İttifak arayışlarını Balkanlar'dan sonra Ortadoğu'da aramaya başlamıştı. ABD, Sovyetler Birliği'nin yayılmasını durdurmak için ortaya attığı *Kuzey Hattı* kavramı doğrultusunda Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin yayılmasını durdurmayı amaçlamıştı. Türkiye, ABD Dış Politikasına uygun hareket ederek ekonomik anlamda sıkıntıdan kurtulmaya çalışmıştı.³⁹ Bu nedenle Türkiye ile Pakistan 2 Nisan 1954 tarihinde *Karaçi Antlaşması* imzalamıştı.⁴⁰ Türkiye imzaladığı bu antlaşmayı Arap Coğrafyasında genişletmeye çalışmıştır. Türkiye, antlaşmaya katılması için ilk olarak Mısır'a teklif götürmüştü.⁴¹ Ancak Mısır, Arap Devletleri arasında liderlik mücadelesine girdiğinden teklifi reddetmişti. Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın 18 Ekim 1954 tarihinde Ankara'ya yaptığı on günlük gezi kurulması planlanan ittifak için son derece önemliydi. Gezi sonrasında hazırlanan bildiri de Türkiye ile Irak'ın bir güvenlik teşkilatı kurmaya karar verdiklerini belirtilmişti. Bildiride Türkiye'nin Ortadoğu politikasının Arap Ülkelerinin çıkarına hareket edileceği vurgulanmıştı.⁴² Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes, Irak'a bir gezi düzenlemişti.⁴³ Adnan Menderes'in ittifak çağrılarında Suriye ve Lübnan'dan olumlu yanıt bulamamıştır.⁴⁴

Tüm çabalar neticesinde 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında *Bağdat Paktı Antlaşması* imzalanmıştı. Bağdat Paktı, Ortadoğu'da yeni bir kırılmaya neden olmuştu. Paktın genişletilmesi planlanmasına karşın Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye bir açıklama yaparak Ortadoğu'da yeni bir askeri organizasyonun yapılacağını ve Irak'ın bu organizasyon içerisine alınmayacağını belirtmişlerdi.⁴⁵ Bağdat Paktı, Arap Coğrafyasından yeterli destek bulamamasına karşın 4 Nisan 1955 de İngiltere, 23 Eylül 1955 de Pakistan ve 3 Kasım 1955 de İran, Bağdat Paktına katılmıştı. Arap Coğrafyasında Bağdat Paktının İngiltere'nin bölge için geliştirdiği yeni bir eser olduğu görüşü yaygınlaşmıştı. Bu nedenle Sovyetler Birliği ve Hindistan tepki göstermiştir.⁴⁶ Bir Arap Milliyetçisi olan Nasır, ABD ve İngiltere teşvikiyle kurulan Bağdat Paktını Arapları bölme girişimi olarak

³⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul-2008, s.621.

⁴⁰ Milliyet Gazetesi, 03.04.1954.

⁴¹ Nasır'ın dönemin gazetelerinde yayımlanan Makalesinde Türkiye ile Mısır ilişkilerinin önemini vurgulamıştır. Milliyet Gazetesi, 08.12.1954.

⁴² Armaoğlu, a.g.e., s. 525-526.

⁴³ BCA, 30..1.0.0/3.17..5./22.12.1954.

⁴⁴ Oran,a.g.e.,s.622-623.

⁴⁵ A.g.e., s. 625.

⁴⁶ Milliyet Gazetesi, 22.01.1957.

değerlendirmiş ve bu fikrini bölgeye benimsetmişti.⁴⁷ Suriye ve Mısır, Bağdat Paktına alternatif bir pakt kurma girişimlerine başlamıştı. Türkiye, bu girişime karşın Suriye'yi Bağdat Paktına çekmek için çaba göstermişti. Buna karşın 7 Mart 1955'te Türkiye, Suriye'ye Mısır ile bölgede oluşturulmak istenen pakt nedeniyle sert bir nota göndermişti.⁴⁸ Arap Coğrafyasında oluşan tepkiler nedeniyle ABD bile Bağdat Paktına katılmaktan çekinmişti.⁴⁹ Türkiye'de Muhalefet tarafından Bağdat Paktının oluşturduğu tepkiler eleştirilere neden olmuştu. Bu eleştiriler özellikle Suriye'nin ve ABD'nin üye olmaması üzerinde yoğunlaşmıştı.⁵⁰

Suriye'nin Bağdat Paktı'na karşı tutumu Türkiye'de büyük tedirginliğe neden olmuştu. Dönemin Milli Savunma Bakanı İbrahim Ethem Menderes'in TBMM Genel Kurulunda 28.12.1956 tarihinde yaptığı konuşmada Suriye'nin içinde bulunduğu durumu değerlendiren bir konuşma yapmıştır. İbrahim Ethem Menderes bu konuşmasında iki ülke arasındaki ilişkiler her ne kadar iyi niyet ile yürütülse de endişelerini belirtmişti.⁵¹ Bu konuşma 1957 Türkiye Suriye Krizinin hemen öncesinde tabloyu en iyi şekilde ortaya koymuştur. Türkiye Suriye'nin tutum ve davranışlarından rahatsızlığını en üst makamlardan ifade etmişti. Kırşehir Milletvekili Ahmet Bilgin'in TBMM Genel Kurulunda Hükümete Suriye hakkında verdiği soru önergesini cevaplamak üzere dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in yaptığı konuşma da Ortadoğu Politikasının tüm zorluk ve sıkıntılara rağmen güçlü bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir.⁵² Türkiye, Pakistan, İran ve Irak *Ankara Konferansında* bir araya gelmişlerdir. Bu konferansta Bağdat Paktının güçlendirilmesi ve Ortadoğu'da artan komünizme karşı bir dizi görüşme gerçekleştirmişti.⁵³

⁴⁷ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul-2014, s. 416.

⁴⁸ Erol Mütercimler, Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 181-182.

⁴⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 527.

⁵⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Gelen Başkanı İsmet İnönü 16.12.1955 tarihinde TBMM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Bağdat Paktı'nın özellikle Ortadoğu ülkeleri arasında tepkiye neden olduğunu ve ABD'nin Pakta katılmadığını belirterek hükümeti eleştirmiştir. TBMM Z.C.,d. X, c. 8, s. 268-269, 16.12.1955, Demokrat Parti Lideri Başbakan Adnan Menderes aynı gün TBMM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Bağdat Paktı karşısında oluşan iddialara yanıt vermiştir. TBMM Z.C.,d. X, c. 8, s. 302, 16.12.1955, Neziroğlu ve Yılmaz, a.g.e., s. 556.

⁵¹ TBMM Z.C.,d. X, c. 15, s. 328-329, 28.12.1956.

⁵² TBMM Z.C.,d. X, c. 15, s. 341, 28.12.1956, Neziroğlu ve Yılmaz, a.g.e., s. 738.

⁵³ Milliyet Gazetesi, 20.01.1957.

Türkiye'nin Ortadoğu'da çizdiği dış politika Arap ülkeleri arasında büyük bir karşıtlığa neden olmuştu. Bu karşıtlığın başını Mısır çekmekteydi. Türkiye'nin İsrail'in kuruluşundaki takındığı tavır, NATO üyeliği ve Bağdat Paketi, gibi gelişmeler Suriye'nin tepkisine neden olmuştu. Ortadoğu'da yükselen Arap Milliyetçiliğinin hedef noktası haline gelen Türkiye, Mısır ile yakınlaşan Suriye'ye verdiği nota tepkileri daha da artırmıştı. Ortadoğu'da ortaya çıkan bu yeni durum Sovyetler Birliği'nin bölgeye etkisini güçlendirmişti.⁵⁴

Nasır'ın Süveyş Kanalını millileştirme kararı bölgede yeni bir krize neden olmuştu. Nasır'ın bu kararına karşı İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a asker çıkarması Arap Coğrafyasında Batı karşıtlığını iyice körüklemişti. Bu durumdan Batı yanlısı bölge ülkeleri de olumsuz etkilenmişlerdi. Nasır'ın bölgede yükselişini durdurmak ve bölge ülkeleriyle ilişkileri düzeltmek için Bağdat Paketi üyeleri Tahran'da bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıya bir tepki olarak Bağdat Paketine üye olmasına karşın İngiltere davet edilmemişti. Ancak toplantı sonrasında açıklanan bildiri İsrail'in saldırıları kınanırken İngiltere ve Fransa'ya değinilmemişti. Bunun yerine İngiliz ve Fransa birliklerinin Mısır topraklarından çekilmesi ve tutsakların bırakılması talep edilmişti. Tüm bu girişimler Bağdat Paketi ve onun taraflarına karşıtlığı azaltmamıştı. Irak'ta hükümet aleyhine gösteriler zorlukla dindirilmişti.⁵⁵ Türkiye tam da bu dönemde Tel Aviv elçisini çekmesi ve İsrail ile ilişkileri askıya alması gibi girişimler Arap Coğrafyasında beklenen yumuşamayla sağlamamıştı.⁵⁶

3. 1957 Türkiye Suriye Krizine Neden Olan İdeolojik Hareketler

Arap Milliyetçiliğinin⁵⁷ temelini 19. yy sonlarına kadar götürmek mümkündür.⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet'in temel aldığı

⁵⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 528.

⁵⁵ Sabit Duman, *Ortadoğu Krizleri ve Türkiye*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sy. 35-36 (2005), s. 324.

⁵⁶ Arda Baş, *1957 Suriye Krizi ve Türkiye*, History Studies International Journal Of History, sy. 4/1 (2012), s. 95.

⁵⁷ Arap Milliyetçiliği sadece içeriden gelişen bir yapı da değildi. Bölgedeki misyonerlik faaliyetleri Arap Milliyetçiliğinde son derece büyük bir etkiye sahiptir. Detaylı bilgi için Joseph Leon Grabill, *Missionaries Amid Conflict: Their Influence Upon American Relations With The Near East, 1914-1927*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Indiana University-1964.

⁵⁸ Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika 1943-1991*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara-2008, s.12-13.

Osmanlılık fikrinin Balkan Savaşları ve milliyetçilik hareketleri İttihat ve Terakki Partisi'nde *Türkçülük* akımının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde Suriye ve Irak'ta Osmanlı hilafetinin sunduğu Panislamizm anlayışından ayrı olarak Arap Milliyetçiliğinin temelleri atılmıştı.⁵⁹ Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da uyguladığı reformlar kapsamında Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler Arap entelektüelliğinin temellerini atmışlardı. Bunlardan Rifat el-Tahtavi, Arap Milliyetçiliğinin öncüsü olarak görülebilir. Arap Milliyetçiliğinin önemli isimlerinden Tunuslu Hayrettin Paşa günümüz anlamda bir milliyetçiliğin yerine İslam ve Osmanlıcılığa bağlı bir yapı oluşturulmaya çalışmıştır.⁶⁰ Muhammed Abduh, Cemalettin Afgani ve Reşit Rıza gibi isimler Arap Milliyetçiliğinin oluşmasında son derece büyük öneme sahiptir.⁶¹

Arap Milliyetçiliğinin siyasi bir hale gelmesi *Yeniden Doğuş* anlamına gelen *Baas Partisi* ile olmuştur. Baas Partisi⁶² Batıda eğitim alanların ağırlıkta olduğu Suriyeli entelektüel bir grup tarafından liderliğini Ortodoks Hıristiyan Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar tarafından Suriye'nin bağımsızlığını daha yeni kazandığı bir tarihte 1943'te⁶³ kurulmuştu. Baas Partisi ideolojisinin üç önemli unsuru bulunmaktadır. Bunlar kendi arasında bir hiyerarşiye sahipti. İlk sırada *Arap Milliyetçiliği*, emperyalist ülkelere karşı verilecek mücadeleden sonra Arap Birliğinin kurulmasını amaçlamaktadır. İkinci sıradaki *hürriyet*, sadece toplumları değil bireyleri de kapsamaktadır. Üçüncü sırada ise *Arap Sosyalizmi*di. Arap Sosyalizmi, Karl Marks'ın belirttiği sosyalizmin niteliklerden farklıydı. Kendine has özelliklere sahip olan Arap Sosyalizmi ekonomik determinizmin tarihi sadece ekonomik yapı ile açıklamanın manevi değerleri hiçe sayılacağına inandığından Marksist doktrinine karşı çıkmıştır. Halkın çoğunluğunun ikna edilmesi ile doğacak olan Arap Sosyalizmi, manevi ve adil bir düzen ihtiyacına cevap verecekti.⁶⁴ Arap Coğrafyasının en önemli siyasi yapılarından birisi olan Baas Partisi özellikle Soğuk Savaş döneminde etkin olmuştu. Bu dönemde Sovyetler

⁵⁹ Hisham Sharabi, *Nationalism and Revolution in the Arab World*, Van Nostrad Company, Princeton-New Jersey-1966, s.9.

⁶⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)*, XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999, Cilt II., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 12-13.

⁶¹ Özkoç, a.g.e., s.16.

⁶² Partinin tam adı 1953 öncesinde Arap Baas Partisi, sonrasında Arap Baas Sosyalist Partisi olarak değişmiştir.

⁶³ Partinin kuruluşuna ilişkin farklı tarihler bulunmaktadır. Bu tarihler 1940, 1941 ve 1943 olarak verilse de yaygın olarak 1943 *Yılı* kullanılmaktadır.

⁶⁴ Özkoç, a.g.e.,ss.49-58.

Birliği ile yakın ilişkiler kurmuşlardı. Baas Partisi temel aldığı Arap Milliyetçiliği doğrultusunda Batı ve Türkiye karşıtlığını benimsemiştir. Bu dönemde Arap Coğrafyası ile Türkiye arasında Soğuk Savaş'ın gölgesinde ilişkiler iyileşmemiştir.⁶⁵

Arap Milliyetçiliğinin hızla geliştiği yıllarda manda altındaki Suriye'de, Suriye Milliyetçiliği gelişmekteydi. Suriye Milliyetçiliği için Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönem son derece önemlidir. Fransız mandası altındaki Suriye'de ortaya çıkan *Milliyetçi Hareket Birliği (Useybet el-Amel el-Kawmi)* 1933 yılında kurulmuştu. Suriye'de Fransız mandasına karşı oluşan gösterilerin kaynağı olan Milliyetçi Hareket Birliği kısa zamanda, özellikle Filistin İsyanı ile gelişmiş ve şekillenmişti. Suriye'de ortaya çıkan siyasi belirsizlik milliyetçilik fikrinin güçlenmesine neden olmuştu. Bu belirsizliğin nedeni olarak Batı ülkeleri görülmekteydi. Bu nedenle Batılı ülkelerin bölge üzerindeki politikaları ve dönemin siyasi gelişmeleri Suriye Milliyetçiliğinin yerini Arap Milliyetçiliğine evrilmesine neden olmuştur.⁶⁶

4. 1957 Türkiye Suriye Krizi'nin Ortaya Çıkışı

Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasıyla yaşadığı siyasi istikrarsızlık dönemi Baas Partisi'nin güç kazanmasına neden olmuştu. Suriye'de 1945-49 arası nispeten sakin geçse de, 1949-53 arasında üç hükümet darbesi (iki defa askeri diktatörlük), 21 kabine değişikliği olmuştu.⁶⁷ Yaşanan siyasi istikrarsızlığın nedeni olarak görülen Batıya karşı Suriye'de sol egemen olmuştu. Albay Edip Çiçekli'nin 25 Şubat 1954'te askeri bir darbe ile iktidardan düşürülmesi, partiyi ülke siyasetinde ilk sıraya yükseltmişti. Parti, 1955 yılından itibaren ülke içindeki diğer sol partiler ile ilişkiye girmişti. Bunlardan en dikkat çeken Halit Bektaş'ın yönettiği Sovyetler Birliği destekli *Suriye Komünist Partisi*'ydi.

Baas Partisi, Bağdat Paktı'na tavır olarak Nasır'la yakın ilişki kurmuştu. Bu ilişki 1956 tarihinde Süveyş Krizi ile daha da güçlenmişti.⁶⁸

⁶⁵ Baas Partisi hakkında bazı kaynaklar: Sebahaddin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım-Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Hemen Kitap, İstanbul-2010 ve Bernard Lewis, *Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East*, Oxford University Press, New York-2010 ve Özkoç, a.g.e. ve Kamel Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, Çev. Ahmet Ersoy, Altınok Matbaası, Ankara-1970.

⁶⁶ Özkoç, a.g.e., s.24-25.

⁶⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 506.

⁶⁸ Osman Köksal, *1957 Suriye Krizinin Türkiye'nin Orta Doğu Politikalarına Etkileri*, XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri 04-05

Suriye’de 1957 yılına gelindiğinde Baas Partisi etkinliğini iyiden iyiye artırmıştı. Arap Coğrafyasında baş gösteren Batı karşıtlığı Sovyetler Birliği’nin bölgeye etkinliği artırmaktaydı. Suriye’nin Sovyetler Birliği’nden silah alması bölgedeki gerginliği artırmıştı.⁶⁹ Arap Coğrafyasında hızla artan Sovyetler Birliği etkisi Ürdün’de Kral Hüseyin’e karşı bir darbe girişimine neden olmuştu. Dönemin Ürdün Başbakanı Nablusi’nin içinde bulunduğu ve askerlerin desteklediği grup, Kral Hüseyin’e karşı darbe girişiminde bulunmuştu. 13 Nisan 1957 tarihinde Silahlı Kuvvetler Karargâhında Kral yanlıları ile muhalifler arasında çıkan çatışmalar neticesinde Genelkurmay Başkanı Ali Abu Nuwar Suriye’ye sığınmak zorunda kalmıştır.⁷⁰ Suriye ve Ürdün arasında gerginlik bölgede Sovyetler Birliği ve Mısır etkisinin gittikçe arttığını göstermiştir. Bu etkinin odak noktası haline gelen Suriye, iki gücün uydusu haline gelmişti. Bu durum yayılan komünizme karşı ABD nezdinde Türkiye’nin önemini artırmıştır.⁷¹

ABD’nin Suriye Büyükelçiliği, 12 Ağustos 1957 tarihinde Suriye ordusuna bağlı güçler tarafından kuşatılmış ve ABD’li üç diplomat sınır dışı edilmişti. Suriye İstihbarata Karşı Koyma Bürosu Şefi Abdul Hamid Sarraj operasyonun Şükrü El Kuvvetli’ye karşı düzenlenmesi planlanan darbeyi engellemek için yapıldığını belirtmiştir. ABD iddiayı kesin bir dille reddetmesine karşın, CIA merkezli bölgede çeşitli faaliyetlerin yürütüldüğü iddialarını çürütememiştir. 21 Ağustos 1957 tarihinde Beyaz Saray’da ABD Genelkurmay Başkanı Nathan Twining katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda Sovyetler Birliği’nin bölgede artan gücü belirtilerek, bölge ülkelerinin Suriye karşısında müdahale gerçekleştirmemesi durumunda bölgedeki kontrolün kaybolacağını belirtmiştir. 12 Ağustos’ta yapılan baskın ile CIA faaliyetlerinin bölgede zayıflaması üzerine çevre ülkelerinin (Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan) konumu ön plana çıkmıştır.⁷²

Nisan 2007, Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara-2007, s.337.

⁶⁹Associated Press’in haberine göre Suriye, ABD’nin kendilerine teklif ettiği Eisenhower Yardımlarını resmî şekilde reddetmişlerdir. Milliyet Gazetesi, 11.01.12957. Sovyetler Birliği ile 28 Milyon dolarlık bir antlaşma imzalamıştı. Suriye bu dönemde Sovyetler Birliği’nden silah alımı gerçekleştirmişti. Milliyet Gazetesi, 10.01.1957.

⁷⁰ Baş, a.g.m., s. 96; Kürkcüoğlu, a.g.e., s.102; BCA, 30.1.0.0/111/701/7/23.03.1957.

⁷¹ CIA, Intelligence Estimate, *Probable Soviet Action in Various Contingencies Affecting Syria*, September 24, 1957.

⁷² Baş, a.g.m., s.98; Douglas Little, *Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-58*, Middle East Journal, sy. 44/1 (1990), s. 55 ve 72. CIA haftalık istihbarat raporlarında Suriye’deki gelişmeler takından takip edilirken artan Sovyetler Birliği etkisinin karşısında bölge

Suriye, Eisenhower Yardımlarını reddetmesi ve Sovyetler Birliği'nden silah alması nedeniyle ABD tarafından sert bir şekilde eleştirilmişti. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşmada Ortadoğu'da bulunan ülkelerin ekonomik olarak zor durumda olduklarını belirterek, bunun bölgede büyük bir boşluk oluşturduğunu ve bu boşluğun hızlı bir şekilde Sovyetler Birliği tarafından doldurulduğunu ifade etmişti. Bölge ülkelerine acilen ekonomik yardım yapılması gerektiğini belirten Dışişleri Bakanı Dulles, ABD'nin yakın zamanda harekete geçmemesi halinde bölgenin tamamen Sovyetler Birliği uydusu haline geleceğini söylemiştir.⁷³

Siyasi gelişmeler nedeniyle Suriye'de 1957 itibarıyla komünist tesirler artmaya başlamıştır. Suriye, Sovyetler Birliği ilişkileri her geçen gün güçlenmekteydi. Bu amaçla Suriye Devlet Başkanı Şükrü El Kuvvetli'nin Moskova ziyareti ve bu ziyaretinde Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye yardım sözü dikkatleri üzerine çekmişti.⁷⁴ Suriye Savunma Bakanı Halit el-Azm komünizmin en önemli destekçilerinden idi. Halit el-Azm Suriye'nin mevcut gücünü artırmak için Sovyetler Birliği'ne ziyaret düzenlemişti. Bu ziyarette bir dizi yardım antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaların ortaya çıkması ile Türkiye-Suriye Krizi patlak vermişti. Bu antlaşmalara göre Sovyetler Birliği tarafından Suriye'ye 500 Milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapılacaktı. Suriye'nin silahlanması bu antlaşma ile gerçekleşecekti.⁷⁵ Suriye ile Sovyetler Birliği yakınlaşması, Suriye kamuoyunda Türkiye aleyhtarlığını artırmıştı. Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yaptığı iddialarında bulunan Suriye kamuoyu tansiyonu yükseltmeye çalışmıştı.⁷⁶ Türkiye'nin Batılı ülkelerle hareket ettiği ve ülke içinde farklı grupları silahlandırdığı iddia edilmişti.⁷⁷

Bu gelişmeler Türkiye, Irak, Ürdün, İsrail ve Lübnan'da tedirginliğe neden olmuştu. Bölge devletlerinin yönetimleri Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin uydusu haline geldiğine inanmaktaydı. İsrail Başbakanı Ben

ülkelerinin durumları yakından incelenirken askeri planlarda yapılmıştır. CIA, Intelligence Estimate, *Probable Soviet Action in Various Contingencies Affecting Syria*, September 24, 1957.

⁷³ Milliyet Gazetesi, 13.01.1957.

⁷⁴ Hürriyet Gazetesi, 4.11.1956.

⁷⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 507 ve CIA, Memorandum, *Reporting on Syro-Soviet Negotiations*, August 28, 1957.

⁷⁶ Milliyet Gazetesi, 10.05.1957.

⁷⁷ Suriye basınının takındığı bu tavır ülke basınına da yansımış ve konu hakkında haberler yapılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi, 20.10.1956 ve Cumhuriyet Gazetesi, 06.11.1956.

Gurion, ABD Başkanı Eisenhower'e yazdığı mektupta gelişmenin bölge güvenliği için son derece büyük tehlike olduğunu belirtmişti. Bölgede yükselen tansiyonu düşürmek için Ağustos'un son haftasında Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmelere ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Loy Henderson'da katılmıştı. ABD Başkanı Eisenhower'ın, Adnan Menderes'e gönderdiği mesajda Türkiye ve Ürdün'e karşı herhangi bir Suriye saldırısı olursa ABD'nin kendilerine silah yardımı yapacağını belirtmişti. Bu desteğin göstergesi olarak ABD Donanmasına ait VI. Filo Doğu Akdeniz'e gelirken, hava kuvvetlerine ait uçaklarda Adana'ya ulaşmıştı. Türkiye bir yandan askeri hazırlıkları yoğunlaştırırken Suriye sınırında tatbikatlara başlamıştı.⁷⁸ Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin 10 Eylül 1957 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği mektupta Türkiye'nin ABD destekli Suriye sınırına asker yığınağından duyduğu rahatsızlığı belirtirken, herhangi bir askeri çatışmanın bölgesel kalmayacağını tam tersine yeni bir dünya savaşını tetikleyeceğini ifade etmişti.⁷⁹

Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde baskısı gittikçe artmıştı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Kruşçev, The New York Times'a verdiği demeçte ABD'nin Türkiye'yi savaşa sokmaya çalıştığını iddia etmişti. Doğu Almanya'daki bir kabul töreninde Kruşçev gazetecilere, Türkiye'nin Suriye sınırına yaptığı askeri yığınmaktan rahatsızlığını belirtmişti. Türkiye'nin tüm gücünü Suriye'ye yığarken, Sovyetler Birliği sınırını boş bıraktığını belirterek tehdit etmişti.⁸⁰ Sovyetler Birliği'nin tehditlerine karşı ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan tebliğde aradaki mesafe ne kadar olursa olsun, ABD'nin Türkiye'yi asla yalnız bırakmayacağı belirtilmişti.⁸¹ Suriye ise Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Mısır'dan da (Türkiye ile Suriye'nin arasındaki gerginlik döneminde Mısır'da Suriye'ye birlik göndermiştir) destek görmüştür.⁸² Kruşçev, Türkiye'ye yönelik tehditleri karşısında ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Türkiye ile Suriye arasındaki gerginliğe bir kez daha değinerek Türkiye'ye bir saldırı olursa karşılık verileceğini belirtmişti.⁸³

⁷⁸ CIA, Report, *Current Intelligence Bulletin*, April 27, 1957.

⁷⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 507-508.

⁸⁰ Milliyet Gazetesi, 09.10.1957.

⁸¹ Milliyet Gazetesi, 12.10.1957.

⁸² Türkiye Mısır'ın Suriye'ye asker göndermesi ve Türkiye aleyhine açıklamaları nedeniyle nota göndererek durumu protesto etmiştir. Milliyet Gazetesi, 20.10.1957.

⁸³ Milliyet Gazetesi, 17.10.1957.

Suriye, yaşanan bu gerginlikten dolayı Türkiye'yi Birleşmiş Milletler'e, sınırdaki askeri yığınak ve içişlerine karıştığı iddiasıyla şikâyet etmişti.⁸⁴ Türkiye buna karşılık, Suriye'nin sınır faaliyetlerinin Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye düşürdüğünden dolayı, Birleşmiş Milletler'e şikâyet etmiştir.⁸⁵ Karşılıklı şikâyetler gerginliğin iyice artmasına neden olmuştu. Aynı dönemde Türkiye genel seçime hazırlanıyordu. Ancak meydanlarda dış politika ile ilgili herhangi bir konuşma yapılmamıştı. Kriz, siyasi propaganda haline getirilmemişti. Dönemin muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek, Suriye hududundaki incelemeleri sonrasında yaptığı açıklamada Suriye'nin tutumunu eleştirirken, Türkiye'nin asker yığınağını meşru müdafaadan ibaret olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Bu süreçte iki partide (CHP ve DP) dış politikada mutabık kalmışlardı.

5. Krizi'nin Çözüm Çabaları

Kriz, her iki ülkenin de karşılıklı şikâyetleri neticesinde, 18 Ekim 1957 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından gündeme alınmıştı. Böylece kriz artık uluslararası arenada tartışılmış, bu süreçte ABD Türkiye'nin, Sovyetler Birliği de Suriye'nin yanında yer almıştı.⁸⁷ Bunun üzerine krizin çözümü için ilk adım Suudi Arabistan tarafından gelmişti. Suudi Arabistan Kralı Suud iki ülke arasında arabuluculuk faaliyetine başlamıştı.⁸⁸ Türkiye'de genel seçimler olduğundan dolayı görüşmeler, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu tarafından yürütülmüştü.

Kriz dünya basınında da geniş yer bulmuştu.⁸⁹ Krizin çözülmesi için ülkelerin arabuluculukları yanında bireysel girişimlerde de bulunulmuştu. Dünya turuna çıkan Nijeryalı öğrenci *Mashood Olabisi Ajala* Türkiye Suriye arasında arabuluculuk yapmak istemişti.⁹⁰ Bunun yanında Suriyeli bir grup gerginliğin sona ermesi için Türkiye'ye mektup göndermiştir.⁹¹ Bu girişimler uluslararası kamuoyunun krize ilgisini artırmıştı.

⁸⁴ Milliyet Gazetesi, 10.10.1957.

⁸⁵ Milliyet Gazetesi, 16.10.1957.

⁸⁶ Milliyet Gazetesi, 15.10.1957.

⁸⁷ Milliyet Gazetesi, 19.10.1957.

⁸⁸ Milliyet Gazetesi, 20.10.1957.

⁸⁹ BCA, 30..1.0.0/68.432..1./E5/01.11.1957.

⁹⁰ BCA, 30..1.0.0/7.36..29.41/24.10.1957.

⁹¹ BCA, 30..1.0.0/50.298.13/05.11.1958.

Suriye, arabulucular nedeniyle Birleşmiş Milletler şikâyetini geri çekmişti. Ancak bunu bir yumuşama ve geri adım olarak görmemek gerekmektedir. Suriye aynı dönemde sınırdaki askeri yığınağını artırmaya devam etmiştir.⁹² Türkiye sınırındaki ufak çatışmaların meydana geldiği haberleri üzerine Suriye, Birleşmiş Milletlere bir kez daha Türkiye'yi şikâyet etmişti. Suriye şikâyetinde Türk uçaklarının hava sahasını ihlal ettiklerini belirterek bu durumun tekrarlanması durumunda vurulacağı tehdidinde bulunmuştu.⁹³

6. Krizin Son Ermesi

Türkiye-Suriye Krizi hakkında Birleşmiş Milletler Genel kurulunda yapılan görüşmelerde krizin çözümü için herhangi olumlu bir sonuç alınamamıştı.⁹⁴ Birleşmiş Milletler nezdinde yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamaması, iki ülke arasındaki tansiyonu daha artırmıştı. Bu durum karşısında krizin Birleşmiş Milletler gündeminden çıkarılarak iki ülke arasında çözümü için adımlar atılmıştı. 30 Ekim tarihinde yapılan görüşmede Birleşmiş Milletler, Türkiye ile Suriye'nin izleyeceği yolu oylama öncesinde, Endonezya'nın krizin Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda iyi niyet ve işbirliği içerisinde iki ülke arasında görüşülmesi önerisini kabul etmiştir.⁹⁵

Birleşmiş Milletler nezdinde alınan bu karar iki ülke arasındaki gerginliğin azalmasına neden olmuştur. Bu karar ardından Sovyetler Birliği ve ABD'nin tutumlarındaki yumuşama tansiyonu iyice azaltmıştı. Suriye ise Mısır ile birleşme planları yapmaktaydı. Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın teklifiyle 1 Şubat 1958 tarihinde iki ülke birleşme kararı almıştı.⁹⁶

Diplomatik çabaların karşısında Türkiye'de ve ABD'de bir çatışmanın bölgede daha büyük çatışmalara neden olacağını düşünen isimler vardı. Bu isimler her defasında kaygılarını ortaya koymaktaydı. Bunlardan en dikkat çekenlerinden birisi olan CIA Başkanı Allen Welsh Dulles, Türkiye ile Suriye arasında yaşanacak çatışmanın ABD'nin bölgedeki çıkarlarına ters düşeceğine inanıyordu. Türkiye ise ABD'den askeri yardım almak için

⁹² Milliyet Gazetesi, 02.11.1957.

⁹³ Milliyet Gazetesi, 07.11.1957.

⁹⁴ Köksal, a.g.b., s.344.

⁹⁵ Department of Public Information United Nation,a.g.e.,s.55-56

⁹⁶ Mahir Küçükvatan, *1957 Türkiye- Suriye Bunalımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü, İzmir-2011.

Suriye'ye askeri operasyon ısrarına devam ediyordu. Türkiye'nin tutumuna karşın ABD geri adım atmıştı. ABD'nin bu hızlı geri adımı Türkiye'yi uluslararası kamuoyunda yalnız bırakmış ve dolayısıyla Türkiye'nin de geri adım atmasına neden olmuştur. ABD'nin bu kararında Allen Welsh Dulles'in rolü son derece önemliydi. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Christian A. Herter tarafından Başkan Eisenhower'e 14 Ekim 1957 tarihinde Suriye'deki gelişmeler hakkında bakanlığın görüşünü belirten brifingde Allen Welsh Dulles'in Türkiye'nin Suriye'ye karşı bir askerî harekâtının ABD için son derece olumsuz sonuçlar doğuracağını, Türkiye'nin istekli olmasına karşın ABD'nin böylesine bir harekâtı engellemesi gerektiğini ifade etmişti.⁹⁷

Türkiye'de ise Suriye harekâtı konusunda fikir birliği yoktu. Hükümetin hareketi desteklemesine karşın ordunun böylesine bir harekâtı gerçekleştirecek yeterince donanımına sahip olmadığından, ordu içinde harekâta karşı isimler bulunmaktaydı. Dönemin tanıklarında Milli Savunma Bakanı Emir Subayı Adnan Çelikoğlu anılarında ABD'nin 1957 yılında Türkiye'den Suriye'ye askeri bir hareket düzenlemesini istediğini belirtmektedir. ABD, Türk ordusunun Suriye'nin içinde bulunduğu karmaşık durumda müdahale etmesinin kurtarıcı olarak kabul edileceğine inanıyordu. Bunun üzerine İskenderun ve İslahiye arasında bir tümen ve bir zırhlı tugay yerleştirilmişti. Böylesine bir harekât ordu içinde kaygılara neden olmuştu. Ordu böylesine bir harekâtı gerçekleştirecek yeterli donanımına sahip değildi. Bu nedenle ard arda Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Tunaboşlu ve Savunma Bakanı Şemi Ergin hareketi gerçekleştirecek askeri birlikleri ziyaret etmiş, birliklerin böylesine bir hareket için yeterli teçhizatlarının olmadığını görmüşlerdi. Bunun üzerine harekâtın iptal edilmesine karar verilmişti. ABD'nin tutumundaki değişiklik, Sovyetler Birliği'nin tehditleri karşısında harekâtın iptalinde belirleyici unsurlardan birisi de ordunun durumu olmuştur. Ancak harekâtın yapılmasını taraftarı olanlarda az değildi. Bu isimlerden birisi olan ABD Askeri Yardım Heyeti Başkanı General Meed, Türkiye'nin iptal yanlısı tutumu sonrasında yapılan görüşmede, harekâtın gerçekleştirilmesi için ısrarına karşın Milli Savunma Bakanı Ergin, iptal konusunda kararlılığını belirtmiştir.⁹⁸

Suriye'nin Mısır ile birleşme kararı ve bu kararın Türkiye'den de desteklenmesiyle kriz çözüme kavuşmuştu. Türkiye 1958 yılının başından

⁹⁷ Haluk, Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 194-195.

⁹⁸ Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yay. Haz. Ergin Konuksever, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 2010, s. 81.

itibaren krizin çözüme kavuşması üzerine ortaya çıkan Kıbrıs meselesine odaklanmıştı.⁹⁹ 1957 yılının son aylarında basında geniş yer bulan kriz yerini Kıbrıs'taki gelişmelere bırakmıştır. Böylece Kıbrıs meselesi gölgesinde kalan 1957 Türkiye-Suriye Krizi yukarıda belirtilen gelişmeler neticesinde hallolmuştur.

Sonuç

Ortadoğu üzerinde mücadelenin İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişmesiyle bölgede ABD ve Sovyetler Birliği arasında çekişmeye dönüşmüştür. Bunun yanı sıra Arap Milliyetçiliğinin güçlenmesi, Nasır'ın Arap Coğrafyasının lideri olmaya çalışması gibi gelişmeler bölgede krizlere neden olmuştur. Tüm bu gelişmelerin gölgesinde Türkiye ile Arap Coğrafyası arasındaki ilişkiler bozulmuştu. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, Sovyetler Birliği'nin tehditleri nedeniyle Batı merkezli bir dış politika benimsemişti. Türkiye'nin İsrail'i resmi olarak tanıması ve Batı yanlısı dış politikası ilişkileri iyice gerginleştirmişti. Bu gelişmeler Arap Coğrafyasında Hatay meselesinden beridir var olan Türkiye karşıtlığını artırmıştı. Sovyetler Birliği ve ABD'nin güç çekişmesinde kalan bölgede Türkiye'nin tutum ve davranışları bölgede yeni kırılmalara neden olmuştur.

Türkiye ile Suriye arasında baş gösteren 1957 Krizi, Soğuk Savaş için önemli bir dönüm noktasıdır. ABD'nin bölge politikalarının hedefine ulaşmaması neticesinde başlayan kriz, Türkiye ile Suriye'yi savaşın eşiğine getirmişti. Kriz perde arkasında ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin görünmesiyle iyice derinleşmiştir. Türkiye ile Suriye arasında gerginliğin artması bölgede Batı karşıtlığının iyice artmasını sağlarken, Sovyetler Birliği'nin bölgede güçlenmesine neden olmuştur. Kriz İkinci Dünya Savaş sonrası iki kutup arasında sınırların belirlenmesine neden olmuştur.

Kriz çözüme kavuşsa da Türkiye ile Arap Coğrafyası arasında ilişkilere büyük zarar vermiştir. Soğuk Savaş döneminde bu zararın giderilmesi için uygun ortam bulunmadığından bölge ülkeleri Türkiye'yi bir tehdit unsuru olarak görmüşlerdir. Türkiye, bölge ülkelerine karşı Batı yanlısı bir politika benimsemiş ve onların gözüyle bakmıştır. Bu durum temelinde tek taraflı dış politikanın doğurabileceği sıkıntıları göstermiştir. Krizin çözüm çabalarında gerek Türkiye'nin gerekse Suriye'nin çabaları mevcuttur. İki

⁹⁹ Yeşilbursa, a.g.m., s.68.

Ülkede doğabilecek bir çatışmanın büyük çaplı bir tehlikeye neden olabileceğinden çekinmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, 30..1.0.0/3.17..5./22.12.1954.

BCA, 30..1.0.0/50.298.13/05.11.1958.

BCA, 30..1.0.0/68.432..1./E5/01.11.1957.

BCA, 30..1.0.0/7.36..29.41/24.10.1957.

BCA, 30..10.0.0./163.142..4./12.07.1950.

BCA, 30..10.0.0/110.736..16./94C55

BCA, 30..18.1.2/118.108..3./24.03.1949.

BCA, 30..18.1.2/118.80..14./09.12.1948.

BCA, 30..18.1.2/124.799.5/11.12.1948.

BCA, 30.1.0.0/111/701/7/23.03.1957.

BCA,30..10.0.0./266.793.48./06.06.1947.

BCA,30..10.0.0/266.793..49./08.12.1947.

CIA, Intelligence Estimate, *Probable Soviet Action in Various Contingencies Affecting Syria*, September 24, 1957.

CIA, Intelligence Estimate, *Probable Soviet Action in Various Contingencies Affecting Syria*, September 24, 1957.

CIA, Intelligence Estimate, *The Consequences of the Partition of Palestine*, November 28, 1947.

CIA, Memorandum, *Reporting on Syro-Soviet Negotiations*, August 28, 1957.

CIA, Report, *Current Intelligence Bulletin*, April 27,1957.

Cold War Intelligence, Cable, 12959, *U.S. Military Attache Ankara to War Department*, October 27,1945.

Cold War Intelligence, Memorandum, Marshall to President, *Troop Movements Along Turkish Border*, November 1, 1945, RG-218, JCS Chariman's File-Admiral Teahy 1942-1948, Box 20, File: Memos To/From President 1945.

Cold War Intelligence, U.S. Navy, Chief of Naval Operations, Intelligence Report, X-3636-S-45, *USSR-Report of Sovyet Mobilization on Turkish Borders*, November 10, 1945.

Cold War Intelligence, Memorandum, *Essential Elements of Information Desired form the Strategic Services Unit*, October 20,1945.

Resmi Yayınlar

TBMM Z.C.,d.IX, c. 1, 29.05.1950.

TBMM Z.C.,d. X, c. 15, 28.12.1956.

TBMM Z.C.,d. X, c. 8, 16.12.1955.

Sürelî Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi.

Hürriyet Gazetesi Arşivi.

Manchester Guardian (The Guardian) Arşivi.

Milliyet Gazetesi Arşivi.

Kitaplar

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2004.

Beaumont, Peter, Gerald H. Blake, J. Malcolm Wagstaff, *The Middle East: A Geographical Study*, David Fulton Publishers, London, 1988.

Çelikoğlu, Adnan, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yay. Haz. Ergin Konuksever, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Department of Public Information United Nations, *Yearbook of the United Nations 1946-47*, United Nations Publications, New York, 1947.

Erciyes, Erdem, *Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and The Creation of The Modern Middle East*, Owl Books, New York, 1989.

Gerger, Haluk, *ABD Ortadoğu Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996.

Jaber, Kamel Abu, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, Çev. Ahmet Ersoy, Altınok Matbaası, Ankara, 1970.

Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Khoury, Philip Shukry, *Syria and The French Mandate, The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1987.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

Lewis, Bernard, *Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East*, Oxford University Press, New York, 2010.

McCarthy, Justin, *The Population of Palestine: Population History and Statistics of The Late Ottoman Period and The Mandate*, Columbia University, New York, 1990.

Mütercimler, Erol ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Neziroğlu, İrfan ve Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi Adnan Menderes*, Cilt 4, TBMM Basımevi, Ankara, 2014

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Öymen, Altan, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.

Özkoç, Özge, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika 1943-1991*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2008.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, Cilt II, İmge Kitapevi, Ankara, 2008.

Sharabi, Hisham, *Nationalism and Revolution in the Arab World*, Van Nostrad Company, Princeton-New Jersey, 1966.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2014.
 Stein, Leonard, *The Balfour Declaration*, Oxford University Press, London, 1961.
 Şen, Sabahattin, *Ortadoğuda İdeolojik Bunalım-Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Hemen Kitap, İstanbul, 2010.
 Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 2008.

Makaleler

Baş, Arda, "1957 Suriye Krizi ve Türkiye", *History Studies International Journal Of History*, sy. 4/1 (2012), ss. 89-109.
 Duman, Sabit, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 35-36 (2005), ss. 313-332.
 Erhan, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sy. 51 (1996), ss. 275-287.
 Ertem, Barış, "Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. XII, sy. 21 (2009), ss. 377-397.
 Little Douglas, "Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-58," *Middle East Journal*, sy. 44/1 (1990), ss. 51-75.
 Okur, Mehmet Akif, *Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası*, *Bilig Dergisi*, sy. 48 (2009), ss.137-156.
 Yeşilbursa, Behçet Kemal, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı/Middle East Special Issue*, (2010), ss. 67-98.

Tezler

Grabill, Joseph Leon, *Missionaries Amid Conflict: Their Influence Upon American Relations With The Near East, 1914-1927*, Doktora Tezi, Indiana University, Indiana-1964.
 Küçükvatan, Mahir, *1957 Türkiye- Suriye Bunalımı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir-2011

Ansiklopedi Maddeleri

Çetinsaya, Gökhan, *Ortadoğu*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2007
 Küçük, Cevdet, *Sykes-Picot Antlaşması*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2010

Bildiriler

Köksal, Osman, *1957 Suriye Krizinin Türkiye'nin Orta Doğu Politikalarına Etkileri*, Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara-2007
 Oktaykan, Aydın, *İkinci Dünya Savaşı Sonundan Günümüze Kadar Orta Doğu'da Meydana Gelen Siyasi, Ekonomik, Askeri, Sosyal Gelişmeler ve Bunun Türkiye Üzerine Etkisi*, Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara-2007
 Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)*, XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999, Cilt II., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1999

İnternet Sitesi

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa/> 16.06.2021

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 237-262.

Geliş Tarihi: 6 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 29 Aralık 2021

Araştırma Makalesi/Research Article*

TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE YEREL DERGİLERDEKİ TARİH ALGISI ÜZERİNE BAZI DİKKATLER: BALIKESİR ÖRNEĞİ

Aydın GÜLER**

Öz

Tek Parti Dönemi (1923-1950), Balıkesir’de yerel dergiciliğin en canlı olduğu dönemlerden biridir. Balıkesir gibi çok da büyük olmayan bir şehirde *Çağlayan*, *İrmak*, *Gençleriyolu*, *Kaynak*, *Alkım*, *Enerji* ve *Ege* gibi yedi farklı dergi çıkmıştır. Adı geçen dergilerde yer alan tarih makaleleri hem nitelikleri hem de nicelikleri açısından oldukça dikkat çekicidir. Çünkü söz konusu dergilerde edebiyat ve güzel sanatlar dışında en fazla makale yayımlanan alanın tarih olması ve tarihe dair yazılan makalelerdeki özen, bütün yazılar içerisinde ortalamanın üzerindedir. Dergilerde en fazla yazısı yayımlanan alanın tarih olduğu göz önüne alındığında bu durum hem yazarların hem de okurların tarih konusunda duyarlı ve istekli oldukları anlamına gelmektedir. Bu çalışmada da işaret edilen duyarlılık çerçevesinde tarih yazılarının hangi konular çevresinde toplandığı, bu makalelerin nitelikleri ve nicelikleri analiz edilerek söz konusu makaleler incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerel basın, kent tarihi, tarih algısı.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Arş. Gör Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (aydinguler@balikesir.edu.tr). ORCID ID: 0000-0002-2530-8170.

SOME ATTENTION ON THE PERCEPTION OF HISTORY IN LOCAL JOURNALS IN THE SINGLE PARTY PERIOD: THE CASE OF BALIKESİR

Abstract

The Single Party Period (1923-1950) is one of the most lively periods of local journal publishing in Balıkesir. Seven different journals such as *Çağlayan*, *İrmak*, *Gençleriyolu*, *Kaynak*, *Alkım*, *Enerji* and *Ege* were published in a city that is not wide like Balıkesir. History articles in the aforementioned journals are quite remarkable both in terms of quality and quantity. Because history is the field where the most articles are published, apart from literature and fine arts, and the care in the articles about history is above average among all articles. Considering that the field with the most articles published in the journals is history, this means both authors and readers are sensitive and enthusiastic about history. Within the framework of the sensitivity pointed out in this study, the subjects around which the historical essays gathered, the qualities and quantities of these articles were analyzed and the articles in question were examined.

Keywords: Local press, city history, perception of history.

Giriş

Türkiye’de yerel basın Tanzimat’tan sonra gelişmiştir. 12 Kasım 1864’te hazırlanan Vilâyet Nizamnamesi ve bu nizamname dolayısıyla teşkil edilen her vilâyette bir matbaa kurulmuş ve o vilâyet ile Dersaadet arasında yazışmaların yürütülmesini sağlayacak mektupçu adıyla bir görev ihdas edilmiştir¹. Kurulan bu matbaalar sayesinde bölge ile yazışmaların yürütülmesi ve resmi işlerin dışında vilâyetteki kültür faaliyetlerine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Çıkarılan ilk vilâyet gazetesi 1865’te neşredilmeye başlanan Tuna gazetesidir. Mithat Paşa’nın öncülüğünde çıkan bu gazete Türkçe ve Bulgarca intişar etmiştir. Tuna’dan sonra Fırat, Suriye, Trablusgarp, Edirne, Yanya, Envâr-ı Şark gibi vilâyet gazeteleri de yayın sahasına atılmıştır. Vilâyet

¹ Uygur Kocabaş, Ali Birinci, “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, *Kebikeç*, S.2, s.102.

gazetelerinin sayısı kısa zamanda hızla artmış, sayıları yaklaşık kırk yıl içinde 50'ye ulaşmıştır.

Taşra gazete ve dergiciliğinin Osmanlı coğrafyasında doğması ve yayılması bu matbaalarda kurulan vilâyet gazeteleri sayesinde olmuştur. Vilâyet gazeteleri 1900'lü yıllardan sonra taşrada gelişen basın hayatının lokomotifliğini yapmıştır. Bu bakımdan Tek Parti Dönemi'ndeki Balıkesir dergilerini incelemeden önce vilâyet gazeteleri ile Balıkesir vilâyet gazetesi hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Vilâyet gazetelerine genel olarak bakıldığında dikkati çeken ilk nokta bu gazetelerin çıktığı vilâyetlerdeki ilk süreli yayın olduklarıdır. Diğer bir nokta ise Bülent Varlık, *Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri* başlıklı makalesinde vilâyet gazetelerinde çıkan yazıların çoğunlukla imzasız olduğunu işaret etmektedir². Vilâyet gazeteleri çıktıkları vilâyetlerin tarım, halk sağlığı, ticaret, hukuk gibi konularda ihtiyaçlarına cevap verecek pratik konuları, yerel atamaları, çıkarılan nizamnameleri konu edinmiştir.

Diğer vilâyetlerde de yerel basının vilâyet matbaalarıyla başladığı gibi Balıkesir basın hayatı da vilâyet matbaalarıyla başlamıştır. Daha önceleri Hüdavendigâr vilâyetine bağlı bir sancak olan Balıkesir'in 1881'de vilâyet statüsüne yükseltilmesiyle birlikte 1864 Nizamnamesi gereğince vilâyet merkezlerinde matbaa kurulması ve bu matbaalarda vilâyet gazetesi teşkil edilmesi gerekmiştir. Vali Reşat Paşa'dan sonra Nisan 1885'te Karesi Vilâyetine Atıf Bey, Balıkesir Valisi olarak atanmıştır³. Atıf Bey'in dikkati ve bu konuda gösterdiği özen ve sayesinde 17 Mart 1886'da Karesi Vilâyet Matbaası faaliyete geçmiştir⁴. Balıkesir'de böyle bir matbaanın faaliyete geçmesi şehrin atmosferini derinden etkilemiş ve vilâyette bir bayram havası husule getirmiştir⁵.

Karesi Vilâyet Matbaası'nda basılmaya başlanan *Karesi* gazetesi, vilâyetin resmi gazetesidir. Gazete, Balıkesir'in 1888'de mutasarrıflık statüsüne indirilişine kadar 1886-1888 yılları arasında haftada bir olarak

² Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, s.101

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi* Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1925, Balıkesir, s.149.

⁴ Abdullah Yurdakök, *Balıkesir Basın Tarihi*, İnce Ofset, Balıkesir, 1992, s.10

⁵ Mustafa Özsanı, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir'in Sosyal ve Kültürel Durumuna Genel Bir Bakış", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.XIII, S.1, Ocak 2007, s.193.

toplam 105 sayı çıkmıştır. Adı geçen gazete, 26 yıllık bir aradan sonra tekrar aynı isimle yayın hayatına girmiş 1924'te de adını değiştirerek *Balıkesir* adını almıştır.

Vilâyet Matbaası'nın sökülüp Bursa'ya gönderilmesinden sonra özel teşebbüslerin de Balıkesir'de matbaa kurmaya yöneldiği görülmektedir. Cemil Efendi Matbaası, Halil Efendi Matbaası ve Dilek Matbaası bu matbaaların bazılarıdır.

Balıkesir, çok da uzun olmayan basın hayatı süresince önemli isimler ve gazeteler ortaya çıkarmıştır. Vilâyet gazetesi olan *Karesi*'den başlayarak bu çalışmamızın sınırı olan 1950 yılına kadar Balıkesir şehri *Karesi* (2), *Balıkesir*, *Ses*, *Doğru Söz*, *İzmir Doğru*, *Balıkesir* (2), *İrşad*, *Zaferi Millî*, *Türk Dili*, *İstiklal*, *Savaş* ve *Balıkesir Postası* gazeteleri ile *Yeni Edremit*, *Dilek*, *Çağlayan*, *Irmak*, *Kaynak*, *Gençleryolu*, *Alkım*, *Enerji*, *Ege* gibi dergilere ev sahipliği yapmıştır⁶.

Söz konusu gazete ve dergilerde birbirinden değerli yazar ve şairlerin makaleleri ve şiirleri neşredilmiştir. Abdülgaffur (Güney), Esat Adil (Müstecaplıoğlu), İsmail Hakkı (Akay), Hasan Basri (Çantay), Kâmil (Su), K. Kani (Akpınarlı), Muharrem Hasbi, Mustafa Necati, Mustafa Seyit (Sütüven), Mükerrerem Kâmil (Su), Münir Yenal, Orhan Şaik (Gökyay), Refik Fikret (Sağnak), Ruhi Naci (Sağdıç) ve Vasıf Çınar işaret ettiğimiz önemli yazar ve şairlerin bir kısmını teşkil etmektedir.

Sonuç olarak Balıkesir'de 1886'da başlayan basın hayatı, önemli yazar ve şairlerin özverileriyle kısa zamanda ivme kazanmıştır. Balıkesir'de neşredilen gazete ve dergiler, Balıkesir'in fikir hayatının zeminini oluşturmuş, edebî ve kültürel manada muhitin gelişmesinde öncü olmuştur.

1. Tek Parti Döneminde Balıkesir'de Çıkan Dergiler

Tek Parti Döneminde Balıkesir'de neşredilmiş 7 farklı dergi tespit edilmiştir. Bu dergiler *Çağlayan*, *Irmak*, *Gençleryolu*, *Kaynak*, *Alkım*, *Enerji* ve *Ege*'dir. Bu dergilerdeki tarih yazılarını irdelemeden önce dergileri kısaca tanımak faydalı olacaktır.

⁶ Aydın Güler, *Başlangıcından 1950'ye Kadar Balıkesir'de Çıkan Dergilerdeki Edebî ve Kültürel Muhteva Üzerinde Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, Balıkesir.

1.a. Çağlayan

Çağlayan dergisi on beş sayı olarak çıkmıştır. Bu sayıların ilki 20 Teşrinievvel 1925, son sayısı ise 15 Mayıs 1926 tarihlidir. Derginin ön kapağında adı, münderecat listesi, “*On beş günde bir çıkar edebî ve ilmî mecmua*” ibaresinin yanı sıra fiyat, abonelik, idarehane bilgileri ve abonelik şartları verilmiştir. Çağlayan, 20x28 cm ebatlarında 16 sayfa halinde yayımlanmıştır. Derginin sayfaları yazı yoğunluğu ve sayısına bağlı olarak iki veya üç sütun olarak dizilmiştir. Derginin abonelik bedeli senelik 180 kuruş, 6 aylığı 100 kuruştur. Ayrıca sayısı da 7,5 kuruş olarak fiyatlanmıştır.

Derginin sahipleri ve idarecileri Esat Adil (Müstecaplıoğlu), Ruhi Naci (Sağdıç), Orhan Şaik (Gökyay) ve Mansur Tekin'dir. Orhan Şaik (Gökyay) aynı zamanda derginin sorumlu müdürüdür. Derginin idarehanesi olarak gösterilen Balıkesir Kaptanzade Otelinde Balıkesir Çağlayan Dergisi olarak gösterilse de Ruhi Naci'nin oğlu Ozan Sağdıç, yazdığı hatıratında burada bir idarehanenin bulunmadığını, söz konusu yerin Balıkesir'e geldiği zamanlarda Ruhi Naci'nin kaldığı oda olduğunu belirtmiştir⁷.

Çağlayan dergisinin ilk sayısında bulunan “*Çağlayan Niçin Çıkıyor?*” başlıklı yazıda derginin çıkış sebebi ve amacı şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Mecmuamız muhterem karîlerininindir. Onlar istediği müddetçe yaşayacaktır. Bizim buradaki vazifemiz muhterem karîlerimize vasıta-i telakki olmaktan başka bir şey değildir. İlave edeceğimiz bir cihet daha var; biz edebiyatta zevk-i selimi muayyer addediniriz. Güzel olduktan sonra nazarımızda onun eski veya yeni tarzda olmasının ehemmiyeti yoktur. Elverir ki millî zevki terennüm etsin!”⁸

Derginin bakış açısına göre Çağlayan, okuyucularının dergisidir. Okurların dergiye sahip çıkmasıyla derginin var olması mümkün olacaktır. Dergi, sanata bakış açısının merkezine millî estetiği koymuştur. Bu düşünceden hareketle dergi dönemdeki ideolojik yaklaşımlardan bağımsız olarak eski veya yeni sanat anlayışını birlikte değerlendirmiştir. Bu da dergideki yazıların sadece millî zevke uyacak bir şekilde “güzel” niteliğine sahip olarak basılmasını sağlamıştır.

⁷ Ozan Sağdıç, *Yirminci Yüzyıl Denen O Mazi/ 1 Birinci Savaşın İkincisine*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2005, s.196.

⁸ “Çağlayan Niçin Çıkıyor?” Çağlayan, S.1, 20 Teşrinievvel 1925, s.1.

1.b. Irmak

Irmak dergisi on altı sayı halinde çıkmıştır. Bu sayıların ilki 15 Şubat 1928'de son sayısı ise 15 Teşrinisani 1928'de yayımlanmıştır. Irmak, 15 günde bir yayımlanmış edebî ve ilmî bir dergidir. Derginin kapağında derginin adı, tarihi, idarehanesi, baskı yeri olan Türk Dili Matbaası ve adresi belirtilmektedir. Derginin adresi Balıkesir Irmak Mecmuası olarak belirtilmekte ve abonelik bilgilerini içeren bilgiler bulunmaktadır. Derginin imtiyaz sahibi kesin olarak ilan edilmemiş olsa da sorumlu müdürlüğünü Esat Adil (Müstecaplıoğlu)'nun yaptığı görülmektedir.

Derginin ebatları 20x28 cm'dir. Derginin altı aylık aboneliği 100, senelik aboneliği 200 kuruştur. Ayrıca sayısı 10 kuruştur. Irmak dergisinin her bir sayısı 16 sayfadan oluşmuş ve yazılar yazı yoğunluğuna göre iki veya üç sütun halinde dizilmiştir.

Derginin son sayısının 16. sayfasındaki "Irmak diğer aylarda yeni harflerle intişar edeceğinden tahrir heyetimizin yazılarını yeni harflerle ve okunaklı bir surette yazmalarını rica ediyoruz."⁹ notu derginin çıkmaya devam edeceğinin bir göstergesi olsa da dergi bu sayısıyla basın hayatına son vermiştir.

Irmak dergisinin yazı politikasını şu cümleler özetlemektedir:

"Bir buçuk senedir -Çağlayan'ın durması ile- muhitimizde hâsıl olan edebî boşluğun matemiyle inledik. O gündən bugüne kadar Balıkesir'de zevk-i bedîimizi okşayacak; Çağlayan'ın bıraktığı edebî boşluğu dolduracak bir mecmuanın çıkmayışı bizi teessüre sevk ediyordu; ruhumuzda biriken, biriktikçe taşan, taştıkça köpüren o teessürlerimiz bugün bilfiil "Irmak" halinde akıyor."¹⁰

Bu cümlelerde derginin, Çağlayan dergisinin yayımdan kalkmasının ardından Balıkesir basın hayatında, edebiyat ve kültür hayatında bir oluşan boşluğu doldurma amacının bulunduğu açıkça görülmektedir. Aynı yazının devamında da derginin ancak okurlarının destekleriyle büyüyen genişleyebileceği, okurlarının yönlendirmeleri ile edebî ve ilmî yazıların artacağını ve derginin amacının bir yandan okurlarının edebiyata ve ilme karşı ilgisini beslemek bir yandan da hevesli gençleri yazmaya teşvik etmek olduğu belirtilmiştir.

⁹ [Başlıksız], *Irmak*, S. 16, 15 Teşrinisani 1928, s.16.

¹⁰ "Irmak Çıkarken", *Irmak*, S.1, 15 Şubat 1928, s.1

Özetle *Irmak*, *Çağlayan* dergisinin devamı niteliğindedir. *Çağlayan*'ın artık çıkmayışından kaynaklanan boşluğu doldurma isteği derginin çıkış noktasını teşkil etmektedir. Dergide yer alan edebî eserlerin çeşitliliği, üslupları ve bu eserlerdeki biçimsel özellikleri güdümlü edebiyat anlayışından uzak durulduğu, estetiğin önemsendiğini göstermektedir.

1.c. Gençleryolu

Gençleryolu, Balıkesir'de *Kaynak* dergisinden sonra en fazla sayısı bulunan dergidir. Dergi 78 sayı halinde yayımlanmıştır. *Gençleryolu* ilk sayısını 28 Şubat 1929'da, son sayısını ise 15 Kasım 1932'de yayımlamıştır. Derginin basın hayatına neden son verdiğine dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.

Dergi her ayın on beşinde ve ayın son gününde olmak üzere 15 günde bir çıkmıştır. Derginin kapak sayfasında "*Her Ayın On Beşinde ve Sonunda Çıkar, Mektep, Halk Mecmuası*" ile "*Siyasetten Maada Her Şeyden Bahseder*" ibareleri neşredilmiştir. Derginin arka kapağında ise ilanlar bulunmaktadır.

Dergi ilk sayısından son sayısına kadar 7,5 kuruş; abonelik olarak da altı aylık 80, yıllık ise 150 kuruş olarak fiyatlanmıştır. Ölçüleri 20x28 cm'dir. Dört sayısı istisna olmak üzere her bir sayısı 16 sayfadan müteşekkildir. Derginin baskısı son derece düzenlidir. Zira birden fazla sayının tek fasikülde toplandığı sadece iki örnek vardır ki bunlar 35-36. sayılar ile 48 ve 49. sayılardır.

Derginin sahibi Balıkesir'de Kuva-yı Milliye'nin değerli isimlerinden Eminittin (Çeliköz) Bey'dir. Derginin sorumlu müdürlüğünü ilk 11 sayıda Ahmet Süreyya (Örgeevren), 12-36. sayılar arasındaki dönemde Dr. Nefi Etem, kalan sayıların hem sorumlu müdürlüğünü hem de başyazarlığını Eminittin Bey üstlenmiştir.

Balıkesir'de çıkan *Türk Dili* gazetesi *Gençleryolu*'nun çıkışını 1 Şubat 1929'da yayımladığı şu haber ile müjdelemiştir:

Şehrimizde bu namla resimli bir mecmua intişar sahasına atılıyor.

Balıkesir'de Gençler Yolu namıyla gençliğin manevi ihtiyaçlarını temin maksadıyla on beş günde bir mecmuanın intişar edeceği haber alınmıştır. Vilâyetin pek muhtaç olduğu böyle bir mecmuanın çıkması Balıkesir irfan hayatına pek başkalık bahşedeceği izahtan müstağnidir. Şu kadar diyelim ki: Bu mecmua kudretli ellerce

tedvir olunacak ve yalnız okuma ve yazma faaliyetlerinin uyanmasına, tenmiye ve inkişafına çalışacaktır.

Şimdiden bu mecmuanın çok güzel olacağı kanaatine izhardan mahzuz olmaktayız. Bu mecmua hakiki bir mektep mecmuası olarak saha-i matbûata atılacaktır. Mecmua resimli olacaktır. Bu, bize pek çok şeyler vadeden “Gençler Yolu’nun” muvaffakiyetini ve bir an evvel çıkmasını bekleyelim. Memleketimizin ve büyüklerin bu mecmua müteşebbislerinin kucaklaması ve ellerini uzatması cidden zikre şayan ve takdire seza bir hareketi maarif ve irfandır.

Ayrıca Eminittin Bey, yazdığı *Niçin Çıkıyoruz?* başlıklı yazısında derginin çıkış amacını şu cümlelerle duyurmaktadır:

Mecmuanın gayesi: Okuma ve yazma heveslerini ve arzularını ateşlemektir. Bunun için her türlü fedakârlık ihtiyar olunacaktır.

“Gençleryolu” maarif hayatını, irfan hareketlerini, mektep faaliyetlerini takip edecek ve sinesine bastırarak; mekteplileri yekdiğerine tanıtacak, memleketin, halkın-bu vadede- en lüzumlu ihtiyaçlarını araştırıp bulacak ve okuyup yazmanın zevkini duyurmağa, doyurmağa vasıta olacaktır.

“Gençleryolu” coşkunluğunu çevresinden alacak, muhitinin ihtiyaç ve arzularına göre çağlayıp gidecektir.¹¹

Bu yazı ile Eminittin Bey, gençlerin ve velilerin okuyacak metin bulamadıklarından yola çıkarak bu ihtiyacı karşılamayı amaçladıklarını duyurmuş ve derginin esas hedef kitlesinin okullu gençler olduğunu ilan etmiştir.

Kısacası *Gençleryolu*, eğitime yönelik ihtiyaçları karşılamak üzere kurulmuş bir dergidir. Dergi öğretmenlere, öğrencilere, velilere okuyacakları metinler sağlamayı, onların yazdığı metinleri topluma duyurmayı, öğrencileri ülke ve dünya hakkında bilgilendirmeyi hedeflemiştir. Bu yüzden dergideki özellikle pek çok edebî yazının eğitim amaçlı olarak güdümlü bir yön içermesinin çok doğal olduğunu söylemek mümkündür.

1.d. Kaynak

Balıkesir’in en uzun süre çıkan, en fazla sayısı yayımlanan dergisi *Kaynak*’tır. *Kaynak*, Balıkesir Halkevi’nin çıkardığı bir dergidir. Bir halkevi

¹¹ Eminittin Çeliköz, “Niçin Çıkıyoruz?”, *Gençleryolu*, S.1, 28 Şubat 1929, s. 2.

yayın organı olmaları, *Kaynak* ile *Ege* dergilerini diğer dergilerden ayıran önemli bir özelliktir.

Kaynak'ın gerek yayın politikasının oluşturulması, gerek içeriğinin incelenmesi ancak bir halkevi dergisi olduğu göz önünde tutularak yapılabilir. Bu yönüyle halkevlerine ve halkevi dergilerine dair genel bir bilgi vermek gerekir. Bilindiği üzere halkevleri resmen 19 Şubat 1932'de açılmış yarı resmi kültür kurumlarıdır. Bu kurumlar inkılapları yaymak, derinleştirip kökleştirmek ve halkı yeni Türkiye'nin benimsediği yeni yaşam biçimine hazırlamak ve bu yaşam biçiminin halk tarafından kabullenilmesine katkı sağlamak amacıyla bizzat Gazi Mustafa Kemal'in yönlendirmeleriyle kurulmuştur¹². İlk açıldığında Adana, Afyon, Ankara, Aydın, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun ve Van'da faaliyete başlayan Halkevleri, kısa sürede ülke geneline yaygınlaşmış ve 1950 yılına gelindiğinde biri Londra'da olmak üzere Halkevi sayısı 478'e ulaşmıştır¹³.

Halkevleri, düşüncelerini yaymak ve faaliyetlerini duyurmak amacıyla dergiler çıkarmışlardır. Halkevleri dergileri arasında en güçlü ve yaygın olan dergi Ankara Halkevi'nin çıkardığı ve adını Atatürk'ün verdiği *Ülki'*dür. Ayrıca Eminönü Halkevi'nin çıkardığı *Halk Bilgisi Haberleri*, Balıkesir Halkevi'nin çıkardığı *Kaynak*, İzmir Halkevi'nin çıkardığı *Fikirler*, Çorum Halkevi'nin çıkardığı *Çorumlu*, Manisa Halkevi'nin çıkardığı *Gediz*, Denizli Halkevi'nin çıkardığı *İnanç*, Afyon Halkevi'nin çıkardığı *Taşpınar*, Bursa Halkevi'nin çıkardığı *Uludağ* ve *Türkün*, Isparta Halkevi'nin çıkardığı *Ün* dergileri kaydetmeye değer halkevi dergileridir.

Söz konusu dergilerin yayın politikalarının hazırlanması ve içeriklerinin belirlenmesinde *CHF Halkevleri Talimatnamesi Esas Maddelerinden* ve *Halkevleri Teşkilât, İdare ve Mesai Talimatnamesi* gibi talimatnamelerden yola çıkmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere *Kaynak*, Balıkesir Halkevi'nin bir neşriyatı olup ilk sayısını 19 Şubat 1933'te çıkarmıştır. *Kaynak* dergisinin tanıtımı ilk kez *Türk Dili* gazetesinin 22 Şubat 1933 tarihli 2048 numaralı sayısında yapılmıştır. Derginin son sayısı olan 168. sayısı ise Ocak 1947

¹² Özşarı, Mustafa, *Ege Bölgesi Halkevi Dergilerindeki Edebî ve Kültürel Muhteva Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, İzmir, s.46.

¹³ Özşarı, Mustafa, *a.g.d.t.*, s.9-10.

tarhinde çıkmıştır. Bu tarihten sonra *Kaynak* dergisi alışlagelmiş halkevi dergisi formatından ayrılarak edebî dergi kimliğine bürünmüş, adına *Yeni Seri* ibaresini ekleyerek Mayıs 1948 tarihi itibarıyla yeniden çıkmaya başlamıştır. *Kaynak Yeni Seri* olarak yayın hayatına kaldığı yerden devam eden dergi 169. sayı olarak değil; 1. sayıdan başlamış, ve bu yeni serinin son sayısını da Şubat 1950/Ocak 1951 tarihlerinde 22/33. sayısıyla vermiştir.

Kaynak, genel anlamda muntazam bir yapıyla yayımlanan bir dergi değildir. Derginin sayfa sayıları, dergiye gelen yazıların hacmi ve sayısıyla orantılı olarak değişkenlik göstermektedir. Bunun yanı sıra süre anlamında da çeşitli sebeplerden düzenli çıkmamıştır¹⁴.

Bunun yanı sıra 102-103 numaralı Temmuz- Ağustos 1941 sayısından sonra 113 numaralı Haziran 1942 sayısına kadar *Kaynak* dergisi basılamamıştır. Bu durumun sebebi 113. sayısının iç kapağındaki *Özür* başlıklı yazıda kâğıt teminindeki sıkıntılar olarak gösterilmiştir¹⁵.

Kaynak'ın imtiyaz sahibi Konya mebusu Tefik Fikret Silay'dır. Derginin neşriyat müdürlüklerini Şubat 1933-Kasım 1934 arasında Esat Adil (Müstecaplıoğlu), Aralık 1934- Mart 1935 arasında A. Akabek, Nisan 1935-Nisan 1946 arasında Abdi Ağabeyoğlu, Mayıs 1948-Kasım 1949 arasında Arif Hikmet Par, Aralık 1949- Ocak 1950- Şubat 1951 arasında da Ekrem Çavuldur yürütmüştür.

¹⁴ *Kaynak* çeşitli sebeplerden dolayı düzenli çıkamamıştır. Bu düzensizlik durumunda ise dergi, birden fazla sayısını tek fasikülde toplamıştır. Örnek olarak:

1. Yıl: 6/7 Temmuz- Ağustos 1933, 8/9 Eylül-Ekim 1933, 10/11 Kasım- Aralık 1933

2. Yıl:13/14/15 Şubat-Mart-Nisan 1934, 16/17/18 Mayıs- Haziran-Temmuz 1934, 19/20 Ağustos Eylül 1934

9. Yıl: 102/103 Temmuz 1941, 120/121 Şubat 1943

11. Yıl: 135/136 Nisan-Mayıs 1944, 137/138 Haziran- Temmuz 1944

12. Yıl: 146/147 Mart- Nisan 1945, 148/149 Mayıs- Haziran 1945, 152/153/154 Eylül- Ekim-Kasım 1945, 155/156 Aralık 1945-Ocak 1946

Yeni Seri 2. Yıl: 16/17 Ağustos-Eylül 1949, 18/19 Ekim-Kasım 1949, 20/21 Aralık 1949- Ocak 1950, 22/33 Şubat 1950-Ocak 1951

Tarihli ve sayılı dergiler birden fazla sayıyı tek fasikülde toplamıştır.

¹⁵“Kâğıtsızlık yüzünden mecmuamız Eylül 941'den beri çıkamamakta idi. Bu kerre kâğıt temin etmiş olduğumuzdan çıkarmış bulunuyoruz. Ancak mecmuamızı dokuz ay gibi bir farkla çıkardığımızdan tedahül etmiş olan dokuz sayıyı, abonelerimize bir kolaylık olmak üzere, numara ve farklarının birbirine karışmaması için son çıkardığımız 103'ten itibaren çıkamadığımız Eylül, I. teşrin, II. teşrin, I. kanun 941, II. Kânun, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs 1942'ye kadar konması icap eden numaralar aylarına göre (104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112) olacaktır. Şimdi çıkardığımız sayı da 113 Numarayı almış oluyor. Keyfiyeti özürle bildiririz.”

“Özür”, *Kaynak*, S.113 Haziran 1942, s.1.

Derginin fiyatı ilk dört yıl 15 kuruş olarak görülmekte, sonraki yıllarda herhangi bir fiyat bilgisi bulunmamaktadır. Aynı şekilde derginin abonelik bedeli de yıllık 150, altı aylık 80 kuruş olarak belirlenmiştir. Dergi *Yeni Seri* adını aldıktan sonra ise aylık 25 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır.

Derginin ilk yetmiş dokuz sayısı Balıkesir Vilâyet Matbaası'nda basılırken bu matbaanın *Türk Dili* gazetesine kiralanmasıyla basım yeri son sayısına kadar Türk Dili Matbaası olarak görülmektedir. Bir diğer deyişle dergi iki ayrı basım yerinde basılmış gibi görünse de bu durum sadece isim değişikliğinden kaynaklanmakta, gerçekte ise hep aynı matbaada basılmıştır.

Derginin ilk 168 sayısını kapsayan yayın politikası önceden de bahsedildiği gibi *CHF Halkevleri Talimatnamesi Esas Maddelerinden ve Halkevleri Teşkilât, İdare ve Mesai Talimatnamesi* gibi talimatnameleridir. Ancak *Yeni Seri* 1. sayısı itibarıyla bazı düzeltmelerde bulunarak çıkış amacını somutlaştırarak şöyle bir manifesto haline getirmiştir:

"Güzel Balıkesir'imizi dışa tanıttacak en iyi vasıta hiç şüphe yok ki dergi ve gazetedir. Daha ellenmemiş ve işlenmemiş birçok konuları olan Karesi diyarının en verimli aynası bizce KAYNAK'tır.

Gayemiz ilimizin sosyal, kültürel ve folk alanındaki değerini belirtmek olmakla beraber sanat değeri olan her esere sayfalarımızı açık bulunduracağız. Biz ileri bir sanat ve iş adamı yetiştirmenin sırrını önce kendimizi ve anlatmakta buluyoruz.

*Bizde mahalli dergiler istenilen şekilde çıkamıyor. Folklor malzemesini geliştirecek bir şekilde toplayıp neşretmek hiçbir fayda sağlamaz. Onları bilimsel bir anlayışla aydınlarımızın önüne sermek gerekir. Biz işte bu düşünce ile gelecek sayılardan başlayarak Balıkesir'imizin geçmiş yıllardaki durumunu canlandırmaya çalışacağız."*¹⁶

Buradaki cümleler ilk 168 sayıyla bir çelişki oluşturmamakla birlikte *Yeni Seri*'nin amacını ve istikametini daha belirgin bir şekilde özetlemiştir.

Sonuç olarak *Kaynak*, Balıkesir Halkevi'nin çıkardığı Balıkesir'in en uzun ve hacimli dergisidir. Yazar ve şair kadrosu ile yazılardaki konu ve tema yelpazesi oldukça geniştir. Balıkesir'in yerel basınında ve ulusal basında yankı uyandırabilen bir dergidir. *Ülkü*'de *Kaynak* dergisinin sıklıkla incelemeye alınması; yerel gazeteler olan *Türk Dili* ve *Savaş* gazetelerinde

¹⁶ "Tekrar Çıkarken", *Kaynak*, S.1, Mayıs 1948, s.3.

Kaynak dergisine dair yazıların sıklıkla yer alması bunun en basit göstergesidir.

1.e. Alkım

Alkım, Balıkesir Lisesi öğrencileri tarafından çıkarılmış bir okul dergisidir. Dergi, 34 sayı halinde yayımlanmıştır. Derginin ilk sayısı 15 Aralık 1936'da, son sayısı olan 34. sayısı ise 1938-1939 şeklinde tarihlendirilmiştir. Derginin bir önceki sayısı 15 Nisan 1939 tarihli olduğuna göre derginin önceki sayılarının tarihlendirilişlerine bakarak son sayısının tarihinin Mayıs-Eylül 1939 olması kuvvetle muhtemeldir.

Dergiye dair herhangi bir satış veya abonelik fiyat bilgisine rastlanmamıştır. *Alkım* imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olarak Balıkesir Lisesi'nin müdürü Vicdani Ataseven, yazı işleri müdürü de Cezmi Tahir Berktin olup, dergi Balıkesir Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. *Alkım*'da reklam veya ilan yoktur. Ancak derginin *Türk Dili* gazetesinde 9 adet reklamı ile derginin içeriği hakkında bir inceleme yazısı bulunmaktadır¹⁷.

Dergi, 20x28 cm boyutlarında çıkmıştır. Sayfaları ise standart olarak çift sütun olarak dizilmiştir. Dergi fasiküllerinin sayfa miktarı, derginin sayısına göre değişmektedir. Bunda bir fasikülde birden fazla sayının toplanmasının rolü büyüktür. Söz gelimi derginin 6/10, 11/12, 16/17, 18/22, 23/24, 26/27, 30/34 numaralı sayıları birer fasikül halinde çıkmıştır. Bu da derginin 17 fasikül halinde 34 sayı çıktığı anlamına gelir ki ortalama olarak düşünüldüğünde her fasikülde iki sayı bulunmaktadır.

Alkım'ın ilk sayısında *Alkım* adının çeşitli alanlardaki anlamları açıklanmaktadır¹⁸. Bunun yanı sıra Sırrı Yırcalı, yazdığı *Sayın Okuyucu* adlı yazısında derginin çıkış amacını şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Balıkesir'i ve Balıkesirlilerin büyük kalkınmada gerek kültürel gerek siyasal bakımdan gösterdiği uyanıklığı harcadığı emekleri bilirsin. Bununla övünen bizler bu emeğin verimini üretmeğe uğraştığımızı gözünün önüne sereceğiz. Seni aydınlatmak değil kendi aydınlığımızı sana göstermek istiyoruz buradaki satırlarda yapmak ve

¹⁷ K. Kâni Akpınarlı, “Alkım”, *Türk Dili*, S.10117,11 Aralık 1936, s. 3.

¹⁸ Necmi Uraz, “Alkım”, *Alkım*, S. 1, 15 Aralık 1936, s.1.

ulaşmak isteğinin inanla karışmış özünü bulacaksın. Beğenip beğenmemekte serbestsin. Amacımız kötüyü beğendirmek değil, beğenilebilecek bir hale sokmaktır.”¹⁹

Buna ilaveten Balıkesir Lisesi'nin müdürü Vicdani Ataseven de derginin 6-10. sayısında *Niçin Çıkıyoruz?* adlı makalesinde öğrencilerin kültür dünyasında bir ihtiyacı karşılamak istediklerini ve bu istekle kendilerine müracaat etmek suretiyle dergi çıkarmayı planladıklarını belirtir. Balıkesir'de bir kültür muhiti oluşturmaya başlamış Balıkesir Lisesi müdürü de bu talebe karşı kayıtsız kalmayarak fikri uygulamaya koymuştur. Bu kararı dönemin Balıkesir Valisi İbrahim Etem Aykut ve encümen üyeleri de desteklemiştir.

Sonuç olarak *Alkım* dergisi, bir okul dergisi olup yazarları da bunun sonucu olarak öğretmen ve öğrencilerdir. Yayın hayatını 34 sayı sürdürmekle birlikte özellikle dergide yazan öğrencilerin potansiyellerini başarıyla gözler önüne sermiştir.

1.f. Enerji

Enerji dergisi, ele alınan dergiler içerisinde Balıkesir menşei olmayan tek dergidir. Dergi, Isparta'da yayın hayatına başlamıştır. İlk sayısı Nisan 1937, 29-30 numaralı son sayısı ise Ocak- Şubat 1940 tarihinde çıkmıştır.

Derginin genel direktörü Hilmi Dilmen, yazı işleri müdürü ise Nazım Örensun'dur. Derginin sahip ve mesulleri direktörleridir. 16. sayı itibarıyla derginin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü olarak Nazım Örensun olarak bildirilir.

Derginin yıllık abonelik bedeli 240 kuruş, öğretmenlere ise 200 kuruştur. Abonelik olmaksızın satışı da 20 kuruştur. Derginin satışından kazanılan paranın Isparta öğretmenleri yardım sandığına bağışlanacağı bildirilmiştir.

Enerji, ilk 20 sayısını Isparta'da çıkardıktan sonra imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olan Nazım Örensun'un Balıkesir'e kültür müdürü olarak atanmasıyla Balıkesir'e taşınmıştır. 21. sayıya kadar kapakta yer alan Isparta ibaresi de bu sayıyla birlikte kalkmıştır. Dergi Isparta'da Doğan Matbaa'sında, Balıkesir'de Türk Pazarı'nda basılmıştır.

¹⁹ Sırrı Yırcalı, "Sayın Okuyucu", *Alkım*, S.1, 15 Aralık 1936, s.2.

Enerji dergisi maddi olanakların elverişsizliğinden dolayı tam ve sabit bir şekli bulunmayan bir dergidir. Dergilerin sayfa sayısı, yazı miktarı ve maddi koşullar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yüzden dergiye ortalama bir sayfa sayısı atfetmek çok da mümkün değildir. Ayrıca 30 sayı çıkmış derginin 22 fasikül halinde yayımlanması bu düzensizliğin somut bir örneğidir.

Nazım Örensun, derginin Isparta'da yayımlanan ilk sayısında neşrettiği *Enerji Niçin Çıkıyor?* başlıklı yazıda derginin çıkış amacını şöyle ifade etmektedir:

Enerji Niçin Çıkıyor? başlıklı yazıdaki “*Enerji, İç Anadolu yaylasının, tabiatın verdiği bin bir güzelliği taşıyan sakin ve fakat Cumhuriyet prensiplerine, kültür nuruna heyecanla gönül bağlamış bulunan faal muhitinde cihanşümul bir irfan olgunluğuna hizmet emeliyle doğan, fişkırان taptaze ve çok samimi ve mütevazi hislerle; vakar, temkin ve asalet timsali olan Türk evladının umumi kültürünü takviye ve bu kültürü sarsılmaz bir Enerji ile yaymak vazifesini kafalarının içine yüklenen öğretmenlerin terbiye ve tedris işindeki gayretlerini kolaylaştırma gayesiyle çıkıyor. Kendisini, memlekete ve onun emsalsiz bir tarihi ve medeni hüviyet evlatlarına arz edişinden tek maksadı da budur.*”²⁰

Yukarıda da belirtildiği gibi *Enerji*, 21. sayısı itibarıyla Balıkesir’de çıkmaya başlamıştır. Söz konusu taşınmanın ardından bu durumu Nazım Örensun *Enerji Nasıl Yürüdü ve Nasıl Yürüyecek?*²¹ başlıklı yazısında derginin Isparta’da yoğun ve başarılı iki yılı geride bıraktığını ifade ettikten sonra, bu süreçte derginin çıkması için gerekli ekonomik imkanlardan mahrum kaldığını hatta kendisini çıkaranların maddi anlamda büyük zararlara girdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Balıkesir öğretmenlerinin kıymetli destekleriyle derginin Balıkesir’de çıkmaya devam edeceğini vurgulamıştır.

Kısacası *Enerji* dergisi bir Isparta dergisi olarak başladığı basın hayatını Balıkesir dergisi olarak tamamlamıştır. İçeriğini kültürel konulardan, bilhassa pedagojiden alan dergi, sosyal bilimlere içerikli yazılarla öğretmenlerin mesleki bilgilerini arttırarak eğitim camiasına katkı sağlamayı amaçlamıştır.

²⁰ Nazım Örensun, “*Enerji Niçin Çıkıyor?*”, *Enerji*, S. 1, Nisan 1937, s.1.

²¹ Nazım Örensun, “*Enerji Nasıl Yürüdü ve Nasıl Yürüyecek?*”, *Enerji*, S.21, Mart 1939, s. 419.

1.g. Ege

Ege dergisi, Edremit Halkevi'nin çıkardığı bir dergidir. Kütüphane arşivlerinde adı geçen derginin ilk sayısı olan tek sayısı bulunmuştur. Bu dergi 29 İkteşrin 1941 tarihinde neşredilmiştir.

Dergi 18 sayfadan ibarettir. Balıkesir'deki Türk Dili Matbaası'nda basılmıştır. Derginin tek sayısı bulunduğu için yayımlanma süresine dair hükümde bulunmak mümkün değildir. Ayrıca derginin fiyatıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur.

Dergilerle ilgili kısmı özetlemek gerekirse Tek Parti Dönemi'nde Balıkesir'de *Çağlayan*, *Irmak*, *Gençleryolu*, *Kaynak*, *Alkım*, *Enerji* ve *Ege* dergileri intişar etmiştir. Bu dergilerden *Çağlayan* ve *Irmak* dergileri eski harflerle, diğer dergiler ise yeni Türk harfleriyle yayımlanmıştır.

Kaynak ve *Ege* dergileri halkevi dergileri olmaları yönünden diğer dergilerden ayrılmaktadır. Yarı resmi kurumun neşriyatı olmaları sebebiyle maddi sıkıntıları görece daha az hisseden bu dergilerden *Kaynak*, Balıkesir dergiciliğinin adeta lokomotifidir. Diğer dergiler de önemli işler başarmakla birlikte maddi güçleri orantısında yaşama imkânı bulmuşlardır.

Tek Parti Dönemi'nde Balıkesir dergileri hem edebî hem de kültürel açıdan önemli yazılar neşretmiştir. Dergilerde edebî türlerde şiir, hikâye, roman, tiyatro, masal, fabl, gezi yazısı, mektup gibi türlerden başka makale, konferans, deneme gibi kültüre yönelik yazı türleri vardır. Bilhassa kültürel ve bilimsel yazılarda halkı eğitime ve aydınlatma amacı başat faktördür.

Balıkesir dergilerine dair pek çok bilgi eksikliği vardır. Bunların ilki tiraj bilgisidir. Söz konusu dönemde hangi derginin kaç adet çıktığına dair hiçbir veri yoktur. Aynı şekilde dergilerin neden kapandığına dair bir bilgi olmamakla birlikte ancak sayılı hatıratlardan yola çıkarak tahminler yapılabilmektedir.

2. Tek Partiler Döneminde Balıkesir'de Çıkan Dergilerin Yayımladıkları Tarih Makaleleri Üzerine Dikkatler

Tek Parti Dönemi'nde Balıkesir'de çıkmış dergilerde bilime ve kültüre dair çokça yazı vardır. Söz konusu dergilerde edebiyat ve güzel sanatlardan başka 302 tarih, 75 coğrafya, 114 felsefe grubu, 16 hukuk, 52 iktisat, 51 ziraat hayvancılık ve tarım, 43 tıp ve halk sağlığı, 89 spor, 37 basın-yayın, 62 siyaset

ve diğer bilimlerde de 47 adet makale yayımlanmıştır. Bu da adı geçen dergilerde edebiyat ve güzel sanatlar dışında toplam 888 makale yayımlandığı anlamına gelir ki yayımlanan 302 tarih yazısı toplam bilimsel yazıların yaklaşık yüzde 34'üne karşılık gelmektedir.

Yayımlanan tarih yazılarının fazlalığı hem okurların hem de dergilerin tarih yazılarını önemseydiği anlamına gelir. Dahası bu yazıların büyük bir kısmı belgelere dayanmakta, belgeye dayanmayan yazılar ise yazıların yazıldıkları döneme yakın tarihleri anlattıkları için toplumsal hafızaya dayanmaktadır. Bu yönleriyle dergilerde yayımlanan tarih yazıları için bilimsel özenin azami ölçüde gösterildiği söylenebilir. Söz konusu duruma örnek olarak bir yazıda geçen bilgilerin başka bir sayıda başka bir yazar tarafından tekzip edildiği de çeşitli zamanlarda görülmüştür ki Kâmil Su'nun, Esat Adil (Müstecaplıoğlu)'nun *İlyas Paşa* başlıklı yazılarına birkaç yanlış bilgiyi düzeltmek amaçlı yolladığı tekzip ve eleştiri yazıları bu duruma bir emsal teşkil etmektedir²². Sözüünü ettiğimiz bilimsel özen ve kaygının en somut örnekleri bu tekzip yazılarıdır.

Balıkesir'de çıkmış dergilerin tarih bilimine ve dolayısıyla tarih makalelerine gösterdiği önem ve özeni işaret ettikten sonra dergilerdeki tarih yazılarının dağılımlarına bakmak artık mümkündür.

Balıkesir dergilerinde çıkan tarih yazıları kent tarihi, dünya tarihi, Milli Mücadele dönemi, Cumhuriyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi, genel Türk tarihi, Anadolu tarihi, genel tarih bilimi ve Karesi Beyliği gibi konular çevresinde çıkmıştır. Adı geçen konuların dergilere göre istatistikleri şöyledir:

Konular/ Dergiler	Çağlayan	İrma k	Gençle ryolu	Kaynak	Alkım	Enerji	Ege
Genel tarih bilimi	-	-	1	7	-	-	-
Dünya tarihi	1	-	-	5	-	3	-
Anadolu tarihi	-	-	-	3	1	-	-

²² Kamil Su, "İlyas Paşa'ya Dair", *Kaynak*, S.47, 19 Birinci Teşrin 1936, ss.340-343.

Genel Türk tarihi	-	-	-	19	3	-	-
Karesi Beyliği	-	-	-	19	-	-	-
Osmanlı İmparatorluğu dönemi	-	28	2	44	2	-	-
Millî Mücadele dönemi	-	5	11	20	-	-	-
Cumhuriyeti dönemi	-	2	-	19	15	1	-
Kent tarihi	-	2	5	82	2	-	-

Tablo 1: Balıkesir dergilerinde çıkan tarih yazılarının sayısı ve konularına göre dağılımları.

Yukarıdaki tabloya bakıldığı zaman genel tarih bilimine dair 8, dünya tarihi üzerine 9, Anadolu tarihine dair 4, genel Türk tarihine dair 22, Karesi Beyliği'ne dair 19, Osmanlı İmparatorluğu dönemine dair 76, Millî Mücadele dönemine dair 36, Cumhuriyet dönemine dair 37 ve kent tarihi üzerine 91 yazı neşredildiği görülür.

Balıkesir dergilerinde genel tarih bilimine dair 8 makale yazılmıştır. Söz konusu yazılar harf sırasına göre Ali Rıza Seyfi, Balcıade Harimi, Cevat Ümit ve Paul Harsin gibi yazarlara aittir. Bu yazıların tamamı tarih biliminin mahiyeti, tarihin nasıl yazılması gerektiği kısacası tarih biliminin metodolojisine odaklanmaktadır.

Dergilerde dünya tarihine dair 9 yazı bulunmaktadır. Bu yazıların 1'i *Çağlayan'*da, 5'i *Kaynak'*ta, 3'ü *Enerji'*de neşredilmiştir. Bu yazılar Fransa tarihi, Çarlık Rusyası'ndan Sovyetler'e geçiş, Kıptilerin tarihi ve Orta çağ Avrupası'nda görülen feodaliteyi konu edinmiştir.

Anadolu tarihi, dergilerde az da olsa işlenen bir konudur. Bu kategoride ele alabileceğimiz Prof. Dr. H. Th. Bassert'in *Eti Krallığı*²³ makalesi

²³ H. Th. Bassert, "Eti Krallığı", *Alkım*, S. 18-19, 15 Kanunisanı, s.18-19.

hem tarihe hem de arkeolojiye dayanması yönünden oldukça dikkat çekicidir. Buna ilaveten Haydar Bergüz'ün *Sardes Tarihi*²⁴ başlıklı yazı dizisi oldukça eski bir tarihi olan Sardes yani Lidya Krallığı'na dair bilgiler sunmaktadır.

Genel Türk tarihine dair yazılar *Kaynak* ve *Alkım* dergilerinde çıkmıştır. Bu yazılarda Orhun Abideleri, Hunlar, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'yle ilgili bilgiler verilmiştir. Bu başlık altında özellikle Ekrem Çavuldur'un *Kaynak* dergisinde yayımladığı 13 yazıdan oluşan *Vezir Katli* başlıklı yazı dizisi dikkat çekmektedir. Söz konusu yazı dizisinin ilk yazısı 19 Şubat 1943 tarihli 120-121. sayıda, son yazısı ise Şubat 1949 tarihli 10. sayıda yayımlanmıştır. Çavuldur bu yazılarında Büyük Selçuklu Devleti'nin en değerli vezirlerinden Nizamülmülk'e karşı çevrilen entrikalardan sonra Nizamülmülk'ün katledilmesini konu almaktadır. Daha sonrasında göreve gelen pek çok vezirin gerek Büyük Selçuklu Devleti'nde gerek Anadolu Selçuklu Devleti'nde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde entrikalara kurban gittiğini bu yüzden devlet yönetimi ve işleyişinin büyük sektelelere uğradığı yazar tarafından işaret edilmiştir.

Balıkesir dergilerinde Karesi Beyliği üzerine yazı çıkaran tek dergi *Kaynak*'tır. Bu yazıların neredeyse tamamı Ekrem Çavuldur, Kâmil Su ve Kerim Kâni Akpınarlı'ya aittir. Söz konusu yazılar Karesi Beyliği'nin tanıtımı²⁵, Karesi Bey'in soyu²⁶, Karesi Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlanması, Karesi Beyliği'nin Hacı İl Bey, Evrenos Bey gibi önemli komutanlarının önce Karesi'ye sonra da Osmanlı'ya ettiği büyük hizmetler, Karesi Beyliği'nin sahip olduğu kara ve deniz gücü ile Osmanlı'nın Balkan topraklarına geçişinde Karesi Beyliği'nin katkısı gibi konularda kaleme alınmıştır.

İncelenen dergiler içerisinde ele alınan kategorilerden biri de Osmanlı İmparatorluğu dönemidir. Osmanlı İmparatorluğu dönemine dair en fazla yazıyı Esat Adil (Müstecaplıoğlu) yazmıştır. Bu yazılar *Irmak* ve *Kaynak*'ta yayımlanmış olup büyük kısmı da Sultan IV. Murat döneminin kuvvetli vezirlerinden İlyas Paşa üzerinedir. İlyas Paşa'nın hayatı, katıldığı savaşlar, aldığı görevler, emekliliği, idamı gibi konular bu yazılarda ele alınmıştır.

²⁴ Haydar Bergüz, "Sardes Tarihi", *Kaynak*, S.42, 19 Temmuz 1936, s. 201-204; S.43, 19 Ağustos 1936, s.239-242.

²⁵ Ekrem Çavuldur, "Karasi Oğulları Kimlerdir?", *Kaynak*, S.72, 19 Kanunisanı 1939, s.569-570.

²⁶ Kâmil Su, "Karesioğullarına Dair Bir Vesika", *Kaynak*, S.55, 19 Ağustos 1937, s.185-187; Ekrem Çavuldur, "Balıkesir Tarihçesiyle İlgili Eski Bir Vesika", *Kaynak*, S.58, 19 Teşrinisanı 1937, s.281-282.

Ancak adı geçen iki dergide yer alan yazıların çok küçük farklar dışında aynı olduklarını kaydetmek gerekmektedir.

Mahmut Ekrem (Çavuldur)'un kaleme aldığı Osmanlı'yı Yöneten *Tanzimatçılar* yazı dizisi dönemin tarihi olaylarını ve Tanzimat idaresinin karşılaştığı güçlükleri içermektedir²⁷.

Aynı şekilde Şinasi İlhan'ın *Irmak*'ta neşrettiği, ilk yazısı 10 Mart 1928 tarihli 3. sayıda ve son yazısı 15 Haziran 1928 tarihli 8. sayıda çıkan *Ahiler ve Teşkilatı* başlıklı yazı dizisi ahilik üzerine dikkate değer incelemeler içermektedir. Söz konusu yazıda ahiliğin tarihi, teşkilatlanışı, Anadolu'daki durumu, yurt içindeki ve yurt dışındaki başka tarikatlarla kıyaslanarak açıklanmıştır.

Çanakkale Savaşları'ndan başlayarak Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan zaman dilimini konu edinen Millî Mücadele'ye dair 36 makale neşredilmiştir. Bu makaleler, diğer konulardaki makalelere nazaran duygu yoğunluğu daha yüksek makalelerdir. Söz konusu makaleler çok yakın geçmişe ait oldukları için ülkenin düştüğü durum, yeni yetişmekte olan nesle uyarı niteliğinde kaleme alınmıştır. Eminittin (Çeliköz) Bey de özellikle bu konuda yazdığı yazılarla dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet dönemine dair yazılan yazılar daha çok belirli günler ve o günlerin kutlanışına dairdir. Özellikle böyle anma ve kutlama günlerine dair olması bir üst kategoride olduğu gibi bilimsel özen açısından ortalama altında kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca Hatay Meselesi'nin adım adım Türkiye Cumhuriyeti lehinde ilerlemesi de dergilerde yankı bulmuş önemli olaylardandır.

Balıkesir dergilerinde Balıkesir tarihine dair en fazla yazı, kentin tarihi hakkında yazılmıştır. Bu konuda yazılan 91 yazı, yazarların bu konuya ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. İşaret edilen bu yazılar Balıkesir'e dair hemen her konuya dağılmış vaziyettedir.

Söz konusu kategoride kent tarihi olgusu, kente mal olmuş önemli şahıslar, yerler, kurumlar gibi alt başlıklarda ele alınabilir.

²⁷ Mahmut Ekrem (Çavuldur) tarafından kaleme alınan bu yazılar Irmak dergisinde yayımlanmıştır. Söz konusu makaleler sekiz yazıdan oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Ekrem (Çavuldur), "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.1, 10 Şubat 1928, s.6; S.2, 1 Mart 1928, s.3; S.3, 10 Mart 1928, s.12; S.4, 1 Nisan 1928, s.13; S.5, 15 Nisan 1928, s.7; S.6, 15 Mayıs 1928, s.10; S.9, 1 Temmuz 1928, ss.10-11; S.10, 1 Ağustos 1928, ss.10-11.

Balıkesir'in kent tarihine dair en uzun soluklu yazı dizilerinden biri Muammer Yasa ve Halim Korkut'un *Yatırlarımız* başlıklı yazı dizisidir. İlk yazısı *Kaynak*'ın 19 Ağustos 1935 tarihli 31. sayısı ile 19 Mayıs 1936 tarihli 40. sayıları arasında 10 yazıdan oluşan bu yazı dizisi Balıkesir'in önemli türbeleri ve mezarlıklarını tanıtmaktadır. Aynı şekilde Kerim Kâni Akpınarlı'nın *Yatırlarımız*²⁸ ve Hikmet Turhan Dağlıoğlu *Balıkesir Mezarları*²⁹ başlıklı makalesiyle başlıklı yazısı da yatırlar üzerine yapılan araştırmanın şehir tarihine bulunacağı katkıyı işaret etmektedir.

İncelenen dergilerde kent tarihine dair önemli konulardan biri de okullardır. Dergilerde harf sırasıyla Ferhan Sıtkı, Kâmil Başkurt, Kemal Kaya, Yüzbaşıoğlu Kemal, Muhip, Ziya Günöz gibi yazarlar tarafından öğretmen okulları, medreseler, okul, öğrenci ve öğretmen istatistikleri, Balıkesir ili ve ilçesindeki okullar, Necatibey Öğretmen Okulu gibi konular üzerine 15 adet yazı neşredilmiştir.

Abdi Ağabeyoğlu'nun *Kaynak*'ta neşrettiği *Balıkesir Hastaneler Tarihçesi*³⁰ başlıklı makale Balıkesir'de açılmış hastaneler üzerine genel bir bilgi vermektedir. Adı geçen makale daha sonra Ayvalık'taki Reşit Bey Hastanesi'ni konu edinerek bir yazı dizisine dönüşmüştür. İlk yazısı 19 Nisan 1938 tarihli 63. sayıda ve son yazısı 19 Eylül 1938 tarihli 68. sayıda bulunan 6 sayıya yayılmış bu yazı dizisi, söz konusu hastanenin tarihçesini geniş biçimde açıklamaktadır.

Ayrıca kent tarihi kapsamında sadece çeşitli kurum ve kuruluşlar, yatırlar, vakıflar ve imaretler ele alınmamış olup Balıkesir'in halkını oluşturan aşiretler ve boylar hakkında da bilgi verilmiştir. Dergide Hardal Aşireti, Karacalar aşireti gibi bazı aşiretlere yer verilmiştir³¹.

Özetle, Tek Parti Dönemi'nde Balıkesir dergilerinde tarihe dair 302 adet makale neşredilmiştir. Bu makaleler genel tarih bilimi, dünya tarihi, Anadolu tarihi, genel Türk tarihi, Karesi Beyliği, Osmanlı İmparatorluğu dönemi, Millî

²⁸ Kerim Kâni Akpınarlı, "Yatırlarımız" *Kaynak*, Şubat 1945, s.408-409.

²⁹ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Balıkesir Mezarları", *Kaynak*, S.25, 19 Şubat 1935, s.521-527.

³⁰ Abdi Ağabeyoğlu, "Balıkesir'de Hastaneler Tarihçesi." *Kaynak*, S.61, 19 Şubat 1938, s.334-337; S.62, 19 Mart 1938, s.367-370.

³¹ Kurdoğlu Kamil, "Balıkesir ve Civarında Danişmentlü Aşiretlerin Birleşmelerine Dair Bir Hükmü Hümayan", *Kaynak*, S.1, Şubat 1933, ss.28-29; Kamil Su, "Balıkesir Civarında Aşiretler", *Kaynak*, S.58, 19 İkinci Teşrin, 1937, ss.283-284; Mustafa Salman, "Hardal Aşireti", *Kaynak*, S.158-159, Mart-Nisan 1946, ss.11-12;

Mücadele dönemi, Cumhuriyet dönemi ve kent tarihi gibi konular çevresinde yazılmıştır.

Söz konusu makalelerin büyük bir kısmı şeriye sicilleri, evkaf kayıtları gibi belgelerle desteklenmiştir. Bu da makalelerin hazırlık aşamasında akademik titizlik ve özenin bir kanıtıdır.

Yukarıda da bir kısmı işaret edilen makaleler Balıkesir'in tarihe olan ilgisini çeşitli açılardan göstermektedir. Konu yelpazesinin bu denli geniş olması, tarih yazımına dair bazı yazarların özellikle öne çıkması ve yazıların mümkün olduğu kadar belge ile desteklenmesi, Balıkesir'de tarih çalışmalarının belirli bir disiplin dahilinde yapıldığının bir kanıtıdır.

3. Sonuç

Tek Parti Dönemi'nde sağlanan genel edebî ve kültürel ortamda Balıkesir'in de önemli bir yeri vardır. Balıkesir dönemde statü olarak vilayet ve sancak arasında gidip gelmesine rağmen Balıkesir'de yaşayan önemli kültür insanları ve onların çıkardığı dergiler aracılığıyla kayda değer bir kültür ortamı oluşturmayı başarmıştır.

Tek Parti Dönemi'nde Balıkesir'de 7 farklı dergi çıkmıştır. Bunlar daha önce de saydığımız gibi *Çağlayan*, *İrmak*, *Gençleriyolu*, *Kaynak*, *Alkım*, *Enerji* ve *Ege'*dir. Adı geçen dergilerin ilk ikisi Arap harfleriyle çıkmış, diğerleri yeni Türk harfleriyle neşredilmiştir.

İncelediğimiz dergilerdeki bilim ve kültür yazıları ele alındığında en fazla yer kaplayan alanın tarih olduğu göze çarpmaktadır. Bunda pek çok etkenin etkili olduğu görülmektedir. Bunlara bakacak olursak, ilk sırada Cumhuriyet düşüncesinin, kültürünün halkta kökleşmek adına önce halkın ve milletin tarihini gündeme getirme isteği işaret edilebilir. Başka bir söyleyişle, yakın zamana kadar sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndan haberdar olan bir milletin tarihi anlamda kökünün çok daha eskiye dayandığını göstermek Cumhuriyet ideolojisinin benimsediği prensiplerdendir.

Dergilerde tarih makaleleri içerisinde en fazla kent tarihine yönelik yazıların çıktığı görülmektedir. Şüphesiz ki bu yazıların özellikle yazılma ve yayımlanma amacı Balıkesir'de bir kentlilik bilinci inşa etmektir. Balıkesir'in uzun tarihi boyunca yetiştirdiği önemli şahıslar, Balıkesir'i Balıkesir haline

getiren kurum, kuruluş ve vakıflar hakkında verilen bilgiler aynı zamanda halkta bir şehir hafızası oluşturmaktadır. Buna ilaveten gerek yatırımların, gerek çeşmelerin derlenmesi ve yukarıda andığımız konularla bir araya getirilmesi bir şehir hafızasının yanı sıra bir de şehre dair tarih envanteri oluşturulduğunu da işaret etmektedir.

Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet dönemine dair yazılan makaleler taşıdıkları duygu yüküyle öne çıkmaktadır. Zira özellikle Millî Mücadele döneminde yaşanan Yunan mezalimi insanlarda onulmaz yaralar açmıştır. Dergilerdeki yazarlar da yeni nesil okurlara bu anları tekrar tekrar canlandırarak işgal günlerinde yaşanan ıstırapı ve öfkeyi diri tutmak ve bu yolla ülkenin bir daha aynı duruma düşmesini engellemeyi amaçlamaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu dönemini konu edinen makalelerde yazarlar keskin ve keskin hükümler vermekten uzak durmuşlardır. Bu yüzden çoğunlukla İlyas Paşa veya Zağnos Bey gibi önemli isimler ve Ahilik Teşkilatı, Balıkesir’deki doğan yetiştiricileri gibi siyasi hüküm vermeyi gerektirmeyen konularda makale yazmışlardır. Makalelerde Osmanlı İmparatorluğu dönemine dair topyekun bir eleştiri veya destek asla söz konusu değildir.

Karesi Beyliği ile ilgili makaleler, Karesi Bey’in Beyliği ne şartlar altında kurduğu, Karesi Bey’in soyu, Karesi Bey’in oğulları arasındaki iktidar mücadeleleri ve beyliğin Osmanlı’ya dahil oluşu gibi konularda yazılmıştır. Karesi Beyliği’nin önemli komutanları, Karesi Beyliği’nin kuruluşu, Karesi Bey’in oğulları arasındaki ilişki çok yönlü olarak düşünüldüğünde kent tarihi oluşturma fikrinin bir parçasıdır. Şehre adını veren Karesi Bey’i, onun oğullarını ve beyliğini tanımanın kent tarihini oluşturmanın ilk adımı olacağı düşüncesi sezdirilmektedir. Dahası, bu bilgilerin çoğunlukla belgelere dayalı bir şekilde okura aktarılması Karesi Beyliği ile ilgili çalışmaların zeminini oluşturabilecek güvenilirlikte olmalarını sağlamıştır. Aynı şekilde yayımlanan Anadolu tarihi makaleleri de Anadolu’da hatta bizzat Balıkesir ve çevresindeki uygarlıkları konu edinerek bir bölge tarihi bilgisi sunmaktadır.

Dergilerde çıkan genel Türk tarihi yazılarının büyük bir kısmını Ekrem Çavuldur’un yazdığı Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri’ndeki vezir katilleri yazıları oluşturur. Burada da yazar aslında devlet geleneğinin önemli devlet adamları ile sağlanacağını göstermek üzere yazmıştır. Adı geçen devletler, yazarın bazı şeyleri anlatmak için kullandığı fon işlevini görmektedir.

İncelenen dergilerdeki dünya tarihi makaleleri ise yazarların dünyadan kopuk olmadıklarını, dünyadan haberdar ve bilhassa dünyayla ilgili olduklarını göstermektedir. Bu konuda yazılan makalelerin önemli bir kısmı çeviri olmasına rağmen dergilerin okura dünya tarihiyle ilgili bilgi sunmak konusunda istekli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Dergilerde çıkan genel tarih bilimi makaleleri, bir tarih bilincinin göstergesidir. Tarih yapmakla tarih yazmanın farkı bu makalelerde çizilmekte ve tarih bilimi metodolojisi açısından değerli bilgiler vermektedir. Tarih biliminin metodolojisinin aktarılması şehirdeki tarih ilgisini yönetme ve yönlendirme işlevini üstlenmiştir. Özellikle Paul Harsin'in makalesinin çevirileri tarihin nasıl yazılacağına dair önemli fikirler vermektedir. Bu aşamada söz konusu yazıların hedefinin okurlardan başka dergilerde ve gazetelerde tarih üzerine kalem oynatan diğer yazarların olduğu da rahatlıkla ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar ve Tezler

- Güler, Aydın, *Başlangıcından 1950'ye Kadar Balıkesir'de Çıkan Dergilerdeki Edebî ve Kültürel Muhteva Üzerinde Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, Balıkesir.
- Özsarı, Mustafa, *Ege Bölgesi Halkevi Dergilerindeki Edebî ve Kültürel Muhteva Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, İzmir.
- Sağdıç, Ozan, *Yirminci Yüzyıl Denen O Mazi/1 Birinci Savaşın İnkisiline*, Dünya Kitapları, 2005, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi* Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1925, Balıkesir.
- Yurdakök, Abdullah, *Balıkesir Basın Tarihi*, İnce Ofset, 1992, Balıkesir.

2. Makaleler

- [Başlıksız], *Irmak*, S. 16, 15 Teşrinisani 1928, s.16.
- [Başlıksız], *Türk Dili*, 1 Şubat 1929, ss.3.
- "Çağlayan Niçin Çıkıyor?" *Çağlayan*, S.1, 20 Teşrinievvel 1925, s.1.
- "Irmak Çıkarken", *Irmak*, S.1, 15 Şubat 1928, s.1.
- "Kaynak Mecmuası". *Türk Dili*, S. 2048, 22 Şubat 1933, s.2.
- "Özür", *Kaynak*, S.113 Haziran 1942, s.1.
- "Tekrar Çıkarken", *Kaynak*, S.1, Mayıs 1948, s.3.
- Ağabeyoğlu, Abdi "Balıkesir'de Hastaneler Tarihçesi." *Kaynak*, S.61, 19 Şubat 1938, ss.334-337.
- _____, "Balıkesir'de Hastaneler Tarihçesi." *Kaynak*, S.62, 19 Mart 1938, ss.367-370.
- Akpınarlı, Kerim, Kâni "Alkım", *Türk Dili*, 11 Aralık 1936, S.10117, s. 3.
- _____, "Yatırlarımız" *Kaynak*, Şubat 1945, ss.408-409.
- Bassert, H. Th. , "Eti Krallığı", *Alkım*, S. 18-19, 15 Kanunisani, ss.18-19.
- Bergüz, Haydar, "Sardes Tarihi", *Kaynak*, S.42, 19 Temmuz 1936, ss. 201-204.
- _____, "Sardes Tarihi", *Kaynak*, S.43, 19 Ağustos 1936, s.239-242.
- Çavuldur, Ekrem, "Balıkesir Tarihçesiyle İlgili Eski Bir Vesika", *Kaynak*, S.58, 19 Teşrinisani 1937, s.281-282.

Çavuldur, Ekrem, "Karasi Oğulları Kimlerdir?", *Kaynak*, S.72, 19 Kanunisanı 1939, ss.569-570.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.1, 10 Şubat 1928, s.6.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.2, 1 Mart 1928, s.3.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.3, 10 Mart 1928, s.12.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.4, 1 Nisan 1928, s.13.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.5, 15 Nisan 1928, s.7.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.6, 15 Mayıs 1928, s.10.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.9, 1 Temmuz 1928, ss.10-11.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimatçılar", *Irmak*, S.10, 1 Ağustos 1928, ss.10-11.

Çeliköz, Eminittin "Niçin Çıkıyoruz?", *Gençleryolu*, S.1, 28 Şubat 1929, ss. 2-3.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, "Balıkesir Mezarları", *Kaynak*, S.25, 19 Şubat 1935, ss.521-527.

Kocabaş, Uygur; Birinci, Ali, "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç*, S.2, ss.101-122.

Kurdoğlu Kamil, "Balıkesir ve Civarında Danişmentlü Aşiretlerin Birleşmelerine Dair Bir Hükmü Hümayan", *Kaynak*, S.1, Şubat 1933, ss.28-29.

Örensun, Nazım, "Enerji Niçin Çıkıyor?", *Enerji*, S. 1, Nisan 1937, s.1.

_____, "Enerji Nasıl Yürüdü ve Nasıl Yürüyecek?", *Enerji*, S.21, Mart 1939, s. 419.

Özsarı, Mustafa, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir'in Sosyal ve Kültürel Durumuna Genel Bir Bakış", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.XIII, S.1, Ocak 2007, s.193.

Salman, Mustafa, "Hardal Aşireti", *Kaynak*, S.158-159, Mart-Nisan 1946, ss.11-12.

Su, Kâmil, "İlyas Paşa'ya Dair", *Kaynak*, S.47, 19 Birinci Teşrin, ss.340-343.

_____, "Karesioğullarına Dair Bir Vesika", *Kaynak*, S.55, 19 Ağustos 1937, ss.185-187.

_____, "Balıkesir Civarında Aşiretler", *Kaynak*, S.58, 19 İkinci Teşrin, 1937, ss.283-284.

Uraz, Necmi, "Alkım", *Alkım*, S. 1, 15 Aralık 1936, s.1.

Varlık, Bülent, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, ss.99-102.

Yırcalı, Sırrı, "Sayın Okuyucu", *Alkım*, S.1, 15 Aralık 1936, s.2.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 263-290.

Geliş Tarihi: 25 Kasım 2021

Kabul Tarihi: 20 Ocak 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR YAHUDİLERİNİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU

Onur YILMAZ**

Öz

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi İzmir'de de hissedilmiştir. Yüzyıllardır İzmir ve çevresinde yaşayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte İzmir'in tek azınlık topluluğu hâline gelen İzmir Yahudileri, bu zorlu savaştan sosyoekonomik olarak etkilenmiştir. Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı yıllarında İzmirli Yahudilerin, sosyoekonomik durumu ve sosyal konumu ele alınmıştır. Bu inceleme, "II. Dünya Savaşı yıllarında, İzmirli Yahudilerin İzmir'in sosyal ve iktisadi yaşamındaki yeri nedir?" sorusuna cevap aramaktadır.

Bu çalışmanın veri kaynaklarını, İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi, İzmir Ticaret Odası Arşivi, dönemin basınından yapılan taramalar ve araştırma çalışmalarından derlenen bilgiler oluşturmaktadır. İncelemelerden derlenen veriler analiz edilip okunabilir hale getirilerek İzmir Yahudilerinin II. Dünya Savaşı yıllarındaki sosyal ve ekonomik durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, II. Dünya Savaşı'nın kargaşalı günlerinde halk arasında "gizli zengin" olarak görülen ve isimleri İzmir basınında bazı ihtikâr (vurgunculuk) olaylarıyla anılan İzmirli Yahudilerin sosyoekonomik ve mesleki durumlarını ortaya koyarak bu iddiaların gerçekliğini tartışmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yahudiler, İzmir, II. Dünya Savaşı, İzmir Yahudileri.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** MEB, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, (yilmazonur.tr@gmail.com). ORCID ID: 0000-0001-6743-256X.

THE SOCIAL AND ECONOMIC STATUS OF İZMİR JEWS IN THE SECOND WORLD WAR

Abstract

The devastating effect of the World War II was felt in İzmir as well as all over the world. The Jews of Izmir, who have lived in and around Izmir for centuries and became the only minority community in Izmir with the establishment of the Republic of Turkey, were socioeconomically affected by this difficult war period. In this study, the existence and position of the Jews of Izmir in the economy of Izmir during the World War II were discussed. This review, "What is the place of the Jews of Izmir in the social and economic life of Izmir during the years of World War II?" seeks an answer to the question.

The data sources of this research consist of the archive of the İzmir Jewish Community Foundation, the archive of the İzmir Chamber of Commerce, the scans made from the press of the period and the information compiled from the research studies. By analyzing the statistical data obtained from the examinations, the Jews of Izmir socioeconomic situation during the World War II was tried to be evaluated.

This study aimed to discuss the reality of these claims by revealing the socio-economic and professional status of the Jews of Izmir, who were seen as "hidden rich" among the people and whose names were mentioned with some profiteering incidents in the Izmir press in the tumultuous days of the World War II.

Keywords: Jews, İzmir, World War II, İzmir Jews.

Giriş

Türkiye, II. Dünya Savaşı yıllarında hem Mihver hem de Müttefiklerin savaşa kendi yanlarında girme baskılarına rağmen tarafsız kalabilmeyi başarmış¹, askerî ve diplomatik birçok denklemi göz önünde bulundurarak olağanüstü tedbirler (askerî ve ekonomik) alma yoluna gitmiştir.² Bu

¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987, s. 407.

² Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed. Baskın Oran), Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 387-398.

dönemde yaklaşık 1.300.000 kişiyi silahaltına alan³ Türkiye'de üretim ve tüketim dengesi alt üst olmuştur.⁴ Ekonomide bozulan arz talep dengesini yeniden rayına oturtmak için 18 Ocak 1940'ta Millî Korunma Kanunu, daha sonra 12 Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe girmiştir.⁵

II. Dünya Savaşı yıllarının dayattığı iktisadi ve sosyal durum, İzmir Yahudilerinde de tedirginliğe yol açmıştır. Avrupa'da başlayan savaşın, kıtanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudilere olan yıkıcı etkileri ve Almanların Nisan 1941'de Yunanistan'ı işgali gibi gelişmeler İzmir Yahudileri arasında huzursuzluğa ve endişeye neden olmuştur.⁶ Hükümetin, muhtemel bir savaş durumu kaygısıyla yürürlüğe koyduğu bazı uygulamalar ve aldığı kararlar, İzmir Yahudilerinin endişesini daha da arttırmıştır. Mayıs 1941'de yaşları 20-45 arasındaki gayrimüslimler ihtiyat (Yirmi Kur'a İhtiyat Olayı)⁷ olarak askere alınmaya başlanmıştır. Ardından 12 Kasım 1942 tarihinde, fevkalade kazançların vergilendirilmesi amacıyla yürürlüğe konan Varlık Vergisi Kanunu⁸, İzmir Yahudilerini sosyoekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir.

II. Dünya Savaşı'nın kaotik günlerinde, halk arasında "gizli zengin" olarak adlandırılan İzmirli Yahudilerin isimleri, İzmir basınında bazı ihtikâr (vurgunculuk) olaylarıyla anılmaya başlamıştır.⁹ Millî Korunma Kanunu'na¹⁰ rağmen durmayan ihtikâr olaylarına tepkiler giderek artmış, dönemin İzmir milletvekili ve adalet eski bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Anadolu gazetesinde

³ Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1991, s. 160.

⁴ II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasındaki ekonomik görünüm ve fiyat artışları için bakınız, Yenal Ünal, "1940-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Okulu*, Sayı: 3, 2009, ss. 69-107.

⁵ Muhammet Güçlü, "Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 1993, ss. 157-159.

⁶ Rifat N. Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-II - Balat Fırınları Söylentisi" *Tarih ve Toplum*, Cilt: 30, Aralık 1998, Sayı: 180, ss. 11-17.

⁷ Rifat N. Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-I 'Yirmi Kur'a İhtiyatlar' Olayı", *Tarih ve Toplum*, Sayı:179, Cilt:30, Kasım 1998, ss. 4-18.

⁸ *Varlık Vergisi Kanunu*, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5255.pdf> (30.09.2021).

⁹ Dün iki ihtikâr davasına bakıldı", *Anadolu*, 20 Ekim 1940. "Muhtekir bir manifaturacı yakayı ele verdi", *Anadolu*, 27 Temmuz 1941. "Beker Müessesinde bir ihtikâr hadisesi", *Anadolu*, 3 Ağustos 1941. "Bir kalay muhtekiri de yakayı ele verdi", *Anadolu*, 5 Kasım 1941. "İhtikâr hani neredeyse rekor kıracak", *Anadolu*, 29 Mayıs 1942. "Dört yıla mahkûmiyet", *Anadolu*, 28 Ekim 1942, "Varlık Vergileri", *Yeni Asır*, 16 Aralık 1942.

¹⁰ *Millî Korunma Kanunu*, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4417.pdf> (30.09.2021). Ayrıca bakınız, Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 373.

kaleme aldığı makalede çok sert bir dille ihtikâr olaylarını eleştirmiş ve muhtekirlerin en ağır cezalara çarptırılması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹

İşte bu şartlar içinde ekonomik ve sosyal mevcudiyetini devam ettiren İzmir Yahudilerinin İzmir'in iktisadi hayatındaki yerinin ve konumunun hangi boyutta olduğu sorusu önem arz etmiştir. İki ana bölümden oluşan bu araştırma, II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir Yahudilerin sosyoekonomik durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerine Göre II. Dünya Savaşı'nda İzmir Yahudileri (1941-1945)

İzmir'de Yahudilerin tebarüz ettiği en önemli alanlardan biri hiç şüphesiz ticarettir. Bu husustan hareketle İzmir Ticaret Odası Arşivi'nde yapılan araştırmalarda II. Dünya Savaşı yıllarına ait ticaret sicil defterlerinde İzmir Yahudilerinin iktisadi varlığı incelenmiştir. İzmir Ticaret Odası Arşivi'nde bulunan en eski ticaret sicil defteri Ocak 1941 yılına aittir. Bundan dolayı araştırmada 1 Ocak 1941 ile 31 Aralık 1945 tarihleri arasında İzmirli Yahudilerin İzmir'deki ticari varlığı tetkik edilmiştir.

İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterleri, on bölümden oluşmaktadır. Bilgiler defterlere el yazısıyla kaydedilmiştir ve defterlerin yedekleri yoktur. İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterleri incelenerek defterlerde adı geçen kimselerin İzmir Yahudi Cemaatine mensup oldukları cemaat yetkilileri tarafından onaylanmıştır.¹² Sicil defterlerinin birinci bölümünde "*İşletme Adı ve Mevzu*" kısmı yer almaktadır. Defterlerin ikinci bölümünde "*Faaliyet Alanı*"; üçüncü bölümünde işletme sahibinin, ortaklarının ya da o işletmede imza yetkisi olan şahısların "*adı ve soyadı*" bölümü yer almaktadır. Defterlerin dördüncü bölümünde işletmelerin "*Ticaret Sicil Numarası*"; beşinci bölümünde işletmelerin ticaret "*Ticaret Sicil Tarihi*" yer alırken; altıncı bölümünde ise ticaret sicilinin yayınlandığı "*Gazetenin Adı*", yedinci bölümde "*Gazete İlan Tarihi*" yer almaktadır. Bu bölümde İzmir'in o dönem önde gelen yerel gazetelerinden olan "*Anadolu*" ve "*Yeni Asır*" göze çarpmaktadır. Sekizinci bölümde işletmenin "*Vasfı*" bölümü yer almaktadır.¹³ Defterlerin

¹¹ "Haydut Muhtekirler", *Anadolu*, 1 Aralık 1941.

¹² Bünyamin Hazan ve Samuel Azar ile 07.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

¹³ Bu kısımda işletmelerin hukuki şekli hakkında bilgi yer almaktadır. Bu bölümdeki işletmeler Münferit, Anonim, Limited, Komandit ve Kollektif olmak üzere gruplandırılmıştır. İşletmelerin

dokuzuncu bölümünde yer alan “Mahiyeti” kısmı, işletmelerin İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil birimine hangi işlem için başvurdukları hakkında bilgi vermektedir. Defterlerin son sütunda ise “Sermaye” bölümü yer alır ve bu bölümde işletmenin sermayesi hakkında bilgi verilmiştir.

İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerinde, 1 Ocak 1941 ile 31 Aralık 1945 tarihleri arasında İzmirli Yahudiler tarafından kurulan/işletilen/yönetilen 305 işletmenin varlığı tespit edilmiştir. Defterlerde bazı işletmelerin ticaret sicil bölümüne farklı sebeplerle (beyanname, tadilat, temsil, fesih vb.) başvurmasından dolayı tekerrür eden isimlerin varlığı söz konusudur. Bunun yanında bazı İzmirli Yahudilerin isimleri farklı işletmelerde de görülmektedir, bunun sebebi bir şahsın ticari faaliyetlerinin çeşitliliği olabilir.

II. Dünya Savaşı yıllarında İzmirli Yahudilerin İzmir’de hangi iş kollarında faaliyet gösterdikleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nun, 19 Aralık 2012 tarih ve 28502 sayılı Resmî Gazete’de¹⁴ yayınlanan, “İşkolları Yönetmeliği”¹⁵ esas alınarak oluşturulan Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: İzmir Ticaret Odası, Ticaret Sicil Defterlerine Göre İzmirli Yahudilerin Ticari Faaliyet Alanları ve İşletmelerinin Türü (1941-1945)¹⁶

İşletme Türü	Faaliyet Alanı	Frekans	%
Gıda	Baharatçı	11	4
	Gıda	32	10
Genel Ticaret	Cam	4	1
	İmalatçı	6	2
	Kimya	4	1
	Genel Ticaret	57	19
	Tütün ve Alkol	4	1
	Züccaciye	10	3

hukuki şekilleri hakkında daha fazla bilgi için bakınız, İsmet Mucuk, *Modern İşletmecilik*, Der Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 60-66.

¹⁴ İşkolları Yönetmeliği, Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121219-8.htm> (30.09.2021).

¹⁵ ÇSGB İşkolları Yönetmeliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16855&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (30.09.2021).

¹⁶ İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Kayıtları.

Finans	Finans	9	3
	Komisyonculuk	14	5
	Sarraflık	7	2
	Sigortacılık	5	2
İnşaat	Hırdavat	10	3
	İnşaat	2	1
Tekstil	Manifaturacı	40	13
	Tekstil	90	30

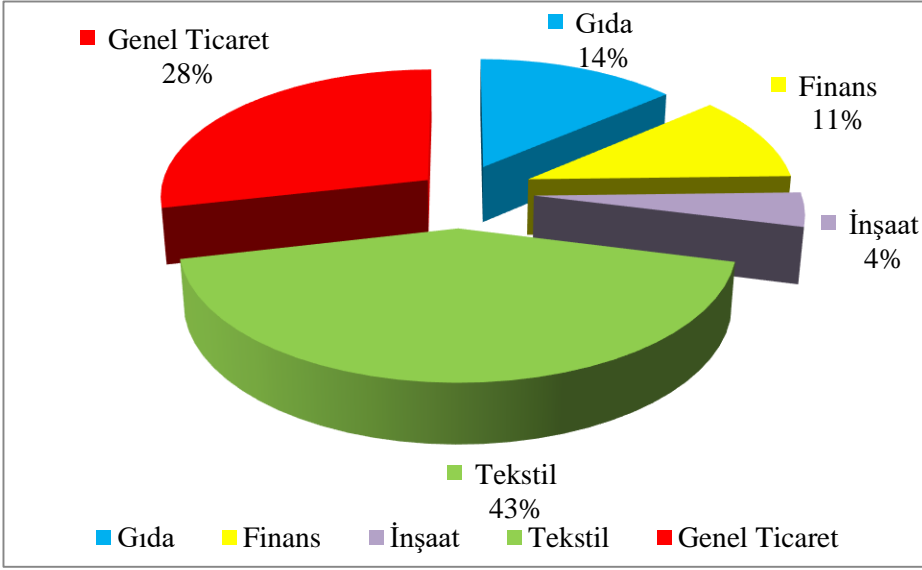
Tablo 1 incelendiğinde İzmirli Yahudilerin 1941-1945 yılları arasında en çok tekstil iş kolunda faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Tekstil olarak verilen ana başlığın alt başlıklarında, manifaturacılık, hazır giyim, şapka, kunduracı, kavaf, çorapçı, terzi, kürkçü kaşmirci... gibi birçok meslek grubu bulunmaktadır. İzmirli Yahudilerin tekstilden sonra en çok faaliyet gösterdikleri ikinci iş kolu genel ticarettir. Bu alanın alt başlıkları oldukça geniştir. Tütün, incir, pamuk, palamut, üzüm gibi ihracat kalemlerinin alım satımı; cam, şişe, çinko, demir, bakır gibi emtiaların alım satımı; makine imalatı, elektronik eşyaların alım satımı; kâğıt, bakkaliye, zücaciye, yağ, sabun... gibi birçok ürünün ticareti bu başlık altında değerlendirilmiştir. İzmirli Yahudilerin faaliyet gösterdikleri üçüncü iş kolu gıda sektörüdür. Gıda sektörünü, baharat ve aktariye; toprak mahsulleri, yağ sebze-meyve ticareti; kuru meyve ve kuruyemiş ticareti; şeker ve şekerleme ticareti; yağ, peynir, yumurta ticareti vb. ticari faaliyetler oluşturmaktadır. İzmirli Yahudilerin faaliyet gösterdikleri dördüncü iş kolu da finanstır. Bu iş kolunun faaliyetleri arasında sigortacılık, sarraflık, ödünç para verme (faizle para verme)¹⁷ ve komisyonculuk gibi faaliyetler yer almaktadır. Bu faaliyet alanlarından özellikle sarraflık üzerinde durmak gerekmektedir. O dönem, sarrafların bir bölümünün faizle para verme/murabahacılık faaliyetinde bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁸ İzmirli Yahudilerin iş kolları sıralamasında son sırayı inşaat sektörü almaktadır. Bu ticari faaliyet alanı hırdavatçılık,

¹⁷ İzmir'deki Yahudilerin sarraflık/tefecilik faaliyetlerinin tarihsel süreçteki yeri için bakınız, Moshe Seville-Sharon, *Türkiye Yahudileri Tarihsel Bakış*, Kudüs İbrani Üniversitesi, Jerusalem, 1982, s. 145.

¹⁸ Bünyamin Hazan, 07.01.2015 tarihinde yapılan görüşme; İzmir Ticaret Odası Başkan Yardımcısı Jak Eskinazi ile 23.12.2014 tarihinde yapılan görüşme.

inşaat malzemeleri, kerestecilik... gibi inşaat ile alakalı meslekleri icra edenleri kapsamaktadır. Bu iş kolunun, İzmirli Yahudiler arasında rağbet görmediği söylenebilir.

İzmirli Yahudilerin, II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de varlık gösterdikleri işletme türlerinin yüzdeleri Şekil 1'de verilmiştir.

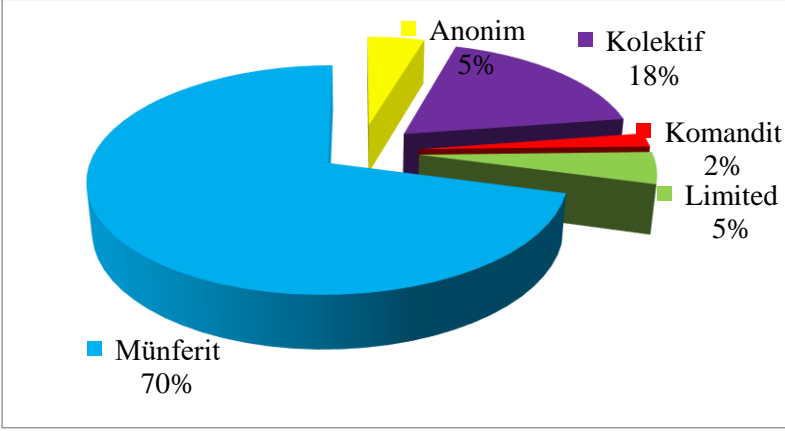
Şekil 1: İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerine Göre İzmirli Yahudilerin İşletme Türlerinin Yüzdeleri Dağılımı (1941-1945)¹⁹

İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerine göre İzmir'de ticaretle iştigal eden ve İzmir Ticaret Odası'na kayıtlı Yahudilerin yarısına yakını (%43) tekstil alanında faaliyet göstermektedir.

İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerinde "Vasfı" bölümüyle gösterilen alanda, İzmir'de ticari faaliyetler yürüten işletmelerin hukuki yapıları hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu alanda; Münferit (tek kişi

¹⁹ İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Kayıtları.

işletmeleri)²⁰; Kolektif²¹; Limitet²²; Anonim²³ Komandit²⁴ gibi şirketlerin hukuki yapılarını belirten terimler yer almaktadır.

Şekil 2: 1941-1945 Yılları Arasında İzmirli Yahudiler Tarafından İzmir’de Kurulan İşletmelerin Hukuki Yapılarının Yüzdeleri Dağılımı²⁵

İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerine göre İzmirli Yahudi işletmelerinin hukuki yapıları Şekil 2’de verilmiştir. 305 kayıtlı işletmenin 216’sı münferit (tek kişi işletmeleri), 55’i kolektif, 14’ü limitet, 14’ü anonim ve

²⁰ Münferit (tek kişi işletmeleri); işletme sahibi ve imza yetkisinin aynı kişide olduğu, şahıs kuruluşlarıdır. Bu yapıdaki işletmelerde, faaliyetlerle ilgili kararlar tek bir kişi tarafından alınır, uygulanır ve denetlenir. Ayrıntılı bilgi için bakınız, *Türk Ticaret Kanunu*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6102.pdf> (30.09.2021). Ayrıca, Sema Yolaç, *İşletme*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, s. 100.

²¹ Kolektif şirketler, ticari işletmeyi bir ticari unvan altında işletmek amacıyla gerçek kişiler arasında kurulan ve ortaklardan hiçbirisinin sorumluluğu şirket alacaklarına karşı sınırlandırılmamış yapıdadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Gökhan Terzi, “Baskın Unsur Yönüyle Şirketlerin Sınıflandırılması”, *Gümrük Ticaret Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 14, 2018, ss. 32-43.

²² Limitet şirket; en az iki, en çok elli gerçek ya da tüzel kişi tarafından belirli bir ticaret unvanı altında kurulan ve ortaklarının sorumluluğunun koydukları sermaye kadar olduğu, esas sermayesi belirli olan şirket türüdür. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Kürşad Nuri Turanboy, “Limited Şirket Ortak ve Yöneticilerinin Culpa in Contrahendo Sorumlulukları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1995, ss. 453-455.

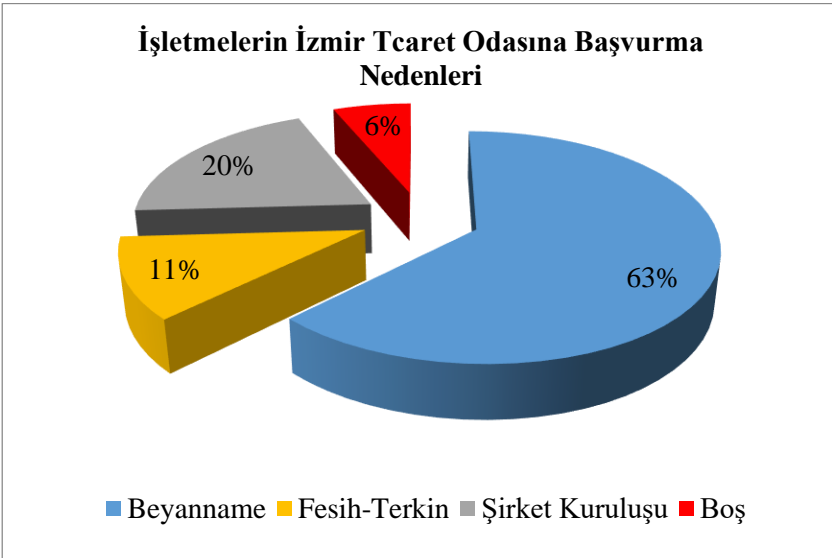
²³ Anonim şirket; en az beş kişi tarafından sermayesi paylara bölünmüş bir şekilde kurulan ve ortakların şirket borçlarından dolayı sadece koydukları sermaye kadar sorumlu olduğu ama alacaklarına karşı tüm varlığı ile sorumlu olduğu şirket türüdür. Ayrıntılı bilgi için bakınız Anonim şirket, https://ticaret.gov.tr/data/5d3e935313b87607d8feeffc/rehber_Tr.pdf (30.09.2021).

²⁴ Komandit şirket, ticari bir işletmeyi bir ticaret unvanı altında işletmek için kurulan, şirket alacaklarına karşı ortaklardan bir veya birkaçının sorumluluğu sınırlandırılmamış ve diğer ortak veya ortakların sorumluluğu belirli bir sermaye ile sınırlandırılmış olan şirket türüdür. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Salim Şengel, “Şirketler ve Şirketler Muhasebesi”, *Şirketler Muhasebesi*, (Ed. Necdet Sağlam), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2019, s. 9.

²⁵ İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Kayıtları.

6'sı da komandit şirket türünde kurulmuş işletmelerdir. Bu verilere göre İzmirli Yahudilerin işletmelerini genellikle münferiden kurmuş oldukları görülmektedir.

İzmir'deki Yahudi işletmelerin İzmir Ticaret Odası'na başvurma nedenleri genellikle bürokratik işlemler için olmuştur. İzmir Ticaret Odası'nda İzmirli Yahudilerin gerçekleştirdiği işlemlerin büyük bir çoğunluğunu beyanname, tadilat, heyet toplantısı, sirküler, mukavele, temsil, fesih ve kuruluş gibi bürokratik işlemler oluşturur.

Şekil 3: 1941-1945 Yılları Arası İzmirli Yahudilerin, İzmir Ticaret Odasına Başvuru Nedenlerinin Yüzdeleri Dağılımı²⁶

Şekil 3 incelendiğinde 1941-1945 yılları arası İzmir Ticaret Odasına başvuran 305 İzmirli Yahudi mükellefin 191'inin (%63), Ticaret Odası'na bilgi verme ya da işletmelerindeki bazı hukuki değişimleri bildirme amaçlı başvurduğu görülmektedir. Savaş yılları olmasına karşın 60 şirket (%20) kuruluşunu bildirmek için İzmir Ticaret Odası'na başvurmuştur. Belirtilen dönemde 35 şirket (%11) kendini feshetmiştir. Defterlerde kendini fesheden ya da kapanan bu şirketlerle ilgili fesih, terkin, tasfiye gibi ibareler kullanılmıştır. O dönem İzmir'de kapanan bu şirketlerle ilgili ilginç bir durum göze çarpmaktadır. Fesholan ya da kapanan şirketlerden sadece 4 tanesi 1941

²⁶ İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Kayıtları.

yılı içinde kapanmış veya fesholmuşken; geri kalan 31 işletme 1942 yılından sonra kapanmış veya fesholmuştur. Ticaret Sicil Defterlerinde tespit edilen ve fesholmuş Yahudi işletmelerin oranı yaklaşık %10 civarındadır. Varlık Vergisi uygulanan ve İzmir Ticaret Odası'na kayıtlı İzmirli Yahudilere ait bazı işletmelerin feshedildiği görülmüştür.²⁷

2. İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşiv (İMCVA) Kayıtlarına Göre II. Dünya Savaşı'nda İzmir Yahudileri

İzmir Musevi Cemaati Vakfı'na (İMCV) ait üç önemli arşiv kaydı bulunmaktadır. Bunlar, Hahambaşılık tarafından doğum kayıtlarının tutulduğu doğum kayıt defteri; ölümlerin kayıt altına alındığı mezarlık (Kabarim) defterleri ve evlenen İzmirli Yahudilerin evlilik bilgilerinin kayıt altına alındığı evlilik defteridir. Bu bölümdeki araştırma, İzmir Musevi Cemaati Vakfı başkanı Samuel Azar ve vakıf saymanı Bünyamin Hazan'dan alınan izin ile İzmir Yahudi Cemaati Vakfı arşivinde gerçekleştirilmiştir

İzmir Musevi Cemaati arşivcilik konusunda ehil ve intizamlıdır. Örneğin, incelenen Hahambaşılık Evlilik Defteri, 1800'lü yılların son çeyreğinden başlayıp günümüze kadar gelmektedir. Yaklaşık yüz elli yıla yakın bir sürenin geçmişe dönük evlilik kayıtlarını bu defterde bulmak mümkündür. Ayrıca bu defter, ayrıntılı bir soy kütüğü (soyağacı) verisi özelliği de taşımaktadır. Bir diğer defter olan mezarlık defterleri de evlilik defterleri gibi düzenli bir şekilde tutulmuş, ihtiyaç duyulan tüm bilgiler bu defterlerin ilgili bölümlerine yazılmıştır.²⁸ İzmirli Yahudilerin günümüzdeki

²⁷ Salamon Levi, Moiz Sidi, Davit Şaul'a 10.000 TL; Muiz Malki'ye 20.000 TL; Hayim Levi, Avram Abuvaf, İsak Abuvaf 25.000TL; Davit Rotidi 30.000 TL; Sebatay Barki ve Bünyamin Amado 35.000 TL; İsak M. Franko, Muiz dö Siyaves'e 50.000 TL; Muiz ve İlya Şen 100.000 TL Varlık Vergisi tarh edilen bu mükelleflerin işletmelerini feshettiği belirlenmiştir. *Anadolu*, 17 Aralık 1942. Ayrıca o dönem döviz ve altın kurları için bakınız, *T.C. Merkez Bankası 1944 Onüçüncü Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporu*, Ankara, 1944.

²⁸ İzmir'de Yahudilere ait bilinen 4 mezarlık bulunmaktadır. Bunlar; Bahri Baba (Maşatlık), Gürçeşme (Kançeşme), Bornova ve Altındağ mezarlıklarıdır. 1934 yılında defin işlemlerine açılan Altındağ Mezarlığı bu çalışmanın yürütüldüğü mezarlıktır. İzmir'deki Yahudi mezarlıkları hakkında daha fazla bilgi için bakınız, Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1995, ss. 53-55.

defin işlemleri ve mezarlıkların bakımı, İzmir Musevi Kabristanı Derneği (Hevra Kadoşa Şel Kabarim)²⁹ tarafından yürütülmektedir.

2.a. İzmir Musevi Cemaati Vakfı Hahambaşılık Doğum Defteri ve Analizi (1939-1945)

İzmir'de dünyaya gelen ya da İzmir Yahudi Cemaatine mensup olup da başka bir yerde doğan tüm çocuklar İzmir Hahambaşılık doğum defterine kaydolmaktadır. İzmir Yahudi Cemaati, II. Dünya Savaşı yılları öncesinde, sırasında ve sonrasında ortaya çıkan birçok sosyal olaydan (savaş, toplumsal olaylar, göç...) etkilenmiştir. Bu olaylar, İzmir Yahudi Cemaatinin doğum oranlarını etkilemiştir. Hahambaşılık doğum defterlerinden derlenen Tablo 2'de II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir Yahudi Cemaatinde gerçekleşen doğumların değişimi görülebilir.

Tablo 2: Hahambaşılık Doğum Defterlerine Göre İzmir Yahudi Cemaatinde Gerçekleşen Doğumların II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Değişimi³⁰

Yıl	Doğum Sayısı
1939	155
1940	179
1941	159
1942	174
1943	138
1944	172
1945	206

²⁹ Siren Bora, *Bir Semt Bir Bina: Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2015, ss. 75-116. Ayrıca bakınız, Siren Bora, "İzmir Bornova Yahudi Mezarlığı", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 2015, 39-83.

³⁰ İMCVA, Hahambaşılık Doğum Defteri.

İzmir Yahudi Cemaati, Osmanlı'dan Cumhuriyete günlük hayatta daha çok içe kapalı bir sosyal yaşamı benimseyip İzmir'in belirli bölgelerinde yaşamayı seçmişlerdir.³¹ Öyle ki Osmanlı döneminde Hahambaşı Mahallesi, Yeni Mahalle, İkiçeşmelik, Tilkilik, Mezarlıkbaşı, Namazgâh; Cumhuriyet döneminde Karataş ve Alsancak (günümüzde) gibi yerler İzmirli Yahudilerin bir arada yaşadıkları mahalle ve semtler arasındadır.³² II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'deki Yahudi nüfusu yaklaşık on beş bin kişidir.³³ Tablo 2 incelendiğinde savaş yıllarında toplamda 1183 doğumun gerçekleştiği görülmektedir. II. Dünya Savaşı süresince değişiklik arz eden doğum sayılarının yıllık ortalaması 169'dur. Bu veriler, savaş yıllarında İzmir'de Yahudi nüfus artış hızının yıllık %1,12 olduğunu göstermektedir.

II. Dünya Savaşı yıllarında genç erkek nüfusun askere alınmasına bağlı olarak Türkiye'deki doğum oranının genel olarak azaldığı görülmüştür.³⁴ Aynı dönemde İzmir Yahudi Cemaatinde doğum oranları dalgalı bir seyir izlemiştir. Bunda o dönem yürürlüğe konan bazı uygulamaların rol oynadığını söylenebilir. Örneğin Nisan 1941 tarihinden itibaren 20-45 yaş arası azınlık erkeklerinin ihtiyat (yedek) olarak askere alınması, 1941 yılındaki doğum oranlarının düşmesiyle ilişkilendirilebilir. Yine takip eden dönemde yürürlüğe giren Varlık Vergisi (11 Kasım 1942) uygulaması da 1943 yılındaki doğum sayısının düşüşündeki muhtemel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

İzmir Yahudi Cemaatinin nüfusu savaş sonrası dönemde önce artmış, daha sonra yaşanan göçlerle çarpıcı bir şekilde azalmıştır. 1948-49 yıllarındaki göç dalgasından sonra İzmir'deki Yahudilerin büyük bir bölümü İsrail'e göç etmiştir. Öyle ki 1955 yılında İzmir'deki Yahudi nüfusu 5.383'e düşmüştür.³⁵ Bu veriler, gerçekleşen göç hareketiyle (resmî rakamlara göre) yaklaşık on bin İzmirli Yahudinin İsrail'e göç ettiğini ortaya koymaktadır. Takip eden yıllara

³¹ İzmir Yahudi Cemaatinin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki toplumsal yapısı için bakınız, Dina Danon, *The Jews of Ottoman İzmir A Modern History*, Stanford University Press, Stanford-California, 2020.

³² Erkan Serçe, "İzmir'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması ve İzmir Mahalleri", *Kebikeç*, Sayı: 7-8, 1999, ss. 155-170.

³³ Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 240. Ayrıca bakınız, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1949. *1959 İstatistik Yıllığı*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1961.

³⁴ Rüya Kasarcı, "Türkiye'de Nüfus Gelişimi", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, 1996, ss. 248-253.

³⁵ İMCVA Nüfus Defteri, 1955 yılı nüfus verileri.

bakıldığında İzmir Yahudi nüfusu; 1965 yılında 4067, 1977 yılında 2061, 1996 yılında 2000 kişiye gerilemiştir.³⁶ 2016 yılında İzmir Yahudilerinin nüfusu 1450 dolaylarındayken 2021'de bu sayı 1200 civarındadır.³⁷ 2002-2012 yılları arasında İzmir'de 80 doğum, 400 ölüm vakası meydana gelmiştir.³⁸ Bu durum cemaatin demografik akıbeti hakkında mevcut gerçeği gözler önüne seren önemli bir detaydır. Bir başka çarpıcı detay ise İzmir Yahudi Cemaati Vakfı'nın yaptırdığı bir araştırmada gizlidir. Bu araştırmaya göre İzmir Yahudi Cemaatindeki mevcut demografik yapının hâlihazırdaki şekliyle devamı hâlinde 30 yıl sonra İzmir'de yaşayan Yahudi sayısının 500 kişi dolaylarında olacağı öngörülmüştür.³⁹ Bu bilgiler, yüzyıllardır İzmir tarihinin önemli bir parçası olan İzmirli Yahudilerin, İzmir'in sosyal dokusunda yok olmak üzere olan küçük bir azınlık hâlini aldığını göstermektedir.

2.b. İzmir Musevi Cemaati Vakfı Mezarlık Defteri ve Analizi (1939-1945)

1934 yılında definlerin başladığı Altındağ Musevi Kabristanı, günümüzde de İzmirli Yahudilerin defnedildiği mezarlıktır. Bu mezarlık, 1642 yılında Hahambaşı Yosef Eskapa tarafından kurulan ve günümüzde İMCV'ye bağlı Kutsal Mezarlık Kurumu (Hevra Kaduşa şel Kabarim, günümüzdeki adıyla İzmir Musevi Kabristanı Derneği) tarafından idare edilmektedir. Altındağ Musevi Kabristanı'nda yapılan araştırmalar neticesinde II. Dünya Savaşı yıllarında bu kabristana defnedilen İzmirli Yahudilerin sayısı tespit edilmiştir.

Tablo 3: Hahambaşılık Mezarlık Defterlerine Göre İzmir Yahudi Cemaatinde Gerçekleşen Vefatların II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Değişimi⁴⁰

YIL	ÖLÜM SAYISI
1939	343

³⁶ Hale Okçay, "İzmir Sefarad Musevileri: Azınlık Kimliğinin Sosyolojik Değerlendirmesi", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Ed. Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 383.

³⁷ İMCVA Nüfus Defteri, 2021 yılı nüfus verileri.

³⁸ İMCVA Hahambaşılık Doğum Defteri.

³⁹ Bünyamin Hazan ile 07.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

⁴⁰ İMCVA Hahambaşılık Mezarlık Defteri.

1940	342
1941	252
1942	326
1943	278
1944	238
1945	240

Tablo 3 incelendiğinde savaş yılları süresince en fazla vefatın 1939 yılında; en az vefatın ise 1944 yılında gerçekleştiği görülmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan yedi yıllık sürede İzmir’de toplam 2019 ölüm vakası gerçekleşmiştir. Bu sayı, II. Dünya Savaşı yılları süresince İzmir Yahudi Cemaatinde yıllık ortalama 288 ölümün gerçekleştiğini göstermektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir Yahudi Cemaatinin nüfusunun 15 bin dolaylarında olduğu bilgisinden hareketle İzmir Yahudi Cemaatinde yıllık ölüm oranının %1.92 olduğunu görülmektedir. Bu oran, o dönem için oldukça yüksektir çünkü II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir Yahudi Cemaatinde ölüm oranı, doğum oranının (%1,12) yaklaşık iki katı kadardır. İzmir Yahudi Cemaatinde günümüzde de benzer bir durum söz konusudur; ölüm oranları, doğum oranlarından çok daha yüksek bir seyir izlemektedir.

2.c. İzmir Musevi Cemaati Vakfı Hahambaşılık Evlilik Defteri ve Analizi (1939-1945)

Hahambaşılık Evlilik Defterleri, evliliklerin kayıt altına alındığı bir arşiv olmanın yanında çeşitli kişisel bilgileri muhteva eden sosyolojik bir veri tabanı niteliği de taşımaktadır. Bu defterlerde; gelinin ve damadın isimleri, medeni hâlleri (bekâr ya da dul), damadın mesleği, gelin ile damadın anne ve baba adları, drahoma⁴¹ miktarı... gibi bilgiler yer alır. Evlilik defterindeki bilgilerin bir kısmı Ladino (Yahudi İspanyolcası) lisanıyla yazılırken bir kısmı da Türkçe yazılmıştır. Araştırma esnasında İzmir Yahudi Cemaati yetkililerinden yardım alınarak Ladino lisanıyla yazılmış veriler Türkçeye çevirtilmiştir.

⁴¹ Musevilerde gelinin damada verdiği para veya mal. <https://www.sozluk.gov.tr> (30.09.2021).

Hahambaşılık Evlilik Defterleri incelemesinde hem 1939-1945 yılları arası evlilik sayıları ele alınmış hem de evlilik defterlerinde geçen meslekler derlenmiştir. Böylece 1939-1945 yılları arası evlenen İzmir Yahudi Cemaatine mensup erkeklerin hangi meslekleri icra ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 4: Hahambaşılık Evlilik Defterlerine Göre İzmir Yahudi Cemaatinde Gerçekleşen Evliliklerin II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Değişimi⁴²

YIL	EVLİLİK SAYISI
1939	140
1940	155
1941	95
1942	67
1943	111
1944	180
1945	120

II. Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe konulan uygulamaların İzmirli Yahudilerin sosyal hayatını doğrudan etkilediği söylenebilir. 1941 yılında uygulamaya konulan “Yirmi Kur’a İhtiyat” ve 1942 yılında yürürlüğe konulan “Varlık Vergisi” uygulamasının evlilik sayılarındaki düşüşte önemli bir rol oynadığı Tablo 4’de görülmektedir. Ayrıca bu dönemdeki evlilik sayılarının düşüşünde Yahudi geleneklerinde önemli bir âdet olan drahomanın da önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Müslümanların olduğu gibi İzmirli Yahudilerin de ekonomik darboğaz yaşadığı bu dönemde birçok İzmirli Yahudi baba, kızları için drahoma vermekte zorlanmış, bu sebepten dolayı birçok evlilik gerçekleşmemiştir. Bu savı, görüşme yaptığımız 80 yaş üstü muhataplarımız da desteklemektedir.⁴³

II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) İzmir Yahudileri arasında ortalama 124 evlilik gerçekleşmiştir. 1941 ve 1942 yılları arasındaki rakamlar

⁴² İMCVA, Hahambaşılık Evlilik Defteri.

⁴³ Hayim Alaluf ile 05.11.2015 tarihinde yapılan görüşme; Sara Pardo ile 09.01.2015 tarihinde yapılan görüşme; Roza Bencuya ile 13.01.2015 tarihinde yapılan görüşme; Violet İsrail ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

bu ortalamanın oldukça aşağısındadır. 1943 yılından sonra evlilik sayılarında net bir yükseliş göze çarpmaktadır. 1944 yılında ise bu sayı daha yüksek rakamlara çıkmıştır. Savaş sonrası veriler, savaş öncesinden daha yüksektir. 1946-1949 yılları arası evlilik sayılarının yıllık ortalaması 176'ya kadar ulaşmıştır. 1948 yılında gerçekleşen 251 evlilik ile en yüksek sayıya ulaşılmıştır. Bilindiği gibi 1948 yılı, Türkiye'de yaşayan Yahudilerin İsrail'e toplu göçe hazırlandığı ve göç ettiği yıldır. 1948 yılında Avrupa'dan ve diğer bölgelerden İsrail'e göç etmek isteyen çeşitli milletlerden birçok Yahudi, İzmir'i transit bir geçiş merkezi olarak kullanmış ve göç için belirli bir süre İzmir'de ikamet etmiştir.⁴⁴ Bu nedenle 1948 yılında İzmir Yahudi Cemaati mensupları dışında İzmir'de gerçekleşen birçok evlilik, doğum ve ölüm hahambaşılık defterlerine işlenmiştir.⁴⁵ 1948 yılındaki evlilik sayısının yüksek olmasıyla ilgili bir başka iddia ise göç öncesi Yahudi bekâr genç kızların, bekâr erkeklerle ivedi bir şekilde evlendirilmesi meselesidir. Göç esnasında gerçekleşebilecek olası kötü senaryolara karşı çocuklarını korumak ve göç esnası ve sonrasında bir başlarına kalmalarını önlemek için birçok Yahudi genç, aileleri tarafından, göç öncesi evlendirilmiştir.⁴⁶

2.d. İzmir Musevi Cemaati Vakfı Hahambaşılık Evlilik Defterine Göre İzmir Yahudi Cemaatinin Meslek Analizi (1939-1945)

Hahambaşılık evlilik defterlerinin içinde meslek bilgilerinin de olduğu kayıtları Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır.⁴⁷ Hahambaşılık evlilik defterlerinde bulunan meslek bölümü, II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir Yahudi Cemaatine mensup erkeklerin mesleki yönü hakkında araştırmacıları birinci elden bilgilendirmektedir. Hahambaşı evlilik defterlerinde II. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan süreçte gerçekleşen 868 evlilik incelenmiş ve bu evliliklerdeki erkeklerin hangi meslekleri icra ettikleri kayıt altına alınmıştır. Bu defterdeki verilere binaen İzmir Yahudi Cemaatine bağlı erkeklerin 110 farklı meslek gurubunda faaliyet gösterdikleri

⁴⁴ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 233-242.

⁴⁵ Bünyamin Hazan ile 07.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

⁴⁶ Bali, a.g.e., s. 235. Sara Pardo ile 09.01.2015 tarihinde yapılan görüşme; Davit İsrail ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde İzmir Yahudilerinin icra ettiği meslekler için bakınız, Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995, ss. 119-123. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, ss. 102-120.

saptanmıştır. Bahsi geçen dönemde İzmir Yahudi Cemaati nüfusunun yaklaşık 15 bin dolayında olduğu göz önüne alındığında ve bu nüfusun yarısına yakını kadınların teşkil ettiği var sayıldığında İzmir Yahudi Cemaatine bağlı erkeklerin İzmir'in çalışma hayatının hemen hemen her sektöründe varlık gösterdikleri görülebilir.

Hahambaşılık evlilik defterlerinden derlenen verilere göre 1939-1945 yılları arası İzmir Yahudi Cemaatine mensup erkeklerin en fazla icra ettiği mesleğin "*Seyyar Satıcılık*" olduğu görülmektedir. Bu mesleği bahsi geçen yıllar arasında 116 İzmirli Yahudi icra etmiştir. Bu rakam, o dönem evlenen İzmirli Yahudilerin %13,3'üne tekabül etmektedir. Bu mesleğin hiçbir ticari kaydı bulunmadığı gibi sosyal güvencesi ya da herhangi bir hukuki statüsü de bulunmamaktadır. Bu meslek tamamen insan emeği ve gücüyle yapılan bir iş olduğundan genellikle Yahudi cemaatinin düşük ekonomik gelire sahip üyeleri tarafından icra edilmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında evlenen İzmirli Yahudiler arasında en fazla icra edilen ikinci meslek ise "*Çırak-Kalfa-Eleman*" olarak gruplandırılan, yardımcı eleman grubudur. Bu mesleği icra eden İzmirli Yahudilerin sayısı 90'dır. Bu rakam, o dönem evlenen İzmir Yahudilerin %10,3'üne tekabül etmektedir. Bu mesleği icra eden kimseler, daha çok vasıfsız eleman olarak adlandırılır; uzmanlık alanlarına ve istidatlarına göre çeşitli işletmelerde veya dükkânlarda yardımcı personel olarak istihdam edilmişlerdir.

Hahambaşılık evlilik defterlerine göre bahsi geçen dönemde İzmirli Yahudiler tarafından icra edilen üçüncü meslek terzilikdir. Terziliği, bahsi geçen yıllarda meslek olarak benimseyen İzmirli Yahudi sayısı 72'dir. Bu sayı, o dönem evlenen İzmirli Yahudilerin %8,3'üne tekabül etmektedir. O dönemin tanıklarıyla gerçekleştirilen görüşmelerde, terzilik mesleğini icra eden kimselerin ekonomik olarak karma gelir grubuna sahip oldukları ifade edilmiştir. Evlerde veya küçük dükkânlarda kendi imkânlarıyla çalışan ve düşük gelir grubuna sahip cemaat mensupları var olduğu gibi; kişiye özel dikim yapıp bir modaevi havasında hizmet veren Yahudi terzilerin de var olduğunu saptanmıştır.⁴⁸

Hahambaşılık evlilik defterine göre o dönem icra edilen dördüncü meslek ise tüccarlıktır. Bu meslekle iştilal cemaat mensubu sayısı 62'dir. Bu

⁴⁸ Violet İsrail ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme; Hayim Alaluf ile 05.11.2015 tarihinde yapılan görüşme. Terzi Jülye Doğanöz İzmir'de o dönemin tanınmış terzilerindendir ve kendisine Varlık Vergisi tarh edilmiştir.

sayı, o dönem evlenen İzmirli Yahudilerin %7,1'ine tekabül etmektedir. Tüccarlığı, herhangi bir alanda gerçekleştirilen yüksek ölçekli ticari faaliyet olarak tanımlayabiliriz. Bu mesleği icra eden kimseler genellikle varlıklı kişilerdir ve ticari faaliyetleri o dönemin şartlarına göre büyük ölçeklidir. Bu grubun içinde dâhili ticaretle meşgul olan kimseler olduğu gibi ithalat ve ihracatla meşgul olanlar da vardır. Dönemin basını tarafından karaborsacılık, ihtikâr gibi olaylarla suçlanan kimseler genellikle bu gruba mensup zengin kimselerdir. Bu gruba dâhil kimseler, Yahudi cemaati içinde gelir bakımından en üst seviyeye mensup kişileri oluşturur.

İzmir Yahudi Cemaatine mensup erkekler tarafından en çok icra edilen beşinci meslek ise manufakturacılıktır (tuhafiyecilik). Bu meslek İzmir'de İzmirli Yahudilerle özdeşleşen bir meslek grubu olmuştur. İhtikâr ve karaborsacılık gibi olaylarla adı en fazla anılan mesleklerden biri de manufakturacılıktır. Evlilik defterine göre bahsi geçen dönemde bu işi kendine meslek edinmiş İzmirli Yahudi sayısı 57'dir. Bu sayı, o dönem evlenen İzmirli Yahudilerin %6,5'ine tekabül etmektedir. Manufakturacılığı meslek olarak benimsemiş İzmirli Yahudiler genellikle orta ve üst gelir grubuna sahip kimselerdir.

Hahambaşılık evlilik defterine göre bahsi geçen yıllarda en fazla icra edilen altıncı meslek işçiliktir. Evlilik defterine göre işçiliği kendine meslek edinmiş İzmirli Yahudilerin sayısı 53'tür. Bu sayı, o dönem evlenen İzmir Yahudilerinin %6,1'ine tekabül etmektedir. Seyyar satıcılık, çırak/kalfa/eleman ve işçilik gibi gelir seviyesi düşük bu üç meslek grubu ele alındığında bahsi geçen dönemde evlenen İzmirli Yahudilerin dörtte birinden fazlasının (%26,6) daha çok vasıfsız denilebilecek, güvencesiz meslekleri icra ettikleri ve alt gelir seviyesine mensup olduklarını görülmektedir.

Aynı kaynağa göre İzmir Yahudi Cemaatinde en fazla icra edilen meslekler sıralamasında yedinci sırada "*Kunduracılık-Ayakkabı Üreticisi-Kavaף*" olarak adlandırılan meslek grubu gelmektedir. Evlilik defterlerine göre bu mesleği icra edenlerin sayısı 52'dir. Bu sayı, o dönem evlenen İzmirli Yahudilerin yaklaşık %6'sına tekabül etmektedir.

Hahambaşılık evlilik defterlerine göre II. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşen 868 evlilikten 502'si yukarıda değinilen yedi meslekte toplanmıştır. Diğer bir deyişle 1939-1945 yılları arası evlenen Yahudilerin %57,8'i bu yedi mesleği icra eden kimselerdir. En fazla icra edilen bu yedi meslek grubu (502) içinde seyyar satıcı, eleman-kalfa-çırak, işçi gibi alt gelir

grubuna dâhil meslekleri icra edenlerin sayısı 259'dur. Bu da en fazla icra edilen meslek gruplarının %51,5'ine tekabül etmektedir. Özetle II. Dünya Savaşı yıllarında İzmirli Yahudiler tarafından en fazla icra edilen mesleklerin yarısından fazlası düşük gelir seviyesine sahip mesleklerdir.

Düşük gelir grubuna sahip mesleklerle; işsiz, kalaycı, tenekeci, hamal, kapıcı, hizmetçi, eski elbiseci, boyacı, bahçıvan, hurdacı ve hademe gibi meslek gruplarını icra eden 61 kişi dâhil edildiğinde düşük gelir seviyesine sahip İzmirli Yahudilerin sayısı toplamda 320 olmaktadır. Bu sayı bahsi geçen dönemde evlenen (868) İzmirli Yahudilerin %36,8'ine tekabül etmektedir. Tüccar, manifaturacı, sarraf, mühendis, borsacı, fabrikatör, mümessil, gümrükçü ve doktor gibi yüksek gelir seviyesine sahip İzmirli Yahudilerin sayısı 141'dir. Bu sayı, bahsi geçen dönemde evlenen İzmirli Yahudilerin %16,2'sine tekabül etmektedir. Kısacası, İzmir'de II. Dünya Savaşı yıllarında düşük gelir seviyesine sahip İzmirli Yahudilerin sayısı, gelir seviyesi yüksek Yahudilerin sayısının iki katından daha fazladır. Bu durum, 1948-49 yıllarındaki büyük göç hareketinin temel motivasyonlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. Dünya Savaşı yıllarını yaşamış İzmirli Yahudilere göre savaşın bitimine müteakip başlayan göç hareketlerinin en büyük nedenlerinden biri İsrail'in kurulması; diğeri ise İzmir Yahudileri arasındaki işsizlik, dar gelirlilik ve İzmirli Yahudilerin daha müreffeh bir hayat kurma isteğidir. Gerçekleştirilen görüşmelerde muhatapların genel yargısı, o dönem genellikle işsiz ve dar gelirli ailelerin İzmir'den göç ettiği; varlıklı ailelerin ise İzmir'de kaldığı yönündedir.⁴⁹ Mesleklerden yola çıkarak ulaşılan bu saptama, aslında İzmir Yahudi Cemaatinin sosyoekonomik durumunu gösteren önemli bir kesittir. Bu sosyoekonomik durum daha sonra sosyolojik bir olgu olan göç hareketlerini tetikleyen unsurlardan birine dönüşmüştür.

Tablo 4: Hahambaşılık Evlilik Defterine Göre 1939-1945 Yılları Arası Evlenen İzmirli Yahudilerin İş Kolları Listesi⁵⁰

⁴⁹ Violet İsrail ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme; Hayim Alaluf ile 05.11.2015 tarihinde yapılan görüşme; İzmir Ticaret Odası Başkan Yardımcısı Jak Eskinazi ile 23.12.2014 tarihinde yapılan görüşme; Sara Pardo ile 09.01.2015 tarihinde yapılan görüşme; Bünyamin Hazan ile 07.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

⁵⁰ İMCVA Hahambaşılık Evlilik Defteri.

İŞ KOLLARI LİSTESİ ⁵¹	SEKTÖR	FREKANS	%
Ağaç ve Kâğıt	Ağaç ve Kâğıt İşleri	14	1,6
	Kâğıt		
	Mobilyacılık		
Avcılık, Balıkçılık, Tarım ve Ormanlık	Balıkçılık	8	0,92
	Denizcilik		
	Tarım		
Banka, Finans ve Sigorta	Finans	39	4,49
	Sigortacılık		
Basın, Yayın ve Gazetecilik	Basım - Yayın	11	1,26
	Gazetecilik		
Dokuma, Hazır Giyim ve Deri	Tekstil	264	30,41
Genel İşler	Din İşleri	185	21,31
	Genel İşler		
Gıda Sanayi	Alkol ve Tütün Mamulleri	61	7,02
	Gıda		
İnşaat	İnşaat	29	3,34
Kamu	Kamu	1	0,11
Metal	Altın & Mücevherat	31	3,57
	Maden		
Sağlık	Sağlık	5	0,57
Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar	Eğitim	200	23
	Gayrimenkul		
	Güzellik		
	Metal		
	Şişe & Cam		
	Ticaret		
	Üretim		
Diğer	İşsiz	20	2,3

Tablo 4 incelendiğinde İzmirli Yahudilerin en fazla faaliyette oldukları iş kolunun %30,41 ile “*Dokuma, Hazır Giyim ve Deri*” olduğu görülmektedir. Bu iş koluna, Manifaturacılık, tuhafiyecilik, terziyecilik, konfeksiyon (hazır giyim), kavafiyecilik, kunduracılık ve diğer deri türevi meslekler dâhildir. İkinci sıradaki iş kolu ise %23 ile “*Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar*”

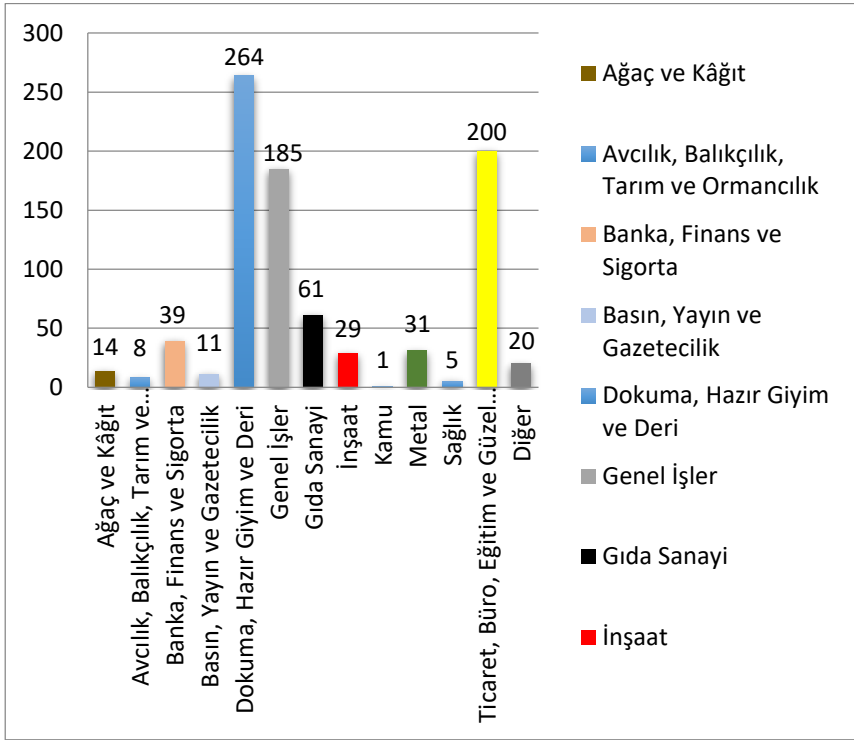
51

“İşkolları

Yönetmeliği”,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16855&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (30.09.2021).

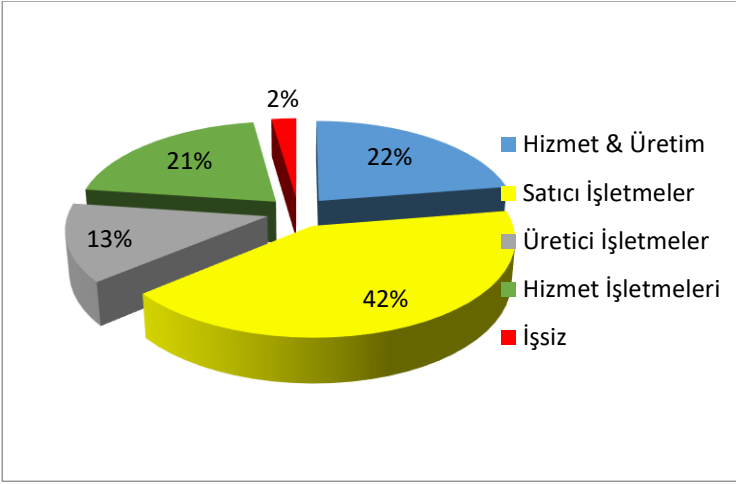
olduğu görülmektedir. Bu iş kolunun yüksek çıkmasının nedeni, ticaretin İzmir Yahudi Cemaati içinde çok benimsenen mesleklerden biri olmasıdır. En fazla faaliyet gösterilen üçüncü iş kolu ise %21,31 ile "Genel İşler" dir. Bu iş kolunun altında; sobacı, parçacı, çuvalcı, hizmetçi, tamirci, bahçıvan, tezgâhtar, işçi, şoför, din görevlisi, seyyar satıcı, eleman/çırak/kalfa... gibi meslekler bulunmaktadır. 1939-1945 yılları arası evlenen İzmirli Yahudilerin %74,72'si bu üç iş kolunda varlık göstermişlerdir.

Şekil 4: 1939-1945 Yılları Arası Evlenen İzmirli Yahudilerin Faaliyet Gösterdikleri İş Kollarına Göre Sayıları⁵²

Hahambaşılık evlilik defterine göre 1939-1945 yılları arası evlenen İzmirli erkek Yahudiler tarafından icra edilen mesleklerin faaliyet alanlarının yüzdelik dağılımı aşağıda verilen şekilde gösterilmiştir.

⁵² İMCVA Hahambaşılık Evlilik Defteri.

Şekil 5: Faaliyet Alanlarına Göre İşletmelerin Yüzdeleri Dağılımı (1939-1945)⁵³

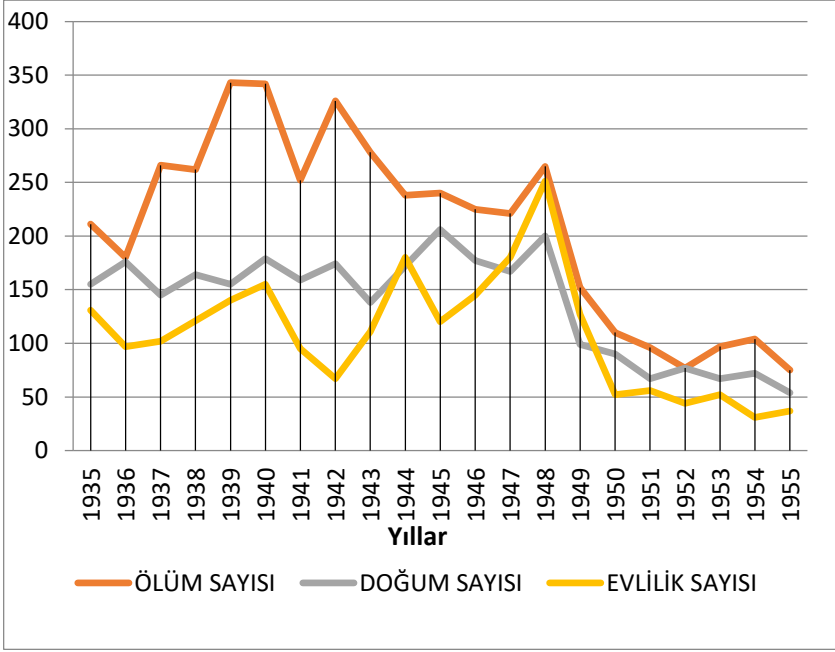
Şekil 5'e göre 1939-1945 yılları arası evlenen İzmirli Yahudilerin %42'si satıcı işletmelerde faaliyet göstermiştir. Bu bilgi, İzmir'deki Yahudilerin daha çok ticaretle alakalı/ilişkili meslek alanlarında faaliyet gösterdiklerini bir kez daha teyit etmektedir. Şekil 5'e göre belirtilen zamanlarda evlenen İzmirli Yahudilerin en fazla faaliyet gösterdiği ikinci işletme türü, Hizmet İşletmeleri olmuştur; bunu sırasıyla Üretici İşletmeler ve Hizmet&Üretici İşletmeler takip etmiştir.

2.e. Hahambaşılık Doğum, Evlilik ve Ölüm Defterlerine Genel Bakış

İzmir Yahudi Cemaati Vakfı, Hahambaşılık Doğum, Evlilik ve Ölüm defterlerine genel olarak bakıldığında toplumsal olayların yansımalarını bu kayıtlarda görebilmek mümkündür. Önemli toplumsal olayların gerçekleştiği yıllarda belirli bir ortalama devam eden doğum, evlilik ve ölüm sayılarında yaşanan olaylara müteakip artışların ya da azalışların meydana geldiği müşahade edilmiştir. *Yirmi Kur'a İhtiyatlar* olayının evlilik ve doğum oranlarını; *Varlık Vergisi*'nin doğum, evlilik ve ölüm olaylarını; II. Dünya Savaşı'nın ölüm ve göç olaylarını, İsrail'in kuruluşunun göç olgusunu etkilediği söylenebilir.

⁵³ İMCVA Hahambaşılık Evlilik Defteri.

Toplumsal olayların İzmir Yahudi Cemaatine etkilerini görebilmek için Hahambaşılık doğum, evlilik ve ölüm defterlerinden derlenen ve 1935 ile 1955 yılları arası dönemi kapsayan veriler Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6: 1935-1955 Yılları Arası Doğum, Evlilik ve Ölüm Sayılarının Boylamsal Gösterimi⁵⁴

Şekil 6 incelendiğinde II. Dünya Savaşı'nın belirmesi ve başlamasıyla birlikte doğum, evlilik ve ölüm verilerinin birbirinden ayrılmaya başladığı görülmektedir. 1941 yılında azınlık erkeklerinin askere alınması (*Yirmi Kur'a İhtiyat Olayı*) ve Varlık Vergisi uygulamasının evlilik sayılarının düşmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilir. 1944 yılı ile birlikte II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin azalmaya başlaması, *Varlık Vergisi* uygulamasına son verilmesi gibi İzmir Yahudi toplumunu yakından ilgilendiren olayların etkisiyle doğum ve evlilik sayılarının artmaya başladığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından, İsrail'e gerçekleştirilen büyük göçün meydana geldiği 1948 yılına kadar geçen sürede evlilik sayıları keskin bir şekilde artış göstermiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde İsrail'e göç eden İzmirli Yahudi ailelerin göç öncesi evlilik yaşına gelmiş çocuklarını evlendirerek göç etmelerini sağlama isteğinin önemli bir etken olduğu

⁵⁴ İMCVA Hahambaşılık Doğum-Evlilik-Ölüm Defterleri.

düşünülmektedir. Çünkü II. Dünya Savaşı akabinde İsrail'e göç yolunun önemli kavşaklarından biri olan İzmir'de göç olgusu yakından hissedilmiştir.⁵⁵

Şekil 6 İzmir Yahudi Cemaatinin toplumsal ve demografik hareketlerini yansıtan önemli bir kesittir. Bu kesit, II. Dünya Savaşı yıllarını İzmir'de yaşamış olan Yahudilerin toplumsal ve sosyal olaylara karşı duyarlı olduklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç

II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de yaşayan Yahudilerin sosyoekonomik durumları bu araştırmayla iki farklı arşiv kaynağından mukayeseli olarak ele alınmıştır. Araştırmada, İMCV Hahambaşılık arşivinden derlenen meslek bilgileriyle İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerinden derlenen İzmirli Yahudilerin ticari faaliyet bilgilerinin birbiriyle benzer olduğu saptanmıştır. Her iki kaynaktan elde edilen verilere göre II. Dünya Savaşı yıllarında İzmirli Yahudiler, İzmir ticaret hayatının önemli aktörlerindedir ve toplumsal olaylara karşı oldukça duyarlıdır.

İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerine göre İkinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de ticari faaliyetlerini sürdüren Yahudilerin yarısına yakınının (%43) tekstil sektöründe faaliyet göstermesi çarpıcıdır. Bu durum İzmirli Yahudilerin, İzmir ticaretinde belirli bir alana yoğunlaştıklarına işaret etmektedir. Yine aynı kaynağa göre İkinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de faaliyet gösteren Yahudi ticari teşekküllerin hukuki yapısının kahir ekseriyetinin (%70) münferiden kurulmuş (tek kişi işletmeleri/şahıs kuruluşları) işletmelerden oluşması dikkat çekicidir. Bu durum, İzmirli Yahudilerin ticari faaliyetlerini daha sistematik ve kurumsal bir hale dönüştüremediğini ortaya koymaktadır.

İMCV Hahambaşılık arşivinden derlenen doğum, evlilik ve ölüm verileri, İzmir Yahudilerinin sosyal olaylardan etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Öyle ki 1944 yılının sonundaki evlilik sayısı, 1942 yılında gerçekleşen evlilik sayısının yaklaşık üç katıdır. Benzer değişimler doğum ve ölüm sayılarında da göze çarpmaktadır. Ayrıca yine aynı kaynaktan derlenen verilere göre II. Dünya Savaşı yıllarında evlenen İzmirli Yahudilerin

⁵⁵ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 342-344.

%30'unun tekstil sektöründe faaliyet gösterdiği, %23'ünün ise ticaretle iştiğal ettiği saptanmıştır. Bu bulguların, İzmir Ticaret Odası Ticaret Sicil Defterlerinden elde edilen bulgularla paralellik arz ettiği görülmektedir. Bu tespit, İzmirli Yahudilerin II. Dünya Savaşı yıllarındaki ticari faaliyetlerini ve hangi iş kollarında varlık gösterdiklerini karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. İzmir Yahudileri, II. Dünya Savaşı yılları süresince İzmir'in ticaret hayatında etkin bir şekilde yer almışlardır fakat bazı sektörlerde daha yoğun bir şekilde faaliyet göstermişlerdir. İzmir Yahudilerinin İzmir'in ticari hayatındaki uyum kabiliyetlerini, İzmir'in toplumsal yaşamında görmek oldukça güçtür.

II. Dünya Savaşı yıllarında halk arasında "gizli zengin" olarak addedilen ve sosyoekonomik açıdan daha üst düzey bir konumda değerlendirilen İzmirli Yahudilerin büyük çoğunluğunun sanılanın aksine ekonomik getirisi yüksek olmayan/düşük gelirli işlere sahip oldukları görülmüştür. Bu durumun İzmir Yahudilerinin II. Dünya Savaşı sonrası İsrail'e gerçekleştirdikleri göç hareketinin tetikleyicilerinden biri olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

a) İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi (İMCVA)

Hahambaşılık Doğum Defteri

Hahambaşılık Evlilik Defteri

Hahambaşılık Mezarlık (Kabarım) Defteri

İzmir Musevi Cemaati Vakfı Nüfus Defteri

b) İzmir Ticaret Odası Arşivi

Ticaret Sicil Defterleri/Kayıtları

II. Süreli Yayınlar

Anadolu

Yeni Asır

III. Görüşmeler

İMCV Başkanı Samuel AZAR ile 07.01.2015 ve 07.01.2020 tarihlerinde yapılan görüşme.

İMCV Saymanı Bünyamin HAZAN ile 07.01.2015 ve 07.01.2020 tarihlerinde yapılan görüşme.

İsrail İzmir Fahri Konsolosu Jak ESKİNAZİ ile 23.12.2014 tarihinde yapılan görüşme.

Hayim ALALUF ile 05.11.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Sara PARDO ile 09.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Roza BENCUYA ile 13.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Violet İSRAİL ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Davit İSRAİL ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

IV. Kitaplar

Armaoğlu, Fahir. 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987.

- Bali, Rıfat N. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Bali, Rıfat N. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Baykara, Tuncer. *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1991.
- Bora, Siren. *Bir Semt Bir Bina: Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2015.
- Bora, Siren. *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995.
- Danon, Dina. *The Jews of Ottoman İzmir A Modern History*, Stanford University Press, Stanford-California, 2020.
- Galanti, Avram. *Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik*, Tan Matbaası, İstanbul, 1947.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Mucuk, İsmet. *Modern İşletmecilik*, Der Yayınları, İstanbul, 1989.
- Nahum, Henri. *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Okçay, Hale. "İzmir Sefarad Musevileri: Azınlık Kimliğinin Sosyolojik Değerlendirmesi", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (Ed. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 381-387.
- Oran, Baskın. "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed. Baskın Oran), Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 387-398.
- Sevilla-Sharon, Moshe. *Türkiye Yahudileri Tarihsel Bakış*, Kudüs İbrani Üniversitesi, Jerusalem, 1982.
- Şengel, Salim. "Şirketler ve Şirketler Muhasebesi", *Şirketler Muhasebesi*, (Ed. Necdet Sağlam), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2019.
- T.C. Merkez Bankası 1944 Onüçüncü Hesap Yılı İdare Meclisi ve Denetçiler Raporu, Ankara, 1944.

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1949.

1959 İstatistik Yıllığı, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1961.

V. Makaleler

- Bali, Rıfat N. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-I "Yirmi Kur'a İhtiyatlar" Olayı", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 179, Cilt: 30, Kasım 1998, ss. 4-18.

- Bali, Rifat N. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-II - Balat Fırınları Söylentisi" *Tarih ve Toplum*, Cilt: 30, Aralık 1998, Sayı: 180, s. 11-17.
- Bora, Siren. "İzmir Bornova Yahudi Mezarlığı", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 2015, 39-83.
- Güçlü, Muhammet. "Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 8, 1993, ss. 157-182.
- Kasarıcı, Rüya. "Türkiye'de Nüfus Gelişimi", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, 1996, ss. 247-266.
- Serçe, Erkan. "İzmir'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması ve İzmir Mahalleri", *Kebikeç*, Sayı: 7-8, 1999, ss. 155-170.
- Terzi, Gökhan. "Baskın Unsur Yönüyle Şirketlerin Sınıflandırılması", *Gümrük Ticaret Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 14, 2018, ss. 32-43.
- Turanboy, Kürşad Nuri. "Limited Şirket Ortak ve Yöneticilerinin Culpa in Contrahendo Sorumlulukları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1995, ss. 449-462.
- Ünal, Yenal. "1940-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Okulu*, Sayı: 3, 2009, ss. 69-107.

VI. İnternet Kaynakçası

- Anonim Şirket, https://ticaret.gov.tr/data/5d3e935313b87607d8feeffc/rehber_Tr.pdf (30.09.2021).
- ÇSGB İş Kolları Yönetmeliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16855&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (30.09.2021).
- İşkolları Yönetmeliği, Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121219-8.htm> (30.09.2021).
- Millî Korunma Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4417.pdf> (30.09.2021).
- Varlık Vergisi Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5255.pdf> (30.09.2021).
- www.sozluk.gov.tr (30.09.2021).

VII. Tezler

- Yılmaz, Onur. *İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir Yahudileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2017.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 , (2022 Kış), ss. 291-310.

Geliş Tarihi: 31 Ekim 2021
Kabul Tarihi: 11 Ocak 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

I. MEŞRUTİYET MECLİSİNDE ERMENİ MEBUSLARIN FAALİYETLERİ VE BU FAALİYETLERİN OSMANLILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ahmet Oğuz***

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra devlet dağılma sürecine girmişti. Bu süreci durdurmak isteyen kimi devlet adamları ve aydınlar değişik çareler arayışına yönelmişti. Bu arayışlardan birisi de "ittihad-ı anasır" fikri olarak o dönemde zikredilen fiiliyatta meclisle idare edilen yönetim anlamına gelmekteydi. Bu da "Osmanlılık" olarak ifadesini bulmuştur. Osmanlılık fikrinin tatbik edilmesi için de bir anayasa olmalı ve tüm Osmanlı unsurlarının temsil edileceği bir meclis açılmalıydı.

Böyle bir meclisin açılabilmesi için toplumun her kesimini toplayabilecek bir anayasaya yani Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi gerekiyordu. İslahat Fermanı'nın gayri Müslimlere fazla taviz verdiğini düşünen kimi aydınlar anılan fermanın ilanından sonra özellikle Yeni Osmanlılar'ın lideri kabul edilen Namık Kemal'in etrafında toplanmaya başlamışlardı. Belirli hedeflerle toplanan bu aydınlar, önce basın yoluyla bu hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Yeni Osmanlılar adıyla bir de cemiyet kurmuşlar, şiddete dayanmaksızın ikna yoluyla cemiyete üye kazandırılacaktı Cemiyet üyeleri yukarıda bahsi geçen sorunlardan devleti kurtarmak amacıyla uzun süreli bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadeleden dolayı İstanbul'da faaliyet imkânı bulamadıklarından

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu makale Akdeniz Üniversitesi'nde yapılan "Kadim Dostluğun Yüzyıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslar Arası Sempozyumu: Toplumsal Bellek, Önyargılar ve Gerçekler (08-11 Nisan 2015), tarihinde sunulan yayımlanmamış bildirinin genişletilmiş halidir.

*** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, (ahmetoguz@nevsehir.edu.tr), ORCID ID: 0000-0003-0773-3373.

yurtdışına sürüldüler/kaçtılar. Osmanlı Devleti'nde meşrutî bir yönetime ihtiyaç olduğuna birçok devlet adamını da ikna eden cemiyet üyeleri gittikçe sayılarını artırdılar. Bunlar arasında Midhat Paşa en önde olanlardandı, askeri kanadı ise Süleyman hüsnü Paşa temsil ediyordu. Nihayet 1876 tarihine gelindiğinde iki kez padişah değiştirerek ve Şehzade Abdülhamit(1876-1909)'in meşrutiyeti ilan edeceğine kani olduklarından O'nu tahtta çıkardılar. Yeni ve genç padişah Sultan Abdülhamit verdiği sözü yerine getirdi.

Kanun-ı Esasî'nin amir hükmü gereğince açılan Meclis-i Mebusan'a Müslim ve gayri Müslim mebuslar seçimle gelmiş ve meclis iki dönem olarak görev yaptıktan sonra süresiz olarak tatil edilmiştir. Anılan meclise Ermeni mebuslar da seçimle gelerek görev yapmışlardır. Meclisin ilk döneminde toplam 119 mebusan kimlikleri kesin olarak tespit edilen on iki Ermeni mebus görev yapmıştır. Meclisin ikinci döneminde toplam 121 mebusan yine kesin olarak kimlikleri tespit edilen on altı Ermeni mebus bulunmaktadır. Müslim ve gayri Müslim mebuslar, devletin resmi politikası olan "Osmanlılık" temelinde problemlerin çözümü için görüş sarf etmelerine rağmen zaman zaman millet ve din temelli fikir ayrılıklarına düştükleri de bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Meclis-i Mebusan, Ermeni, Meşrutiyet, Demokrasi.

ARMENIAN DEPUTIES' ACTIVITIES in FIRST OTTOMAN CONSTITUTIONAL PARLIAMENT and EVALUATION of THESE ACTIVITIES in TERMS of OTTOMANISM

Abstract

After proclamation of Imperial Edict of Gulhane in Ottoman Empire, the state entered into the process of dissolution. Some statemen and intellectuals who wanted to stop this process turned towards the quest of different solutions. One of these quests came to mean administration, mentioned during that period as the idea of unity of ethnic elements (ittihâd-ı anasır), and governed by parliament in practice. This found its expression as "Ottomanism". There had to be a constitution so that the idea of Ottomanism could be implemented and a parliament (chamber) had to be opened, at which all ottoman elements would be represented.

A constitution, that is, Ottoman Basic Law (Kanun-i Esasi) which could gather every segment of society around itself had to be proclaimed so that such parliament could be opened. Some intellectuals, who thought that Imperial Reform Edict made much compromises to non-muslims, began to gather around Namık Kemal whom was regarded as leader of Neo-Ottomans, after proclamation of the aforementioned edict. These intellectuals who gathered with the certain goals tried to reach their goals through the press. They established a society named as Neo-Ottomans (New Ottomans). Members of the society gave a long-term struggle for the purpose of saving the state and even they were exiled abroad or they

fled abroad. They convinced also many statemen that there was a need for a constitutional government in Ottoman State. Among them, Midhat Pasha was one of the leading statemen. Eventually, when it came to the date 1876, they changed padishah twice and enthroned Abdulhamid II (Prince Abdulhamid: 1876-1909) by being convinced that he would proclaim Constitutionalism. Abdulhamid II, new and young padishah, kept his promise he had given.

Muslim and non-muslim deputies came by election to Chamber of Deputies (Meclisi Mebusan), opened in accordance with mandatory provision of Kanun-i Esasi, and the chamber (parliament) was prorogued indefinitely after it had worked for two periods. Also Armenian deputies performed duty by electing into the mentioned chamber. During first period of the chamber, out twelve Armenian ones of 119 deputies in total, whom were identified exactly, performed duty in the chamber. During second period of the chamber, there were out sixteen Armenian ones of 121 deputies, whom were again identified exactly. It is also known muslim and non-muslim deputies clashed national and religious differences of opinion from time to time although they exerted opinions for solution of problems based on Ottomanism which is official policy of the state.

Keywords: Ottoman State, Chamber of Deputies, Armenian, Constitutionalism, Democracy.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılı, Avrupa devletlerinin ihtiraslarıyla geçmiştir. Sanayileşmiş bu devletler, Osmanlı Devleti'nin geniş ama sömürge görmemiş topraklarından en iyi payı almak için birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Osmanlı devlet adamları ise dış siyasetlerini Avrupa devletlerinin bu ihtiraslarından yararlanarak belirlemişler, rekabetlerden yararlanan bir dış politika geliştirmeye çalışmışlardır. *Kırım Savaşı*'nu güya galip tamamlayan Osmanlı Devleti, *Paris Barış Anlaşması*'yla Avrupa devletlerinin tahakkümü altına girmiştir. İstanbul hükümeti, artık bu tarihten sonra dış siyasetini değil iç siyasetini bile büyük devletlerin çıkarına göre oluşturmak zorunda kalmıştır. Osmanlı ülkesinin her tarafında özellikle Balkanlarda ortaya çıkan milliyetçilik temelli isyanlar toplumsal ayrışmaya sebep olmuştur. Balkanlı ulusların her biri kendine bir hamî bularak, Osmanlı Devleti içindeki haklarını genişletmeye, imkân bulanlar ise bağımsız devlet

kurmaya kalkışmışlardır. Örneğin Sırplar Rusların desteğiyle sürekli her fırsatı kullanıp yeni haklar elde ederken, Yunanlılar Viyana Kongresi'nin kararlarına ve Metternich ilkelerine rağmen bütün Avrupa'nın desteğiyle bağımsızlığını elde etmiştir.¹ Osmanlı Devleti içindeki en küçük sorunları abartıp, büyük olaylar çıkarmakta günümüz deyimiyle yönetsel sorunları özgürleşme bağlamında köpürttükçe köpürtmekteydiler. Bunun tipik bir örneği *Selanik Olayı*'nda meydana gelmiştir.²

Balkanlardaki buhranlı bir zamanında ilan edilen *Kanun-i Esasi'*ye, Osmanlı devlet adamları tıpkı *Tanzimat* ve *Islahat Fermanları* gibi kurtarıcı olarak bakmışlardır. İçerde ardarda gelen saltanat değişikliklerinin olması merkezi otoriteyi zayıflatmış, buna karşın da meşrutiyet isteyenlerin elini güçlenmiştir. Meşrutiyetin ilanına bu destekleyici sebeplerle beraber *Yeni Osmanlılar*'ın Avrupa'ya kaçmaları veya sürgüne gönderilmeleri de etkili olmuştur. Sürgüne gidenler orada hayal ettikleri meşrutî monarşileri hatta cumhuriyet rejimlerinin örneklerini görmüşler anayasaya dayalı, seçimle gelen parlamenter bir yönetim modelini getirmek amacıyla mücadele etmişlerdir.³ *Yeni Osmanlılar*, böyle bir yönetimin önünde engel olarak gördükleri Sultan Abdülaziz'i devirmek için meşrutiyet taraftarlarıyla ve Sultan'ın düşmanlarıyla işbirliği yapmışlardır. Bu işbirliğinin içine gayri Müslimleri de dâhil etmişlerdir.

Meşrutiyet isteyen *Yeni Osmanlılar*, onların saraya en yakın dayanakları olan Midhat Paşa ve askeri kanadı temsil eden Süleyman Hüsnü Paşa ile beraber Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmişler, yerine şehzade Murat'ı tahta çıkarmışlardır. Bu olaylarda başat rol oynayan Hüseyin Avni Paşa ise meşrutiyet taraftarlığıyla değil, Abdülaziz düşmanlığıyla bu guruba dâhil olmuştur. Yeni sultanın sağlık sebepleriyle görev yapamayacağı anlaşıldığından yerine veliaht şehzade Abdülhamit, *Kanun-i Esasi'*yi ilan etme sözü vererek tahta çıkmıştır. Genç ve tecrübesiz Sultan Abdülhamit, kendisini tahta çıkaranların isteklerine kerhen boyun eğmiş ve *Kanun-i Esasi'*yi ilan ederek meşrutî monarşi dönemini başlatmıştır. Bu iç gelişmelerin yanında dış gelişmeler de *Kanun-i Esasi'*nin ilanında etkili olmuştur. Esasında

¹ Hüner Tuncer, *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 18.

² Selanik Olayı'nın nasıl uluslararası bir sorun haline geldiğini daha geniş olarak şu eserlerden öğrenebiliriz; Berke Torunoğlu, *Murder in Salonika: A Tale of Apostasy and International Crisis*, Libra Yayınları, İstanbul, 2012.; Ahmet Oğuz, *1876 Selanik Vak'ası Osmanlı'nın Balkan Siyaseti*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.

³ Enver Koray, "Yeni Osmanlılar", *Bellekten*, Cilt: XLVII, Sayı, 186, Nisan 1983, Ankara, s. 569.

genç Sultan II. Abdülhamit, Midhat Paşa'ya düşündüklerini gerçekleştirmesi için bir şans vererek meşrutiyet rejimine geçmesi için onu sadaret makamına getirmiştir. Meşrutiyet rejiminin dış ilişkilerde Osmanlı Devleti'ne avantaj sağlayacağı umuluyordu.

İstanbul'da bunlar olurken dışarıda ise Hersek'te ağnam vergisinin fazla alındığına dair başlayan isyan Avusturya'nın müdahalesiyle boyut değiştirmiştir. Osmanlı hükümetinin gevşek tutumu asileri cesaretlendirmiş nihayet Hersek'in Osmanlı Devleti'nden kopuşuna kadar varmıştır.⁴ Mahmut Nedim Paşa'nın Rus elçisi İgnatief'in sözlerine itibar göstermesi sebebiyle Hersek olayları Balkanlara, daha önemlisi ise Bulgarlarla beraber Rumeli'ye yayılmıştır. Bu isyanlara kayıtsız kalmayan Avrupa Devletleri, başta Rusya olmak üzere diğer devletlerin de işe karışmasıyla uluslararası bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla Balkanlarda ortaya çıkan karmaşa bölgedeki Müslümanlar ile gayri Müslimler arasında da çatışmalara ve iç gerilime sebep olmuştur. Bu savaştan kaçan Müslüman halk perişan bir şekilde İstanbul'a gelmiş, gelemeyenler yollarda telef olmuş hatta bir kısmı katliama uğramıştır.⁵ Bütün bu haberlerin yanı sıra *Selanik Vakası* dolayısıyla Alman ve Fransız konsolosların katledilmesiyle ilgili olarak yalnız Müslümanların cezalandırılması İstanbul kamuoyunda infiale yol açmıştır.⁶ Bütün bunlar hükümeti zor durumda bıraktığından Avrupalı devletleri teskin etmek, içerde sükûneti sağlamak amacıyla yeni bir yol olarak meşrutiyet idaresi görülmüştür. Seçimle gelen mebusların bu arada gayri Müslimlerin Meclis-i Mebusan vasıtasıyla yönetime dâhil olmalarıyla dış müdahalenin son bulacağı ön görülmekteydi. Hatta kimi devlet adamları Rusya Devletinin Balkanlardaki olayları kullanarak Osmanlı Devletini baskı altına aldığını görmüşlerdi. Bu baskıdan ancak İngiltere'nin yardımının geleceğini bekleyen Midhat Paşa'nın kurtarabileceğine inanılıyordu. Midhat Paşa ise İngiltere'nin desteğinin ancak geniş katılımlı meşrutî bir hükümetin oluşturulmasıyla sağlanabileceğini düşünmüş ve gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla meşrutiyetin ilanına bir sebep olarak da *Tanzimat Fermanı*'ndan itibaren Osmanlı bürokrasisinde meydana gelen değişikliklerdi. "Meclis-i Vala" ile başlayan meclise dayalı bir yönetim ve devlet idaresinde aşağıdan yukarı doğru iletişimin sağlanması meclis bilincinin toplumun alt kesimlerine de

⁴ Zafer Gölen, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 136.

⁵ Justin McCarthy, *Ölüm Ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çeviren: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s. 66.

⁶ Oğuz, *Selanik...*, s. 94.

ulaşmasına vesile olmuştur. 17 Mayıs 1845 tarihinde toplanan *Meclis-i Umumi'*nin toplantısına *vücûh* yani şehrin ileri gelenleri ve kocabaşlar da katılmıştı. Yine bu dönemde hükümet, kurulan *İmar Meclisleri* vasıtasıyla halkın sorunlarını dinleyerek onların görüşlerine başvurmuştur.⁷ Elbette bunda vilayet ve kaza idare meclislerinin tabana yayılan yapılanması küçümsenemeyecek boyuttadır. Bu meclisler istişare yapma geleneğini meydana getirmişler ve önemli kararlar almışlar, devlet organlarını denetlemişlerdir. Gerçi bu denetim hükümdar adına yapılmış olsa da üyelerin ortak karar alma yetenekleri oluşmuştur. Bu sürecin devlet içinde sağlıklı işlemesi Meclis-i Mebusan faaliyetlerine olumlu yansımıştır. Hükümdar adına yürütülen yasama ve denetim görevi bütün monarşilerde görülmektedir. Ancak alınan kararların tabana yayılması demokrasi geleneğinin oluşması bakımından önemlidir. *Meşveret* geleneği olan Osmanlı Devleti'nde de idari birimlerde tabana yayılma bir nevi modernleşme oluşmaya başladığından dolayısıyla adı geçen meclislerin sayısı artmıştı. Monark idarenin istişare organları olan bu meclislerin ileride kurulacak olan ilk parlamentonun meclis geleneğini ortaya çıkarmış olabileceği iddiaları vardır.⁸ Ancak istişare niyetle açılan bu meclisler, demokratik anlamda fikri temelleri değil parlamenter sistemin şeklen uygulama alanı olmuş olabilir. Bütün bu tecrübeler Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının olgun bir meclis gibi çalışmasında tecrübe basamaklarını oluşturmuştur.

1. Meşrutiyetin İlanında Osmanlıcılığın Etkisi

Genç Osmanlı aydınları, devletin dağılmasını önlemek amacıyla çare olarak düşündükleri Osmanlıcılık fikrini yönetimin esas niteliği haline getirmeye hedeflemişlerdir. Tanzimat'la başlayıp, Islahat Fermanı'yla gayri Müslim teb'aya geniş haklar verilmiş, sürecin zirvesini I. Meşrutiyet'in ilanı meydana getirmiştir. Ancak Yeni Osmanlılar, gayri Müslimleri yönetime katmak ama Müslüman Türkleri asli unsur haline getirmek istemişlerdir. İlk seçim sistemi hiçbir unsuru dışarda bırakmayan fakat Türkleri asli unsur haline getiren bir anlayışla hazırlanmıştır. Böylece Osmanlı seçim sistemi imparatorlukta yaşayan her milletin nüfusuna göre mecliste temsil edilmesine imkân verecek şekilde hazırlanmıştır. Anayasa hazırlama

⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)*, Sayı: 3, Ocak 1992, Ankara, s. 327.

⁸ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, , Cedit Neşriyat, Ankara, 2012, s. 419.

komisyonu kurulmasından seçimlerin yapılması ve mebus intihabına kadar Osmanlılık fikri temelinde işler yürütülmüştür. Aynı durum meclisin çalışma şeklinde de görülmektedir. Müslim ve gayri Müslim üyeler, anayasanın oluşturulmasında ve meclis faaliyetlerinde *Kanun-i Esasi* esasları çerçevesinde ortak komisyonlarda uyum içinde çalışılabileceğinin örneğini vermiştir.

Örneğin bu esaslar doğrultusunda oluşturulan *Kanun-i Esasi* hazırlama komisyonuna Osmanlılık ilkesinin bir gereği olarak her gayri Müslim cemaatten üye seçilmiştir. Komisyonun üye sayısı başlangıçta yirmi dört iken daha sonra bu sayı ihtiyaca binaen artmıştır. Komisyon'da başlangıçta yedi gayri Müslim üye yer almıştır. Bunlardan dikkat çeken bazıları şunlardır: Hariciye Nezareti'nde görev alan Alexander Karatodori, Adliye müsteşarı olan Vahan Efendi de ve komisyonun etkili isimlerinden Ermeni milletinin anayasasını hazırlayanlardan ve Midhat Paşa'ya da yakın olan Odyan Efendi bulunmuştur.⁹

Kanun-i Esasi komisyonunun bu tüm unsurları içine alan yapısı seçim sistemine ve seçilen mebusların kimliklerine de yansımıştır. 24 Eylül 1876 tarihinde kurulan komisyon 6 Ekim'de ilk toplantısını yaparak daha *Kanun-i Esasi* ilan edilmeden "geçici" kaydıyla çıkacak olan ilk seçim kanununu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun doğrultusunda önce yedi maddelik bir geçici seçim kanunu hazırlanmıştır. Bundan ayrı olarak da yalnız İstanbul ve Edirne'de uygulanacak başka bir seçim kanunu daha bulunmaktadır. Yalnız bu iki şehre mahsus olarak çıkan Yedi maddelik seçim kanununda meclisin nasıl teşekkül edeceği detaylı olarak yer almıştır.¹⁰ Buna göre genel hükümler tespit edildikten sonra İstanbul için ayrı bir seçim kanunu olduğu ve beş Müslim ve beş de gayri Müslim mebus seçileceği hüküm altına alınmıştır. Edirne için yapılan geçici seçim kanununda daha detaylı bilgiler mevcuttur. Meclise seçilecek üye sayısının yüz yirmi olacağı "...aza-yı mürettibe dahi her memalik nüfusunun icab-ı mevkiyesi nispetinde ahali-i Müslime ve gayri Müslimden tertip olunarak..." şeklinde devam etmektedir.¹¹ Edirne de tıpkı İstanbul gibi Müslim gayri Müslim oranına göre değil dört Müslim dört gayri

⁹ Musa Kılıç, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Ermeni Memurları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, Ankara, 2012, s. 109.

¹⁰ Geçici seçim kanununun maddeleri gereğince İstanbul ve Edirne ayrı ayrı seçim çevresi olarak değerlendirilmiş, her ikisi için de "muvakkat seçim kanunu" çıkarılmıştır; Ahmet Oğuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Seçimler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 3, Sayı 5 (Bahar 2007), 9.

¹¹ Takvim-i Vekayi, H. 25 Zilkade 1293, M. 12 Aralık 1876, Salı.

Müslim mebus seçilmesi ön görülmüştür. Hatta Edirne'den seçilen Ermeni kökenli Rupen Efendi, *Meclis-i Mebusan'* da yaptığı bir konuşmada Müslüman oylarıyla seçildiğini ifade etmiştir.¹² Seçimin esasını nüfusa oran değil mecliste temsil ilkesi ön planda yer almıştır.

Bu seçim kanununun amir hükmü gereğince yapılan seçimlerde seçmen sayısının mebus sayısına oranlandığında Müslüman ve gayri Müslim nüfusun eşit oyla eşit mebus çıkarmadığı görülmektedir. Osmanlılık prensibinin bir gereği olarak her cemaatin Anadolu'da 162.148 nüfusa bir mebus düşerken, Afrika'da bu nüfus 505.000 olmuştur. Rumeli tarafında ise bu sayı 82.882'ye kadar inmiştir. Din açısından bakıldığında ise durum daha da ilginç veriler bulunmaktadır. Şöyle ki, 133.367 Müslüman oyu bir mebus çıkarırken 107.557 Hıristiyan oyu bir mebus, 18.750 Yahudi oyu bir mebus çıkarmıştır.¹³ Bu sayılar bölgenin nüfus oranını da yansıtmaktan uzaktır. Örneğin Adana'da 204.372 kişi üç mebus çıkarırken, Konya'da üç mebusu 410.393 kişiye tekabül etmektedir.¹⁴ Bu verdiğimiz örnekler göstermektedir ki, meclisin tüm Osmanlı toplumunu temsil etmesine özen gösterilmiştir. Bu hassasiyet sebebiyledir ki *Meclis-i Mebusan'*ın her iki döneminde de Müslim gayri Müslim oranı üçte bir nispetinde oluşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu oran yalnız *Meclis-i Mebusan'*a mahsus bir uygulama değildir. Aynı şekilde anayasa komisyonunda, Meclis-i Ayan'da da Müslim gayri Müslim oranı üçte bir nispetinde olmasına genellikle özen gösterilmiştir. Tanzimat'tan 1876 tarihine kadar gelen süre içinde gayri Müslim unsurların gayri Müslim olarak yönetime girdiklerinin açık göstergesidir. Dolayısıyla *I. Meşrutiyet Meclisi'*nde Osmanlılık fikri temel alınarak oluşturulmuş bir meclistir.¹⁵

2. Meclis-i Mebusan Çalışmalarında Osmanlılık ve Ermeni Mebuslar

Osmanlı devlet adamları özellikle yabancı dil bilen, batıyla teması olan kimi aydınlar fikri ve demokratik gelişmeleri yakından izlemekteydiler. Bu doğrultuda meclis fikrini savunan aydınlar, Osmanlı Devleti'ne dışardan

¹² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi I. (M.M.Z.C.), (Yayına hazırlayan: Hakkı Tarık US), Vakıf Matbaası, İstanbul, 1939, s. 176.

¹³ Devereux, Roderich, *The First Ottoman Constitutional Period*, J. Baltimore: Hopkin Press, Baltamira, 1963, s.141.

¹⁴ 1877 Devlet Salnamesi, İstanbul 1328.

¹⁵ Ahmet Oğuz, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010, s. 169.

müdahaleleri önlemek amacıyla Avrupa devletlerinin müdahalesine fırsat vermeden gayri Müslimleri yönetime dâhil etmek istiyordu. Rusya'nın Doğu Anadolu'yu Balkanlaştırmasının önüne geçmek istiyordu.¹⁶ İngiltere ise Ermenilere mezhep üzerinden yaklaşıyor, ticaret alanı oluşturmaya çalışıyordu. İngiliz desteğinde Osmanlı vatandaşı Ermenilerin Rusya'ya zaten set çekebileceğini öngörmekteydi. İşte bütün bunlara mahal vermemek için Osmanlı devlet adamları daha doğrusu meşrutiyet isteyen aydınlar gayri Müslim unsurlarla beraber Ermenileri de Osmanlılık prensibi ile devlet içinde tutmaya çalışmışlardı.

Bu hedef doğrultusunda 23 Aralık 1876 tarihinde *Kanun-i Esasi* ilan edilip 19 Mart 1877 tarihinde anayasal temel prensipler dâhilinde *Meclis-i Mebusan* açılmıştır. Meclisin yapısı incelendiğinde açık olarak görülen bir durum şu ki meclis gündeminde söz alan hiçbir mebus genel olarak Osmanlılık fikrini zedeleyecek konuşmalar yapmamıştır. Aksi yönde konuşmak isteyenlere de meclisin birinci dönem başkanı Ahmet Vefik Efendi'de diğer mebuslar da Osmanlılık temeli üzerinde ve *Kanun-i Esasi*'nin birleştiricilik ruhu dâhilinde görüş bildirilmesine azami özen göstermişlerdir. Meclisin ikinci döneminde de durum farklı değildir. Hatta Müslim mebuslar da gayri Müslim mebuslar da *Kanun-i Esasi* hükümleri çerçevesinde konuşmalar yapmaya özen göstermişlerdir. Bunun istisnaları olmasına karşın bu durum meclis uyumunu engellememiştir. Bazı istisnaların varlığına ileride değinilecektir. Bu durum dolayısıyladır ki mebusların meclis zabıt ceridelerindeki konuşmalarına bakarak kimliklerini ve fikir yapılarını analiz etmek oldukça güçtür. Mebusların da seçimlerin adaletli yapılmadığına ya da etnik olarak kendilerine ayrımcılık yapıldığına dair konuşmalarına tesadüf edilmemiştir.

Meclis-i Mebusan'da tüm mebuslarda olduğu gibi Ermeni mebuslar da kendilerini veya bölgelerini ilgilendiren konular olduğu zaman Osmanlı kimliğinin korunmasına dikkat etmişler, ancak dini ve kültürel kimliklerini Osmanlı alt kimliğinin bir parçası bir zenginlik olarak değerlendirmişler, asırlardır yaşadıkları hayatlarını *Kanun-i Esasi*'nin güvencesiyle sürdürmek istediklerini ifade etmişlerdir. Tabii bu durumun Osmanlı üst kimliğini benimsemek mi yoksa kendi kimliklerini bu zırh altında korumaya mı çalışılmış ayrıca ele alınabilir. Burada vurgulanmak istenilen şey Osmanlı toplumundan ayrılmak değil olduğu gibi varlığını sürdürmek şeklinde ifade

¹⁶ M. Kemal Öke, *Ermeni Meselesi 1914-1923*, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986, s.87.

edilen mecliste bir arada olunabileceğinin örneklenmiş olmasıdır. Bütün ekalliyetler asırlardır Osmanlı İmparatorluğu'nun çatısı altında kimliklerini koruduklarını ifade ederek Meclis-i Mebusan'daki konuşmalarında zaman zaman teşekkür etmişlerdir. Osmanlı kimliği mecliste sıkça vurgulanan bir konu olmuştur. Örneğin, Bağdat mebusu Abdurrahman Vasfı Bey, Osmanlı Rus savaşı sırasında İran'ın Doğu Anadolu'da saldırıya geçeceği haberi üzerine "...bütün Osmanlı milletinin savunmaya katılacağını..." ifade etmişti.¹⁷ Gayri Müslim mebusların Osmanlı-Rus savaşı sırasında vurguladıkları ve anayasada belirtildiği üzere Osmanlılıkta sıkı sıkıya bağlı olduklarını bildirmişlerdir. Yine aynı şekilde bu durumun başka bir göstergesi de meclisin on üçüncü yani 25 Nisan 1877 tarihli oturumunda Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açtığı haberinin gelmesi üzerine verilen tepkilere bakmak gerekir. Bu haberin mecliste duyulması üzerine Ermeni mebus Manok Efendi, Rusya'nın Rumelili Hıristiyanları korumak için savaş açtığı iddialarına şiddetle karşı çıkmıştır. Konuşmasında Rusya'nın gayri Müslimleri korumacı bir yaklaşım iddiasında olduğunu fakat buna kendisinin de inanmadığını açıklayarak, Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermeni Osmanlı milletinin Müslümanlardan ayrılmak istemediklerini bildirmiştir.¹⁸

Osmanlılık fikri temeli üzerine oluşturulan meclisin ilk dönemi altmış dokuz Müslim ve kırk altı gayri Müslim mebusan oluşmuştur. Meclisin birinci döneminde seçilen kırk dokuz gayri Müslim mebusan kimliklerini kesin olarak tespit edebildiğimiz on iki Ermeni mebus seçilmiştir. Seçildikleri yerler ve seçilen mebuslar tespit edilebildiği kadarıyla meslekleriyle beraber yer almaktadır. Tabloda ayrıca istatistik yöntemleri kullanılarak mebusların konuşma sayıları da zabıt ceridelerine yansdığı oranda verilmiştir.

Tablo1: *Meclis-i Mebusan'ın Birinci Döneminde gayri Müslim mebuslar ve seçim çevreleri.*¹⁹

MEBUS ADI	İLİ	MESLEĞİ	KONUŞMA SAYISI
Bızdıkoğlu Kirko Efendi	Adana	-	0

¹⁷ M.M.Z.C. 1, s. 176.

¹⁸ M.M.Z.C. 1, 172

¹⁹ Ahmet Oğuz, *Kanun-ı Esasi...s.* 137.

Altıntop Mike Efendi	Ankara	-	2
Agop Efendi	Aydın	Memur	0
Osep Kazasyan Efendi	Diyarbakır	-	4
Rupen Efendi	Edirne	-	82
Hamazasb Hallacyan Efendi	Erzurum	-	13
Danyal Karaciyan Efendi	Erzurum	-	35
Karaca Manok Efendi	Halep	-	36
Sahak Yavrumyan E.	Hüdavendigâr	Meclis-i Vilayet Üyesi	0
Sebuh Maksudyan Efendi	İstanbul	-	160
Hüdaverdizade Ohannes Efendi	İstanbul	-	62
Agop Şahinyan Efendi	Sivas	-	6

Osmanlı-Rus savaşında meclisin ortak ve kararlı tutumu Osmanlı toplumunda toplumsal uzlaşmayı sağlama konusunda pek başarılı olamamıştır. Osmanlıcılığın kırılma noktaları memleketin iç meseleleri tartışılırken daha çok ortaya çıkmış ve meclisin açılma ilkesi bu konularda yara almıştır. Mecliste tartışmalar daha çok din üzerinden yapılmış, bugün düşündüğümüz anlamda “nasyonaliteye” dayalı bir milliyetçilik meclis oturumunu işgal etmemiştir. Bu konuyu bir adım öteye taşırsak milliyetçilik din üzerinden yürütülmüştür. Bu manada Ermeniler de Ermeni milliyetçiliği değil farklı bir tabirle gayri Müslim mebuslar “gayri Müslim” milliyetçiliği yapmışlardır. Mecliste mebuslar arasındaki bu fark daha çok iç meselelerde ortaya çıkmıştır. Rusya’nın harp ilanına karşı Osmanlılık prensibiyle hareket edilirken, *Vilayet Meclisi Kanun Tasarısı* görüşülürken vilayet meclislerine müftünün

grip girmeyeceği ya da bu meclislerin üyelerinin kimlerdin oluşacağı konusunda Osmanlılık bir kenara itilerek, meclis oturumları Müslim gayri Müslim çatışmasına dönüşmüştür. Aynı durum Türkçe tartışmaları içinde geçerlidir. Örneğin Ermeni olan Erzurum mebusu Hamzasb Hallacyan Efendi her cemaate kendi dilinde konuşma hakkı verilmesini istemiştir.²⁰ Diğer gayri Müslim mebuslarda Hamzasb Efendiyi desteklemiştir. *Kanun-i Esasi'nin* resmi dili Türkçe gayri Müslim mebuslarca geri plana atılmaya çalışılmıştır.²¹

Bu tartışmaların en hararetlisi Vilayet Meclislerinde yaşanmıştır. Buna göre din adamlarının anılan meclislere grip girmeyeceği hususu en fazla tartışılan konulardan birisi olmuştur. Müslüman mebuslar gayri Müslim din adamlarının itirazı kabul edilmiş, Vilayet Meclislerine gayri Müslim din adamları dâhil edilmemiştir. Ancak müftüler girmiştir. Örneğin Sofya mebusu Fevzi Efendi'nin yerel meclislere din adamı girerse oralar ruhani meclise döner fikrine destek olarak Halep mebusu Manok Efendi, Halep'te on bir farklı cemaat olduğunu söylemiş ve cemaat mensubu din adamlarının Vilayet Meclislerine girmesini Osmanlılık ilkesi gereğince karşı çıkmıştı.²² Suriye mebusu Nufel Efendi, Osmanlı isminin cemaat ismini kaldırmayacağı, cemaat isminin yine baki kalacağını yani Osmanlılığın cemaatten önce geleceğini ifade etmiştir.

Eğitim konusunda da *Kanun-i Esasi'nin* ön gördüğü şekilde *Meclis-i Mebusan'*da Osmanlılık prensibinin uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Örnek olarak Edirne mebusu Ermeni Rupen Efendi, Osmanlı toplumu oluşturma bilmek için Müslim, gayri Müslim tüm okullarda din farkı gözetilmeksizin karışık eğitim yapılması gereği üzerinde durmuştur. Yanya mebusu Çanaka Efendi ise *Kanun-i Esasi* yürürlükte iken Müslim gayri Müslim ifadelerinin de *Kanun-i Esasi'ye* aykırı olduğunu ifade etmiştir. Meclisin ilk oturumu ile ilgili bu ve benzer örnekleri Osmanlılığın algılanması bakımından çoğaltabiliriz.

Meclisin ikinci dönemine gelince, bu dönemde toplam meclise yüz yirmi bir mebus girmiştir. Bunlardan yetmiş iki Müslim ve kırk dokuz gayri Müslim mebusdur. Bu kırk dokuz gayri Müslim mebusun on altısı Ermeni'dir.

²⁰ M.M.Z.C., 1, 176.

²¹ Oğuz, *Selanik...*, s. 149.

²² M.M.Z.C., 1, 72.

Tablo 2: *Meclis-i Mebusan'ın İkinci Döneminde gayri Müslim(Ermeni) mebuslar ve seçim çevreleri.*²³

MEBUS ADI	İLİ	MESLEĞİ	KONUŞMA SAYISI
Daniiloğlu Milkon Efendi	Ankara	-	-
Agop Efendi	Ankara(Kayseri)	-	9
Mina Efendi	Aydın	Gazeteci	27
Agop Efendi	Aydın	Memur	19
Osep Kazasyan Efendi	Diyarbakır	-	4
Rupen Efendi	Edirne	-	29
Kazaniyan Kiragos Efendi	Erzurum	-	11
Haçaduryan Efendi	Erzurum	-	-
Manok Efendi	Halep	-	94
Sahak Yavrumyan Efendi	Hüdavendigar	Vilayet Meclisi Üyesi	-
Agop Kazasyan Efendi	İstanbul	Banker	99
Hüdaverdizade Ohannes Efendi	İstanbul	-	94
Keveork Efendi	Sivas	-	-
Ohannes Efendi	Trabzon	Vilayet Meclisi Üyesi	106

²³ Ahmet Oğuz, *Kanun-ı Esasi...*, s. 205.

Murat Bey	Tuna	Memur	-
Agop Kazanyan Efendi	Tuna	Vilayet Meclisi Üyesi	24

Meclis müzakerelerinin ikinci dönemde mebuslar halen devam eden Osmanlı-Rus savaşının kötü gidişinin sürmesi ve Balkanlar'dan gelen muhacirlerin anlattıkları ve onların perişan halleri sebebiyle hükümete yönelik sert tartışmalar meydana gelmiştir. Savaşın ortaya çıkardığı olumsuzluklar bu ve benzer tartışmaları artırarak hararetlendirmiştir. Hükümete hatta Padişah'a karşı eleştirel bakan kimi mebuslar meclis içinde bir gurup oluşturmaya başlamıştır. Hatta mecliste partileşmeden parti gibi davranan bir gurup ortaya çıkmıştır demek çokta yanlış olmaz. Bunda Sultanın meclise bakışının da etkisi olduğunu görmemiz gerekir. Zira Sultan Abdülhamid'in meclisten geçen hiçbir kanunu onaylamayarak meclise iade etmesi mecliste oluşan gerilimi artırmıştır. Örneğin seçim kanunu bunlardan birisidir. Yine Karadeniz'de Ruslar tarafından batırılan lojistik destek gemisi Mersin Vapuru olayı tartışmalı konular arasındadır. Geminin kaptanının Rum olan *Mersin Vapuru Olayı*'nı alevlendirmiştir. Meclisle padişahın arasını açan başka bir hususta iade edilen kanun tasarıları ve bunların komisyonlara havalesidir. Sıkıyönetim yani örfi idare ilanı meselesi, mali sıkıntıların meclise yansması gibi sebepler mecliste hükümet-padişah ve meclis arasındaki gerilimi artırmıştır. Bu gerilimin sebeplerinden biriside *Kanun-i Esasi*'nin ve iç tüzüğün taraflarca farklı yorumlanması, meclis geleneğinin oluşmaması gibi sebepler meclisin verimsiz bir dönem geçirmesine sebep olmuş, hatta bu durumdan mebuslar bile şikâyetçi olmuştur.²⁴

Mecliste, Ermeni mebuslar da tıpkı diğer mebuslar gibi ülke meselelerini tartışmışlar, çözüm bulmaya çalışmışlardır. Örneğin İstanbul mebusu Agop Efendi, Edirne'ye Balkanlardan gelen muhacirlerin halini meclise arz etmiştir. Soğuk havada üstü açık vagonlarla muhacirlerin getirilmesinin günah olduğunu söylemiş, durumu kamuoyunun dikkatine sunmuş, en azından üstü açık trenlerde yolculuk yaparlarken üzerlerine "muşamba" verilmesinin gereğine işaret etmiştir. Balkanlardan gelen muhacirlerin barınma ve beslenmeleri için de gayri Müslim mebuslar bu arada Ermeni mebuslar da duruma kayıtsız kalmamışlar gerekli ilgiyi

²⁴ M.M.Z.C., II, s. 65

Müslüman mebuslar kadar göstermiştir. Örneğin Sivas mebusu Kevork Efendi 500 kuruş, Aydın mebusu Mina Efendi 600 kuruş, Erzurum mebusu Giragos Haçaduryan Efendi 600 kuruş yardımında bulunmuştur. Padişah ihsan-ı şahaneden 500 bin kuruş, Bolu mutasarrıflığından 20.495 kuruş.²⁵ Kosova mebusu Rasim Bey 500 kuruş, Ayan üyesi Mihran Bey 2000 kuruş gibi.²⁶ Buradan da anlaşıldığı üzere Müslüman muhacirlere gayri Müslim mebuslar bu arada konunun öneminden dolayı belirtmek gerekirse Ermeni mebuslar diğer mebuslar gibi yardımında bulunmuşlardır. *Kanun-i Esasi* gereği toplanan meclis ve bunun mebusları Osmanlılık ilkesiyle hareket etmişlerdir.

*Meclis-i Mebusan'*ın ikinci döneminin sonlarına doğru meclis içinde ve hükümete karşı harareti daha yüksek tartışmalar yaşanmıştır. *Meclis-i Mebusan'*ın kapanmasına yakın on mebusun muhalefet konusunda ön plana çıkmışlardı. Bunlardan ikisi gayri Müslim, dördü Arap, dördü ise Türk kökenlidir. Bunların içinde Ermeni Manok Efendi de bulunmaktadır. Anılan mebusları bir araya getiren milli kimlik, etnik ve dini ayrışma ya da Osmanlı vatandaşlığı meselesi değil tamamen hükümetle giriştikleri iç muhalefetin bir sonucudur. Muhalefet yapan bu mebuslar savaşın kötü gidişinin sorumluluğunu hükümete hatta padişaha bulmuşlar, hesap sorulmasını istemişlerdi. Meclis tatil edilince muhalefetleriyle ön plana çıkan bu mebuslar hükümetin takibine uğramıştır. Bu gurubun en aktif üyelerinden Edirne mebusu Rasim Bey Bursa'ya diğerleri ise memleketlerine sürülmüşlerdir. Dolayısıyla muhalif mebuslar arasında da devletin bütünlüğüne ve meclisin açılma esası olan Osmanlıcılığa zarar veren bir husus bulunmamaktadır.

Osmanlıcılığın, Ermeni mebuslar arasında sıkça vurgulanan bir ilke olduğunu görmekteyiz. Rus orduları Yeşilköy'e geldiği zaman bir gurup Ermeni, Ermeni milletini temsil ettiklerini söyleyerek Osmanlı Devleti'nin durumundan yararlanmak için Londra'ya giderek II. Alexander'e başvurmuşlardı. İsteklerinde Lübnan'da *otonom* bir devlet kurmak istediklerini belirtmişlerdi. Aynı heyet Berlin Antlaşması'ndan hemen önce Rusları ve Fransız dış işleri bakanı Waddington'u ziyaret etmiş ancak sonuç alamamıştı.²⁷ Bunlardan başka Yeşilköy'e gelen Rus komutan Grandük Nikola'ya Patrik Nerses, üç kişilik bir heyet göndermiş bağlılığını bildirmişti.

²⁵ M.M.Z.C., II, s. 323.

²⁶ M.M.Z.C., II, s. 214.

²⁷ Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1878-1897*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2000, s.27.

Bu haberlerin mecliste duyulması üzerine Ermeni mebuslar sert tepki göstermişlerdir. Mina Efendi bu haberlerin gerçekliğinin açığa çıkarılmasını istemiştir. Manok Efendi ise beş yüz yıldır aradığı eşitliği ve adaleti burada bulduklarını, kendisinin Halep’de bulunan Ermeniler adına konuştuğunu belirtmiştir. Halep Ermenilerinin Rus himayesi istemediklerini ve bu konuşmasının da basında yayınlanmasını özellikle istemiştir.²⁸ Fakat her ne kadar Ermeni mebusların Ruslarla ilişkisi olmamış gibi görünse de Ermenilerin en yüksek perdeden Ermeni milletini temsilen Rus heyetiyle görüştüğü bilinmektedir. Zaten bu gizli saklı değildir. Anlaşmalara yansımaları batılı devletlerin konuya ilgisini göstermektedir.

SONUÇ

Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan mikro milliyetçilikle beraber Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı Devleti içinde yaşayan milletler, özellikle gayri Müslimler arasında ayrılık hareketleri başlamıştır. Balkanlardaki ayrılık istekleri Sırlar, Romenler, Karadağlılar, Bulgarlar ve sonradan Arnavutların da dâhil olmasıyla içinden çıkılmaz kanlı çarpışları beraberinde getirmiştir. Balkanlar, orada bulunan milletlerin bağımsızlık istekleri yüzünden ki bu istekler başta Rusya ve Avusturya olmak üzere diğer devletlerce desteklendiğinden 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu topraklar adeta savaş alanı olmuştur. Osmanlı devlet adamları bölgede kalıcı barışı sağlamak için çareler aramaya başlamıştır. Bu devlet adamları içinde Midhat Paşa seçim unsuruna dayanan ve bütün Osmanlı teb’asının temsil edileceği bir meclisin açılması gereğine inanıyordu. *Kanun-i Esasi*, işte bu iç dinamikler ve Osmanlı Devleti’ne karşı dışarıdan gelen dış baskıları önlemek amacıyla ilan edilmiştir. Tabii bu arada Avrupa’da ortaya çıkan bireysel özgürlüklerin artması ve merkezi devletlerin liberalleşme adımlarını görmek durumundayız.

Osmanlı İmparatorluğu’nun zor bir zamanında ilan edilen *Kanun-i Esasi* ve onun amir hükmü gereğince açılan Meclis-i Mebusan, Osmanlıcılık ilkesi temelinde ülkedeki tüm unsurları birleştirmek amacıyla açılmıştır. *Birinci Meşrutiyet Dönemi* olarak adlandırılan bu dönem devletin yıkılışını önlemek için Tanzimat ve Islahat Fermanlarının devamında ortaya çıkan bir durumdur. Osmanlı kimliği altında eşit vatandaşlık ve kanun önünde eşitlik

²⁸ M.M.Z.C., II., s. 172.

ilkesini esas almıştır. Avrupa devletlerinin Osmanlı gayri Müslim vatandaşlarını isyana veya ayrılığa tahrik etmelerini önlemek için seslerini duyurmalarını ve meşru zeminlerde hak aramalarının önü açılmak istenmiştir.

Meşrutiyet meclisinin tutanakları incelendiğinde tüm mebuslar için söyleyeceğimiz ortak kanaat ne Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına ne de devletin genel işleyişine aykırı bir konuşma görülmemiştir. Mecliste yaşanan muhalefet devletin bütünlüğüne değil hükümetin icraatına yöneliktir. Birçok konuda mebuslar birlikte hareket etmiş, din ve ırk temelinde keskin ayrışmalar görülmemiştir. Beklenildiği şekilde her cemaat kanunla kendilerine hareket alanı açmaya çalışmıştır. Bunun asıl sebebi ise devletin varlığı sürecinde elde ettikleri haklarını kaybetmeme esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla demokratik haklar ve özgürlükler çerçevesinde mevcut kanunlardan daha çok pay almaya çalışmışlardır.

Tüm gayri Müslim mebuslarda olduğu gibi Ermeni mebuslarda yukarıda çizilen sınırlar içinde kalmışlardır. Devletin bütünlüğüne ve bölünmeye yönelik bir hareketin içinde olmamışlardır. En azından böyle konuşmalar meclis tutanaklarına yansımadağı bilinmektedir. Osmanlı kimliği altında alt kimlik olarak yaşamak istediklerini sıkça dile getirmişlerdir. Daha çok seslerini duyurmak, kimliklerini kaybetmemek, kendi dillerini korumak için Osmanlı hoş görüsünü ister bir tutum içinde olmuşlardır. Meclis konuşmalarına bakarak Osmanlılık ilkesinin en azında mecliste amacına ulaştığını söyleyebiliriz. Rus savaşı sırasında da Rusların Yeşilköy'e gelişinde de Ruslara karşı tavır sergilemişlerdir. Bu duruma rağmen el altından Ermeni mebuslarla Patrik Nerses'in gizli ilişkisi var mı bu şu an için bilinmemektedir. Biz bu yorumlarımızı Ermeni mebusların mecliste yaptıkları konuşmalarını esas alarak söylemekteyiz. Yeni belge ve bilgiler ışığında durum farklılık kazanabilir.

Ama şurası muhakkak ki meclisin din olarak hâkimi Müslüman mebuslar, millet olarak da Türk mebuslardır. Meclis çalışmaları incelendiğinde bu durum açık olarak meclis zabıt ceridelerine yansımıştır. Meclis-i Mebusan'da kimler ya da hangi guruplar hâkimdi diye bir soru akla gelirse bunun da cevabını meclis tutanaklarında aramalıyız. Bütün mebusların konuşma oranlarına bakıldığında bu durum açığa çıkmaktadır. Tarafımızdan meclis tutanaklarına yansıyan tüm konuşmalar istatistiki bir veriyle ki-kare yöntemiyle hesaplanmıştır. Bunun sonunda mecliste

Müslüman mebusların, Müslüman mebuslar içinde de Türk mebusların baskın olduğu matematiksel sonuca ulaŖılmıŖtır.

KAYNAKÇA

- DEVEREUX, Roderich, *The First Ottoman Constitutional Period*, J. Baltimore, 1963, Hopkin Press.
- Devlet salnamesi, İstanbul 1328.
- GÖLEN, Zafer, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- KILIÇ, Musa, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Ermeni Memurları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, Ankara, 2012, s. 93-124.
- KORAY, Enver, "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, Cilt: XLVII, Sa: 186, Nisan 1983, Ankara, 1984, s. 563-582.
- McCARTHY, Justin, *Ölüm Ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çeviren: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi I., (Yayına hazırlayan: Hakkı Tarık US), Vakıf Matbaası, İstanbul, 1939.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi II., (Yayına hazırlayan: Hakkı Tarık US), Vakıf Matbaası, İstanbul, 1954.
- OĞUZ, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Seçimler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 3, Sayı 5 (Bahar 2007), s. 5-18.
- OĞUZ, Ahmet, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Grafiker Yayınları Ankara, 2010.
- OĞUZ, Ahmet, "Osmanlı Anayasalarında Türkçe Tartışmaları", *Geçmişten Geleceğe Türkçe, Elginkan Vakfı, I. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 17-19 Nisan*, İstanbul, 2013, s. 147-152.
- OĞUZ, Ahmet, *1876 Selanik Vak'ası Osmanlı'nın Balkan Siyaseti*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 3, Ocak 1992, Ankara, s. 323-332.
- ŞAŞMAZ, Musa, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1878-1897*, Ankara, 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Takvim-i Vekayi, H. 25 Zilkade 1293, M.12 Aralık 1876, Salı.
- TORUNOĞLU, Berke, *Murder in Salonika: A Tale of Apostasy and International Crisis*, Libra Yayınları, İstanbul, 2012.

TUNCER, Hüner, *Osmanlı Devleti ve Büyük Gçler(1815-1878)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

KE, M. Kemal, *Ermeni meselesi 1914-1923*, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 311-314.

Geliş Tarihi: 31 Aralık 2021

Kabul Tarihi: 20 Ocak 2022

Kitap Tanıtımı/Book Review

Semih Çınar, Mübadelede Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924), Hıperyayın, İstanbul, 2021, 165 s., ISBN: 978-625-7339-48-3.

İbrahim HAMALOĞLU*

Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi hem Yunanistan'da yaşayan Türklerin hem de Türkiye'de yaşayan Rumların asırlardır yurt bildikleri toprakları terk etmek zorunda kaldıkları bir göç olmuştur. Neredeyse bir asır önce yaşanan bu göç, göç edenlerin belleklerindeki tazeliğini hiç yitirmemiş, nesilden nesile aktarılan hatıralarla günümüzde dahi canlılığını korumayı başarmıştır. Sonraki nesillere aktarılan bu hatıraların büyük çoğunluğu Yunanistan'ın çeşitli yerlerindeki mübadele öncesi hayatların güzelliklerini tasvir ile başlasa da sonu ayrılığa ve zorlu bir göç yolculuğuna dayandığından hep hüzünlü bir şekilde bitmiştir.

Mübadele, Türkiye Cumhuriyeti'nin daha ilk adımlarını attığı ve aynı zamanda birçok sorunla ilgilenmek zorunda olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan kitlesel göçlerin yarattığı zor koşulların canlı şahidi olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurucuları, mübadele ile gelecek olan mübadillerin karşılaştıkları zorlukları asgariye indirmek için ciddi çalışmalar yürüterek her türlü tedbiri almaya çalışmışlardır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti bu tedbirlerin en başında gelen kurumlardan biri olurken bu kurumun en fazla yardım aldığı kuruluş ise aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin her türlü sosyal meselede

* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, (ibrahimhamaloglu@gmail.com). ORCID ID: 0000-0003-0559-6037.

en büyük yardımcısı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti olmuştur. Vekâlet kurulmadan önce bile TBMM Hükümeti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasındaki iş birliği sayesinde mübadillerin; sağlık, geçici barınma, iâşe ve giyim başta olmak üzere pek çok ihtiyacı karşılanmıştır.

Gerek mübadeleyi gerekse Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin mübadele sırasındaki faaliyetlerini inceleyen pek çok eser kaleme alınsa da bu eserlerde yer alan Tekirdağ'a gelen mübadiller ile ilgili bilgiler birkaç satırı geçmemiş, Trakya İmar ve İskân Mıntıkasının merkezi olarak belirlenen Tekirdağ'da mübadele sırasında yaşananlar arşivlerin tozlu belgelerinde ve gazetelerin eski tarihli nüshalarının kupürlerinde kalmıştır. Semih Çınar tarafından kaleme alınan "*Mübadelede Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)*" başlıklı bu kitap, 2015 yılında Prof. Dr. Mehmet Temel danışmanlığında tamamlanan "*Türk - Yunan Nüfus Mübadelesinde Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Faaliyetleri (1923-1924)*" başlıklı yüksek lisans tezinin tekrar gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Tekirdağ faaliyetleri üzerinden mübadelenin Tekirdağ'daki serüvenini inceleyen kitapta, mübadillerin Tekirdağ iskelesinden karaya ayak bastıkları ilk andan iskân bölgelerine sevklerine kadar geçen süre boyunca karşılaştıkları ortamın ve yaşadıkları zorlukların panoramasını ortaya koymaktadır. Tekirdağ'a sevk edilen mübadillerin hangi tarihlerde ve hangi vapurlarla geldikleri, geçici barınma, beslenme, eşya vb. ihtiyaçlarının nasıl giderildiği, yaşanan sağlık problemleri ve bu problemlerin nasıl çözüldüğü, hastalığa yakalananların ne kadarının hayata tutunduğu ve ne kadarının vefat ettiği, daimî iskân bölgelerine sevklerin hangi şartlar altında ve ne surette gerçekleştiği gibi âtil kalan birçok konu birinci el kaynaklar üzerinden incelenerek aydınlatılmaktadır.

Giriş bölümünde; mübadele meselesi genel bir çerçevede anlatılırken, Yunanistan'ı Amerikan Kızılhaç Örgütü, Yakın Doğu Yardım Örgütü ve Çocukları Koruma Fonu gibi birçok hayır kurumunun desteklediği belirtilmiş, Türkiye'de ise sadece Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin mübadillere gerçek anlamda ulaşabildiği gözler önüne serilmiştir.

Birinci bölümde; Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş süreci incelenirken, mübadeleye kadar olan süreçteki faaliyetlerinden tümdengelim metoduyla bahsedilmiştir. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sürecinden Trakya ve Tekirdağ özelinde cemiyetin faaliyetlerine kadar

ayrıntılı olarak değinilmiştir. Bu bölümün sonunda ise mübadele sürecinde cemiyet ile yapılan anlaşmalara göz gezdirilmiştir.

İkinci bölümde; Trakya İmar ve İskân Mıntıkasının merkezi olarak belirlenen Tekirdağ'da mıntıka müdürlüğünün teşkilat şeması incelenmiştir. Cemiyet tarafından kurulan ve bir yıl boyunca görevini kesintisiz sürdüren Tekirdağ İmdâd-ı Sıhhî Heyeti'nin kuruluşu, üyelerinin harcırah ve çalışmaları ile heyetin Tekirdağ bölgesinde gösterdiği faaliyetler incelenmiş ve sigorta bedellerine kadar elde edilen veriler tablolar halinde işlenmiştir. Mübadillerin Tekirdağ'a sevkleri görsel ayrıntılarıyla birlikte oldukça zengin konumdaki Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'ndeki istatistiki bilgilere başvurularak aktarılırken, neden demiryolundan çok denizyolunun tercih edildiği gibi, ısınma problemi gibi can alıcı bilgiler yine bu bölümde paylaşılmıştır. Cemiyet tarafından belli aralıklar halinde iskelelerde ve misafirhanelerde bulunan mübadillere yapılan yardımlar da ayrıca değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde; yarım milyon Müslüman-Türk halkın, bir yıl gibi kısa bir süre içinde Türkiye'ye gelmesi nedeniyle ortaya çıkan salgın hastalıklar, vefat gibi sağlık problemleri ve aşılama, karantina gibi buna karşı yapılan çalışmalar Kızılay arşivinden elde edilen istatistiklerle ayrıntılı incelenirken, görsel arşiv malzemeleri de kullanılmıştır. Hastane ve dispanserlerde cemiyet tarafından yapılan faaliyetler de ayrıca incelenmiştir.

Son bölümde; cemiyetin mübadillere yaptığı eşya, iaşe ve nakdi yardımlar istatistiksel verilerle harmanlanarak değerlendirilmiştir. Birinci bölümden itibaren olduğu gibi Kızılay arşivi belgeleri bu bölümde yoğun olarak kullanılmıştır.

Kitabın sonuç bölümünde ise ilk bölümden, son bölüme kadar genelden özele giden bir süreçte Mübadele, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Tekirdağ üçgeninde, karanlıkta kalan birçok konu birinci el kaynaklar üzerinden sıkça görsellerle desteklenerek aydınlatılmıştır. Kurulduğu günden itibaren sivil ya da asker farkı gözetmeksizin muhtaç durumda bulunanların her türlü yardımına koşan Hilal-i Ahmer Cemiyetinin, mübadele için gerekli hazırlıkları yapamadan kısıtlı imkanları dahilinde yarım milyon mübadile nasıl yardım eli uzattığı, devletin bile yetişemediği yerlerde yapabileceği her türlü fedakârlığı üzerine aldığı gözler önüne serilmiştir.

Genelden özele giderken Trakya İmar ve İŖkn Mıntıkasının merkezi olarak belirlenen Tekirdağ'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri üzerinden mübadelenin Tekirdağ'daki serüvenini inceleyen bu kitap, özellikle Mehmet Serez gibi önemli yerel tarihçilerin görsel arŖivinin ne kadar önemli olduğunu bizlere hatırlatmıŖtır. Ayrıca konuyla ilgili basılan ilk eser olması nedeniyle Türk tarih literatüründeki önemli bir boŖluđu dolduran kitap, alanında yapılacak yeni alıŖmalar için bir yol gösterici görevini stlenmiŖtir.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 315-332.

Geliş Tarihi: 23 Ocak 2022
Kabul Tarihi: 25 Ocak 2022

Dizin/Index

Tarih ve Günce Dizini (1-10. Sayı)

Murat KAYA**

1. Makaleler Dizini

1.1. Yazar Soyadına Göre

- ACAR, Derya Genç, "Social Reality and Woman in the Novels of Sabahattin Ali", I/3 (Yaz, 2018), ss. 29-50.
- ACAR, Derya Genç, "The Impact of the Migration of the Spatial Texture Change in Cities, and This Has Created Problems in Terms of Turkish Cinema", I/1 (Yaz, 2017), ss. 55-74.
- AKTAŞ, Akın, "Sosyal Yardımlar Bağlamında "Nene Hatun-Kara Fatma" Analizi", 6 (Kış, 2020)¹, ss. 243-262.
- ALİŞOĞLU, Batuhan, "Tek Parti Döneminin Düşünsel Ortamı İçinde Sol Basının Yeri", 9 (Yaz, 2021), ss. 425-474.
- ARABACI, Hüseyin, "Mübadele Öncesinde Lapsekili Rumların Yunanistan'a Göçü", 8 (Kış, 2021), ss. 224-242.
- ARI, Kemal, "Türk Roman ve Öyküsünde "Mübadele"", I/1 (Yaz, 2017), ss. 2-28.
- ARI, Kemal, "19 Mayıs'ın 100. Yılında Atatürk'e ve Türk Devrimi'ne Nasıl Bakmalıyız?", II/5 (Yaz, 2019), ss. 251-272.
- ARI, Kemal, "A Tale of Migration: "Exchange"", I/1 (Yaz, 2017), ss. 75-86.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, (muratkaya1283@gmail.com). ORCID ID: 0000-0002-2976-849X.

¹ TR Dizin'in artan sayı numarası kullanılan dergilerin cilt numarası kullanmasına gerek olmadığına dair kararından dolayı 6. sayıdan itibaren cilt numarası kullanımından vazgeçilmiş, yalnızca sayı numarası kullanılmıştır.

- ARI, Kemal, "Atatürk as a Writer and Journalist", I/3 (Yaz, 2018), ss. 3-28.
- ARI, Kemal, "Islamic World, the Renaissance and Atatürk", 6 (Kış, 2020), ss. 35-48.
- ARI, Kemal, "Jewish Migration from Turkey to Israel After the Foundation of Israel", II/4 (Kış, 2019), ss. 203-230.
- ARI, Kemal, "Ökonomische Errungenschaften der Republik Türkei", 8 (Kış, 2021), ss. 3-24.
- ARI, Kemal, "Population Exchange in the Historical Process and Bursa", 7 (Yaz, 2020), ss. 23-56.
- ARI, Kemal, "Risk of an Epidemic Disease Among the Immigrants During the Process of Population Exchange and "Destruction Of Rats"", I/2 (Kış, 2018), ss. 17-32.
- AŞIK, Süleyman, "A New Leader in Turkish Politics After September 12, 1980: Turgut Özal", 7 (Yaz, 2020), ss. 232-246.
- ATABAY, Mithat, "Gelibolu Vilayetinde Mübadele ve Mübadele Sırasında Yaşananlar", I/2 (Kış, 2018), ss. 97-116.
- AYDIN, Nurhan; Ergün, Elif, "1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa", I/2 (Kış, 2018), ss. 145-168.
- AYDIN, Nurhan; ERGÜN, Elif, "Atatürk'ün Din Politikası ve Günümüze Yansımaları", 6 (Kış, 2020), ss. 49-80.
- AYDIN, Nurhan; ERGÜN, Elif, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ve Bölgedeki Faaliyetleri", II/5 (Yaz, 2019), ss. 301-332.
- AYDIN, Nurhan; KAYA, Handan, "Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkez Göçleri", 9 (Yaz, 2021), ss. 223-276.
- AYDIN, Nurhan; ÖZTÜRK, Kübranur, "İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası", II/5 (Yaz, 2019), ss. 469-504.
- AYDOĞMUŞ, Ezgi, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım Kesimine Yönelik Çıkarılan "Çiftçi Gazetesi" Hakkında Bir İnceleme", 10 (Kış, 2022), ss. 91-120.
- BAL, Rıdvan, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersini Cumhuriyet'in Yüzüncü Yaşına Giderken İncelemek", 9 (Yaz, 2021), ss. 337-362.
- BAŞ, Arda, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikasına Türkiye'deki Yahudi Cemaatin Bakışı "Şalom Gazetesi" Örneği", II/5 (Yaz, 2019), ss. 273-300.
- BAYKARA, Tuncer, "A Study into the Concepts of "Turkey" and "Türkistan" Which Were Used For the Ottoman State in the XIXth Century", I/1 (Yaz, 2017), ss. 179-190.
- BERCİ, İbrahim, "İzmir'de Kolera Salgınları (1910-1912)", 9 (Yaz, 2021), ss. 363-398.

- BORA, Siren, "Milas Arkeoloji Müzesinde Yer Alan İbrance Yazıtlar", 6 (Kış, 2020), ss. 203-224.
- BURAK, Suat, "The Reflections of Turkish Revolution on the Language Between 1930-1938", II/4 (Kış, 2019), ss. 127-154.
- ÇAKIRBAŞ, Ali; ÖLMEZ, Ümren, "Sivas'ın Cumhuriyet Senatosu'nda Temsili", 8 (Kış, 2021), ss. 265-300.
- ÇETİN, Nurten, "Adana Valisi Hakkı Bey'in Raporu Işığında Fındıcak İsyanı", II/5 (Yaz, 2019), ss. 361-380.
- ÇEVİK, Zeki, "Birinci Meclis'te Hasan Basri (Çantay) Bey'in Siyasi Mücadelesinden Kesitler (1920-1923)", 10 (Kış, 2022), ss. 47-90.
- ÇINAR, Semih, "Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Sırasında Yunanistan'ın Kayalar ve Kozana Şehirlerindeki Faaliyetleri", 10 (Kış, 2022), ss. 121-150.
- ÇULHA, İbrahim, "Türk Rum Mübadelesinde "Etabli" Sorunu, İstanbul'un Sınırları Konusundaki Anlaşmazlık ve Türkiye'nin İzlediği Politika", II/4 (Kış, 2019), ss. 155-202.
- DEDEOĞLU, Bahtiyar, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelerden Mahkûmları Tahliye Etmesi", 7 (Yaz, 2020), ss. 95-116.
- DEMİR, Mine, "Erken Cumhuriyet Döneminde Mesleki ve Teknik Okulların Sergi Düzenleme Geleneği: 1938 Yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi Örneği", 7 (Yaz, 2020), ss. 169-196.
- DİKİCİ, Ali, "12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın Durumu (1977 - 1980)", I/1 (Yaz, 2017), ss. 87-124.
- DOSTİ, Ömer Oğuzhan, "The News About the Population Exchange According to the English Puplic", II/5 (Yaz, 2019), ss. 381-398.
- DUMAN, İsmail, "Bartın Milletvekillerinin Tespiti ve Yasama Faaliyetlerinin İncelenmesi", 7 (Yaz, 2020), ss. 277-304.
- DURAN, Alev, "A Significant Point in Terms of Its Contribution to the Science World: Hungarian Periodical Resources and an Access Method to Them", I/3 (Yaz, 2018), ss. 75-94.
- DURGUN, Bülent, "Turkish-German Military Relations and the Balkan Wars", I/1 (Yaz, 2017), ss. 217-238.
- DÜZCÜ, Levent, "Osmanlı Devleti'nin Avusturyalı Savaş Esirlerine Karşı Tutum ve Politikası (1788-1793)", 8 (Kış, 2021), ss. 379-408.

- EMGİLİ, Fahriye, "Göçmenlerin Barınma Sorunu ve Mübadil Meskenleri", 9 (Yaz, 2021), ss. 3-52.
- EMGİLİ, Fahriye, "Halkevlerinin Köy ve Köycülük Faaliyetleri", 8 (Kış, 2021), ss. 195-226.
- EMGİLİ, Fahriye, "Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış", I/1 (Yaz, 2017), ss. 29-54.
- EMGİLİ, Fahriye, "Yugoslavya Döneminde Boşnak Göçleri (1919-1929)", 6 (Kış, 2020), ss. 5-34.
- ERTUĞRUL, Esen; UYAR, Çağhan, "Türkiye'deki Rejim Değişikliğinin ABD Basınına Yansımaları (1919-1923)", 7 (Yaz, 2020), ss. 117-146.
- GÖKÇE, Evren, "1876-1880 Tarihli Suç Cetveline Göre Mentеше Sancağında Suç ve Suçlular", 9 (Yaz, 2021), ss. 115-158.
- GÖKÇE, Evren, "Edremit Körfezi'nde Küçük Bir İskele: Kemer-Edremit (Burhaniye) İskelesi", I/2 (Kış, 2018), ss. 33-66.
- GÖKGÖZ, Gurbet, "1960'lar Türkiye'sinde Sosyal Devlet Anlayışının Bir Kıtık ve Kuraklık Örneği Üzerinden Değerlendirilmesi", II/5 (Yaz, 2019), ss. 431-468.
- GÖKGÖZ, GURBET, "Türkiye'de Hava Saldırılarına Karşı Pasif Korunma Tedbirleri (1923-1960)", 6 (Kış, 2020), ss. 101-118.
- GÜÇLÜ, Muhammet, "Serik'te (Antalya) Bir Ağa Köyü: Ayanoz (Yeşilyurt) Köyü ve Kerimoğulları Hakkında Düşünceler", 9 (Yaz, 2021), ss. 87-114.
- GÜÇLÜ, Muhammet, "Serik'te (Antalya) Değirmenci Bir Köy: Alacami Köyü Hakkında Düşünceler", I/2 (Kış, 2018), ss. 83-96.
- GÜLER, Aydın, "Tek Parti Dönemi'nde Yerel Dergilerdeki Tarih Algısı Üzerine Bazı Dikkatler: Balıkesir Örneği", 10 (Kış, 2022), ss. 237-262.
- HALAÇLI, Cengizhan, "Türkiye'de Tütün Üretiminin Gelişiminde Mübadillerin Yeri", 8 (Kış, 2021), ss. 301-324.
- HAMALOĞLU, İbrahim, "Réflexions des Nouvelles D'izmir Dans le Public Grec Selon Les Bulletins Français à L'automne 1922", 10 (Kış, 2022), ss. 3-24.
- HAMALOĞLU, İbrahim, "XIX. Yüzyılda Batılı Seyyahlara Göre Selanik Şehrine Dair İlk İzlenimler", 9 (Yaz, 2021), ss. 277-310.
- İNCE, Erdal, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Müskirat ve Müskirat Satan Yabancı Esnafa İzin Verilmesi", II/5 (Yaz, 2019), ss. 411-430.

- İNCE, Erdal, "Landless Peasants Issue and Villages in the Economic Development During the Process From the First Years of the Republic to Law of Providing Land to Farmers of 1945", I/3 (Yaz, 2018), ss. 251-266.
- İNCE, Erdal, "Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye", I/1 (Yaz, 2017), ss. 261-280.
- İPEK, Göktuğ, "Aka Gündüz'ün Harf İnkılabı ve Türk Dili Hakkındaki Görüşleri", 9 (Yaz, 2021), ss. 399-424.
- KARADEMİR, Zafer, "Osmanlı İnşa Sektöründe Kiremit Üretimi ve Tüketimi (1500-1790)", 8 (Kış, 2021), ss. 347-378.
- KARAŞİN, Alper, "Mustafa Kemal'in, Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harington ile Görüşmesi Üzerine", S. 7, (Yaz, 2020), ss. 5-22.
- KARATAŞ, Murat, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Çanakkale'nin Kentsel Gelişimi (1923-1950)" 8 (Kış, 2021), ss. 39-56.
- KAYA, Murat, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İzmir Basınında Bir Mizah Örneği: Yeni Gün Gazetesi Karikatürleri", 6 (Kış, 2020), ss. 81-100.
- KAYA, Murat, "Dünya Güzellik Kraliçesi Keriman Halis Hanım'ın İzmir Ziyareti ve Basına Yansımaları", 7 (Yaz, 2020), ss. 247-276.
- KAYA, Selahattin, "Safranbolu ve Bartın Kazaları Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili (1846-1847)", 7 (Yaz, 2020), ss. 387-416.
- KIRIŞMAN, Mustafa, "Enver Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları", 9 (Yaz, 2021), ss. 475-510.
- KIYANÇ, Sinan, "1957 Türkiye Suriye Krizi'nin Analizi", 10 (Kış 2022), ss. 209-236.
- KOÇ, Duygu, "II. Meşrutiyet'ten İşgale: Osmanlı Kadın Dergilerinde Gayrimüslimlerin İzini Sürmek", 6 (Kış, 2020), ss. 147-170.
- KÜÇÜKVATAN, Mahir, "Avustralya ve Yeni Zelanda Basınında Çanakkale Deniz Savaşı", I/1 (Yaz, 2017), ss. 125-152.
- KÜÇÜKVATAN, Mahir, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yeni Zelanda'nın Askeri Yapılanması ve Savaş Hazırlıkları", II/4 (Kış, 2019), ss. 83-102.
- METİN, Ömer, "Romen Arşivlerine Göre Türkiye'de Dil ve Eğitimdeki Dönüşümün Değerlendirilmesi (1925-1935)", 7 (Yaz, 2020), ss. 147-168.
- OĞUZ, Ahmet, "I. Meşrutiyet Meclisinde Ermeni Mebusların Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlılık Açısından Değerlendirilmesi", 10 (Kış, 2022), ss. 291-310.

- ORAL, Mustafa, "Afyon-Burdur-Antalya Demiryolu Projesi", 7 (Yaz, 2020), ss. 305-322.
- ORAL, Mustafa, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu", I/2 (Kış, 2018), ss. 3-16.
- ÖZÇELİK, Ali, "Afrika Çöllerinden Batı Anadolu Dağlarına, Kölelikten Eşkıyalığa: Afro Zeybekler", 8 (Kış, 2021), ss. 409-428.
- ÖZÇELİK, Ali, "Batı Anadolu Eşkıyalığının Bir Mit Haline Geliş Serüveni", II/5 (Yaz, 2019), ss. 333-360.
- ÖZÇELİK, Ali, "Batı Anadolu Menşeli Bir Akdeniz Geleneği: Deniz Eşkıyalığı ve Devlet Güdümlü Korsanlık", 6 (Kış, 2020), ss. 119-146.
- ÖZÇELİK, Ali, "Bir Komitacı Portresi: Sarı Efe Edip", 9 (Yaz, 2021), ss. 189-222.
- ÖZDEMİR, Mustafa Murat, "Denizcilikte Yelkenliden Buharlılara Geçiş Dönemindeki Tereddütler ve Tartışmalar", I/3 (Yaz, 2018), ss. 111-124.
- ÖZDEMİR, Seçil, "Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi ve Kültürel Boyutu", 7 (Yaz, 2020), ss. 359-386.
- ÖZGÜN, Cihan; TUNÇ, Gizem; ÖZDEMİR, Yasin, "Bir Çatışmanın Denklemi: Çakırcalı Mehmet Efe'nin Başarısında Yatak ve Pusu Faktörü", 8 (Kış, 2021), ss. 57-84.
- ÖZKAYA, Mustafa Cem, "Authoritarianism From The Perspective Of Necip Fazıl Kısakurek", I/2 (Kış, 2018), ss. 201-222.
- ÖZKAYA, Mustafa Cem, "Fundamentalism, Anti-Semitism and the East-West Division from the Perspective of Necip Fazıl Kısakurek", I/3 (Yaz, 2018), ss. 187-216.
- ÖZTÜRK, Adil Adnan; ÇETİN, Necat, "Fergane (Özbekistan) ve Posof'tan İzmir Torbalı'ya Uzanan Ahıskalı Bazı Ailelerin Göç Hikâyesi", I/2 (Kış, 2018), ss. 187-200.
- PÜREN, Nejla, "Atatürk'ün Ölümünün Almanya'daki Yansımaları", 6 (Kış, 2020), ss. 225-242.
- SARI, Kader Akdağ, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin İskânı: Kırklareli Örneği", 10 (Kış, 2022), ss. 151-186.
- SAVRUN, Ergenekon, "The Uyghur Turks and the Eastern Turkistan (Xinjiang Conflict): Which China? China's Growth or Red Cruelty", II/5 (Yaz, 2019), ss. 399-410.
- SAVUR, Şenay, "Infrastructure Services in İzmir During 1960's", I/3 (Yaz, 2018), ss. 95-110.

- SAVUR, Şenay, "1960'lı Yıllarda İzmir'de Eğlence Hayatı ve Gezinti Yerleri", I/1 (Yaz, 2017), ss. 153-178.
- SAVUR, Şenay, "27 Mayıs 1960 Darbesi'nin İzmir'e Yansımaları ve Siyasi Partilerin İzmir'deki Örgütlenişi", II/4 (Kış, 2019), ss. 39-58.
- SAVUR, Şenay, "Health And Contagious Diseases In Izmir During 1960s", I/2 (Kış, 2018), ss. 67-82.
- SEZER, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Bolu Sancağında Hapishaneler (1914-1918)", 9 (Yaz, 2021), ss. 277-310.
- ŞAHİN, İbrahim, "İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili", I/1 (Yaz, 2017), ss. 191-216.
- TİRYAKİ, Kerim, "Son Dönem Osmanlı Hapishanelerinin Sıhhi Islahı; Salgınlar ve Önleme Çabaları", 8 (Kış, 2021), ss. 429-458.
- TİRYAKİ, Kerim; ÖZLÜ, Zeynel, "Osmanlı Devleti'nde Muhacirin-i İslamiyenin Dul ve Yetimleri; Sorunlar ve Çözüm Çabaları (93 Harbi Sonrası)", 8 (Kış, 2021), ss. 325-346.
- TİRYAKİ, Kerim; ÖZLÜ, Zeynel, "Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklarının Sosyal Hayata Entegrasyonunda Eğitim Meselesi (19. Yüzyılın İkinci Yarısında)", 7 (Yaz, 2020), ss. 323-358.
- TOMBULOĞLU, Tuba, "19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Göklen Türkmenleri", 8 (Kış, 2021), ss. 129-158.
- TURAN, Murat "Tek Parti Döneminde Türkiye Parlamentosu'nun Süreklilik İlkesi: 10 Kasım 1938 Örneği", I/3 (Yaz, 2018), ss. 161-186.
- TURAN, Murat, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 100. Yılında, Bir Cumhuriyet Parlamenterinin Kültürel Birikimi: Hasan-Âli Yücel'in Özel Kitaplığı", 7 (Yaz, 2020), ss. 197-222.
- TURNA, Yasin; AKDOĞAN, Onur, "Osmanlı Polisinin Modernleşme Sürecinde Toplumsal Hayata Dahil Edilmesi ve Davranışlarının Şekillenmesi", 10 (Kış, 2022), ss. 25-46.
- TÜRKAN, Coşkun, "Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik", 8 (Kış, 2021), ss. 159-194.
- TÜRKAN, Coşkun, "State of Mind in Minority Policies of the Single Party Period", II/4 (Kış, 2019), ss. 3-38.
- UYAR, Çağhan; ERTUĞRUL, Esen, "Kadro Dergisi ve Aydınlarla Yönelik Tezleri", 9 (Yaz, 2021), ss. 53-86.
- UZUN, İsmail, "Afet İnan'ın Sosyo-Kültürel Çalışmaları", II/4 (Kış, 2019), ss. 103-126.

- ÜNAL, Yenal, ""Bartın Rehberi" Adlı Kaynak Eser Temelinde ve Bartın leğinde Atatürk Dönemi Ziraatçılık, Hayvancılık ve Ormancılık Politikalarının İncelenmesi", 1/3 (Yaz, 2018), ss. 51-74.
- ÜNAL, Yenal, "Paris Barış Konferansının Türk Aydını zerinde Yarattığı Tepkiler zerine Genel Bir İnceleme", 6 (Kı, 2020), ss. 171-202.
- YANKIN, Yeşim Ertem, "The Effect of the Great Depression over Aegean Grapes (Repercussions)", 1/3 (Yaz, 2018), ss. 147-160.
- YAVUZ, Resul, "İzmir'in İgali Sonrası Damat Ferit Hükümeti'nin Politikaları ve Saltanat urası'nda Devam Eden Tartışmalar", 7 (Yaz, 2020), ss. 57-94.
- YAVUZ, Resul, "The Domination Struggle Of Britain In The North Of Iraq After The First World War And Their Relations With Kurds", 1/2 (Kı, 2018), ss. 117-144.
- YAVUZ, Resul, "The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward Istanbul During the Declaration of National Pact", 1/1 (Yaz, 2017), ss. 281-304.
- YILDIRIM, zgr, "The Attitude of Egypt Towards Baghdad Pact", 1/3 (2018, Yaz), 125-146.
- YILDIRIM, zgr, "The Mosul Strategy Of Lord Curzon", 1/2 (Kı, 2018), ss. 169-186.
- YILDIZ, zlem, "19. Yüzyılın İkinci Yarısı ve 20. Yüzyılın Balarında Girit Adasında Deniz Ticareti", 1/1 (Yaz, 2017), ss. 239-260.
- YILDIZ, zlem, "20. Yüzyıl Balarında Beyrut Limanında Deniz Ticareti", II/4 (Kı, 2019), ss. 59-82.
- YILDIZ, zlem, "Sea Trade in Kavala Harbour at the Beginning of 20th Century", 1/3 (Yaz, 2018), ss. 217-250.
- YILMAZ, Onur, "II. Dünya Savaşı'nda İzmir Yahudilerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", 10 (Kı, 2022), ss. 263-290.
- YILMAZ, zgr, "İzmir'in Salgın Hastalıklar Tarihine Bir Katkı: Avrupalı Hekimlerin Gözüyle 1865 Kolerla Salgını", 8 (Kı, 2021), ss. 85-128.
- YİĞİT, Yücel, "TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Yusuf Akçura'nın Siyasi Mücadelesi", 10 (Kı, 2022), ss. 187-208.
- YÜKSEL, aćda, "Lozan Antlaşması ve Antlaşma İmzalandıktan Sonra İngiltere Avam Kamarası'nda Antlaşma Hakkında Yapılan Oturum zerine Bir Dećerlendirme", 8 (Kı, 2021), ss. 243-264.
- ZAMACI, Aye, "Osmanlı Spor Tarihine Bir Katkı: Moda ve Beykoz Deniz Yarıları (1913), 9 (Yaz, 2021), ss. 159-188.

ΒΑΛΣΑΜΠΙΔΗΣ, Πασχάλης, “Ανεκδοτή Μυστική Διαθήκη Του Υποστρατηγού Ιατρού Της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Κωνσταντίνου Μακρίδη Πασα”, 8 (Κίς, 2021), ss. 25-38.

ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Αλέξανδρος Γ., “Προσπαθειες Αποκαταστασης Του Ναου Του Αγίου Δημητρίου Της Ελληνικής Πρεσβειας Της Αγίας Πετροπούλης Μεσα Απο Εγγραφα Του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (1925-1927)”, 9 (Υαζ, 2021), ss. 311-336.

1.2. Makale Adına Göre

“12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın Durumu (1977 - 1980)”, Ali Dikici, I/1 (Υαζ, 2017), ss. 87-124.

“1876-1880 Tarihli Suç Cetveline Göre Menteşe Sancağında Suç ve Suçlular”, Evren Gökçe, 9 (Υαζ, 2021), ss. 115-158.

“19 Mayıs'ın 100. Yılında Atatürk'e ve Türk Devrimi'ne Nasıl Bakmalıyız?”, Kemal Arı, II/5 (Υαζ, 2019), ss. 251-272.

“19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Göklen Türkmenleri”, Tuba Tombuloğlu, 8 (Κίς, 2021), ss. 129-158.

“19. Yüzyılın İkinci Yarısı ve 20. Yüzyılın Başlarında Girit Adasında Deniz Ticareti”, Özlem Yıldız, I/1 (Υαζ, 2017), ss. 239-260.

“1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa”, Nurhan Aydın, Elif Ergün, I/2 (Κίς, 2018), ss. 145-168.

“1957 Türkiye Suriye Krizi'nin Analizi”, Sinan Kıyaç, 10 (Κίς, 2022), ss. 209-236.

“1960'lar Türkiyesi'nde Sosyal Devlet Anlayışının Bir Kıtık ve Kuraklık Örneği Üzerinden Değerlendirilmesi”, Gurbet Gökğöz, II/5 (Υαζ, 2019), ss. 431-468.

“1960'lı Yıllarda İzmir'de Eğlence Hayatı ve Gezinti Yerleri”, Şenay Savur, I/1 (Υαζ, 2017), ss. 153-178.

“20. Yüzyıl Başlarında Beyrut Limanında Deniz Ticareti”, Özlem Yıldız, II/4 (Κίς, 2019), ss. 59-82.

“27 Mayıs 1960 Darbesi'nin İzmir'e Yansımaları ve Siyasi Partilerin İzmir'deki Örgütlenişi”, Şenay Savur, II/4 (Κίς, 2019), ss. 39-58.

“A New Leader in Turkish Politics After September 12, 1980: Turgut Özal”, Süleyman Aşık, 7 (Υαζ, 2020), ss. 232-246.

- “A Significant Point in Terms of Its Contribution to the Science World: Hungarian Periodical Resources and an Access Method to Them”, Alev Duran, I/3 (Yaz, 2018), ss. 75-94.
- “A Study into the Concepts of “Turkey” and “Türkistan” Which Were Used For the Ottoman State in the XIXth Century”, Tuncer Baykara, I/1 (Yaz, 2017), ss. 179-190.
- “A Tale of Migration: “Exchange””, Kemal Arı, I/1 (Yaz, 2017), ss. 75-86.
- “Adana Valisi Hakkı Bey’in Raporu Işığında Fındıcak İsyanı”, Nurten Çetin, II/5 (Yaz, 2019), ss. 361-380.
- “Afet İnan’ın Sosyo-Kültürel Çalışmaları”, İsmail Uzun, II/4 (Kış, 2019), ss. 103-126.
- “Afrika Çöllerinden Batı Anadolu Dağlarına, Kölelikten Eşkıyalığa: Afro Zeybekler”, Ali Özçelik, 8 (Kış, 2021), ss. 409-428.
- “Afyon-Burdur-Antalya Demiryolu Projesi”, Mustafa Oral, 7 (Yaz, 2020), ss. 305-322.
- “Aka Gündüz’ün Harf İnkılabı ve Türk Dili Hakkındaki Görüşleri”, Göktuğ İpek, 9 (Yaz, 2021), ss. 399-424.
- “Atatürk as a Writer and Journalist”, Kemal Arı, I/3 (Yaz, 2018), ss. 3-28.
- “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersini Cumhuriyet’in Yüzüncü Yaşına Giderken İncelemek”, Rıdvan Bal, 9 (Yaz, 2021), ss. 337-362.
- “Atatürk’ün Din Politikası ve Günümüze Yansımaları”, Nurhan Aydın, Elif Ergün, 6 (Kış, 2020), ss. 49-80.
- “Atatürk’ün Ölümünün Almanya’daki Yansımaları”, Nejla Püren, 6 (Kış, 2020), ss. 225-242.
- “Authoritarianism From The Perspective Of Necip Fazıl Kısakurek”, Mustafa Cem Özkaya, I/2 (Kış, 2018), ss. 201-222.
- “Avustralya ve Yeni Zelanda Basınında Çanakkale Deniz Savaşı”, Mahir Küçükvatan, I/1 (Yaz, 2017), ss. 125-152.
- “Bartın Milletvekillerinin Tespiti ve Yasama Faaliyetlerinin İncelenmesi”, İsmail Duman, 7 (Yaz, 2020), ss. 277-304.
- “Bartın Rehberi Adlı Kaynak Eser Temelinde ve Bartın Ölçeğinde Atatürk Dönemi Ziraatçılık, Hayvancılık ve Ormancılık Politikalarının İncelenmesi”, Yenil Ünal, I/3 (Yaz, 2018), ss. 51-74.
- “Batı Anadolu Eşkıyalığının Bir Mit Haline Geliş Serüveni”, Ali Özçelik, II/5 (Yaz, 2019), ss. 333-360.

- “Batı Anadolu Menşeli Bir Akdeniz Geleneği: Deniz Eşkıyalığı ve Devlet Güdümlü Korsanlık”, Ali Özçelik, 6 (Kış, 2020), ss. 119-146.
- “Bir Çatışmanın Denklemi: Çakırcalı Mehmet Efe’nin Başarısında Yatak ve Pusu Faktörü”, Cihan Özgün, Gizem Tunç, Yasin Özdemir, 8 (Kış, 2021), ss. 57-84.
- “Bir Komitacı Portresi: Sarı Efe Edip”, Ali Özçelik, 9 (Yaz, 2021), ss. 189-222.
- “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yeni Zelanda’nın Askeri Yapılanması ve Savaş Hazırlıkları”, Mahir Küçükvatan, II/4 (Kış, 2019), ss. 83-102.
- “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Bolu Sancağında Hapishaneler (1914-1918)”, Cemal Sezer, 9 (Yaz, 2021), ss. 277-310.
- “Birinci Meclis’te Hasan Basri (Çantay) Bey’in Siyasi Mücadelesinden Kesitler (1920-1923)”, Zeki Çevik, 10 (Kış, 2022), ss. 47-90.
- “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ve Bölgedeki Faaliyetleri”, II/5 (Yaz, 2019), Nurhan Aydın, Elif Ergün, ss. 301-332.
- “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında İzmir Basınında Bir Mizah Örneği: Yeni Gün Gazetesi Karikatürleri”, Murat Kaya, 6 (Kış, 2020), ss. 81-100.
- “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarım Kesimine Yönelik Çıkarılan “Çiftçi Gazetesi” Hakkında Bir İnceleme”, Ezgi Aydoğmuş, 10 (Kış, 2022), ss. 91-120.
- “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikasına Türkiye’deki Yahudi Cemaatin Bakışı “Şalom Gazetesi” Örneği”, Arda Baş, II/5 (Yaz, 2019), ss. 273-300.
- “Denizcilikte Yelkenliden Buharlılara Geçiş Dönemindeki Tereddütler ve Tartışmalar”, Mustafa Murat Özdemir, I/3 (Yaz, 2018), ss. 111-124.
- “Dünya Güzellik Kraliçesi Keriman Halis Hanım’ın İzmir Ziyareti ve Basına Yansımaları”, Murat Kaya, 7 (Yaz, 2020), ss. 247-276.
- “Edremit Körfezi’nde Küçük Bir İşkele: Kemer-Edremit (Burhaniye) İşkelesi”, Evren Gökçe, I/2 (Kış, 2018), ss. 33-66.
- “Enver Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları”, Mustafa Kırışman, 9 (Yaz, 2021), ss. 475-510.
- “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Çanakkale’nin Kentsel Gelişimi (1923-1950)”, Murat Karataş, 8 (Kış, 2021), ss. 39-56.
- “Erken Cumhuriyet Döneminde Mesleki ve Teknik Okulların Sergi Düzenleme Geleneği: 1938 Yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi Örneği”, Mine Demir, 7 (Yaz, 2020), ss. 169-196.
- “Fergane (Özbekistan) ve Posof’tan İzmir Torbalı’ya Uzanan Ahıskalı Bazı Ailelerin Göç Hikâyesi”, Adil Adnan Öztürk, Necat Çetin, I/2 (Kış, 2018), ss. 187-200.

- “Fundamentalism, Anti-Semitism and the East-West Division from the Perspective of Necip Fazıl Kısakurek”, Mustafa Cem Özkaya, I/3 (Yaz, 2018), ss. 187-216.
- “Gelibolu Vilayetinde Mübadele ve Mübadele Sırasında Yaşananlar”, Mithat Atabay, I/2 (Kış, 2018), ss. 97-116.
- “Göçmenlerin Barınma Sorunu ve Mübadil Meskenleri”, Fahriye Emgili, 9 (Yaz, 2021), ss. 3-52.
- “Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi ve Kültürel Boyutu”, Seçil Özdemir, 7 (Yaz, 2020), ss. 359-386.
- “Halkevlerinin Köy ve Köycülük Faaliyetleri”, Fahriye Emgili, 8 (Kış, 2021), ss. 195-226.
- “Health And Contagious Diseases In Izmir During 1960s”, Şenay Savur, I/2 (Kış, 2018), ss. 67-82.
- “Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti’nin Mübadele Sırasında Yunanistan’ın Kayalar ve Kozana Şehirlerindeki Faaliyetleri”, Semih Çınar, 10 (Kış, 2022), ss. 121-150.
- “I. Meşrutiyet Meclisinde Ermeni Mebusların Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlıcılık Açısından Değerlendirilmesi”, Ahmet Oğuz, 10 (Kış, 2022), ss. 291-310.
- “II. Dünya Savaşı’nda İzmir Yahudilerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, Onur Yılmaz, 10 (Kış, 2022), ss. 263-290.
- “II. Meşrutiyet’ten İşgale: Osmanlı Kadın Dergilerinde Gayrimüslimlerin İzini Sürmek”, Duygu Koç, 6 (Kış, 2020), ss. 147-170.
- “Infrastructure Services in İzmir During 1960’s”, Şenay Savur, I/3 (Yaz, 2018), ss. 95-110.
- “Islamic World, the Renaissance and Atatürk”, Kemal Arı, 6 (Kış, 2020), ss. 35-48.
- “İkinci Meşrutiyet Döneminde Müskirat ve Müskirat Satan Yabancı Esnafa İzin Verilmesi”, Erdal İnce, II/5 (Yaz, 2019), ss. 411-430.
- “İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes’in Siyaset Dili”, İbrahim Şahin, I/1 (Yaz, 2017), ss. 191-216.
- “İttihat ve Terakki’nin Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkasya Politikası”, Nurhan Aydın, Kübranın Öztürk, II/5 (Yaz, 2019), ss. 469-504.
- “İzmir’de Kolera Salgınları (1910-1912), İbrahim Berci, 9 (Yaz, 2021), ss. 363-398.
- “İzmir’in İşgali Sonrası Damat Ferit Hükümeti’nin Politikaları ve Saltanat Şurası’nda Devam Eden Tartışmalar”, Resul Yavuz, 7 (Yaz, 2020), ss. 57-94.

- “İzmir’in Salgın Hastalıklar Tarihine Bir Katkı: Avrupalı Hekimlerin Gözüyle 1865 Kolera Salgını”, Özgür Yılmaz, 8 (Kış, 2021), ss. 85-128.
- “Jewish Migration from Turkey to Israel After the Foundation of Israel”, Kemal Arı, II/4 (Kış, 2019), ss. 203-230.
- “Kadro Dergisi ve Aydınlarla Yönelik Tezleri”, Çağhan Uyar, Esen Ertuğrul, 9 (Yaz, 2021), ss. 53-86.
- “Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne Yapılan Çerkez Göçleri”, Nurhan Aydın, Handan Kaya, 9 (Yaz, 2021), ss. 223-276.
- “Landless Peasants Issue and Villages in the Economic Development During the Process From the First Years of the Republic to Law of Providing Land to Farmers of 1945”, Erdal İnce, I/3 (Yaz, 2018), ss. 251-266.
- “Lozan Antlaşması ve Antlaşma İmzalandıktan Sonra İngiltere Avam Kamarası’nda Antlaşma Hakkında Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme”, Çağdaş Yüksel, 8 (Kış, 2021), ss. 243-264.
- “Milas Arkeoloji Müzesinde Yer Alan İbranice Yazıtlar”, Siren Bora, 6 (Kış, 2020), ss. 203-224.
- “Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik”, Coşkun Türkan, 8 (Kış, 2021), ss. 159-194.
- “Mustafa Kemal’in, Pera Palas’ta General William Birdwood ve General Charles Harington ile Görüşmesi Üzerine”, Alper Karaşin, S.7, (Yaz, 2020), ss. 5-22.
- “Mübadele Öncesinde Lapsekili Rumların Yunanistan’a Göçü”, Hüseyin Arabacı, 8 (Kış, 2021), ss. 224-242.
- “Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelerden Mahkûmları Tahliye Etmesi”, Bahriyar Dedeoğlu, 7 (Yaz, 2020), ss. 95-116.
- “Osmanlı Devleti’nde Muhacir Çocuklarının Sosyal Hayata Entegrasyonunda Eğitim Meselesi (19. Yüzyılın İkinci Yarısında)”, Kerim Tiryaki, Zeynel Özlü, S. 7, (Yaz, 2020), ss. 323-358.
- “Osmanlı Devleti’nde Muhacirîn-i İslamiyenin Dul ve Yetimleri; Sorunlar ve Çözüm Çabaları (93 Harbi Sonrası)”, Kerim Tiryaki, Zeynel Özlü, 8 (Kış, 2021), ss. 325-346.
- “Osmanlı Devleti’nin Avusturyalı Savaş Esirlerine Karşı Tutum ve Politikası (1788-1793)”, Levent Düzcü, 8 (Kış, 2021), ss. 379-408.
- “Osmanlı İnşa Sektöründe Kiremit Üretimi ve Tüketimi (1500-1790)”, Zafer Karademir, 8 (Kış, 2021), ss. 347-378.

- “Osmanlı Polisinin Modernleşme Sürecinde Toplumsal Hayata Dahil Edilmesi ve Davranışlarının Şekillenmesi”, Yasin Turna, Onur Akdoğan, 10 (Kış, 2022), ss. 25-46.
- “Osmanlı Spor Tarihine Bir Katkı: Moda ve Beykoz Deniz Yarışları (1913), Ayşe Zamacı, 9 (Yaz, 2021), ss. 159-188.
- “Ökonomische Errungenschaften der Republik Türkei”, Kemal Arı, 8 (Kış, 2021), ss. 3-24.
- “Paris Barış Konferansının Türk Aydını Üzerinde Yarattığı Tepkiler Üzerine Genel Bir İnceleme”, Yenal Ünal, 6 (Kış, 2020), ss. 171-202.
- “Population Exchange in the Historical Process and Bursa”, Kemal Arı, S.7, (Yaz, 2020), ss. 23-56.
- “Réflexions des Nouvelles D'izmir Dans le Public Grec Selon Les Bulletins Français à L'automne 1922”, İbrahim Hamaloğlu, 10 (Kış, 2022), ss. 3-24.
- “Risk of an Epidemic Disease Among the Immigrants During the Process of Population Exchange and “Destruction of Rats””, Kemal Arı, I/2 (Kış, 2018), ss. 17-32.
- “Romen Arşivlerine Göre Türkiye’de Dil ve Eğitimdeki Dönüşümün Değerlendirilmesi (1925-1935)”, Ömer Metin, 7 (Yaz, 2020), ss. 147-168.
- “Safranbolu ve Bartın Kazaları Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili (1846-1847), Selahattin Kaya, 7 (Yaz, 2020), ss. 387-416.
- “Sea Trade in Kavala Harbour at the Beginning of 20th Century”, Özlem Yıldız, I/3 (Yaz, 2018), ss. 217-250.
- “Serik’te (Antalya) Bir Ağa Köyü: Ayanoz (Yeşilyurt) Köyü ve Kerimoğulları Hakkında Düşünceler”, Muhammet Güçlü, 9 (Yaz, 2021), ss. 87-114.
- “Serik’te (Antalya) Değirmenci Bir Köy: Alacami Köyü Hakkında Düşünceler”, Muhammet Güçlü, I/2 (Kış, 2018), ss. 83-96.
- “Sivas’ın Cumhuriyet Senatosu’nda Temsili”, Ali Çakırbaş, Ümren Ölmez, 8 (Kış, 2021), ss. 265-300.
- “Social Reality and Woman in the Novels of Sabahattin Ali”, Derya Genç Acar, I/3 (Yaz, 2018), ss. 29-50.
- “Son Dönem Osmanlı Hapishanelerinin Sıhî Islahı; Salgınlar ve Önleme Çabaları”, Kerim Tiryaki, 8 (Kış, 2021), ss. 429-458.
- “Sosyal Yardımlar Bağlamında “Nene Hatun-Kara Fatma” Analizi”, Akın Aktaş, 6 (Kış, 2020), ss. 243-262.

- “State of Mind in Minority Policies of the Single Party Period”, Coşkun Türkan, II/4 (KıŞ, 2019), ss. 3-38.
- “Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye”, Erdal İnce, I/1 (Yaz, 2017), ss. 261-280.
- “Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin İskânı: Kırklareli Örneği”, Kader Akdağ Sarı, 10 (KıŞ, 2022), ss. 151-186.
- “TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Yusuf Akçura’nın Siyasi Mücadelesi”, Yiğit Yücel, 10 (KıŞ, 2022), ss. 187-208.
- “Tek Parti Dönemi’nde Yerel Dergilerdeki Tarih Algısı Üzerine Bazı Dikkatler: Balıkesir Örneği”, Aydın Güler, 10 (KıŞ, 2022), ss. 237-262.
- “Tek Parti Döneminde Türkiye Parlamentosu’nun Süreklilik İlkesi: 10 Kasım 1938 Örneği”, Murat Turan, I/3 (Yaz, 2018), ss. 161-186.
- “Tek Parti Döneminin Düşünsel Ortamı İçinde Sol Basının Yeri”, Batuhan Alişoğlu, 9 (Yaz, 2021), ss. 425-474.
- “The Attitude of Egypt Towards Baghdad Pact”, Özgür Yıldırım, I/3 (2018, Yaz), 125-146.
- “The Domination Struggle Of Britain In The North Of Iraq After The First World War And Their Relations With Kurds”, Resul Yavuz, I/2 (KıŞ, 2018), ss. 117-144.
- “The Effect of the Great Depression over Aegean Grapes (Repercussions)”, Yeşim Ertem Yankın, I/3 (Yaz, 2018), ss. 147-160.
- “The Impact of the Migration of the Spatial Texture Change in Cities, and This Has Created Problems in Terms of Turkish Cinema”, Derya Genç Acar, I/1 (Yaz, 2017), ss. 55-74.
- “The Mosul Strategy of Lord Curzon”, Özgür Yıldırım, I/2 (KıŞ, 2018), ss. 169-186.
- “The News About the Population Exchange According to the English Puplic”, Ömer Oğuzhan Dosti, II/5 (Yaz, 2019), ss. 381-398.
- “The Reflections of Turkish Revolution on the Language Between 1930-1938”, Suat Burak, II/4 (KıŞ, 2019), ss. 127-154.
- “The Uyghur Turks and the Eastern Turkistan (Xinjiang Conflict): Which China? China’s Growth or Red Cruelty”, Ergenekon Savrun, II/5 (Yaz, 2019), ss. 399-410.
- “The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward Istanbul During the Declaration of National Pact”, Resul Yavuz, I/1 (Yaz, 2017), ss. 281-304.

- “Turkish-German Military Relations and the Balkan Wars”, Bülent Durgun, I/1 (Yaz, 2017), ss. 217-238.
- “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Tarihsel Konumu”, Mustafa Oral, I/2 (Kış, 2018), ss. 3-16.
- “Türk Roman ve Öyküsünde “Mübadele””, Kemal Arı, I/1 (Yaz, 2017), ss. 2-28.
- “Türk Rum Mübadelesinde “Etabli” Sorunu, İstanbul’un Sınırları Konusundaki Anlaşmazlık ve Türkiye’nin İzlediği Politika”, İbrahim Çulha, II/4 (Kış, 2019), ss. 155-202.
- “Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış”, Fahriye Emgili, I/1 (Yaz, 2017), ss. 29-54.
- “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılında, Bir Cumhuriyet Parlamenterinin Kültürel Birikimi: Hasan-Âli Yücel’in Özel Kitaplığı”, Murat Turan, 7 (Yaz, 2020), ss. 197-222.
- “Türkiye’de Hava Saldırılarına Karşı Pasif Korunma Tedbirleri (1923-1960)”, Gurbet Gökgöz, 6 (Kış, 2020), ss. 101-118.
- “Türkiye’de Tütün Üretiminde Gelişiminde Mübadillerin Yeri”, Cengizhan Halaçlı, 8 (Kış, 2021), ss. 301-324.
- “Türkiye’deki Rejim Değişikliğinin ABD Basınına Yansımaları (1919-1923), Esen Ertuğrul, Çağhan Uyar, 7 (Yaz, 2020), ss. 117-146.
- “XIX. Yüzyılda Batılı Seyyahlara Göre Selanik Şehrine Dair İlk İzlenimler”, İbrahim Hamaloğlu, 9 (Yaz, 2021), ss. 277-310.
- “Yugoslavya Döneminde Boşnak Göçleri (1919-1929), Fahriye Emgili, 6 (Kış, 2020), ss. 5-34.
- “Ανεκδοτή Μυστική Διαθήκη Του Υποστρατηγού Ιατρού Της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Κωνσταντίνου Μακρίδη Πασα”, Βαλαμίδης, Πασχάλης, 8 (Kış, 2021), ss. 25-38.
- “Προσπαθειες Αποκαταστασης Του Ναου Του Αγιου Δημητριου Της Ελληνικης Πρεσβειας Της Αγιας Πετροπουλης Μεσα Απο Εγγραφα Του Ελληνικου Υπουργειου Εξωτερικων (1925-1927)”, Παπάζογλου, Αλέξανδρος Γ., 9 (Yaz, 2021), ss. 311-336.

2. Kitap Tanıtımı, Çeviri ve Diğer Yazılar Dizini

- AYDIN, İbrahim, “Yenal Ünal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları”, 7 (Yaz, 2020), ss. 451-457.
- AYDIN, Şavgu, “Kemal Arı, Manoli’nin Gözyaşları”, II/4 (Kış, 2019), ss. 243-246.

- BALEVİ, Eren, "İzzet Öztoprak, Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi", 6 (Kış, 2020), ss. 263-266.
- ÇINAR, Semih, "Fatih Selçuk, Fransız Basınında Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)", 9 (Yaz, 2021), ss. 511-518.
- DAĞ, Halil Fehmi, "Heinz Guderian, Erinnerungen eines Soldaten Motorbuch Verlag", II/5 (Yaz, 2019), ss. 517-530.
- DAĞ, Halil Fehmi, "Kemal Arı, Bornova und die Auswanderung aus dem Balkan: Einige Beobachtungen zur Wirkung der Auswanderung auf die städtische Identität", I/2 (Kış, 2018), ss. 227-234.
- DAĞ, Halil Fehmi, "Prof. Dr. Kemal Arı und seine Arbeiten im Ausland über die Armenienfrage mit", I/3 (Yaz, 2018), ss. 279-288.
- DEMİRBAĞCI, Erkan; KIRLIKOVALI Ergün, "Armenian Terrorism in America and Turkish-Americans", I/3 (Yaz, 2018), ss. 289-308.
- ERTAŞ, Nurgül, "Murat Eser, Eleftherios Venizelos (Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri)", 7 (Yaz, 2020), ss. 443-450.
- HAMALOĞLU, İbrahim, "Batı Anadolu Eşkıyalık Tarihi", 8 (Kış, 2021), ss. 465-472.
- HAMALOĞLU, İbrahim, "İzmir ve Yakın Çevresi", 6 (Kış, 2020), ss. 267-282.
- HAMALOĞLU, İbrahim, "Semih Çınar, Mübadelede Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)", 10 (Kış, 2022), ss. 311-314.
- KALELİOĞLU, Uğur Berk, "Kemal Arı, Ölümüyle Atatürk'e Eşlik Eden Mimar Bruno Taut", 8 (Kış, 2021), ss. 459-469.
- KALELİOĞLU, Uğur Berk, "Modern Türkiye'nin Kurucusu", 7 (Yaz, 2020), ss. 423-436.
- KAYA, Murat, "'Emine Gürsoy Naskali, Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları", I/2 (Kış, 2018), ss. 223-226.
- KAYA, Murat, "'Vasilis Dimitriadis, Bir Evin Hikâyesi: Selânik'teki Mustafa Kemal Atatürk'ün Evi ve Ailesi Hakkında Türkçe ve Yunanca Belgeler", I/1 (Yaz, 2017), ss. 317-320.
- KAYA, Murat, "Hüner Tuncer, Atatürkçü Dış Politika", I/3 (Yaz, 2018), ss. 273-278.
- ÖZCAN, Batuhan, "Fakir Baykurt, Unutulmaz Köy Enstitüleri", 7 (Yaz, 2020), ss. 457-461.
- ÖZÇELİK, Ali, "İzzet Ziya, Saray'dan Hatıralar", II/4 (Kış, 2019), ss. 231-241.
- PÜREN, Nejla, "Mustafa Kemal'in Karşısında", 7 (Yaz, 2020), ss. 417-422.

- SOYDAN, Murat, "Giray Fidan, Kaimo'er: Atatürk'ün Çin'ce Yayınlanan İlk Biyografisi", II/5 (Yaz, 2019), ss. 531-534.
- SÖNMEZ, Cahide Sınmaz, "Ali Sönmez, Yitik Miras Zeus Sunağı Avrupa'nın Kışkacında Âsâr-ı Atika Politikası", 8 (Kış, 2021), ss. 473-485.
- SÖZER, Pınar, "Kültürel Mirasın Korunmasında Türkiye'nin Bilinçli Adımı "Tarkem Modeli"", 6 (Kış, 2020), ss. 283-298.
- ÜNAL, Yenal, "Ayhan Vergili, Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken Kitabı (Hayatı, Eserleri ve Hakkında Yayınlar)", I/1 (Yaz, 2017), ss. 305-310.
- ÜNAL, Yenal, "Bilal Kaymakçıoğlu, İvriz Köy Enstitüsü Anılarım", II/5 (Yaz, 2019), ss. 509-516.
- ÜNAL, Yenal, "Metin Toker, Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu", 7 (Yaz, 2020), ss. 437-442.
- VALSAMIDIS, Paschalis, "Kemal Arı, Manoli'nin Gözyaşları", II/5 (Yaz, 2019), ss. 505-508.
- YALÇIN, Ercan, "Müzelerin Tarihi Misyonu ve Samsun Kent Müzesi", I/1 (Yaz, 2017), ss. 321-333.
- YAVUZ, Resul, "Selçuk Akşin SOMEL, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin", I/1 (Yaz, 2017), ss. 311-316.
- YAVUZ, Resul, "Temel İskit, Diplomasinin Gücü, Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi", I/3 (Yaz, 2018), ss. 267-272.
- YÜCEL, Doğanhan Murat, "Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations", I/2 (Kış, 2018), ss. 235-240.